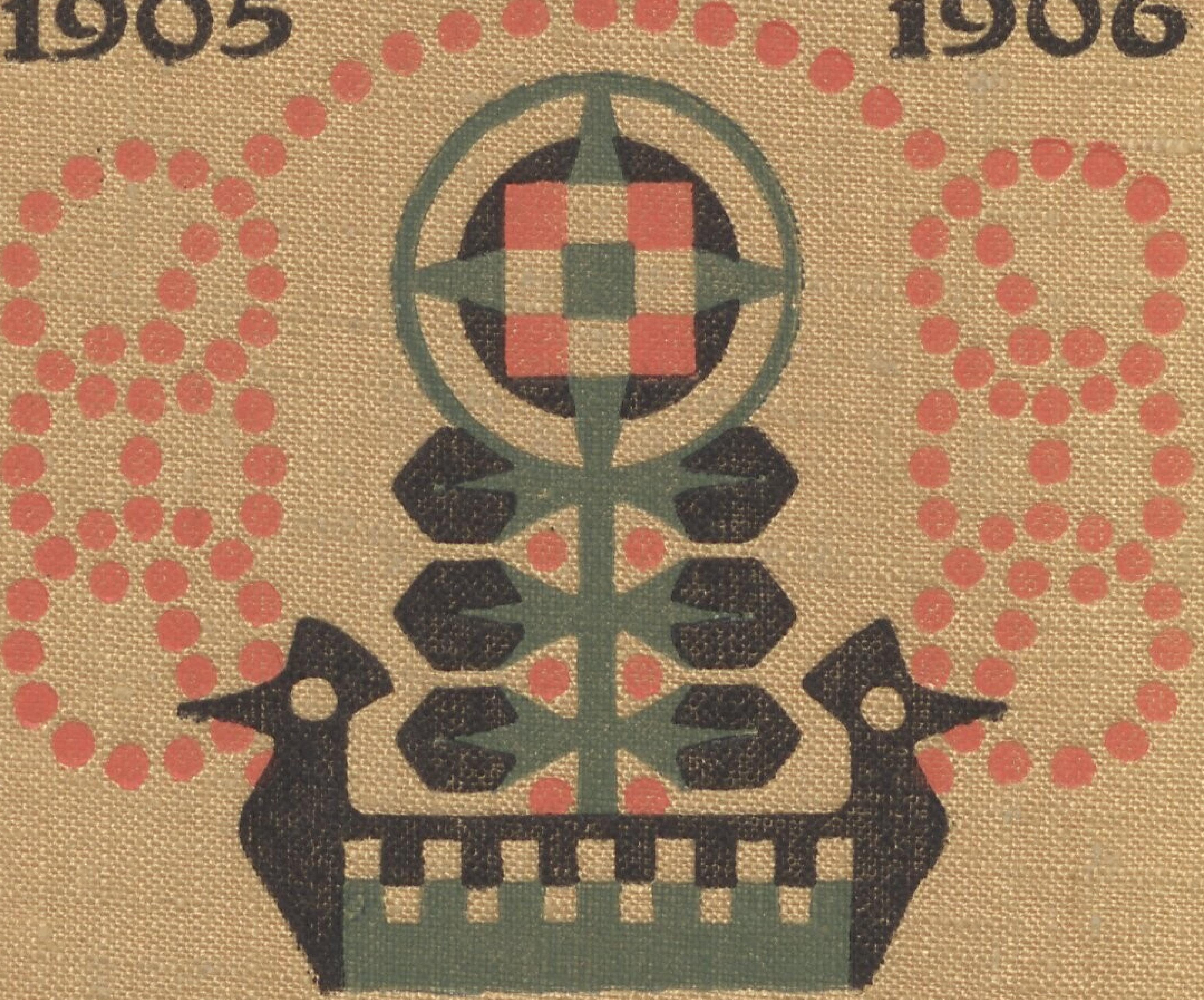
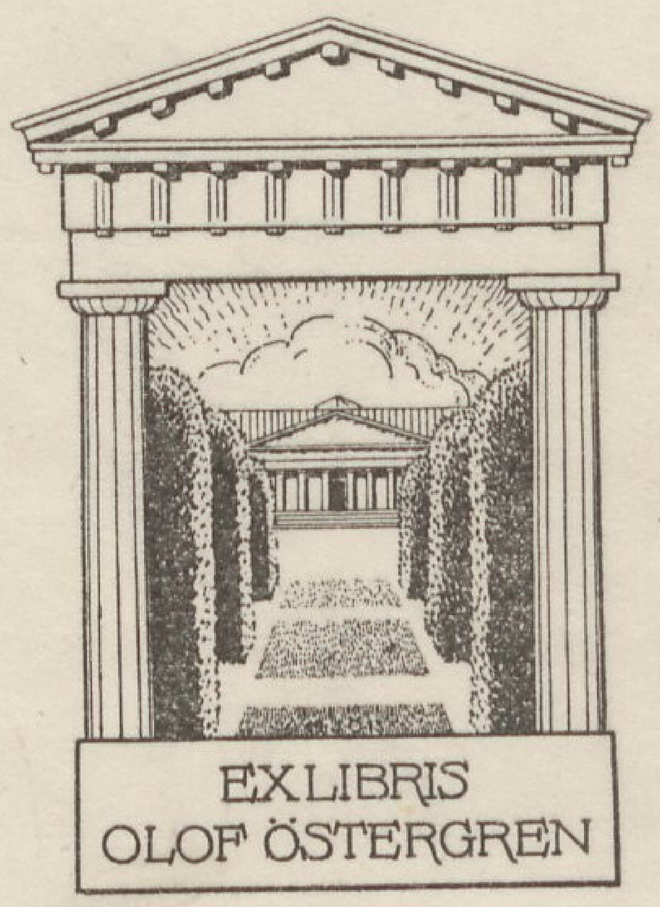
BOKTRYCKERI KALENDER

1905 1906

EX LIBRIS
OLOF ÖSTERGREN

BOKTRYCKERI KALENDER

1905 — 1906

BOKTRYCKERI KALENDER

1905 1906

Under medverkan af framstående fackmän
utgifven af WALD. ZACHRISSON

• • 12:te och 13:de årgången • •

FÖRORD

I föregående årgångar af Boktryckerikalendern har ofta framhållits huru nödvändigt det är, att vi ändtligen enas om en egen nationell stilriktning i vår bokutstyrsel. Men hvarifrån få utgångspunkten och motiven? Efter långa funderingar har jag kommit att tänka på vår gamla svenska hemslöjd, med dess enkla och naiva mönster och dess klara, bestämda färgsättning. Skulle dessa hemslöjdsmönster månne lämpa sig för bokutstyrsel? Denna årgång må utgöra ett försök till svar på frågan, då all bokdekoration, från perm, titlar, vignetter, initialer och de flesta annonser äro hållna i denna stil. Hvad nu själfva typerna beträffar, så har en sträfvan gjort sig gällande, hvilken upprepade gånger funnit uttryck i fackpressen att få till stånd en stilkaraktär, som kunde lämpa sig för vår svenska smak och anpassa sig efter vårt språk samt därjämte förete en själfständig prägel. Att komponera en fullständigt ny tryckstil är emellertid en vansklig och fordrande uppgift, som, om nu verkligen konstnären härför funnes, troligen skulle visa sig ekonomiskt outförbar. Visserligen måste typerna som all yttring af konst höra till sin tids stilriktning, men det torde vara klart, att typerna i sina grunddrag skola ansluta sig till den skrifna bokstafven. Så sökte de första boktryckarna, som ju samtidigt

voro stilgjutare, att troget efterbilda skrifvarnes textade bok=stäfver. Det har också visat sig, att de på senare åren framträ=dande typkompositioner, hvilka icke äro framsprungna ur nämnda princip, haft föga eller ingen framgång.

Då det för två år sedan erbjöds mig ett tillfälle att få fram en ny tryckstil, som skulle kunna motsvara våra svenska önske=mål, kom jag genast att tänka på Christoffer Plantins vackra och lagom kraftiga antikva=typ från midten af 1500=talet, hvil=ken det tycktes mig med lätthet skulle kunna återupplifvas och äfven uppfylla vår tids tekniska och estetiska anspråk. Detta reformarbete var emellertid förenadt med stora svårigheter, och det är mig ett nöje att här uttala mitt tack till Herrar Genzsch & Heyse i Hamburg för det goda, men tålamodspröfvande samarbetet vid nydaningen af denna stil, som erhållit namnet »Nordisk Antikva».

På alla områden af bokindustri råder storartad utveckling, stark efterfrågan och liflig omsättning. Och dock måste man säga, att etablerandet af nya firmor gått långt framom det verk=liga behofvet, hvarigenom den redan förut skarpa konkurren=sen tillspetsat sig än värre. Efter arbetarefrågan är konkurrens=frågan kanske den mest svårlösta af alla sociala frågor. Långt ifrån att helt fördöma konkurrensen, som i många afseenden är nyttig och numera gått så att säga in i blodet, vill jag dock på=peka, att all täflan måste vara ren, hederlig och lojal, och att man kan konkurrera utan att skada medtäflande och utan att demoralisera facket. Vi hafva vissa skyldigheter mot oss själfva, mot hvarandra, såväl som mot våra arbetare, hvilka vi icke ett ögonblick få glömma. Det är icke våra kunder utan vi själfva, som försvåra tillvaron för oss. Hvarje industriidkare måste först och främst kunna fastställa sitt arbetes själfkostnad och därtill lägga den *nödvändiga* förtjänsten. Låtom oss därtill er=inra oss, att leverans till underpris är för det första *oklokt* och för det andra *orätt*.

Den i förra årgången omnämnda Fackskolan för Bokindu=stri i Göteborg kommer att inrättas i Slöjdföreningens skola

härstädes och öppnas i Januari månad nästa år. Undervisningen, som omfattar *boktryck* (sättning och tryckning), *litografi* (gravyr på sten m. m., öfvertryck och tryckning) samt *bokbinderi*, kommer att bedrifvas af fem facklärare jämte tecknings- och språklärare. Uppsättningen, bestående af maskiner och öfrig materiel till ett värde af omkring Kr. 25,000, har anskaffats genom bidrag, tecknade af boktryckare i Göteborg och genom gåfvor. Det är att hoppas, att skolan genom god, insiktsfull ledning skall blifva till nytta för eleverna och de konstyrken den representerar.

En institution, som förtjänar uppmuntran i hög grad, är det af Allm. Svenska Boktryckareföreningen grundade Bokindustri-Museum, Jacobsgatan 28 i Stockholm. Samlingen af gammalt och modärnt svenskt boktryck är redan ganska afsevärd. Äfven utländskt boktryck och annan grafisk konst är till finnandes, jämte gamla utensilier och redskap. Önskligt vore, att hvar och en droge sitt »strå till stacken» genom insändande af tryckalster m. m.

Af en ung japansk konstkännare, Herr Kinichi Terauchi, som i år gästat Göteborg, har denna årgång att uppvisa en artikel om japanskt träsnittsfärgtryck jämte afbildningar af äldre, mycket värdefulla original, hvilka beredvilligt ställts till förfogande i och för reproduktion.

Till Herr Friherre Per Hierta, som i denna årgång afslutar sin intressanta artikelserie om Boktryckarkonstens uppfinning och guldålder, samt till öfriga medarbetare uttalar jag härmed mitt uppriktiga tack.

Äfven i år har Fröken I. Christofferson utfört den dekorativa delen af Boktryckerikalenderns utstyrsel.

Göteborg den 2 December 1906

Wald. Zachrisson

INNEHÅLLS-FÖRTECKNING

BOKTRYCKERIKONSTENS UPPFINNING OCH GULDÅLDER

Sammandrag efter senaste forskningar

Basel anses numera obestridligt vara den första stad i Schweiz, inom hvars murar boktryckerikonsten först öfvades. Det var på den tiden en tysk stad, lika väl som t. ex. Strassburg eller Nürnberg, och en indelning efter nutida geografi blir alltid i viss mån konstgjord — man skulle t. o. m. kunna säga, att frånvaron af Basel lämnar en stor lucka i Tysklands tryckarhistoria, liksom att Genève af samma grunder borde räknas bland franska orter.

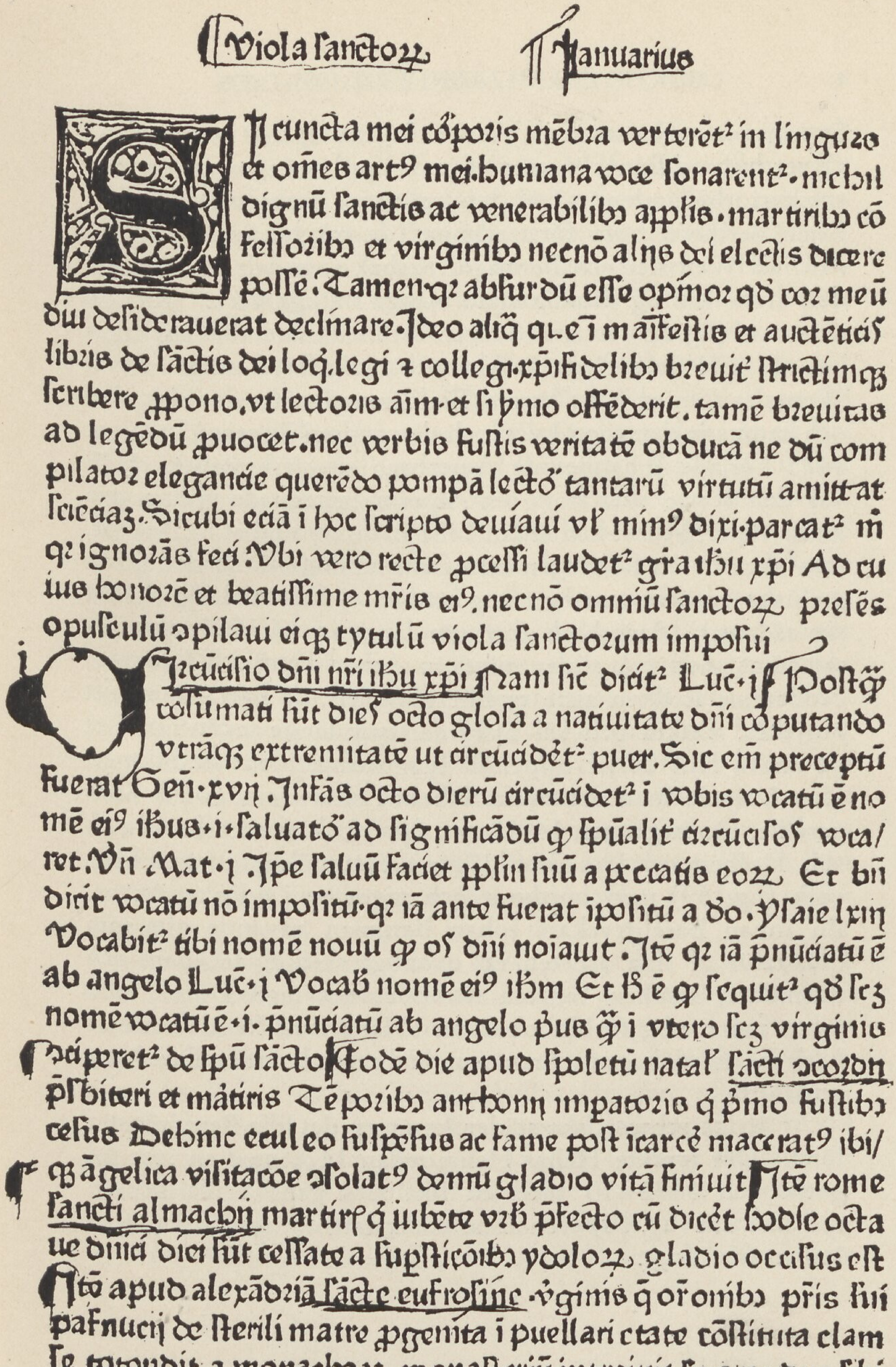
Som den förste tryckaren i Basel kan man trots frånvaron af bestämda årtal räkna den »Bertholdus in Basilea» (som han i en enda slutskrift nämner sig), hvilken med stor säkerhet blifvit identifierad med »Bechtolff von Hanauwe», som i Helmaspergers urkund af 1455 (årg. 1902—1903, sid. 8) kallas Gutenbergs knecht. Ett af hans verk är rubriceradt 1468, och allt talar för att han redan börjat några år förut, fastän annars handskrifna dateringar nog böra begagnas med stor försiktighet — förfalskare, och skickliga sådana, har funnits godt om i långa tider. Bertholdus' vanliga stil (fig. 57) är redig och kraftig och verkar modernare än de följande Basel-tryckarnes. Han torde hafva fortsatt ganska många år med sitt arbete, fast han aldrig vidare utsatte sitt namn.

Ett intressant bevis för att flere boktryckare redan 1471 arbetade i Basel finnes bland stadens papper, nämligen en rådsdom

Incipit summa viciorum seu tractatus moral' edita a fratre
vilhelmo episcopo lugdunēs· ordinisq̧ fratrū predicatoꝝ·

D Icturi de singulis vicijs cum optunitas se
offert· incipiem⁹ a vicio gule et q̄ locus se
offert et ꝑpter hoc q̄ dicit glo· sup math.
iiij· In pugna xp̄i prius ↄtra gulaꝫ agitur
q̄ nisi hoc prius refrenet' frustra cōtra alia
vicia laboret' Et alia glo· dicit ibi q̄ dyabo
lus vict⁹ de gula nō temptat de libidine· ante omia tū ostē
demus doctrinam vicioꝝ perutileꝫ esse ꝑ hoc q̄ vicia summo
studio et sūma diligencia sūt vitanda vitari aūt nō possunt
nisi prius cognoscant' Triplici aūt ratione potest ostendi vi
cia sūma diligencia esse vitanda scꝫ q̄ demonib⁹ valde pla=
cent deo sūme displicent· homini vero sūme nocent· q̄ valde
placeant vicia demonibꝫ ostendit' ex assiduitate temptādi·
de qua dicit grego· assidua temptatione dyabol⁹ temptat
vt saltem tedio vincat· Tēptacō vero dyaboli ad hoc est im
mediate vt in malū culpe hominēꝫ impellat· vn̄ greg· de illo
nihil se fecisse estimat cū animas nō sauciat· q̄ aūt deus sū=
me odiat peccatū ostendit' triplici ratione· Primo ex hoc q̄
illud qd maxime videt' odire scꝫ dyabolū nō odit nisi ratione
peccati et eū amaret si peccatū nō esset tanq̄m creaturā su=
am. Vn̄ sap· xj· nihil odisti eoꝝ que fecisti qd intelligenduꝫ
est nisi ꝑpter peccatū adiunctū qd ipse no fecit. Vnde cū il=
lud ꝑpter qd aliqd est tale Similit' magis tale ↄstat vicium
esse magis exosū deo q̄m dyabolum Secūdo potest idem ostē
di ꝑ hoc q̄ deus nō habet ita bonū amicū in celo nec in ter=
ra q̄m nō haberet odio ad mortem si inueniret peccatū mor
tale in eo· vn̄ licet petr⁹ ardenci⁹ amasset xp̄m q̄ꝫ ceteri apo
stoli tū xp̄us eum dampnasset si decessisset in peccato trine
negationis· bene ostendet deus quantū odiat peccatū quā
do filios suos quos tantū dilexit q̄ ꝑ illis mori voluit in ig
nē inextinguibilē ꝓiciet q̄ inueniet in eis peccatū mortale

Fig. 57. Ur Peraldus' Summa vitiorum, tryckt i Basel af Bertholdus c:a 1470

Viola sanctoꝝ. Januarius

Si cuncta mei corporis mēbra verterēt᷑ in linguas et omnes art⁹ mei humana voce sonarent᷑. nichil dignū sanctis ac venerabilib⁹ apl̄is. martirib⁹ cō fessorib⁹ et virginib⁹ necnō alijs dei electis dicere possē. Tamen q̄ꝛ absurdū esse opinor qd̄ cor meū diu desiderauerat declmare. Ideo aliq̄ que i maifestis et auctēticis libris de sāctis dei loq̄. legi ꝛ collegi. xp̄i fidelib⁹ breuit᷑ strictimq̄ꝫ scribere ꝓpono. vt lectoris aīm. et si pmo offēderit. tamē breuitas ad legēdū ꝓuocet. nec verbis fustis veritatē obducā ne dū compilator elegancie querēdo pompā lectoꝛ tantarū virtutū amittat sciēciaꝫ. Sicubi eciā i hoc scripto deuiaui vl̄ min⁹ dixi. parcat᷑ m̄ q̄ꝛ ignorās feci. Ubi vero recte ꝓcessi laudet᷑ gr̄a ihū xp̄i Ad cuius honorē et beatissime mr̄is ei⁹. necnō omniū sanctoꝝ presēs opusculū ꝯpilaui eiq̄ꝫ tytulū viola sanctorum imposui

Circūcisio dn̄i nr̄i ihū xp̄i Nam sic dicit᷑ Luc. ij Postq̄ꝫ cōsumati sūt dies octo glosa a natiuitate dn̄i cōputando vtraq̄ꝫ extremitatē ut circūcidēt᷑ puer. Sic eīn preceptū fuerat Gen̄. xvij. Infās octo dierū circūcidet᷑ i vobis vocatū ē nomē ei⁹ ihūs. i. saluatoꝛ ad significādū q̄ spūalit᷑ circūcisos vocaret. Un̄ Mat. j Ipe saluū faciet ꝓplin suū a peccatis eoꝝ. Et bn̄ dicit vocatū nō impositū. q̄ꝛ iā ante fuerat īpositū a dō. Ysaie lxij Vocabit᷑ tibi nomē nouū q̄ os dn̄i noīauit. Itē q̄ꝛ iā p̄nūciatū ē ab angelo Luc. j Vocab nomē ei⁹ ihm Et h̄ ē q̄ sequit᷑ qd̄ scꝫ nomē vocatū ē. i. p̄nūciatū ab angelo pus q̄ꝫ i vtero scꝫ virginis ꝯciperet᷑ de spū sācto. Eodē die apud spoletū natal᷑ sācti concordij p̄sbiteri et mártiris Tēporib⁹ anthonij impatoris q̄ pmo fustib⁹ cesus Dehinc eculeo suspēsus ac fame post icarcē macerat⁹ ibi/ q̄ꝫ āgelica visitacōe ꝯsolat⁹ demū gladio vitā finiuit Itē rome sancti almachij martirꝭ q̄ iubēte vrb p̄fecto cū dicēt hodie octaue dn̄ice diei sūt cessate a supsticōib⁹ ydoloꝝ. gladio occisus est Itē apud alexādriā sācte eufrosine. vginis q̄ orōib⁹ pr̄is sui pafnucij de sterili matre ꝓgenita i puellari etate ꝯstituta clam se totondit ꝛ monachoꝝ monasteriū introiuit smaragdus sibi

Fig. 58. Ur Viola sanctorum,
tryckt i Basel af Bernhard Richel c:a 1472

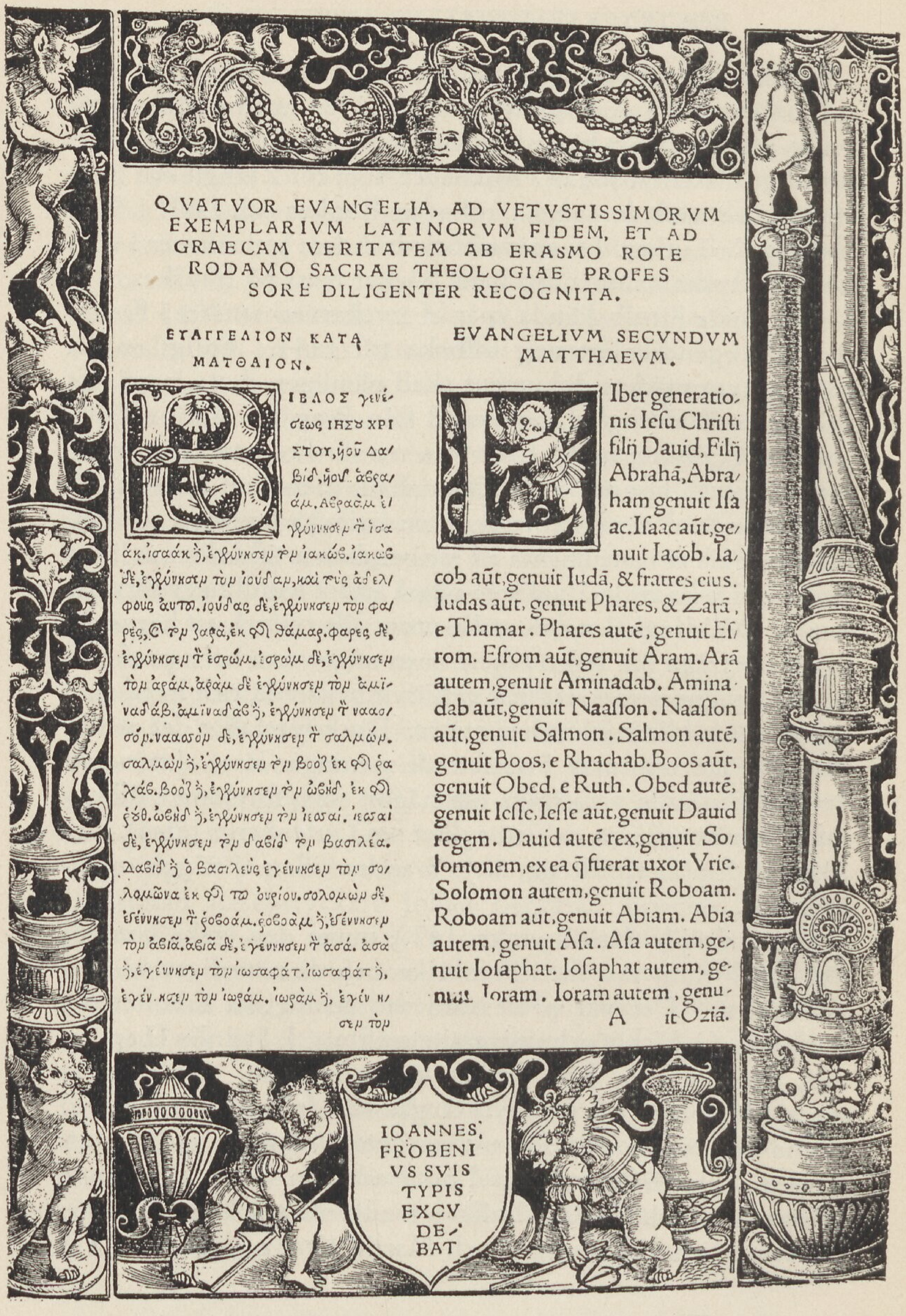
hvarigenom en sättarstrejk bilades. Ingenting nytt under solen! Öfver hufvud finnas massor af goda upplysningar om stadens tryckarförhållanden i såväl dess eget som universitetets arkiv. Efter Berthold böra först nämnas de produktiva tryckarne Michael Wenssler och Bernhard Richel, som dels tillsammans dels hvar för sig åstadkommo många ståtliga verk. Richels äldsta stil (fig. 58), hvarmed äfven det äldsta daterade Baseltrycket af 1474 är utfördt, är klar och redig fast kantig. Såväl Wenssler som en hans kamrat Biel lämnade efter en tid staden och hamnade den ene i Lyon och den andre i Burgos i Spanien. 1478 började Johannes de Amerbach sin verksamhet. Han var den förste som norr om Alperna begagnade gjutna grekiska typer, hvaraf han redan 1481 hade ett alfabet. (Proctor, som skrifvit en högeligen intressant monografi om det äldsta grekiska trycket, tror eget nog att han ej förr än 1486 skaffat sig sådant.) Amerbach fortsatte långt in på 1500-talet tillsammans med två andra mästare, Adam Petri och Johannes Frobenius, hvilken siste ej bör glömmas, då han genom sitt korrekta, vackra och väl utstyrda tryck länge sedan förfallet på andra håll börjat uppehöll blomstringstidens traditioner. Han började med att trycka bibeln i oktav med gotisk nonpareille, första gången 1491, men öfvergick snart till romansk stil. Holbein och Urs Graf hjälpte till att präktigt utstyra hans verk (fig. 59) med bordyrer och vignetter i tidig renässans. En annan Basel-tryckare Johan Bergman använde ofta som illustratör af sina arbeten en ovanligt skicklig tecknare och träsnidare, hvilken fordom identifierades med Dürer, men hvars namn nog förblir obekant. Hans mest kända serie är bilderna till Sebastian Brants världsberömda satir »Das Narrenschiff».

Af öfriga schweiziska städer kommer det lilla Beromünster först. Der tryckte Helias Heliæ redan 1470 med en stor ful gotik och 1472—73 med en likaledes ganska illa skuren romansk stil (fig. 60) — en af de äldsta daterade romanska utom Italien för öfrigt.

I Zürich antages en okänd tryckare, också med romansk stil, hafva varit i verksamhet omkring 1475, men stadens upp≈sving som tryckort började först med reformationen och den skicklige mästaren Johan Froschauer, som för Zvingli och hans efterföljare spelade samma rol som Lotther och Lufft i Wit≈tenberg för Luther. I Genève började Adam Steinshauer 1478; trots det tyska namnet äro hans böcker mest på franska.

Det första hittills kända spår af tryckarverksamhet i Frank≈rike går egendomligt nog tillbaka till 1444. Enligt en del ganska nyupptäckta dokument skall nämligen detta år en viss Procopius Waldfoghel, guldsmed från Prag, hafva för en jude i staden Avignon uppenbarat »en ny skrifkonst» samt två år senare lofvat honom att tillhandahålla behöfligt material till återgifvande af såväl hebreiska som latinska texter — — »arti≈ficia, ingenia et instrumenta ad scribendum artificialiter in litera latina». Dessa ord så väl som några andra handlingar rörande samme Waldfoghel synas ställa utom allt tvifvel, att här verk≈ligen var fråga om boktryckeri, men något som helst prof från denna Avignon≈verkstad har ej blifvit bevaradt, och hvad man säger därom blir ju blott hypoteser. Dock förefaller det otänk≈bart för den som utan förutfattade meningar läser akterna att det endast skulle vara fråga om någon sorts förelöpare till nu≈tidens skrifmaskiner, och att ryktet om Gutenbergs försök från 1439 på fem år spridt sig, är ju å andra sidan ej någon omöj≈lighet.

Sedan dröjde det till omkr. 1470, innan den tyska konsten för alltid vann fast fot i Frankrike, och då naturligtvis i huf≈vudstaden. Det var professorn vid teologiska fakulteten i Sorbonne G. Fichet och universitetsrektorn J. Steinlin (Lapida≈nus, La Pierre — han brukar kallas Heinlin, men fråga är om ej det beror på en mycket gammal felläsning) som vid denna tid beslöto att för universitetets räkning upprätta ett tryckeri, och därför från Basel inkallade den sedan så berömde mästaren Ulrich Gering, hvilken medförde två kamrater, kor≈rektorn Michael Friburger och Martin Kranz. Måhända var

QVATVOR EVANGELIA, AD VETVSTISSIMORVM EXEMPLARIVM LATINORVM FIDEM, ET AD GRAECAM VERITATEM AB ERASMO ROTERODAMO SACRAE THEOLOGIAE PROFESSORE DILIGENTER RECOGNITA.

ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΚΑΤᾺ ΜΑΤΘΑΙΟΝ.

ΒΙΒΛΟΣ γενέσεως ΙΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ, υἱοῦ Δαβίδ, υἱοῦ ἀβραάμ. Ἀβραὰμ ἐγέννησε τὸν Ἰσαάκ. Ἰσαὰκ δὲ, ἐγέννησε τὸν Ἰακώβ. Ἰακὼβ δὲ, ἐγέννησε τὸν Ἰούδαν, καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ. Ἰούδας δὲ, ἐγέννησε τὸν Φαρὲς, καὶ τὸν Ζαρὰ, ἐκ τῆς Θάμαρ. Φαρὲς δὲ, ἐγέννησε τὸν Ἐσρώμ. Ἐσρὼμ δὲ, ἐγέννησε τὸν Ἀράμ. Ἀρὰμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀμιναδάβ. Ἀμιναδὰβ δὲ, ἐγέννησε τὸν Ναασσών. Ναασσὼν δὲ, ἐγέννησε τὸν Σαλμών. Σαλμὼν δὲ, ἐγέννησε τὸν Βοὸζ ἐκ τῆς Ῥαχάβ. Βοὸζ δὲ, ἐγέννησε τὸν Ὠβὴδ, ἐκ τῆς Ῥούθ. Ὠβὴδ δὲ, ἐγέννησε τὸν Ἰεσσαί. Ἰεσσαὶ δὲ, ἐγέννησε τὸν Δαβὶδ τὸν βασιλέα. Δαβὶδ δὲ ὁ βασιλεὺς ἐγέννησε τὸν Σολομῶνα ἐκ τῆς τοῦ Οὐρίου. Σολομὼν δὲ, ἐγέννησε τὸν Ῥοβοάμ. Ῥοβοὰμ δὲ, ἐγέννησε τὸν Ἀβιά. Ἀβιὰ δὲ, ἐγέννησε τὸν Ἀσά. Ἀσὰ δὲ, ἐγέννησε τὸν Ἰωσαφάτ. Ἰωσαφὰτ δὲ, ἐγέννησε τὸν Ἰωράμ. Ἰωρὰμ δὲ, ἐγέννησε τὸν

EVANGELIVM SECVNDVM MATTHAEVM.

Liber generationis Iesu Christi filij Dauid, Filij Abrahã, Abraham genuit Isaac. Isaac aũt, genuit Iacob. Iacob aũt, genuit Iudã, & fratres eius. Iudas aũt, genuit Phares, & Zarã, e Thamar. Phares autẽ, genuit Esrom. Esrom aũt, genuit Aram. Arã autem, genuit Aminadab. Aminadab aũt, genuit Naasson. Naasson aũt, genuit Salmon. Salmon autẽ, genuit Boos, e Rhachab. Boos aũt, genuit Obed, e Ruth. Obed autẽ, genuit Iesse, Iesse aũt, genuit Dauid regem. Dauid autẽ rex, genuit Solomonem, ex ea q̃ fuerat uxor Vriç. Solomon autem, genuit Roboam. Roboam aũt, genuit Abiam. Abia autem, genuit Asa. Asa autem, genuit Iosaphat. Iosaphat autem, genuit Ioram. Ioram autem, genu-

A it Oziã.

Fig. 59. Ur Erasmus' Novum Testamentum, tryckt i Basel af Joh. Frobenius 1516

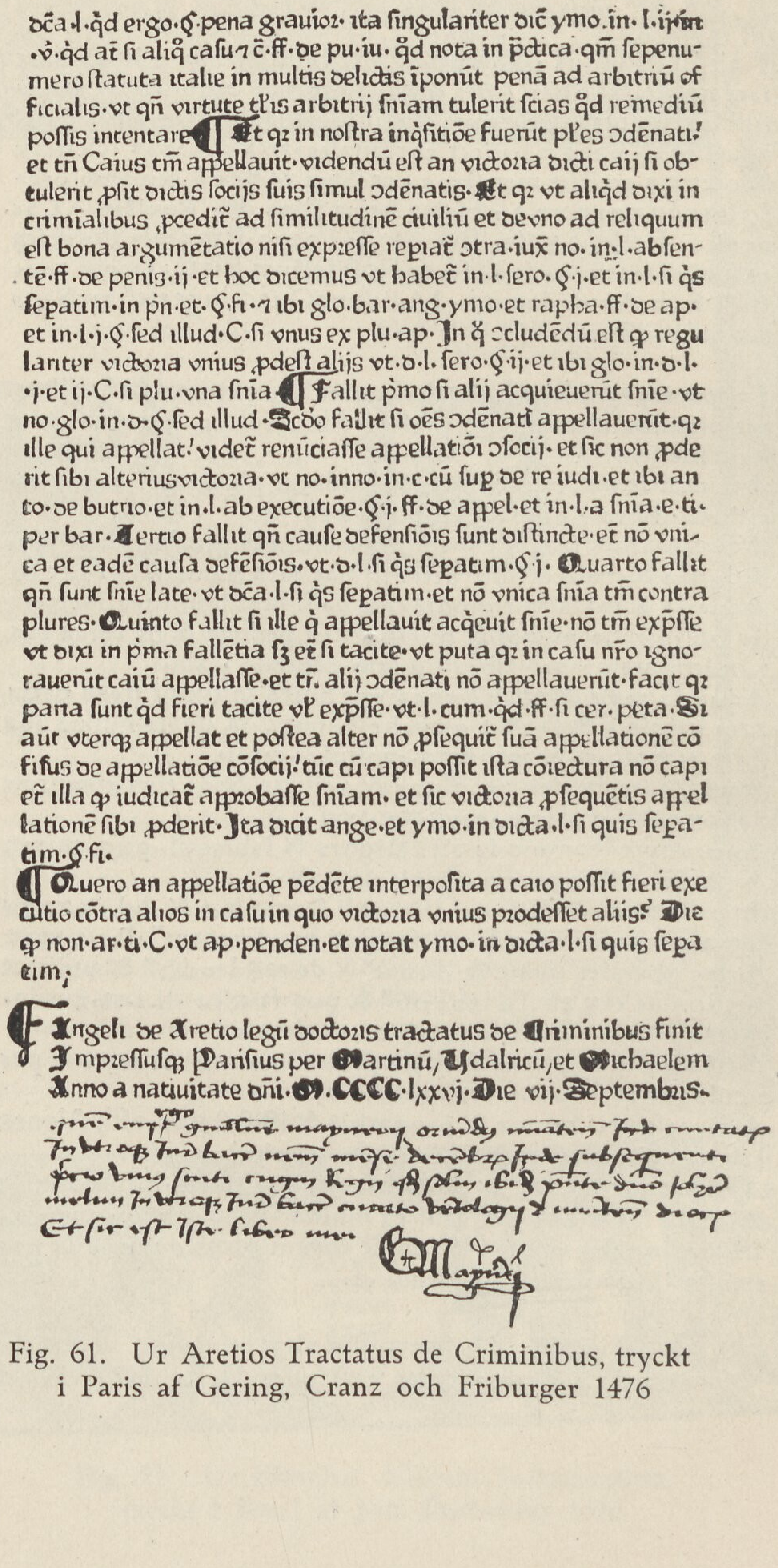
Finit liber dictus · Speculum vite humane : quia in eo & ce ſarea poteſtas · & regalis dignitas bubulcorum etiam genus ſibi ſpeculatur ſaluberrima ſimul ſpiritualiſq̧ vite viros ſecū adueħens · papam ſcilicet cardinales · arciepiſcopos · clericos & ceteros eccleſie miniſtros · rectam & hijs ſpeculandi pre ſcribendo normam a : Helya helye alias de · Louffen · Ca nonico · Eccleſie ville · Beronenſis ī pago · Ergowie ſite abſq̧ calami exaratione · feria ſexta Poſt feſtum beati : Iacobi apo ſtoli Sub Anno domini · MilleſimoQuadringenteſimoSep tuageſimoTertio ·

Incipit repertorium ſiue tabula peralphabetum ad · faciliter recipiendas materias in preſenti libro · dicto ſpeculum vite humane ·

A

Aduocatus qualis debet eſſe & laudatur plurimum. eius exer citium · libro · primo · capitulo · xvij ·
Aduocatorum fraudes inomoda damna & picula · li · p · c · viij ·
Aduerſa & mala q̄libet artis in hac vita humana · l · i · per to
Aduerſa & mala fere omnia que paſſi ſunt homines incipiē do ab origine mundi & nominantur perſone & de caſua eo rundem malorum · libro · primo · capitulo · xlij ·
Aduerſa mala & afflictiones que hoīes in omni ſtatu paci ūtur ītrinſec9 & ſatiſſit querelis hominū · & quare nullus ſua ſorte ꝯtentatur · libro primo · capitulo · c · xli ·
Agriculture laudes neceſſitas & vtilitas & de eius conmen datione · libro primo · capitulo · xxi ·
Agriculture īcommoda afflictiones & labres · li · p̄io · ca · xxij
Ambitio · libro primo · capitulo · xli ·
Artes omnes & diūſi modi viuēdi ſeculariter & dulcia ac ꝓ ſpera necnon amara & adūſa illaꝝ breui notant̄ · li · i · c · xxix
Artes liberales quare ſic dicant̄ & de eaꝝ laudib9 & vtilitate necnon de eaꝝ abuſu laborib9 & puo fructu · li · i · ca · xxxiij ·
Artes mechanice infra in verbo mechanica
Arcidiaconi dignitas & illius preconia ac afflictiones & pe ricula · libro ſecunbo · capitulo · xiij ·
Arcipreſpiteri honor & p̄rogatiua & iſti9 ſtatus afflictiones labores & pericula · libro ſecundo · capitulo · xvij ·
Ariſmetrica laudat̄ & de illi9 labor & afflictio · li · i · ca · xxxix
Armata milicia comendatur ex multis · libro primo · capi · ix ·
Milites quales debent eſſe & de eorum vicijs damnis & pe riculis · libro primo · capitulo · x ·

Fig. 60. Ur Speculum vitæ humanæ,
tryckt i Beromünster af Helias Heliæ 1473

dca·l·qd ergo·§·pena grauior· ita singulariter dic ymo·in·l·i·fin·
·v·qd at si aliq casu·⁊ c·ff·de pu·iu· qd nota in pctica·qm sepenu-
mero statuta italie in multis delictis iponūt penā ad arbitriū of
ficialis·vt qn virtute tlis arbitrij sniam tulerit scias qd remediū
possis intentare. ¶ Et qz in nostra inqsitiōe fuerūt ples ɔdenati.
et tn Caius tm appellauit·videndū est an victoria dicti caij si ob-
tulerit ꝓsit dictis socijs suis simul ɔdenatis· Et qz vt aliqd dixi in
crimīalibus ꝓcedit ad similitudinē ciuiliū et deuno ad reliquum
est bona argumētatio nisi expresse repiat ɔtra·iux no·in·l·absen-
tē·ff·de penis·ij·et hoc dicemus vt habet in·l·sero·§·j·et in·l·si qs
sepatim·in pn·et·§·fi·⁊ ibi glo·bar·ang·ymo·et rapha·ff·de ap·
et in·l·j·§·sed illud·C·si vnus ex plu·ap· In q ɔcludēdū est qꝫ regu
lariter victoria vnius ꝓdest alijs vt·d·l·sero·§·ij·et ibi glo·in·d·l·
·j·et ij·C·si plu·vna snia ¶ Fallit pmo si alij acquieuerūt snie·vt
no·glo·in·d·§·sed illud·Scdo fallit si oēs ɔdēnati appellauerūt·qz
ille qui appellat· videt renūciasse appellatiōi ɔsocij·et sic non ꝓde
rit sibi alterius victoria·vt no·inno·in·c·cū sup de re iudi·et ibi an
to·de butrio·et in·l·ab executiōe·§·j·ff·de appel·et in·l·a snia·e·ti·
per bar·Tertio fallit qn cause defensiōis sunt distincte·et nō vni-
ca et eadē causa defēsiōis·vt·d·l·si qs sepatim·§·j· Quarto fallit
qn sunt snie late·vt dca·l·si qs sepatim·et nō vnica snia tm contra
plures·Quinto fallit si ille q appellauit acqeuit snie·nō tm expsse
vt dixi in pma fallētia sz et si tacite·vt puta qz in casu nro igno-
rauerūt caiū appellasse·et tn alij ɔdēnati nō appellauerūt·facit qz
pana sunt qd fieri tacite vl expsse·vt·l·cum·qd·ff·si cer·peta·Si
aūt vterqz appellat et postea alter nō ꝓsequit suā appellationē cō
fisus de appellatiōe cōsocij·tūc cū capi possit ista coiectura nō capi
et illa qꝫ iudicat approbasse sniam·et sic victoria ꝓsequētis appel
lationē sibi ꝓderit·Ita dicit ange·et ymo·in dicta·l·si quis sepa-
tim·§·fi·
¶ Quero an appellatiōe pēdēte interposita a caio possit fieri exe
cutio cōtra alios in casu in quo victoria vnius prodesset alijs· Dic
qꝫ non·ar·ti·C·vt ap·penden·et notat ymo·in dicta·l·si quis sepa
tim.

¶ Angeli de Aretio legū doctoris tractatus de Criminibus finit
Impressusqz Parisius per Martinū, Udalricū, et Michaelem
Anno a natiuitate dni·M·CCCC·lxxvj·Die vij·Septembris·

Fig. 61. Ur Aretios Tractatus de Criminibus, tryckt
i Paris af Gering, Cranz och Friburger 1476

t
ous les hommes
et ſemmes de lon
neſte compaignie
apꝛes quilz eurẽt
diſne / ⁊ bien ſuffi
ſaument pꝛins leur refection / da=
me heliſe royne cõmenca a ſoy le=
uer de la table / ⁊ les autres enſuy=
uãt ſe leuerent tous ainſi quilz la=
uoient de couſtume. En apꝛes cha
cun ſe apliqua a rire / chanter / dã=
cer / ⁊ ſoy eſbatre ſelon ſon oꝛdꝛe.
Et Incontinent q̃ les Jouuẽceaux
eurẽt finy leurs chancõs / la royne
heliſe raſſembla toute ſa compai=
gnie / et apꝛes quelle fut aſſemblee
deuiſerent entre eulx de pluſieurs
choſes Juſques a heure cõuenable
de ſoupper Et quant vint au ſoup
per / la royne cõmanda q̃ chaſcun
pꝛint place a ſe ſeoir pour ſoupper /
ſelon quilz auoyent de couſtume.
.A

Fig. 62. Ur Decameron på franska,
tryckt i Paris af Jean du Pré för Anthoine Vérard 1485

Fig. 63 a. Ur Pamphile et Galathée,
tryckt i Paris för Antoine Vérard 1494

Friburger från början rent af firmans chef i sin egenskap af klassiskt bildad man. Sommaren 1470 utkom deras första verk, Gasparinus Barzizius' bref, i liten kvart med romansk stil, tydligen skuren efter den som Sweynheym och Pannartz an⸗vände i Rom från och med 1467. I slutskriften säges på väl⸗klingande vers, att detta är det första profvet på Michaels, Ulrichs och Martins konst i frankernas land, och att mera skall följa efter. Sorbonne⸗tryckeriet egde bestånd i omkring tre år, och därifrån utkommo i små upplagor något öfver tjugo vetenskapliga verk; understundom förseddes dedikationsexem⸗plar med särskildt tryckta, ofta ytterst intressanta företal, som t. ex. det hvilket omnämdes å sid. 19 i kalendern för 1902—1903. År 1473 lemnade Gering och hans kamrater uni⸗versitetet och anskaffade eget tryckeri i Paris, hvarvid också nya, gotiska stilar kommo till användning (fig. 61). De kunna ej sägas vara särskildt lyckade, lika litet som en något större typ, hvarmed firman började arbeta 1475. Gerings kamrater förekomma blott ett par år till, men själf fortsatte han dels en⸗sam, dels med andra som de franska boktryckarnes nestor ett godt stycke in på 1500⸗talet. Petrus Caesaris och Johan Stol uppsatte det första konkurrenstryckeriet i Paris samma år som Gering flyttade dit och tryckte en tid bortåt med en utmärkt jämn och prydlig romansk stil. Sedan växte nya firmor upp med fenomenal hastighet, så att vi blott kunna nämna några af de viktigaste. P. Bonhomme tryckte 1476 det första daterade verket på franska, en krönika i tre delar, och Jean du Pré bör⸗jade 1481 att illustrera sina verk med träsnitt. Tyvärr känner man nästan inga namn på de konstnärer, som snart i denna konstgren höjde de parisiska tryckerierna högt öfver allt hvad annars i världen frambragts. Småningom, under 1480⸗talet, just då de gotiska stilarne i hela Tyskland redan visade tecken till förfall, arbetade sig äfven i Paris fram en så att säga natio⸗nel gotisk typklass, som räknas bland de bästa i sin genre.

Fig. 62 visar en sida ur en bok som hör till de stora säll⸗syntheterna, första franska upplagan af Boccaccios Decameron,

tryckt af du Pré 1485. Det är det första verk, hvarpå den berömde Antoine Vérards namn förekommer som förläggare. Stilen är vacker, men ej af den klass vi nyss omnämt. I fig. 63 a däremot finnes den, liksom i en lång serie af illustrerade franska riddarromaner och dikter, som för Vérards räkning trycktes af olika mästare — fig. 63 torde böra tillskrifvas Jean Maurand — och hvaraf med de magnifikaste illumineringar försedda dedikationsexemplar ännu finnas i behåll litet hvarstädes, mest i Paris och London. Ett särskildt kapitel förtjänade äfven de franska tryckarmärkena, af hvilka vi se ett i fig. 63 b. De äro nästan alltid riktiga små mästerstycken och skilja sig derigenom betydligt från de enkla (men dock i allmänhet smakfulla) tyska och de oftast grufligt okonstnärliga italienska, hvilka senare bruka se ut som om den som gjort dem aldrig förr hållit i en knif. I de franska märkena förekommer mest en sköld med sköldhållare och mycket ofta mörk bakgrund med små hvita prickar — ett egendomligt manér som brukar göra sig särdeles väl. Vérards hör nog ej till de allra vackraste, men han anses som Paris' berömdaste mästare, i trots af att hans egen tryckarverksamhet var ganska liten.

N:o 63 b. Ur samma som föreg.

Pierre le Rouge från Chablis som flyttade till Paris omkring 1487 och snart fick titel af imprimeur du Roy, samt Philippe Pigouchet torde vara de enda som kunna göra honom äran stridig. Le Rouges vackraste bok, en stor världshistoria som han kallade »La mer des Histoires» (fig. 64) är väl den

Fig. 64 a. Ur La Mer des Histoires, tryckt i Paris
af Pierre le Rouge 1488

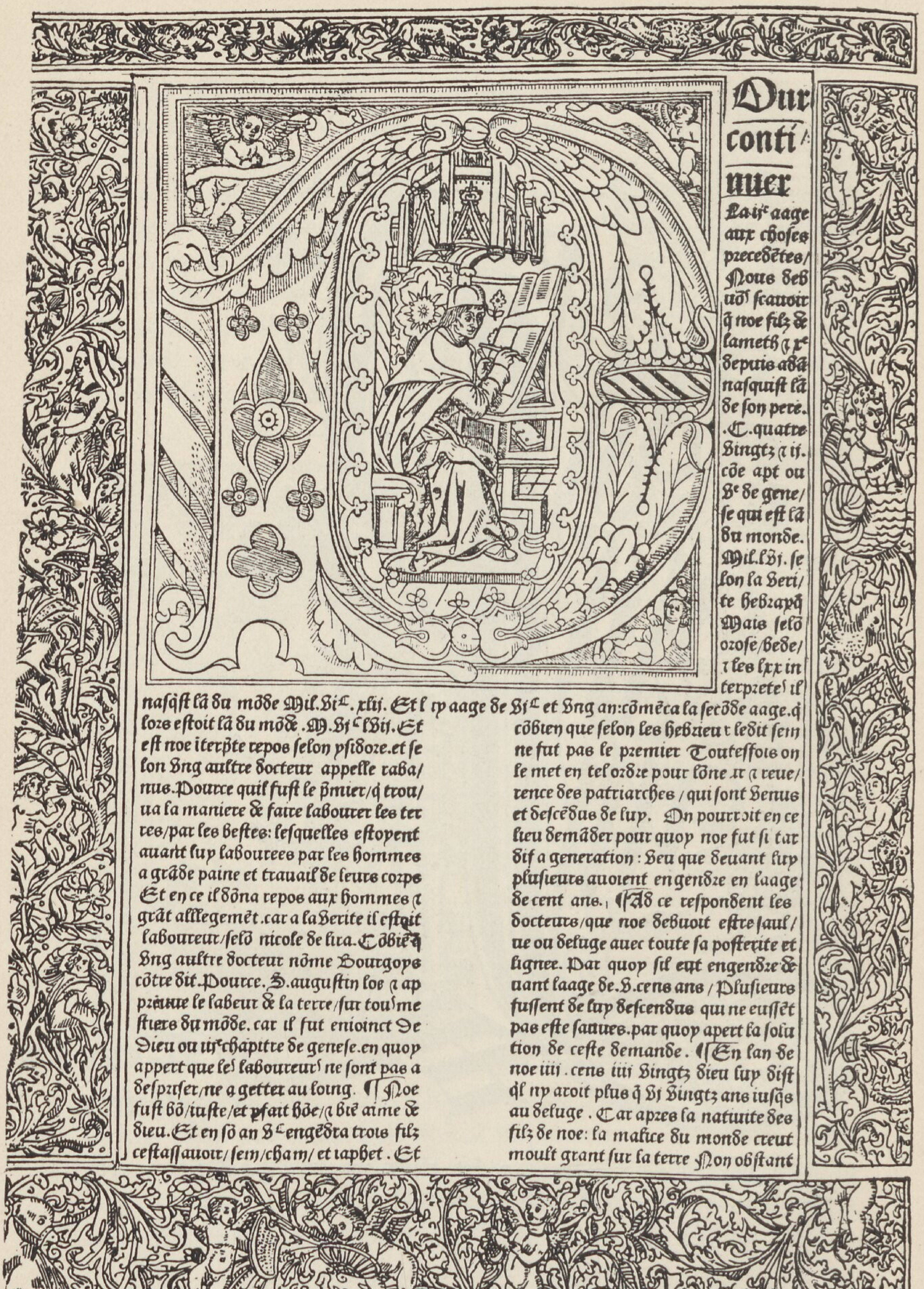

Our conti/ nuer la ix^e aage aux choses precedentes/ Nous devons scavoir que noe filz de lameth qui fut le xe depuis adam nasquist lan de son pere .C. quatre vingtz et ii. cõe apt ou v^e de genese qui est lan du monde. M.ii.C.lvi. selon la veri/ te hebraique Mais selon orose/bede/ et les lxx interpretes il nasquist lan du monde M.ii.C.xlii. Et lx aage de vi^c et vng an cõmenca la seconde aage. qui lors estoit lan du monde .M.vi^c.lvii. Et est noe interprete repos selon ysidore. et se lon vng aultre docteur appelle raba/ nus. Pource quil fust le premier/qui trou/ va la maniere de faire labourer les ter res/par les bestes: lesquelles estoyent avant lay labourees par les hommes a grande paine et travail de leurs corps Et en ce il dona repos aux hommes et grant allegement. car a la verite il estoit laboureur/selon nicole de lira. Combien que vng aultre docteur nomme bourgoys cõtre dit. Pource. S. augustin loe et ap preuve le labeur de la terre/sur tous me stiers du monde. car il fut enioinct de dieu ou iii^e chapitre de genese. en quoy appert que les laboureurs ne sont pas a despriser/ne a getter au loing. ¶ Noe fust bõ/iuste/et parfait hõme/et biẽ aime de dieu. Et en son an v^c engendra trois filz cest assavoir/sem/cham/ et iaphet. Et combien que selon les hebrieux il le dit sem ne fut pas le premier Toutesfois on le met en tel ordre pour lõneur et reve/ rence des patriarches/qui sont venus et descẽdus de luy. On pourroit en ce lieu demander pour quoy noe fut si tar dif a generation: veu que devant luy plusieurs avoient engendre en laage de cent ans. ¶ A ce respondent les docteurs/que noe debvoit estre saul/ ve ou deluge avec toute sa posterite et lignee. Par quoy sil eust engendre de vant laage de .v. cens ans/ Plusieurs fussent de luy descendus qui ne eussẽt pas este sauves. par quoy appert la solu tion de ceste demande. ¶ En lan de noe iiii. cens iiii vingtz dieu luy dist quil ny avoit plus que vi vingtz ans iusques au deluge. Car apres la nativite des filz de noe: la malice du monde creut moult grant sur la terre Non obstant

Fig. 64 b. Ur samma som föregående

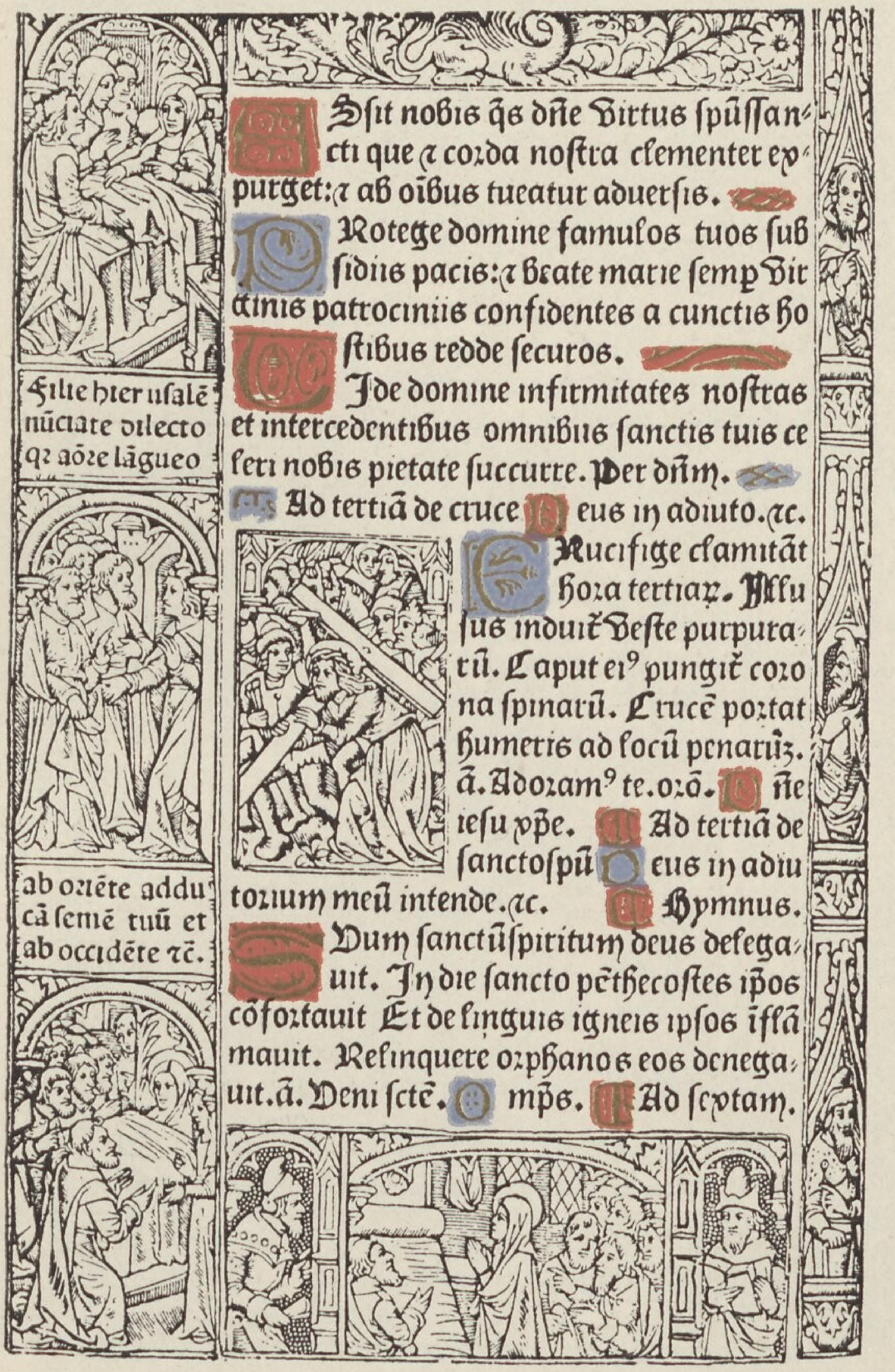

Fig. 65 a. Ur Heures d'Eureux, tryckt i Paris af Philippe Pigouchet 1497

Fig. 65 b. Ur samma som föregående

Saxonis Grammatici.

nis militia nemo qui saluti fuga/aut captione cõsuleret: repertus fuisset. Vnde liquidum fuisse quãto fidei studio regis sui charitatem coluerint: cui superstites esse passi non fuerint. Fortunam quoq; qđ sibi ne vnius quidem eorum obsequium superesse permiserit causabatur, q̃ libentissime se talium virorum famulatu vsurum testatus. Oblato Wiggone perinde ac munere gratulatus, an sibi militare vellet perquirit. Annuenti destrictum gladium affert. Ille cuspidem refutãs capulum petit. Hunc morem Rouolni in porrigendo militibus ense extitisse prefatus. Olim nãq; se regum clientelę daturi tacto gladii capulo obsequiũ polliceri solebant. Quo pacto Wiggo capulum complexus: cuspidem per Hiartuarum agit: vltionis compos cuius Roluoni ministerium pollicitus fuerat. Quo facto ouans irruentibus in se Hiartuari militibus cupidius corpus obtulit: plus voluptatis se ex tyranni nece q̃ amaritudinis ex propria sentire vociferãs. Ita conuiuio in exequias verso: victoriæ gaudium funeris luctus insequitur. Clarum ac semper memorabilem virum, qui voto fortiter expleto: mortem sponte complexus suo ministros: mensas tyranni sanguine maculauit. Neq; enim occidentium manus viuax animi virtus expauit: cum prius a se loca quibus Roluo assueuerat interfectoris eius cruore respersa cognosceret. Eadem itaq; dies Hiartuari regnum finiuit ac peperit. Fraudulenter enim quęsitæ res eadem sorte defluunt qua petuntur: nullusq; diuturnius est fructus qui scelere ac perfidia partus fuerit. Quo euenit vt sueones paulo ante Danię potitores ne suę quidem salutis potientes existerent. Protinus enim a syalandensibus deleti lęsis Roluonis manibus iusta exoluere piacula. Adeo plærunq; fortunę sęuitia vlciscitur, quod dolo ac fallacia patratur.

Wiggonis facinus.

Hiartuar⁹ rex.xiiii.occiditur.

Finis libi Secundi.

Sequitur Tertius.

Hotherus regum.xv.

Otherus Athisli frater idemq; Geuari regis alumnus cuius mensionẽ pręmisi: post Hiartuarum vtriusq; regni imperium sumit. Huius tempora si ab ætatis eius origine cœpero aptius explicabuntur. Pulchrius enĩ pleniusq; extrema annorũ illius curricula perstringuntur: vbi prima silentio non damnantur. Interfecto ab Helcone Hodbroddo: filius Hotherus sub tutela Geuari regis pueritiæ procursum exegit. Adolescẽs collacteis ac coeuis summa corporis firmitate præstabat. Cæterum ingenium eius crebræ dotauerãt artes. Quippe natationis: arcus: cæstuũq; peritia: nec non quantãcunq; ea ætas capere poterat agilitate pollebat. Haud minus exercitio, q̃ viribus potens. Immaturã adhuc ætatẽ vberrimis animi beneficiis transcendebat. Nemo illo chelis: aut lyrę sciẽtior fuerat. Præterea sistro ac barbyto omniq; fidium modulatione callebat, ad quoscunq; volebat motus variis modorum generibus humanos impellebat affectus. Gaudio: mœstitia: miseratione: vel odio mortales afficere nouerat. Ita aurium voluptate aut horrore animos implicare solebat.

Hotheri pueritia & industria.

Fig. 66. Ur Saxo, tryckt i Paris af Badius Ascensius 1514

ståtligaste franska paleotypen. Det stora L. hvarmed titeln börjar eller de randlister som allt emellanåt pryda sidorna äro ju en verklig triumf för både tecknare och träsnidare, och äfven stilen är ledig och elegant.

Philippe Pigouchets namn är förbundet med en annan ej mindre ryktbar parisisk specialitet, de bönböcker, som bruka benämnas livres d'heures. Han var väl ej den förste, som bör⸗jade trycka sådana i Paris, och fick därtill många skickliga medtäflare — Vérard, Poitevin, Vostre, Hardouin, Tory, för att nämna några — men Pigouchets trä⸗ eller snarare metall⸗snidare lyckades dock i ramar och bilder för de små oftast illuminerade pergamentsvolymerna inlägga en fläkt af glad och äkta gotisk formskönhet som i alla tider slagit åskådaren med beundran och hvilken i dag som är förefaller oupphinnelig. Fig. 65 visar ett par sidor ur en sådan tidebok, tryckt 1497. Trots de nästan oräkneliga upplagor, som finnas, äro få böcker så efter⸗sökta, och vackra pergamentsexemplar noteras nu i lika många tusentals francs, som de för hundra år sedan kostade tiotals.

I början af 1500⸗talet tog den latinska stilen öfverhand i Paris, hvilket onekligen var skada i gotikens hemland. Emel⸗lertid hade staden lyckan att ännu länge vara stamort för flera lärda boktryckarfamiljer som höllo konstens fana högt. Mest känd är slägten Badius, hvars stamfar i sitt tryckarmärke hade sitt eget naturtroget afbildade tryckeri och utgaf en stor sam⸗ling korrekta klassiker. Som prof på hans tryck ses i fig. 66 en sida ur originalupplagan af Saxo, med en präktig initial som visar danska riksvapnet. Verkliga mästare voro äfven Geoffroy Tory, Michel Vascosan, Simon de Colines och slägten Etienne (Stephanus), framför allt stamfadern Henri, sonen Robert och sonsonen Henri II, hvilka båda senare på grund af religions⸗striderna måste fly från Frankrike. Genom A. Claudins under utgifning varande stora franska boktryckerihistoria, en af de praktfullaste monografier som blifvit planerade, hafva Paris' typografiska förhållanden bättre än någonsin utredts. Tyvärr har författaren i år aflidit innan han fick lägga sista handen

vid den afdelning som rör Lyon; dock framgår redan att han anser denna stad vara en lika intressant tryckort som Paris. Uppläggandet af illustrerade folkböcker började tidigare i Lyon än i hufvudstaden, och närheten till Italien gjorde ock sitt till den sydligare stadens förmån. Lyons första daterade bok trycktes 1473 af Guillaume Le Roy; en liten kvart med ganska klumpig gotik af tysk typ. Le Roy har dessutom ut=gifvit många mer för sällsynthet än skönhet utmärkta franska folkromaner, om Baudouin de Flandres, Melusine, Jason, du Guesclin o. s. v. Vackert tryckte däremot Nicolaus Philippi och Marcus Reinhard, som började 1477. Fig. 67 är ett allde=les härligt utstyrdt och äfven väl tryckt arbete, som ej gärna kan antagas senare än 1475 och torde vara den första på franska språket tryckta bok. Den saknar alla uppgifter om tryckare, men sättes under Lyon, emedan stilen af grunder som här blir för långt att anföra kan antagas tillhöra en Basel=tryckare Fred=rik Biel, som till slut hamnade i Burgos i Spanien och på sin väg genom Frankrike torde hafva rastat i Lyon, där hans kam=rat Michael Wenssler äfven till sist stannade för alltid. Boken hör till den fåtaliga och intressanta klass af förelöpare till trä=snittsböcker, där stora tomrum lämnas till plats för miniatyr=målningar, och de få kända exemplaren däraf äro alla lika präk=tigt illuminerade. 1485 tryckte Mathieu Huss andra franska upplagan af samma bok (fig. 68), och där finnas redan stora träsnitt i tomrummens ställe. Mycket skicklig var också Jean du Pré — om den samme som i Paris är osäkert, men ej troligt — som 1491 tryckte andra upplagan af La Mer des Histoires med efterhärmade, men delvis fullt så vackra träsnitt (Fig. 69) som i den berömda första. Vidare böra nämnas Johan Trech=sel, Jean de Vingle, Johan Fabri (eget nog samma namn som vår andre Stockholmstryckare) samt Michel Topié och Jacques Herenberg. Dessas vackraste verk (fig. 70) är en något om=arbetad upplaga af Breydenbachs resa (se kalendern 1902—03, sid. 23) med präktig stil och goda kopior af de små träsnitten. I stället för de stora träsnittstaflorna vågade sig Topié däremot

Cy cõmence le ſecond liure de va
lerius maximus/

DIues et prepo
tens et cẽ ¶ Trã
ſlateur ¶ Apẽs
ce que valeri9
a parle ou pre
mier liure des
choſes qui ap
partiennent au ſeruice et honneur
des dieux ſelon les rommains et les
autres gens qui pour lors eſtoient
¶ En ce ſecõd liure et autres enſieuãs
il met exemples qui peuẽt mouuoir
a bonnes meurs/Et premieremẽt
il met ſon prolieme en cõtinuant ce
ſecond liure a la fin du premier et
diſt ainſi ¶ Acteur ¶ Apres ce que
iay perſcrute le prepoiſſant et riche
roiaulme de nature ¶ Translateur/
Voire ſupple ou derrenier chappitre
ou il a parle des miracles ⁊ des mer
ueilles de quoy il ſemble fort a ren
dre raiſon naturelle/puis que iay
dont pſcrute/ceſt a dire p fondemẽt
parle ¶ Acteur ¶ Ie cõmenceray
mon ſtille ¶ Tranſlat ¶ Ceſt a diẽ
mon eſcripture aux anciens eſtabliſ
ſemens dignes de memoire/Ceſt a
diẽ aux anciẽnes couſtumes ¶ Act
¶ Par quoi le roiaulme de noſtre cite
et de toutes autres gens a eſte pre
puiſſant et riche/car il conuiẽt eſtre
cõgneu quelz furent les elemens/
¶ Trãſlateur ¶ Ceſt a dire les cõmen
cemens ¶ Acteur ¶ De ceſte vie/la
quelle nous menons eureuſe ſoubz
le treſbon prĩce/ceſt a dire octouien
ou tibere/a la fin q̃ le regart en ſoit
aux pſens en aucũes choſes prouf
fitable ¶ Trãſlateur ¶ Ceſt a dire
a la fin que la cõſideration de la ma
niẽ de viure des anciens/ſoit prouf
fitable et bon exemple pour les pñs
et a la verite ſil en fut onq̃s beſoing

Fig. 67. Ur Valerius Maximus på franska, antagl. tryckt i Lyon (af Fr. Biel?) c:a 1475

på att låta utföra vyerna i kopparstick (fig. 71) och blef där≈med den förste som använde sådana i fransk tryckt bok. Man kan omöjligt på de briljant lyckade taflorna se att det är ett första försök, och det är mer än underligt att det sedan dröjde så länge in på 1500≈talet, innan fortsättning på den inslagna vägen följde.

Hvad de franska landsortstäderna angår, så äro de med få undantag ur typografisk synpunkt ointressanta, fast trycken genomgående höra till de stora sällsyntheterna. I Toulouse utkom 1476 en bok utan tryckarnamn, och sedan arbetade där Jean Parix och Henri Mayer. Pierre Le Rouge, redan nämd i Paris, började först i sin födelsestad Chablis 1478, följd af släktingarne Jean 1483 och Guillaume 1489. Den siste flyt≈tade därifrån till Troyes och tryckte 1492 en postilla med särdeles vackra randlister (fig. 72) och en egendomlig serie träsnitt med svart bakgrund. I Vienne tryckte Jean Solidi och Eberhard Fromholt, hvilken siste före Proctors forskningar har hänförts till Basel. I Albi uppehöll sig 1481 Johan Numeister (från Mainz och Foligno) och tryckte en berömd upplaga af Turrecrematas Meditationer. Från Abbéville kan också ett mästerverk anföras. Pierre Gérard tryckte där 1486 med typer från Jean du Pré i Paris (se fig. 62) en ståtlig upplaga af Augustinus' De civitate Dei på franska med praktfulla illu≈strationer, hvilka kunna kallas det finaste i sin genre som dittills i Frankrike utkommit. I Rouen böra nämnas Le Talleur och Martin Morin, hvilken siste försökte täfla med Paris≈tryckarne i fråga om mess≈ och bönböcker. Öfriga små städer kunna sak≈löst förbigås i vår korta uppräkning.

Innan vi vända oss till Nederländernas boktryckerihistoria, måste några rader ägnas åt den s. k. Costerlegenden, i anled≈ning af hvilken Haarlem så segt vidhållit sina anspråk på att i stället för Mainz vara konstens födelseort.

Första spåret af och anledningen till de holländska ansprå≈ken är säkerligen en uppgift i Koelhoffs Kölnerkrönika af 1499, att ehuru Gutenberg var boktryckarekonstens uppfin≈

Le premier chapitre du. viii. liure q̇ eſt des cauſes po² leſquelles les infames coulpables furẽt abſolz ou ꝯdempnez

Tranſlateur

Nunc quoqꝫ.

Cy commẽce le. viii. liure qui contient. xvi. chapitreſ Le premier eſt des cauſes pour leſquelles aulcũs infames coulpables furent abſolz ou condepnez Et fait valeri⁹ deux choſes/car premierement il propoſe en general ſa matiere en la ꝯtinuant a la fin du liure precedent. Secondemẽt il met ſur ce pluſieurs exemples. quãt au premier diſt ainſi ¶ Acteur ¶ Affin que les doubteux mouuemẽs des iugemens ſoient ſouffers p corage plus egal/ramembrons maintenant les cauſes pour leſquelles les labourans denuie ont eſte abſolz ou ꝯdempnez ¶ Tranſlateur ¶ De ceſte lettre ſi nous auonſ que les aduenues des iugemẽs humains ſont moult doubteux. et ce dient auſſi les iuriſtes Et pour tant diſt on communemẽt celluí na pas ſa cauſe gaignee q̇ la met ſur iugemẽs des hõmes. Item il eſt

Mi

Fig. 68. Ur Valerius Maximus på franska, tryckt i Lyon af Mathieu Huss 1485

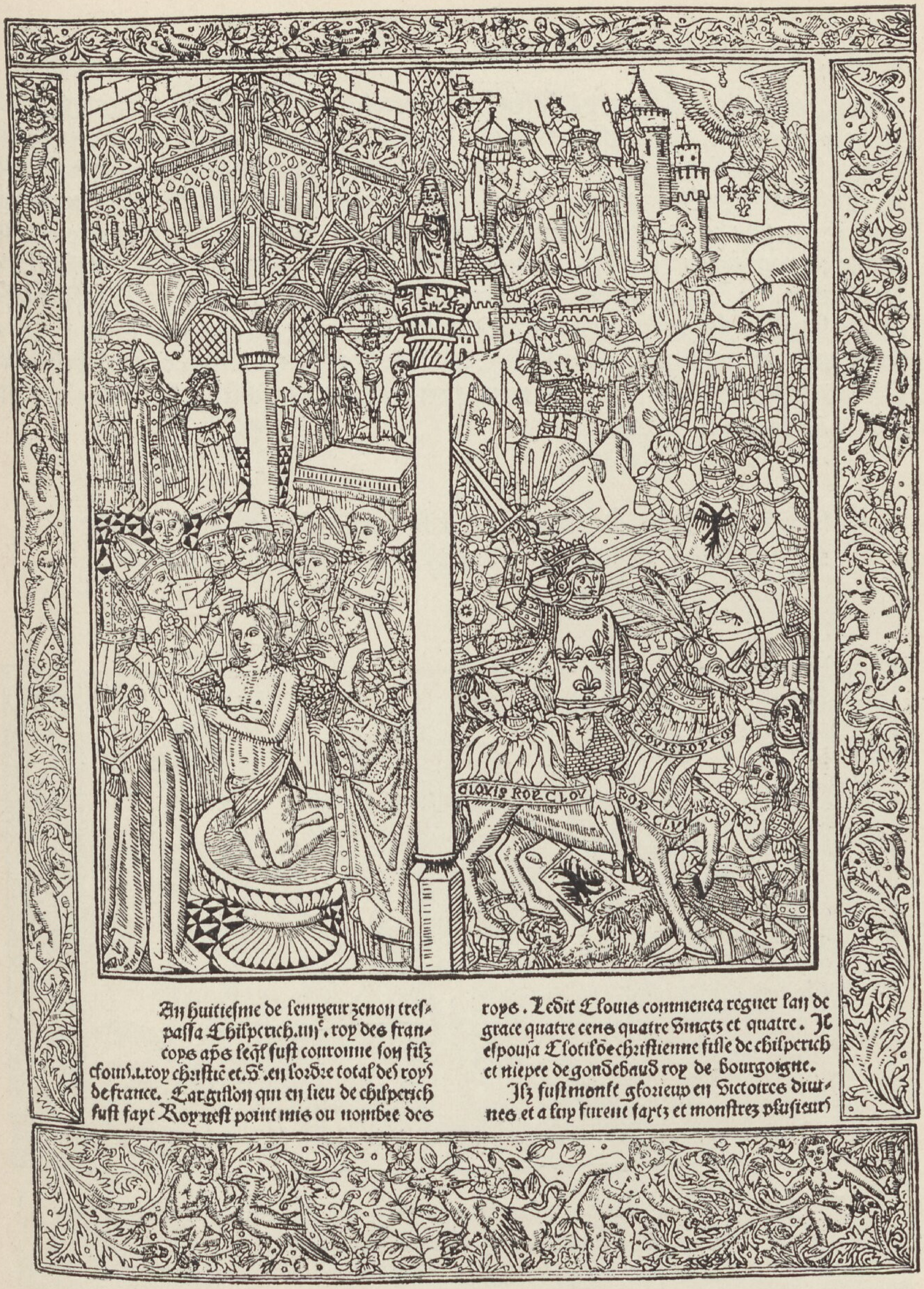

An huitiesme de lempeur zenon tres-
passa Chilperich.iiii^e. roy des fran-
coys apres lequel fust couronne son filz
clouis.i.roy chrestien et.v^e.en lordre total des roys
de france. Car gilon qui en lieu de chilperich
fust fayt Roy nest point mis ou nombre des
roys. Ledit Clouis commenca regner lan de
grace quatre cens quatre vingtz et quatre. Il
espousa Clotilde chrestienne fille de chilperich
et niepce de gondebaud roy de bourgoigne.
Il fust moult glorieux en victoires diui-
nes et a luy furent faitz et monstrez plusieurs

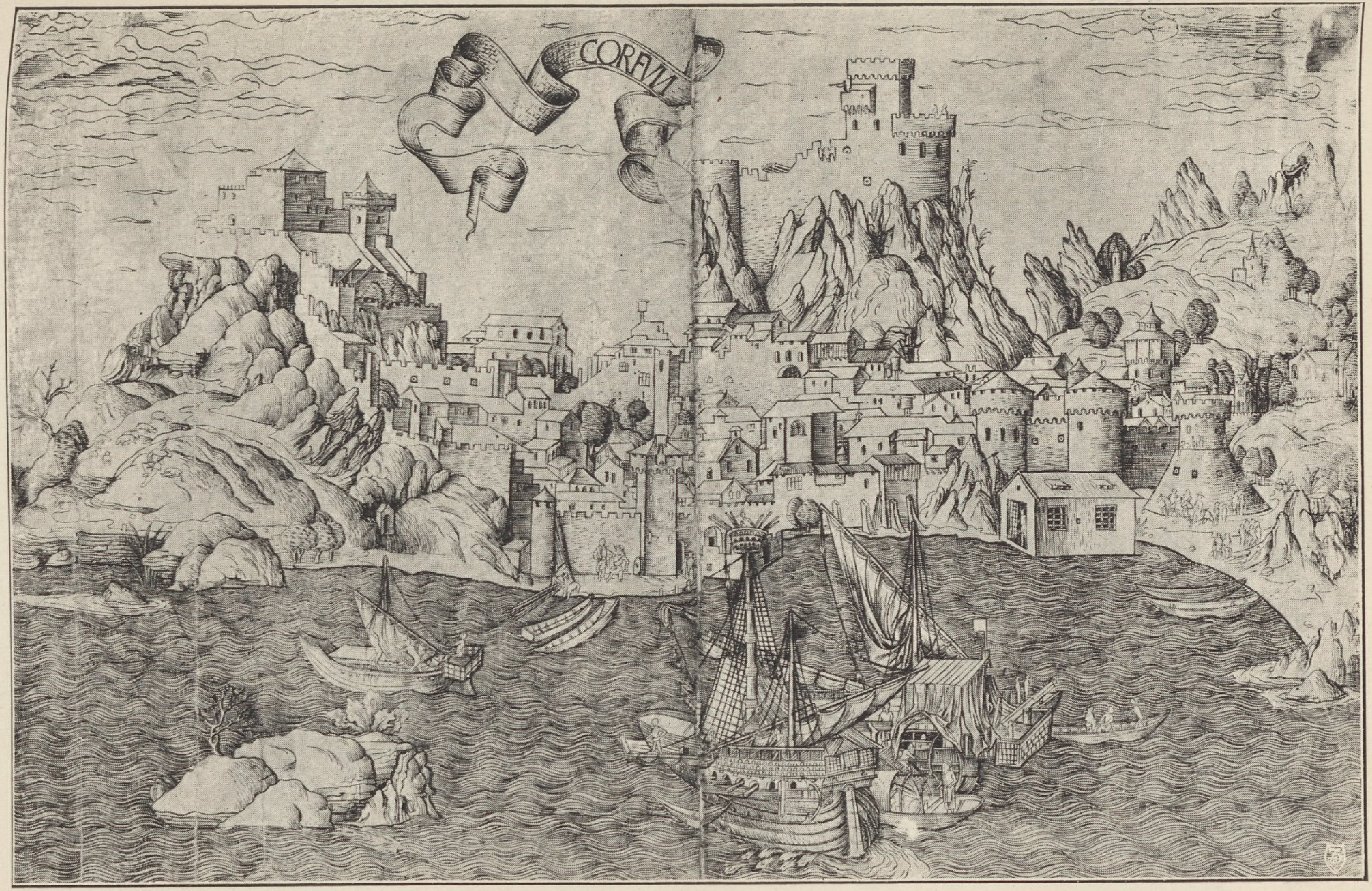
Fig. 69. Ur La Mer des Histoires, tryckt i Lyon
af Jean du Pré 1491

le peuple crestien qui est mene par le feu de diuerses tribulations persecutions: et nonobstant ce il ne faillera pas iusques ala consummation derniere. Ainsi que le peuple iudaique dieu delaissa aupres de eulx & a lentour de son peuple les philistiens & daultres a celle fin que israel fut instruit & que ilz eussent coustume de batailler. Par auenture ainsi se peut dire & non incongrument a nostre propos cest que dieu lesse regner les sarrasins ou pour nous flageller ou pour exerciter le peuple crestien. Je lesse diffinir ceste sentence aux saincts suppos de saincte esglise nostre mere. Vne chose Je scay tesmoing le psalmiste que les iugemens de dieu est vne abisme qui congnoit le sens de nostreseigneur ou qui a este son conseillier. Et lapostre crie. O altitude des richesses de la sapience & science de dieu: ses iugemens sont incomprehensibles & ses voyes inuestigables. Et tant des sarrasins.

La figure des sarrasins et de leur. a. b. c. lesquelz ont lusaige de diuers langaige et lettres arabiques comme cy est demonstre.

Fig. 70. Ur Breydenbach-Le Huens resa till Palestina, tryckt i Lyon af Topié och Herenberg 1488

Koppargravyr ur föregående

Comme en disant pour oster ta doub
tance/ie te monstre mes playes ꝛ te dō
ne a toucher mes plaies Surquoy dit
monseigneur Sainct augustin au li/
ure de la trinite/que saint thomas pal
pa et toucha les playes de nostre saul/
ueur iesucrist

**Respondit thomas et dixit ei
Dominus meus et deus meꝰ.**

Et adonc monseigneur sainct thomas
respondit et dist a iesucrist Mon dieu
mon seigneur ꝛ mō maistre Surquoy
dit sainct Thomas dacquin quen cecy
nous est demonstree la perfecte foy et
entiere du benoist sainct thomas lapo/
stre lequel ꝓfessoit lhumanite et la dei/
te de nostre saulueur Jesucrist Car il
disoit mon seigneur et mon maistre q̄t
a lhumanite laquelle nous a rachetes
Et aussi en disant mon dieu il confes/
soit la deite/laquelle nous a tous creez

**Dixit ei iesus Quia vidisti me
thoma. credidisti**

Et adonc iesucrist luy dist. Thomas
pource que tu me as veu/ tu as creu et
prins foy en moy/ cestassauoir tu mas
veu homme parquoy tu mas creu es/
tre dieu

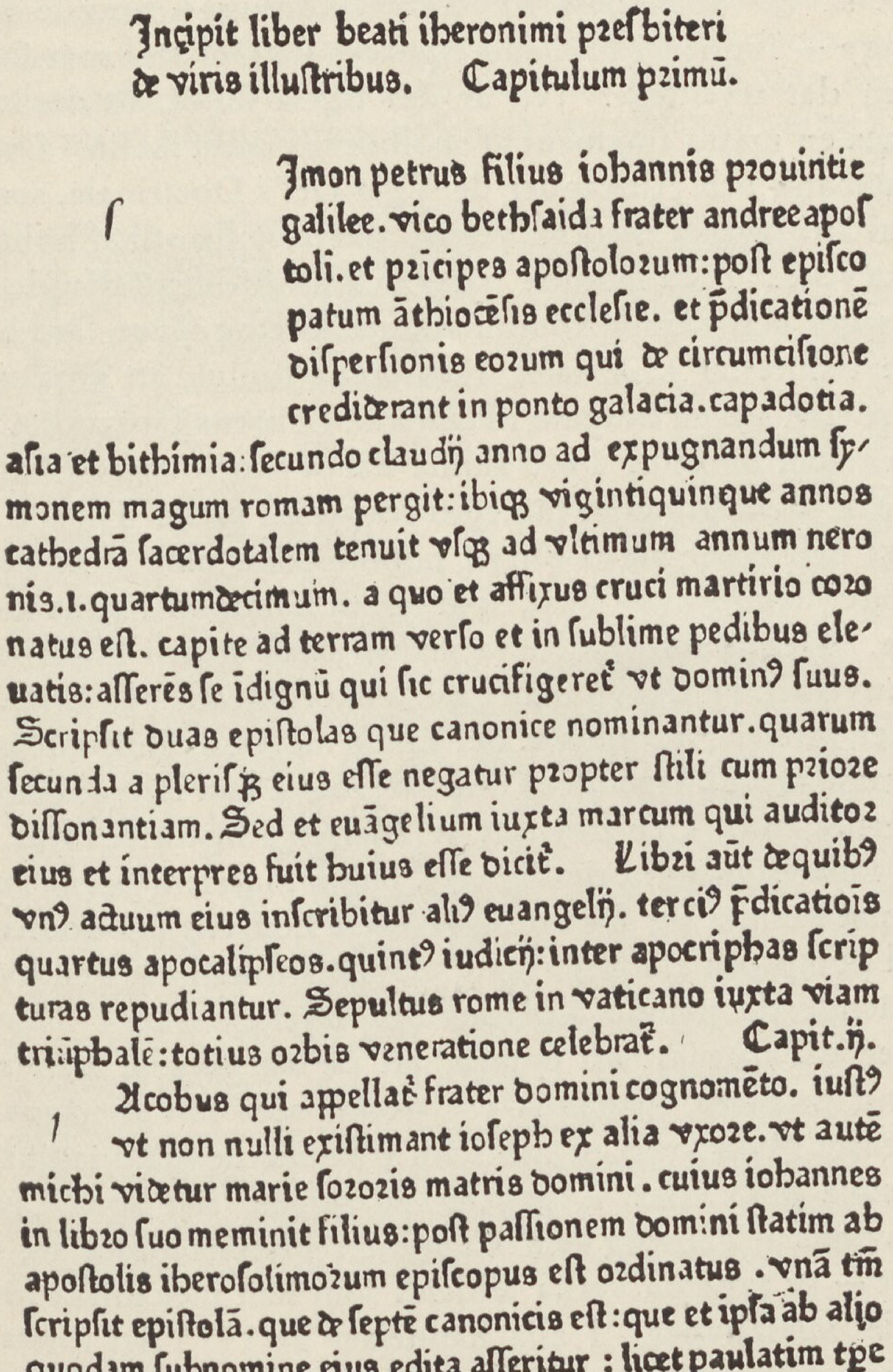
**Beati qui non viderunt et cre·
diderunt**

Et de rechef dist Jesucrist Et vrayemēt
thomas ie te di que bien eureulx serōt
ceulx qui ne me auront point veus en
corps. et me croiront vray filz de dieu.
Et dit maistre nicole de lire/quen cecy
est nostre consolation et nostre esperā/
ce. car nous ne voions point Jesucrist
corporellement. et toutesfois nous le
croions estre vray dieu/contenu soubz
lespece du pain au saint sacrement de
lautel.

**Multa quidem et alia signa fe
cit Jesus in conspectu discipu/
lorum que non sunt scripta in
libro hoc**

monseigneur sainct iehan leuangeliste
dit aīsi que nostre saulueur et redemp/
teur Jesucrist a faits plusieurs signes
miraculeux en la presence de ses disci/
ples. et si en a fait beaucop daultres a
pres sa resurrection/lesquieulx ne sont
point escripts en ce liure cy. Lesquelles
parolles dit monseigneur sainct Jehā
comme en soy representant recreu et in
souffisant de declarer toutes ses opera
tions miraculeuses. car il nest papier
souffisant ne entendement pour le pen
ser

Fig. 72. Ur Desreys franska postilla, tryckt i Troyes
af Guillaume le Rouge 1492

Incipit liber beati iheronimi presbiteri
de viris illustribus. Capitulum primū.

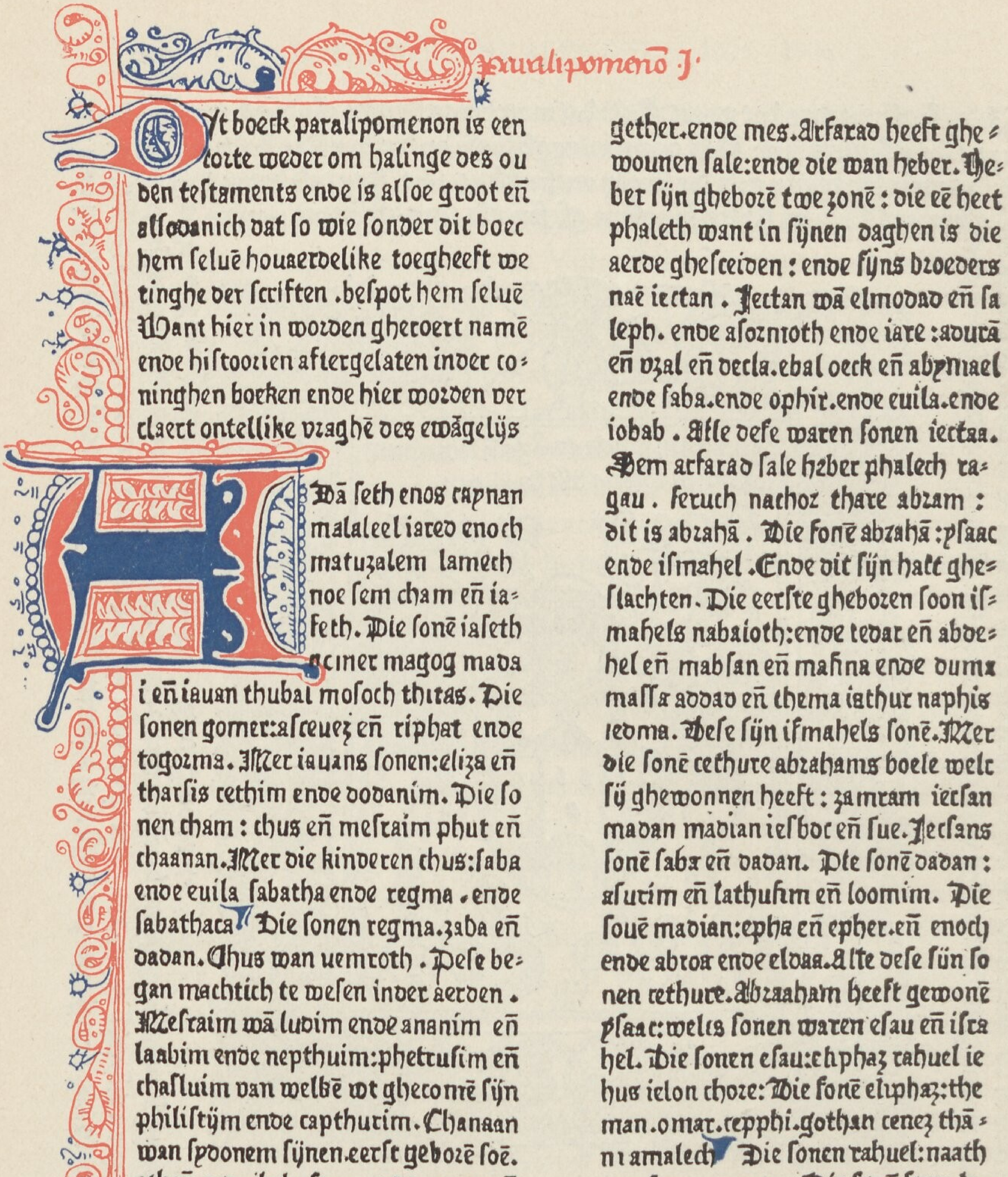
Symon petrus filius iohannis prouintie
galilee. vico bethsaida frater andree apos
toli. et pricipes apostolorum: post episco
patum ātbiocēsis ecclesie. et p̄dicationē
dispersionis eorum qui de circumcisione
crediderant in ponto galacia. capadotia.
asia et bithimia: secundo claudij anno ad expugnandum sy-
monem magum romam pergit: ibiq3 vigintiquinque annos
cathedrā sacerdotalem tenuit vsq3 ad vltimum annum nero
nis. i. quartumdecimum. a quo et affixus cruci martirio coro
natus est. capite ad terram verso et in sublime pedibus ele-
uatis: asserēs se īdignū qui sic crucifigeret vt domin9 suus.
Scripsit duas epistolas que canonice nominantur. quarum
secunda a plerisq3 eius esse negatur propter stili cum priore
dissonantiam. Sed et euāgelium iuxta marcum qui auditor
eius et interpres fuit huius esse dicit. Libri aūt dequib9
vn9 actuum eius inscribitur ali9 euangelij. terci9 p̄dicatiōis
quartus apocalipseos. quint9 iudicij: inter apocriphas scrip
turas repudiantur. Sepultus rome in vaticano iuxta viam
triūphalē: totius orbis veneratione celebrat. Capit. ij.
Iacobus qui appellat frater domini cognomēto. iust9
vt non nulli existimant ioseph ex alia vxore. vt autē
michi videtur marie sororis matris domini. cuius iohannes
in libro suo meminit filius: post passionem domini statim ab
apostolis iherosolimorum episcopus est ordinatus. vnā tm̄
scripsit epistolā. que de septē canonicis est: que et ipsa ab alio
quodam subnomine eius edita asseritur: licet paulatim tp̄e

Fig. 73. Ur Hieronymus' De viris illustribus, tryckt i Utrecht af Nic. Ketelaer och Gerh. Leempt c:a 1473

nare så var dock dess första förebildning — »eyrste vurbyl⸗dung» — funnen i Holland, »genom de Donater som före den tiden der trycktes». Nu är det också fallet, att det i behåll finnes en massa fragment af skolböcker, mest Aelius' Donatus' grammatik och Alexander de Villa Dei's Doctrinale, som tyd⸗ligen äro tryckta med en ytterst ålderdomlig stil af holländskt släkttycke. Med ledning häraf och för öfrigt stödjande sig på hörsagor och vågade kombinationer företog sig en lärd hollän⸗dare i slutet af 1500⸗talet, Hadrianus Junius, att göra upp en hel roman om en borgare i Haarlem, Lourens Janszoon Coster, som redan omkring 1440 skulle hafva skurit typer i bark och trä och så småningom fått en tryckpress i gång. Till sist skulle press och typer hafva blifvit honom frånstulna af en otrogen tjänare, nämligen — Fust, som sedan hamnat i Mainz med sitt byte. Denna historia hafva många lärda män i Holland med en envishet, värdig en bättre sak, sökt försvara, och striden blef så het, att när Antonius v. der Linde till sist definitivt förvisade alltsammans till legendens område, måste han rent af lämna sitt fädernesland. Och trots att berättelsen i historiens ljus tydli⸗gen faller sönder i orimligheter, hafva Haarlem⸗borna ännu ej kunnat besluta sig för att magasinera Lourens Janszoons 1856 med pomp och ståt resta staty. Om man skall våga en hypotes angående de nämda ålderdomliga trycken från Holland, så ligger väl närmast att antaga, att de härstamma från någon okänd tryckare, måhända i Utrecht, som fått se något af de tidigaste Mainz⸗verken och utan främmande hjälp tagit sig för att söka göra efter — ungefär på samma sätt som Clemens Patavinus i Venedig och Cennini i Florens påstå sig hafva gjort — ty typerna verka alldeles som helt mekaniskt förmin⸗skade missaltyper. I alla händelser är 1473 det första årtal som står att påvisa i nederländsk bok. Det var Nicolaus Kete⸗laer och Gerardus Leempt som då i Utrecht daterade en upp⸗laga af Petrus Comestors Historia. Fig. 73 är tryckt med samma stil, fast den liksom firmans allra flesta tryck saknar datering. Af stort intresse skulle vara, om man genom nog⸗

Fig. 74. Ur Rolewincks Fasciculus temporum på holländska, tryckt i Utrecht af Joh. Veldener 1480

paralipomenō J·

Dit boeck paralipomenon is een corte weder om halinge des ou den testaments ende is alsoe groot eñ alsodanich dat so wie sonder dit boec hem seluē houaerdelike toegheeft we tinghe der scriften .bespot hem seluē Want hier in worden gheroert namē ende historien aftergelaten inder co⸗ ninghen boeken ende hier worden der claert ontellike vraghē des ewāgelijs

Adā seth enos caynan malaleel iared enoch matuzalem lamech noe sem cham eñ ia⸗ feth. Die sonē iafeth gomer magog mada i eñ iauan thubal mosoch thiras. Die sonen gomer:asceuez eñ riphat ende togorma. Mer iauans sonen:eliza eñ tharsis cethim ende dodanim. Die so nen cham : chus eñ mesraim phut eñ chaanan. Mer die kinderen chus:saba ende euila sabatha ende regma . ende sabathaca. Die sonen regma.zaba eñ dadan. Chus wan uemroth . Dese be⸗ gan machtich te wesen inder aerden . Mesraim wā ludim ende ananim eñ laabim ende nepthuim:phetrusim eñ chasluim van welkē wt ghecomē sijn philistijm ende capthurim. Chanaan wan sydonem sijnen.eerst geborē soē. etheū ende ihebuseum ende amorreū ende gergeseum eueū ende aracheū eñ asineū aradium ende samareum ende ematheum. Die sonen sem : elam eñ assur .ende arfaxad.ende lud eñ aram Die sonen aram :hus ende hul . ende gether.ende mes. Arfarad heeft ghe⸗ wounen sale:ende die wan heber. He⸗ ber sijn gheborē twe zonē : die eē heet phaleth want in sijnen daghen is die aerde ghesceiden : ende sijns broeders naē iectan . Iectan wā elmodad eñ sa leph. ende asornioth ende iare :adurā eñ uzal eñ decla.ebal oeck eñ abymael ende saba.ende ophir.ende euila.ende iobab . Alle dese waren sonen iectaa. Sem arfarad sale heber phalech ra⸗ gau . feruch nachor thare abram : dit is abrahā . Die sonē abrahā :ysaac ende ismahel . Ende dit sijn halt ghe⸗ slachten. Die eerste gheboren soon is⸗ mahels nabaioth:ende cedar eñ abde⸗ hel eñ mabsan eñ masma ende duma massa addad eñ thema iathur naphis cedma. Dese sijn ismahels sonē. Mer die sonē cethure abrahams boele welc sij ghewonnen heeft : zamram iecsan madan madian iesboc eñ sue. Iecsans sonē saba eñ dadan. Die sonē dadan : asurim eñ lathusim eñ loomim. Die souē madian:epha eñ epher.eñ enoch ende abrca ende eldaa. Alle dese sūn so nen cethure. Abraaham heeft gewonē ysaac:welcs sonen waren esau eñ isra hel. Die sonen esau:eliphaz rahuel ie hus ielon chore: Die sonē eliphaz:the man.omar.zepphi.gothan cenez thā⸗ ni amalech. Die sonen rahuel: naath zara samma meza . Die sonē seir : lo⸗ than sobal sebeō.ana.dison.eser disan Die sonen lothan:horri . alhoiman . Eñ lothans suster was thamna. Die sonen sobalialian ende manaath .eñ e bal ende sephr.onam Die sonē sebeon

Fig. 75. Ur den första holländska bibeln, tryckt i Delft af Jacobszoen och Yemantszoen 1477

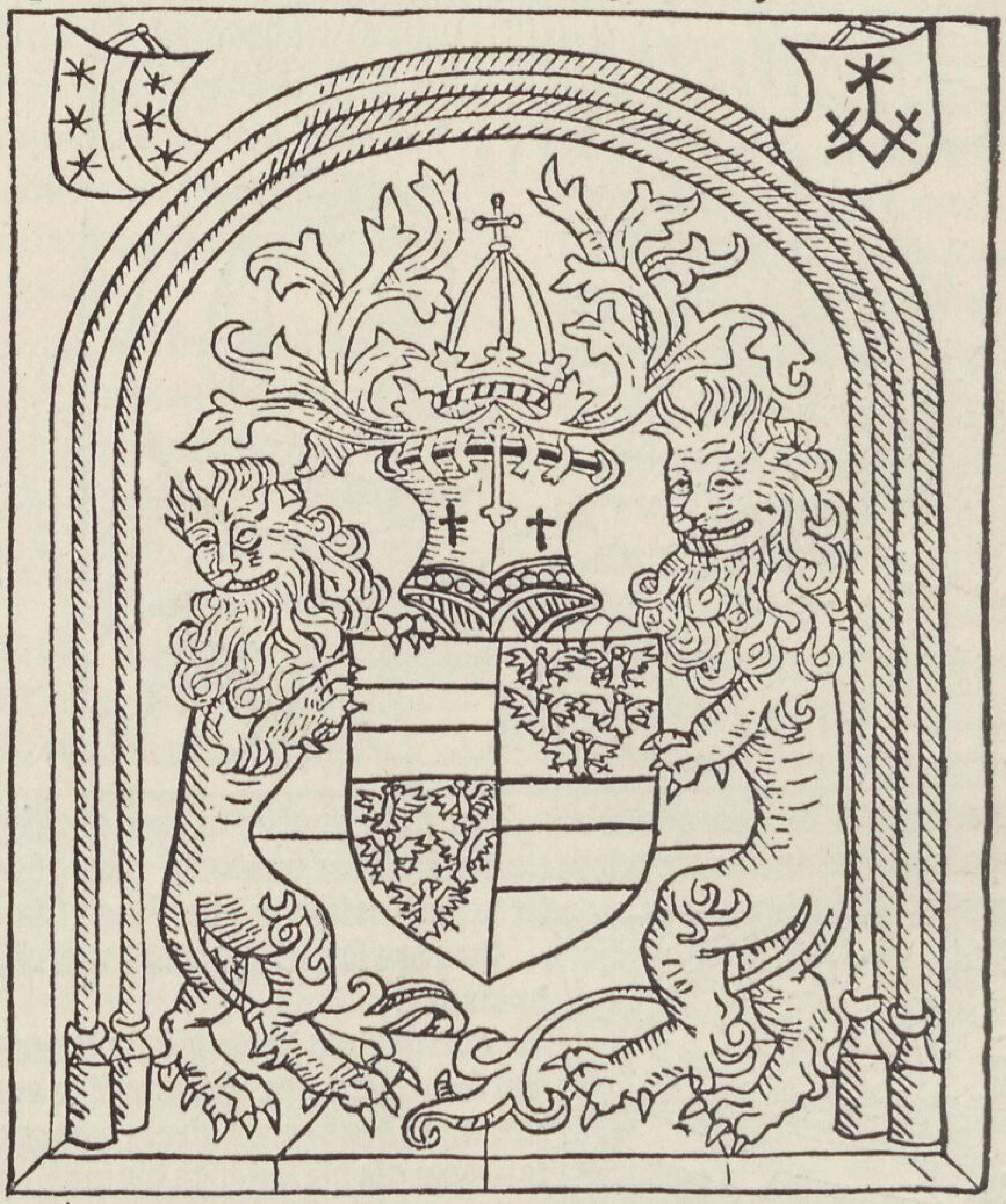
Hier beghint ten lout goods een ghenoechlic profitelic boec ghehie-
ten dyalogus creaturarum dat is twijspraeck der creaturen ouer ghe-
set wtten latinen in goedē duytsche

Van dye son eñ dye maē dat eerste
dyalogus

Sinte bernardus dye heylighe leeraer
seyt in een sermoen God heeft in dat
firmamēt des hemels gheset twe gro
te lichten als die son ende die maē als
twe oghen indē hoefde lichtēde dach
ende nacht Daer of seyt oeck aristoti-
les Die son is dat oghe der werlt vro
lichheyt des daghes·scoenheyt des he-
mels·maet der tijt·cracht eñ oerspröc

Fig. 76 a. Ur Dialogus creaturarum på holländska,
tryckt i Gouda af Geraert Leeu 1481

god die heeft dye sonder eynde ende indel ewicheyt leuet ende
regneert altoes ghebenedijt A M E N

Hier is voleyndet bider graciē goods een boec ghehiete dy
alogus creaturarum Dat vol is vā ghenoechlike fabulē Die
oeck profitelic sijn tot leringhe der menschē Eñ is volmaeckt
ter goude in hollant bi mi gheraert leeu prēter ter goude optē
vierden dach van april Int iaer MCCCC lxxxi·

Fig. 76 b. Ur samma som föregående

grann undersökning kunde utforska om ej de odaterade till tiden ligga före de nämda året. Några år efteråt flyttade Jan Veldener från Löwen till Utrecht och tryckte bland annat den med bordyrer och träsnitt vackert utstyrda historia, hvaraf prof ses i fig. 74. Äfven stilen, af den burgundiska typ som brukar kallas bâtarde, är anmärkningsvärd och fin samt nära släkt till den stil som så småningom blef förhärskande i England. I Alost i Flandern började Thierry Martens och Johannes från Paderborn trycka vid ungefär samma tid. Den förre hörde till de vandrande tryckarne och fortsatte ända långt inpå 1520=talet, den andre flyttade snart till Löwen och blef stadens pro=duktivaste mästare. Han hade den originella idén att ibland som tryckarmärke använda — sitt eget porträtt. I Bruges tryckte Colard Mansion från 1476 en del präktiga verk med stor stil och vackra illustrationer, som höra till första rangens sällsynt=heter. Ett af dem har till och med i några få exemplar blifvit prydt med kopparstick, hvarvid flera blad måste omtryckas för att bereda plats åt dessa. Kamrat till Mansion var en tid Wil=liam Caxton, som sedan införde boktryckarkonsten i England, och han antages i Bruges hafva tryckt tre verk, de första på engelska språket. Bruxelles fick sitt första tryckeri i klostret Nazareth, där munkarne rätt ifrigt arbetade med en stil som tydligt visar släktskap med de äldre Köln=typerna, särskildt Ther Hoernens.

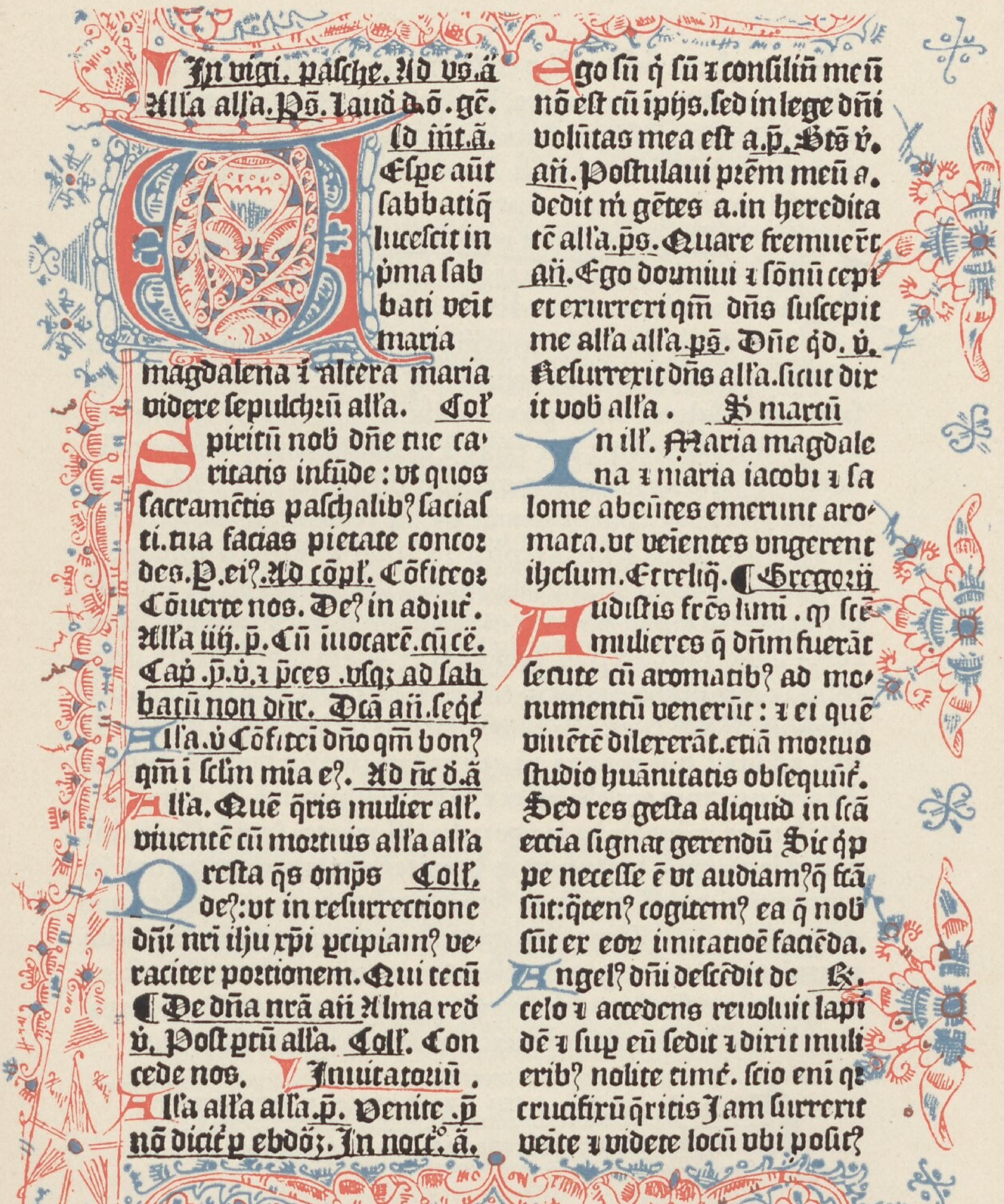
Delft möter genast från början med en högst märklig bok, den första holländska bibeln, tryckt 1477 af Jacob Jacobszoen och Maur. Yemantszoen (fig. 75). Stil och papper äro lika utmärkta. Christian Snellaerts och Henrik Eckerts vackra verk böra också nämnas, mest för de fina träsnitten i en del af dem.

Geraert Leeu uppsatte 1477 sin press i Gouda och blef en af sitt lands berömdaste mästare. Han utgaf 1480 fabelboken Dialogus Creaturarum på latin och nästa år på modersmålet (fig. 76). Den är med sina naiva träsnitt och sin vackra utstyr=sel i öfrigt en af de mest kända bland gamla folkböcker. Stock=holms äldste kände tryckare Johan Snell tog Leeus upplaga af

1480 till förebild för sin egen och efterhärmade också Leeus ståtliga märke (fig. 76 b). Efter att hafva fortsatt i Gouda till 1484 flyttade Leeu till Antwerpen, där tryckarkonsten redan två år förut var införd af Mathias v. der Goes, och utgaf där en mängd utmärkt illustrerade böcker, bland hvilka kunna nämnas två utdrag af Brigittas uppenbarelser och några bönböcker med bordyrer på alla blad, en sorts efterhärmning efter de parisiska livres d'heures och lika eftersökta som dessa. Han afled 1493 efter att hafva fått ett slag i en träta med en af sina arbetare. I Gouda borde också hafva nämts Gotfried de Os, numera bevisad vara den samme som Köpenhamns prototypograf Gotfried v. Ghemen. — En ny blomstringstid fick Antwerpen som tryckort i medlet af 1500=talet, då Christophorus Plantinus därstädes blef konungen af Spaniens förste boktryckare och snart också sin tids skickligaste man i facket. Han var den siste af de stora tryckarherrarne med traditioner från konstens stolta ungdomsdagar, ty med all aktning för 1600=talets Elzevirer kunna vi dock ej räkna dem dit.

Deventer hade en framstående mästare i Richard Pafraet, jämte hvilken äfven Jacobus de Breda förtjänar nämnas. I Zwolle tryckte Pieter v. Os vackra verk, delvis med Leeuska typer och goda träsnitt, och i Leyden från 1484 Heynricus Heynrici och senare Hugo Janszoen. Haarlem kan ej påvisa något faktiskt tryckarnamn före Jacob Bellaerts 1483, och denne förefaller blott hafva innehaft en sorts filial till Leeus verkstad. Det återstår nu blott att nämna Ghent, der Arend de Keysere 1485 tryckte en ovanligt ståtlig upplaga af Boetius, och tryckeriet i St. Mikaelsklostret utanför Schoonhoven, hvilkets arbeten verkligen kunna kallas mästerliga (fig. 77). Typerna härstamma från Henrik de Lettersnider i Antwerpen, som trogen sitt namn tyckes hafva hållit flera andra verkstäder med vackra typer.

Om boktryckarkonsten i Östeuropa är just ej mycket att säga. Dock är det första trycket därifrån både tidigt och vackert; det härstammar från Ungerns hufvudstad Buda 1473. Konung

In vigi. pasche. Ad vs. ã
Alla alla. Ps. Laud d. õ. gē.
Ad invit. ã.
Vespe aūt
sabbati q
lucescit in
pma sab
bati venit
maria
magdalena i altera maria
videre sepulchrū alla. Col'
Spiritū nob dñe tue ca
ritatis infūde: vt quos
sacramētis paschalib? faciat
ti. tua facias pietate concor
des. P. ei? Ad cōpl'. Cōfiteor
Cōuerte nos. De? in adiut.
Alla iiij. p. Cū invocarē. cacē.
Cap. p. v. z pces. vsq; ad sab
batū non dñr. Vcā añ. segē
Alla. v. Cōfitēi dño qm bon?
qm i sclm mia e?. Ad nc d. ã
Alla. Quē qris mulier all'.
viuentē cū mortuis alla alla
Presta qs omps Coll.
de?: vt in resurrectione
dñi nri ihu xpi pcipiam? ve
raciter portionem. Qui tecū
De dña nrā añ Alma red
v. Post ptū alla. Coll'. Con
cede nos. Inuitatoriū.
Alla alla alla. p. Venite. p
nō dicit p ebdo. In noct. ã.

Ego sū q sū z consiliū meū
nō est cū ipis. sed in lege dñi
volūtas mea est a. p. Bts v.
añ. Postulaui prēm meū a.
dedit m gētes a. in heredita
tē alla. ps. Quare fremuerūt
añ. Ego dormiui z sōnū cepi
et exurrexi qm dñs suscepit
me alla alla. ps. Dñe qd. v.
Resurrexit dñs alla. sicut dix
it vob alla. S marcū
In ill'. Maria magdale
na z maria iacobi z sa
lome abeūtes emerunt aro
mata. vt venientes vngerent
ihesum. Exceliq. Gregorij
Audistis frēs kmi. q scē
mulieres q dñm fuerāt
secute cū aromatib? ad mo
numentū venerūt: z ei quē
viuētē dilexerāt. etiā mortuo
studio huānitatis obsequūt.
Sed res gesta aliquid in scā
eccia signat gerendū Sic q p
pe necesse ē vt audiam? q scā
sūt: qten? cogitem? ea q nob
sūt ex eoz imitatioē faciēda.
Angel? dñi descēdit de R.
celo z accedens reuoluit lapi
dē z sup eū sedit z dixit muli
erib? nolite timē. scio eni q
crucifixū qritis Jam surrexit
veite z videte locū vbi posit?

Fig. 77. Ur Breviarium Windeshemense, tryckt i Schoonhovens klostertryckeri 1499

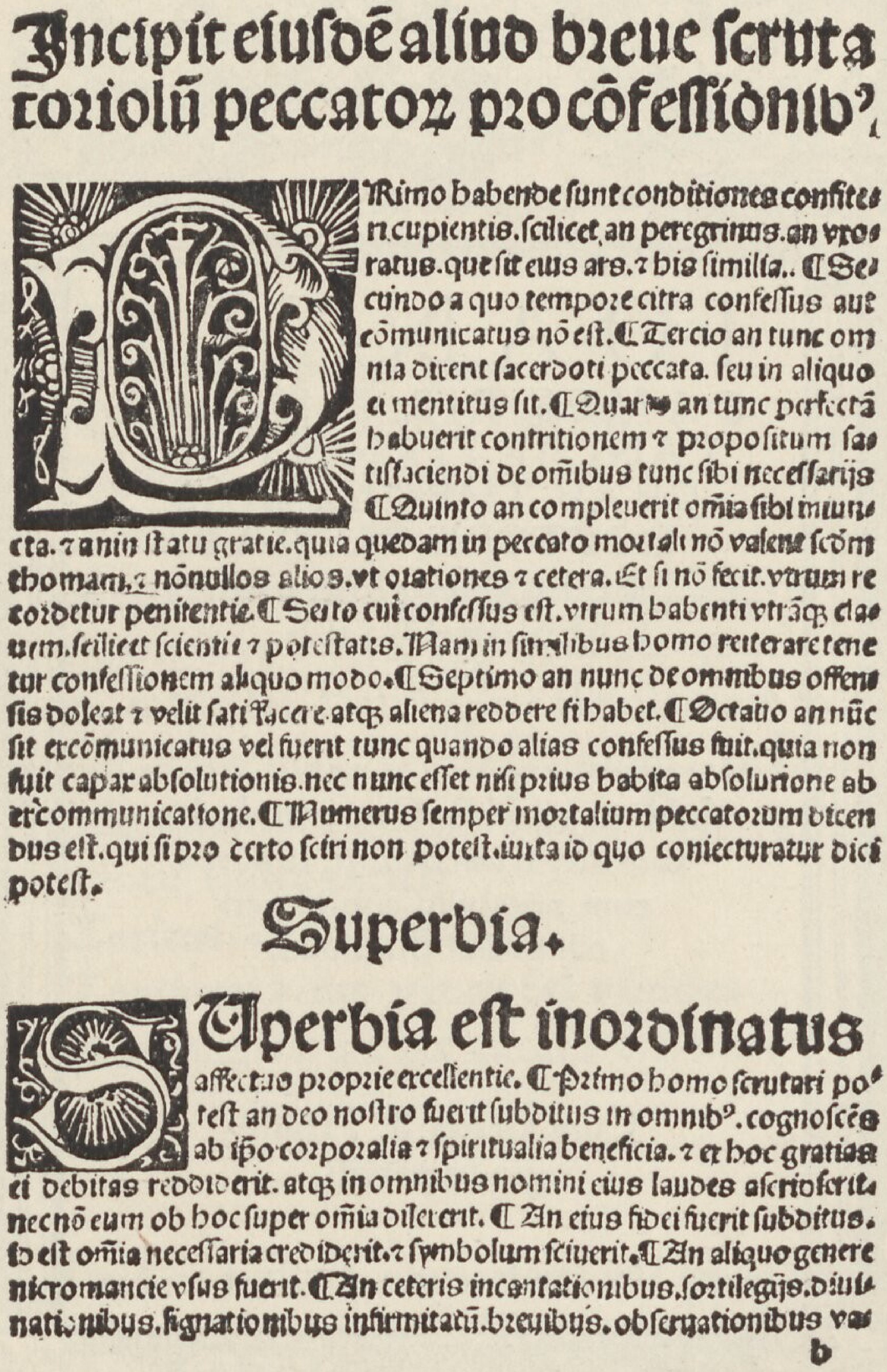
pollens: pudicus fidelis: & p etate prudēs: cepitq3 regere uiuēte adhuc Iohanne gubernatore. Postea cū esset in bohemia: obiit prage anno etatis & coronationis sue decimooctauo: sepultusq3 ibidem in ecclesia kathedrali: Anno domini millesimoquadrin-gentesi moquinquagesimoseptimo.

De coronatione regis Mathie.

POst mortem Ladizlai regis electus est in regem hungarie Mathias fe. me. filius Illustris Iohis de hunyad ppe. co. bistricieñ Anno dñi millesimoquadringētesimoquinquagesimo octauo: q tam exterris ut bohemis & polois: q3 nōnullis incolis sacre corōe subiectis sibi plurimū īsidiātibus ut leo fortissimus: inuictissimusq3 restitit. Hic etia cū ualidissimo exercitu regnū bozne ingressus castrum munitissimū Iaycza noīe e manibus turcoꝝ gloriose eripuerit: deinde uictor rediens ad hungariam: dyademate sancti regis Stephāi qd apud Fridericū romanoꝝ impatorē habebat: in ciuitate alberegalis potitus est. Postea uero collecto ingēti exercitu moldauiam terram: puinciā sacre corōe subiectam sed p id temporis rebellem ingressus est. ibiq3 habito acerbissimo conflictu triūphū preclarū atq3 memorabilē obtinuit. Vnde & uexilla pluria inclyte uictorie sue signa budā usq3 adduxit. que magna cū celebritate in prochiali beatissime Marie uirginis ecclesia affixa hodie conspiciunt. Reliqua aūt preclara ac mēorabilia facinora serēissimi atq3 inuictissimi dñi. nostri regis: quia tanta sunt q breuiter cōprehēdi nequeunt: in aliud tempus differenda: ac latius prosequenda erunt. Pro quo dño nostro illustrissimc atq3 gratioso optimus maximusq3 deus etiam atq3 etiam rogandus est: ut eum in pace tranqlla: iusticie obseruatione: suorum dilectione: regni incremento: & diuturna demū uite incolumitate tenere: seruare: & augere dignetur.

Finita Bude Anno dñi. M.CCCC.LXXIII.
in uigilia penthecostes: per Andreā Hess

Fig. 78. Ur Chronica Hungarorum, tryckt i Buda af Andreas Hess 1473.

Incipit eiusdē aliud breue scrutatoriolū peccatorꝝ pro cōfessionibꝰ.

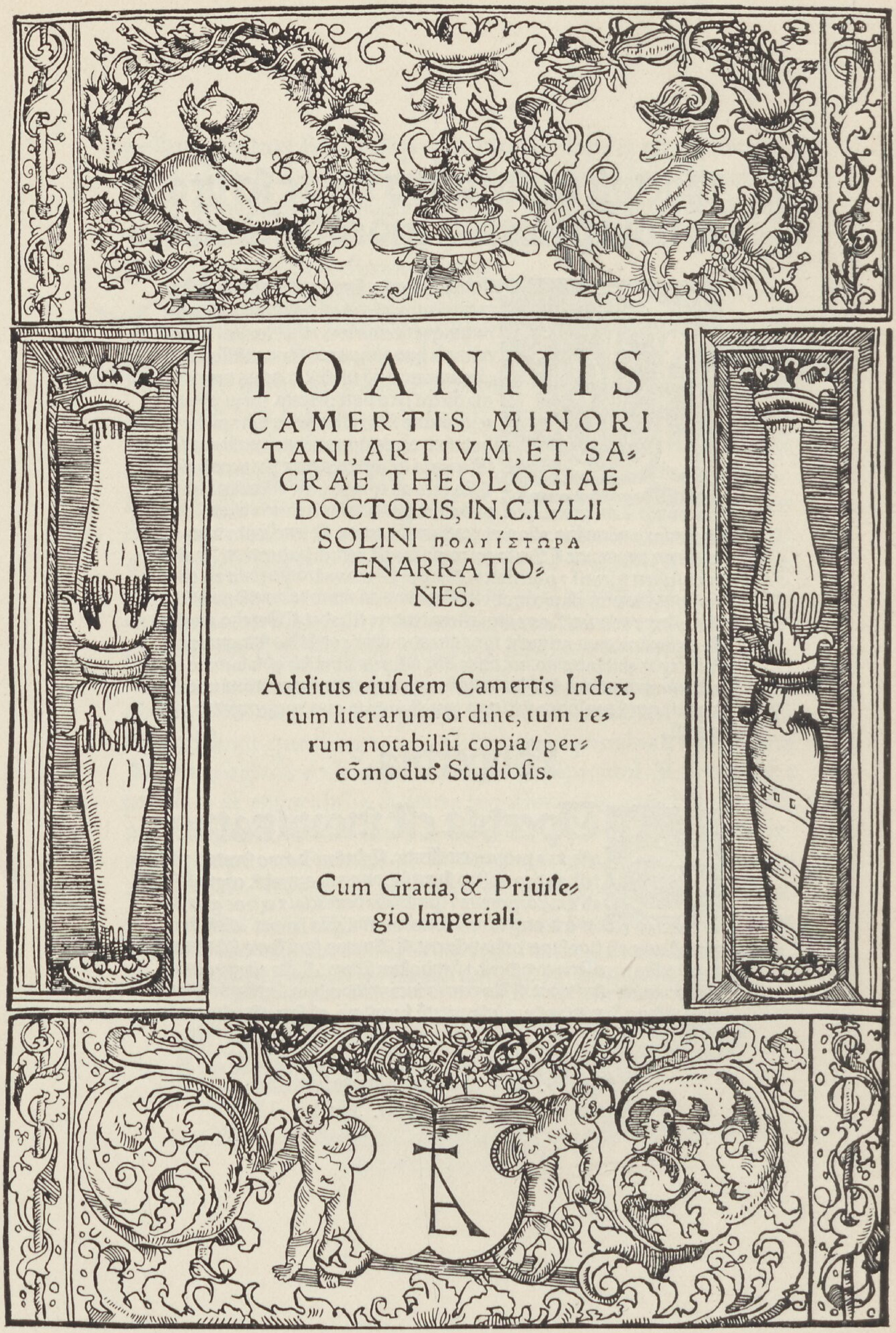
PRimo habende sunt conditiones confitentis cupientis. scilicet an peregrinus. an vxoratus. que sit eius ars. 7 his similia.. ¶ Secundo a quo tempore citra confessus aut cōmunicatus nō est. ¶ Tercio an tunc omnia dixerit sacerdoti peccata. seu in aliquo ei mentitus sit. ¶ Quarto an tunc perfectā habuerit contritionem 7 propositum satisfaciendi de omibus tunc sibi necessariis ¶ Quinto an compleuerit omia sibi iniuncta. 7 an in statu gratie. quia quedam in peccato mortali nō valent scdm thomam. 7 nōnullos alios. vt orationes 7 cetera. Et si nō fecit. vtrum recordetur penitentie. ¶ Sexto cui confessus est. vtrum habenti vtrāqꝫ clauem. scilicet scientie 7 potestatis. Nam in similibus homo reiterare tenetur confessionem aliquo modo. ¶ Septimo an nunc de omnibus offensis doleat 7 velit satisfacere. atqꝫ aliena reddere si habet. ¶ Octauo an nūc sit excōmunicatus vel fuerit tunc quando alias confessus fuit. quia non fuit capax absolutionis. nec nunc esset nisi prius habita absolutione ab excommunicatione. ¶ Numerus semper mortalium peccatorum dicendus est. qui si pro certo sciri non potest. iuxta id quo coniecturatur dici potest.

Superbia.

SUperbia est inordinatus affectus proprie excellentie. ¶ Primo homo scrutari potest an deo nostro fuerit subditus in omnibꝰ. cognoscēs ab ipo corporalia 7 spiritualia beneficia. 7 ex hoc gratias ei debitas reddiderit. atqꝫ in omnibus nomini eius laudes ascripserit. necnō eum ob hoc super omia dilexerit. ¶ An eius fidei fuerit subditus. id est omia necessaria crediderit. 7 symbolum sciuerit. ¶ An aliquo genere nicromancie vsus fuerit. ¶ An ceteris incantationibus. sortilegiis. diuinationibus. signationibus infirmitatū. breuibus. obseruationibus va

b

Fig. 79. Ur Celsus' Scrutatorium,
tryckt i Krakau af Joh. Haller 1508

IOANNIS
CAMERTIS MINORI
TANI, ARTIVM, ET SA-
CRAE THEOLOGIAE
DOCTORIS, IN. C. IVLII
SOLINI πολυΐστωρα
ENARRATIO-
NES.

Additus eiusdem Camertis Index,
tum literarum ordine, tum re-
rum notabiliũ copia / per-
cõmodus Studiosis.

Cum Gratia, & Priuile-
gio Imperiali.

Fig. 80. Ur Solinus, tryckt i Wien af Joh. Singrenius 1520

zonam faciens
Zone celi .i. cculi inde appellantur qꝛ i ccūductíone spere existūt quoꝝ. cculoꝝ primus Arcbicos. secūd9 Cherimos. ter tius Himermos. quartus chimermos tro picos. quītus Ancarticos. he sunt quīqꝫ zone
Zonella .e. parua zona
Zonifragiū .gii. zone fractio
Zono. as. zona cingere.
Zonula .e. pua zona
Zorobabel apud grecos ex trib9 ītegris nominibus dicitur esse ꝯpositū .zo. iste ro. magister Babel ꝑprie Babiloniam so nat .i. iste magister de Babilonia. in Ba bilonia enim ortus est vbi et Princeps gentis Iudee extitit
Zoticus .a. um .i. uitalis
Zozimus .a. um. viuax uel viuidus.
Zucarum. ri. uel hec zucara .e. i. sucre

Presens huius Comprehensorii precla / rum opus Valentie impssum. Anno. M. CCCC. Lxxv. Die vero. xxiii. mensis Febroarii / finit feliciter.

Fig. 81. Ur Johannes' Comprehensorium, tryckt i Valencia af Lambert Palmart 1475

Matthias Hunyadis kansler Ladislaus de Kara hade på en resa till Rom blifvit intresserad af därvarande tryckares alster och förmådde en tysk arbetare som lärt konsten i Italien, vid namn Andreas Hess, att försöka uppsätta en press i Buda. Det lyc= kades emellertid ej bättre än att blott två arbeten därifrån äro kända, hvaraf det ena är den ungerska krönikan i fig. 78. Sti= len visar tydligt på romerska förebilder. I Krakau tryckte om= kring 1476 en okänd, men skicklig man med en från Günther Zainer i Augsburg lånad stil. Sedan vidtog Johan Haller om= kring 1500; fig. 79 afbildar en sida ur ett hans tryck, som har högst egendomliga initialer. Pilsen är den första ort i Böhmen, som för oss kommer i betraktande, ty där utgafs redan 1476 en samling synodalstatuter. Två år efteråt kom Prag, men det vik= tigaste minnesmärket därifrån är den första böhmiska bibeln af 1488, som snart följdes af den om möjligt än sällsyntare andra, tryckt året efter i Kuttenberg och försedd med många enkla och karaktäristiska träsnitt. I Wien började Johannes Cassis 1482, men någon verkligt framstående mästare fick staden icke före 1510, då Hieronymus Vietors och Johannes Singrenius' namn börja förekomma på vackra verk. Den Solinus hvars titel ses i fig. 80 är ett prakttryck både i fråga om stil och utstyrsel — den sista härstammande från formskäraren Hans Rebell. Bo= ken innehåller därtill en högst märklig världskarta (af P. Api= anus), hvarå Amerikas namn och konturer finnas.

Hvad Balkanländerna angår, så har länge påståtts att judiska tryckerier trots sultanernas stränga förbud skulle hafva existe= rat i Konstantinopel redan på 1400=talet, men det lär ej kunna bevisas. Den enda säkert befintliga pressen från denna tid inom hela nyss nämda område torde vara den som en präst vid namn Macario uppsatte i Rieka i Montenegro, där han tryckte med cyrilliska typer och på slavoniskt mål.

Äfven det egentliga Ryssland kom med mycket sent. Moskwa erhöll ej tryckeri förr än på 1550=talet, då Iwan Feodorowitsch — holsteinare, trots namnet — fick uppdrag att inrätta ett sådant. Det äldsta daterade verket, Apostlagerningarne på slaviska af

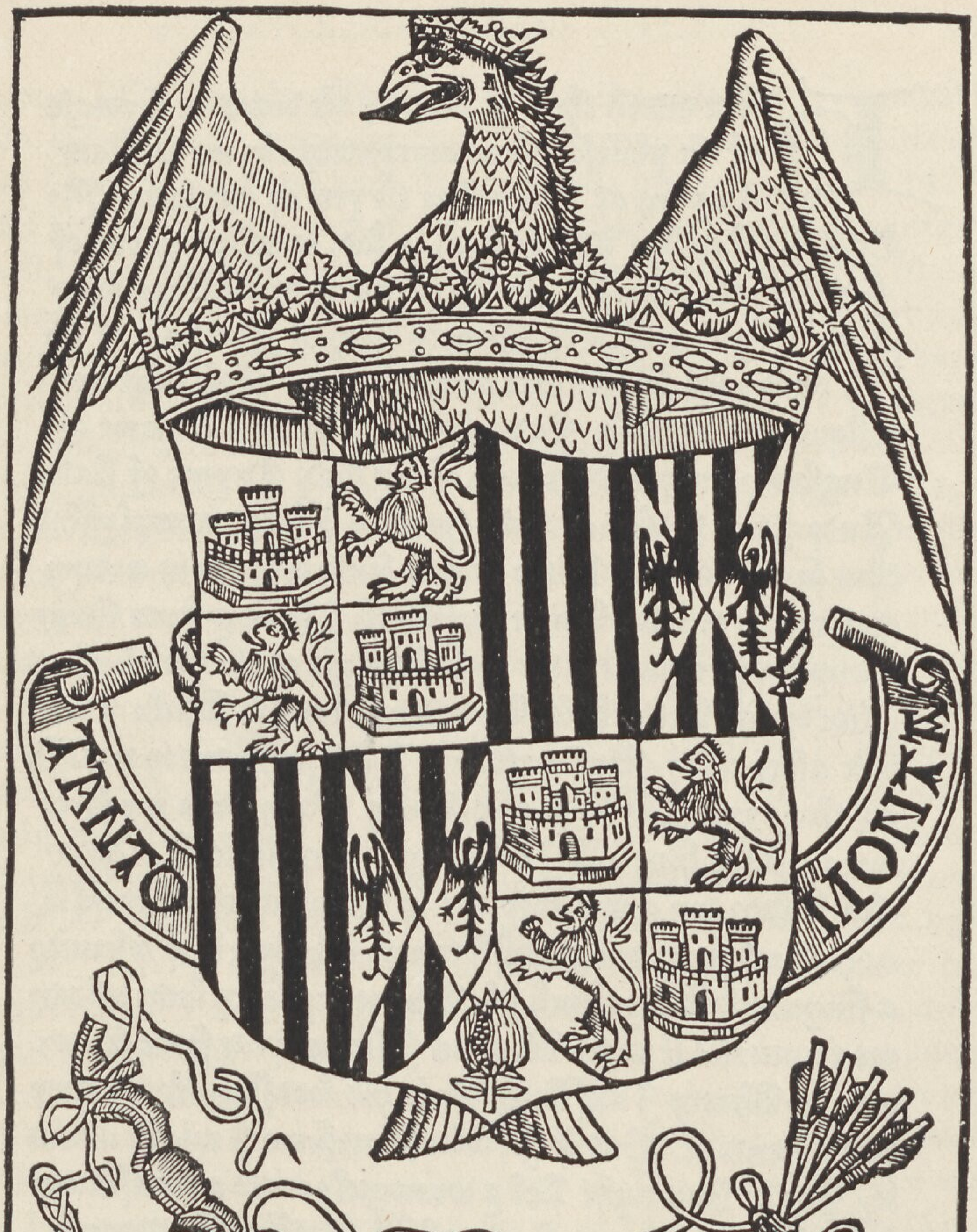
1564, lär vara ett godt typografiskt arbete. Det samma kan sägas om den högst sällsynta första slaviska bibeln, som utkom i Ostrog 1581. Såväl detta berömda verk som de två äldsta böhmiska biblarne kunna beskådas i Strängnäs' rika stifts-bibliotek.

Spaniens hittills ganska föga kända äldre bokhistoria har på sista tiden fått sin bibliograf i professor Hæbler i Dresden, så att den nu kan sägas vara väl så genomarbetad som någon annan. Dels finns emellertid här i Sverige ytterst få gamla spanska tryck — i våra offentliga bibliotek fem spanska och portugisiska inkunabler, däraf tre hebreiska! — Dels är verkligen särskildt i fråga om illustrationer och dylikt hela detta område af rätt ringa intresse ur konstnärlig synpunkt, så att vi kunna fatta oss kort därom. Som säkert kan antagas, att det var köpmannen Jacob Vizland i Valencia som till denna stad inkallade Spaniens förste tryckare, tysken Lambert Palmart. Hans äldsta daterade verk, en Sallustius och ett lexikon af 1475 (fig. 81), sakna dock uppgift om boktryckarens namn. Stilen är liksom i de äldsta franska romansk, ej särskildt anmärkningsvärd. Redan 1478, då Palmart tillsammans med Alphonso Fernandez tryckte den första spanska bibeln, öfvergick han dock till gotik, och denna blef sedan länge den i landet mest använda. Bibeln som nämdes kan i ett för allt räknas för den introuvablaste af alla, ty den blef så förföljd af inkvisitionen att den ej existerar i ett enda exemplar. Palmart fortsatte sin verksamhet in på 1490-talet. Valencias skickligaste tryckare var den vandrande mästaren Nicolaus Spindeler från Zwickau, som 1490 utgaf en spansk riddarroman Tirant Lo Blanch, med en bordyr, hvari tryckarens namn förekommer, och som utan att gå upp mot de samtida franska och italienska dock hör till det bättre i sin genre. Från något senare tid förtjänar Juan Joffre att nämnas. Zaragossa fick tryckeri 1475, då Mattheus från Flandern där utgaf en handbok för präster, Manipulus Curatorum. Sedan tryckte Paulus Hurus och efter honom Georg Coçi; de torde hafva varit bättre försedda med träsnitt än någon annan på

halfön, och deras verk äro därför mycket värderade. I Sevilla böra nämnas Antonio Martinez och Bartolomé Segura, de tre tyskarne Pegnitzer, Herbst och Glockner samt framför allt Meinhard Ungut och Stanislaus Polonus, som på 1490=talet tryckte många goda verk.

Den redan nämde Spindeler införde konsten i Barcelona, och efter honom tryckte Johan Rosembach, som ibland an= vände den nyss omtalade vackra bordyren med Spindelers namn. I Burgos tryckte Fredrik Biel från Basel, och ehuru hans första daterade tryck är af 1485, är det mycket sannolikt att han börjat rätt långt förut och då användt de typer som vi förut berört under Lyon. Hans tryckarmärke är nästan all= deles likt det som tillhör Bergman de Olpe i Basel. Ett stort hebreiskt tryckeri hade i Hijar Elieser Alantansi, som antag= ligen för gjutandet af sina vackra stilar haft hjälp af den skick= lige Alphonso Fernandez; i själfva verket öfverträffade han alla de judiska tryckerierna i Italien. På grund af judeförföljelser omkring 1490 flyttades tryckeriet till Lissabon, och en viss rabbi Elieser blef därmed Portugals förste tryckare. Kristna sådana i Lissabon under 1400=talet voro blott Valentin från Mähren och Nicolaus från Sachsen; deras tryck äro ytterst sällsynta, nästan försvunna. Hvad angår det Elieserska tryckeriet synes det i början af 1500=talet hafva räddats till Konstantinopel un= dan judeförföljelserna. Fig. 82 är en bok som länge (se t. ex. Klemmings boktryckerihistoria) antagits som det äldsta tryc= ket från Madrid, men typerna tillhöra Pedro Hagembach i To= ledo och återkomma i dennes berömda Mozarabiska missale af 1500. Något längre fram blef Arnaldus de Brocario Spa= niens berömdaste boktryckare. Han arbetade i Pamplona, Log= rono och Alcala, och tryckte på sistnämda stället den berömda s. k. Complutenser=polyglottupplagan af bibeln, hvilkens gre= kiska typer enligt kännares åsigt äro de vackraste som någon= sin skurits.

William Caxton, hvars tryck i Bruges vi redan omnämt, blef som bekant Englands förste tryckare. Det bör hafva varit om=

Leyes hechas por los muy altos ⁊ muy poderosos princi
pes ⁊ señores el rey dō Fernādo ⁊ la reyna doña Ysabel nue-
stros soberanos señores por la breuedad ⁊ ordē d'los pleytos
Fechas enla villa de madrid año del señor. de mil.cccc.xc.ix.

Fig. 82. Ur en lagsamling på spanska,
tryckt i Toledo af Pedro Hagembach 1499

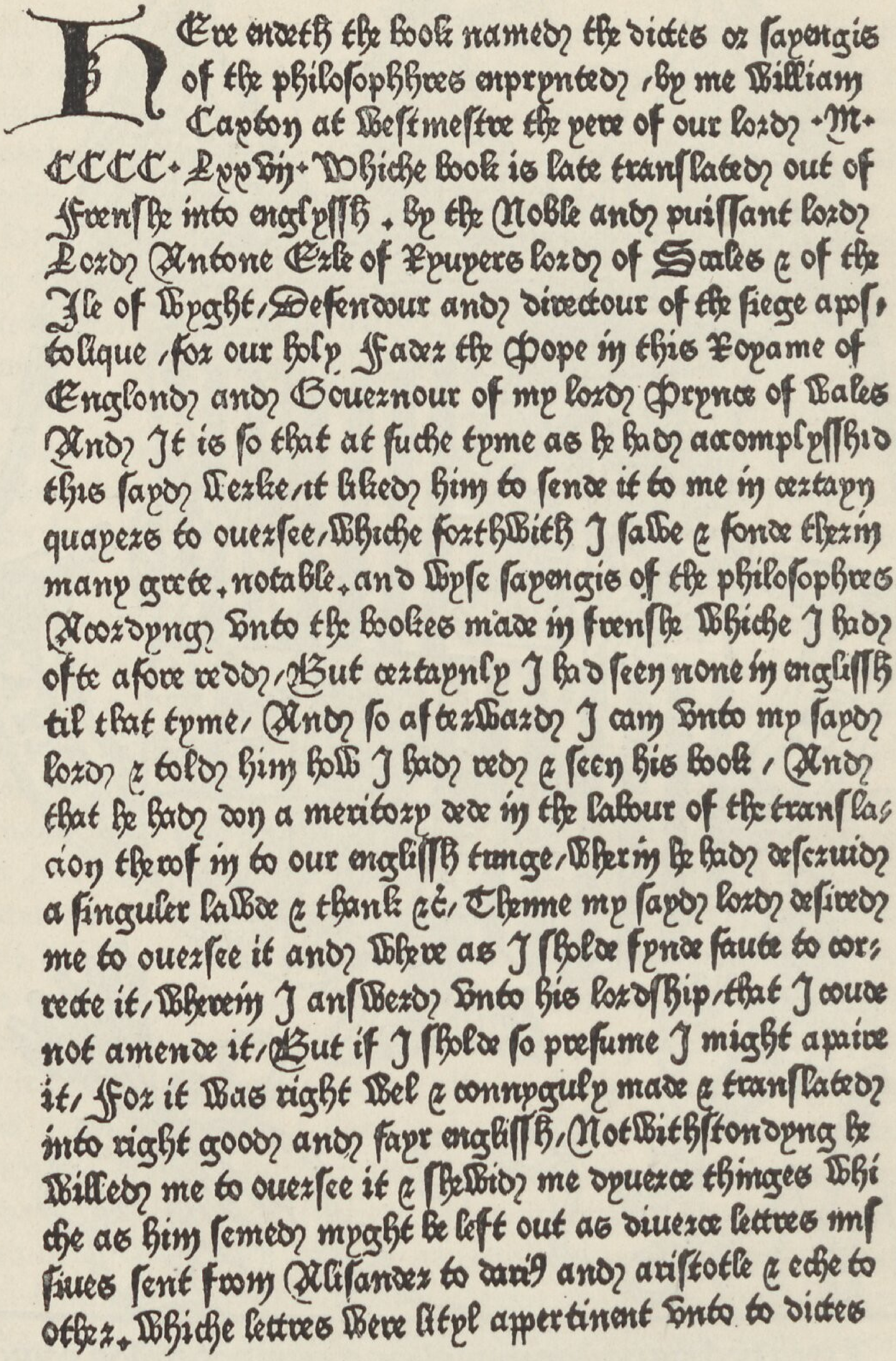
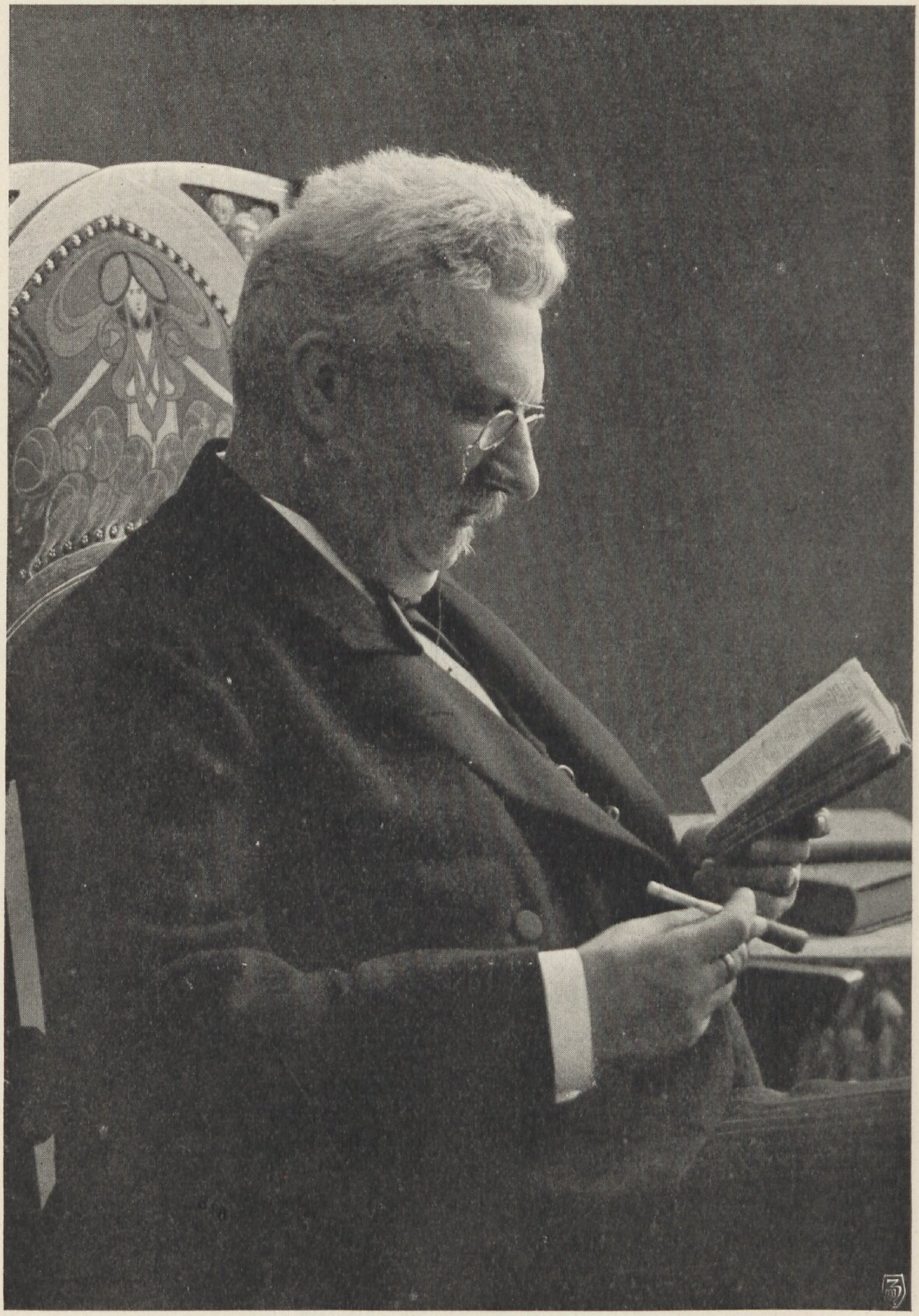

Here endeth the book named the dictes or sayengis
of the philosophhres enprynted, by me William
Caxton at Westmestre the yere of our lord ·M·
CCCC·Lxxvij· Whiche book is late translated out of
Frensshe into englysshe . by the Noble and puissant lord
Lord Antone Erle of Ryuyers lord of Scales & of the
Jle of Wyght, Defendour and directour of the siege apos,
tolique, for our holy Fader the Pope in this Royame of
Englond and Gouernour of my lord Prynce of Wales
And It is so that at suche tyme as he had acomplysshid
this sayd Werke, it liked him to sende it to me in certayn
quayers to ouersee, Whiche forthwith J sawe & fonde therin
many grete, notable, and wyse sayengis of the philosophres
Acordyng vnto the bookes made in frensshe Whiche J had
ofte afore redd, But certaynly J had seen none in englissh
til that tyme, And so afterward J cam vnto my sayd
lord & told him how J had red & seen his book, And
that he had don a meritory dede in the labour of the transla,
cion therof in to our englissh tunge, Wherin he had deseruid
a singuler lawde & thank &c, Thenne my sayd lord desired
me to ouersee it and where as J sholde fynde faute to cor,
recte it, Wherein J answerd vnto his lordship, that J coude
not amende it, But if J sholde so presume J might apaire
it, For it was right wel & connyngly made & translated
into right good and fayr englissh, Notwithstondyng he
willed me to ouersee it & shewid me dyuerce thinges whi
che as him semed myght be left out as diuerce lettres mis
siues sent from Alisander to darius and aristotle & eche to
other, Whiche lettres were lityl appertinent vnto to dictes

Fig. 83. Ur Dictes and sayings of the philosophers, tryckt i Westminster af William Caxton 1477.

kring 1476 som han lemnade fastlandet, där han genomgått sin lärotid, och begaf sig hem. I Westminster, då en förstad till London, uppsatte han sina medförda pressar och utgaf 1477 det första daterade verket, fig. 83. Stilen är kraftig och origi= nell, men visar ju, som naturligt är, nära släktskap med Man= sions i Bruges och Veldeners i Utrecht. Caxton var ej blott tryckare, utan öfversatte och bearbetade också ofta själf sina förlagsarbeten. Till sin död 1491 medhann han tryckningen af omkring 100 olika verk, de flesta på engelska, och som nu utan undantag på grund af den oerhörda efterfrågan i Eng= land höra till världslitteraturens största dyrbarheter. För all= deles kompletta exemplar är pris om 30—40,000 kr. intet ovan= ligt på Londons bokauktioner. Till Sverige har endast ett enda Caxton=tryck förirrat sig — det finnes i Upsala bibliotek och lär ej vara kändt i mer än ett exemplar till. Tryckeriet förestods efter 1491 af Wynkyn de Worde, som afled på 1530=talet; han tryckte ännu bättre än sin företrädare. I självfva London arbetade från 1480 John Lettou och William de Machlinia, längre fram Richard Pinson, Julian Notary, den mycket fram= stående Richard Grafton, Thomas Godfray och William Cop= land. Äfven Oxford och St. Albans erhöllo tryckerier på 1400=talet. Första kända tryckarnamnet i Oxford tillhör köl= naren Theodor Rood, men det är ovisst om han verkligen åstadkommit en berömd upplaga af Hieronymus' utläggning öfver det apostoliska symbolum, där i slutskriften tryckfelet 1468 i stället för 1478 förekommer. I St. Albans namngaf sig ej boktryckaren, utan uppgaf sig blott vara skolmästare. Ge= nom en 1486 utkommen intressant handledning i jakt och dyl. lade han grunden till den sedan så vidlyftiga engelska sport= litteraturen.

Per Hierta

C. FR. BERNSTRÖM

DIREKTÖREN

C. FR. BERNSTRÖM

Några ord
om och af en märkesman

BRODER ZACHRISSON! Du har begärt att få mitt porträtt och du har begärt att jag skall skrifva något som kan passa i din kalender. Jag har ingenting på lager, endast fragmenter, som behöfva fullständigas och öfverarbetas innan de kunna framläggas. Till ett sådant arbete räcker icke min tid till; ju äldre jag blifvit, ju knappare tycker jag också att tiden blifvit. Men jag förstår att du vill att jag skall skrifva något om mig själf till porträttet och det är det värsta. Men — kort och godt:

Jag är född i Stockholm den 25 september 1845.

Den annons hvarefter jag fick plats i boktryckerilära står att läsa under rubriken »I tjenst åstundas» i Stockholms Dagblad fredagen den 1 oktober 1858 och är af följande något egendomliga lydelse:

»En Gosse med skolunderbyggnad, samt en lämplig såsom biträde vid snällpress, erhålla plats på Boktryckeriet, Skärgårdsgatan N:o 8.»

Af innehållet tyckes framgå att den som egnar sig åt tryckningen i vårt yrke icke skulle behöfva skolunderbyggnad.

Att jag åter var den som var i besittning af skolunderbyggnad, jag, som nätt och jemt gått igenom de två första klasserna i Katarina lägre elementarläroverk, det stod så klart för mig,

fattige palt, att därom var intet tvifvel. Jag tyckte tvärtom att denna del af annonsen direkt syftade på mig.

Jag sökte och fick plats på nämnda boktryckeri och började där måndagen den 4 oktober 1858, således vid nyss fyllda 13 års ålder. »Patronen» hette J. W. Lundberg, allmänt kallad »Fasan». Här stannade jag ungefär ett par år (hundår!) hvar= efter jag erhöll plats å P. A. Nymans bok= och sedeltryckeri, men fick det just inte bättre där under de tre år som konditio= nen varade. Därefter erhöll jag anställning å Nathan Marcus boktryckeri, hvarest jag under faktor M. P. Dahlskogs ledning fick en ganska god utbildning i sättaryrket. Tryckeriet såldes till Bergström och Lindroth, men jag följde med Dahlskog till Nya Dagligt Allehandas tryckeri, Lilla Nygatan N:o 19, där jag höstmessan 1867 blef utlärd sättarekonstförvandt på civil= afdelningen. Efter att följande sommar en kortare tid haft arbete å »Associationstryckeriet» erhöll jag den 9 november 1868 plats som sättare å det Beckmanska boktryckeriet. Här rönte jag mycken framgång och, som du vet, håller jag mig ännu kvar på samma ställe.

Hvad skall jag mera skrifva om? Jo, jag älskar min foster= stad kolossalt och mitt yrke desslikes.

Apropos det senare! Om jag i en hast blefve förflyttad till en ödemark och där finge se en stilform, hälften text och hälf= ten tabeller, väl satt, väl slutad och väl vaskad — jag kysste den! Se dessa legioner af menige män huru stolta de marschera fram i sina blågråa uniformer, fina och putsade, led efter led, kolonn efter kolonn. Ordning och skick i allt! Men se också på dessa förnäma tabeller, konstens ädlingar, huru aristokra= tiskt och strama i sin hållning de träda fram i sina blänkande rustningar! Man ser genast på deras later att de äro något förmer än de andra. I tal och uppträdande röra de sig med sum= mor och äro fullkomligt medvetna om att deras uppgifter måste vara högre och korrektare än hvad som kan fordras af den mera oansvariga massan.

Ack, du vackra stilform, hvad jag älskar dig! Du är icke

något dödt ting, du lefver, du kan tala och du har något att säga världen. Du väntar bara att på order af trycksvärtan få rycka ut i striden och skrika ut den tanke som var syftet med din daning.

Men tryckaren, som skall taga dig om hand, månne han förstår att behandla dig så pietetsfullt som du förtjenar? Jag vill så gerna hoppas det!

Men kom ihåg, du tryckare, att den minsta lilla ovarsamhet, framför allt i tillslutningen, kan rubba de tappra ledernas nu så nobla hållning; kom ihåg att om det, trots allt, dock skulle falla några man på flyglarna, så kvacksalva aldrig själf med dem, utan anmäl genast de fallne för öfverbefälet, som ensamt ansvarar för deras återställande; kom ihåg att för mycket färg verkar smuts på uniformerna och att för litet färg är nedsättande för allas värde så att de blekna af harm; kom ihåg att papperet, dessa fina hvita skyar, på hvilket du med konsterfaren hand och uppmärksamt öga skall fästa bilden, icke alltid är en bundt gammal tidningsmakulatur, som kan kastas med huru som helst, och kom ihåg att trycket skall ligga på ytan af papperet och inte borras in i pappersmassan. Och gif noga akt uppå — men det faller af sig självt! — att om det tränger sig in några svarta figurer bland trupperna, lumpna marodörer, som vilja snylta sig till spiskvarter hvar de komma åt, så skola dessa betraktas som eländiga försvarsnihilister, hvilka det är din skyldighet att genast och utan förbarmande sticka ned. Men först och sist skall du komma ihåg att tryckpressen, vårt yrkes ädlaste verktyg, icke är en mangel, utan ett ytterst känsligt väsen, som är värdt all din ömmaste omsorg.

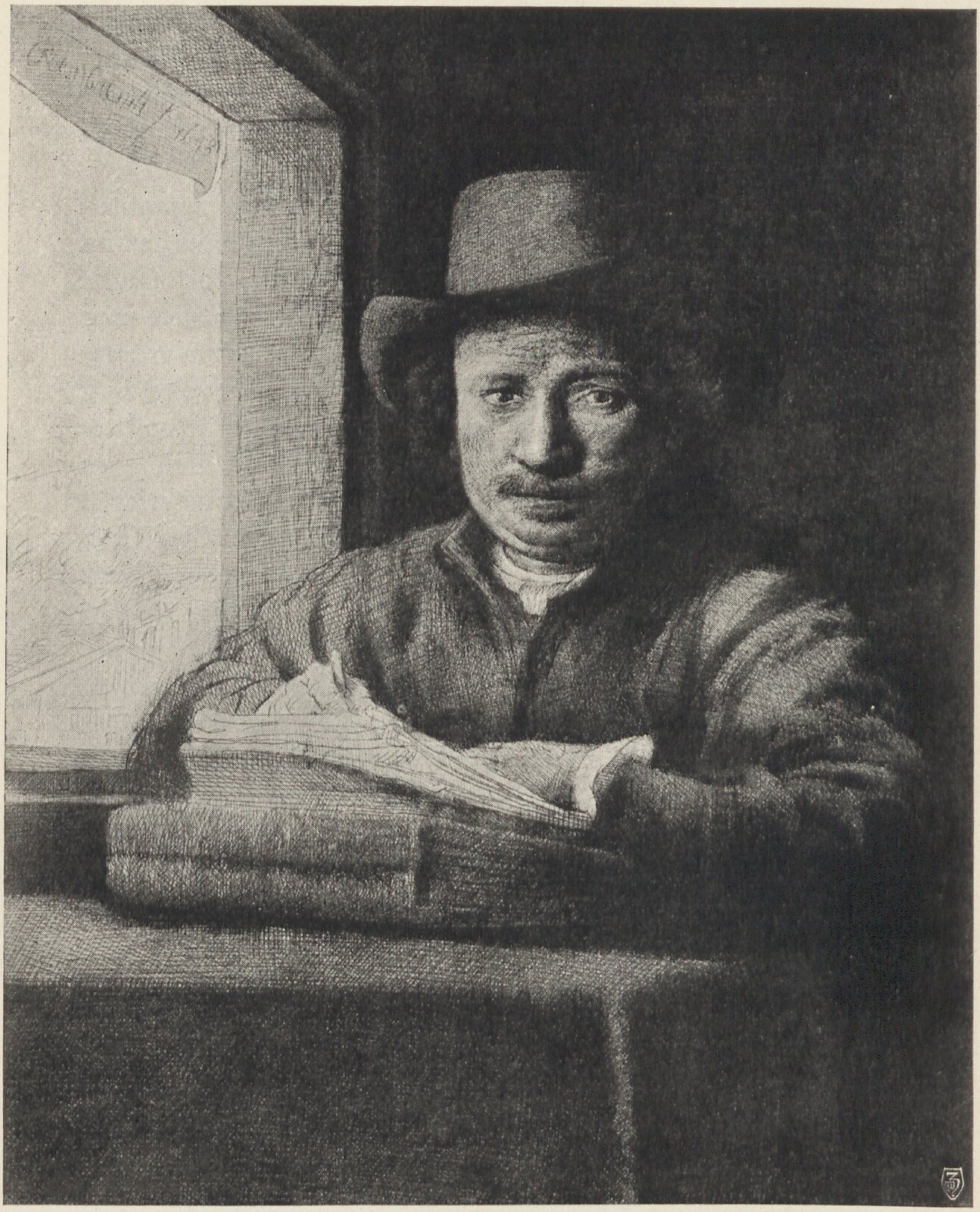
Kom ihåg allt detta, bäste tryckare, och mera till, som du möjligen hört omtalas af någon, som haft kärlek till vårt intressanta och betydelsefulla yrke, ett yrke, hvilket din hängifvenhet förutan aldrig kan få namn, heder och värdighet af konst!

Kom ihåg detta!

Men gör han inte det, min vän, så slå vi ihjäl honom.

Din

Carl Fr. Bernström

Rembrandt tecknande. Bartsch. 22. 1648

REMBRANDTS RADERINGAR

Det är icke alls länge sedan Rafael i det allmänna medvetandet intog samma ställning som Rembrandt nu till dags, hedersplatsen som målaren bland målare, hvars verk enhvar med kraf på bildning borde ägna skyldig, nära nog religiös beundran. Visserligen dröja ännu skaror af troende i stumt stirrande framför den Sixtinska madonnan i Dresden, men en ännu talrikare flock uppsöker med fanatisk ifver sin Rembrandt, hvar han så är att finna. Denna växling af gestalter på konsthistoriens hederspiedestal är kännetecknande för skiljaktigheten mellan den äldre, från 1700⸗talet och 1800⸗talets förra hälft stammande konstuppfattning, för hvilken den formalt plastiska idealiteten stod som målet, och den nya riktning, som vill verklighet, lif och individualitet först och sist. Emellertid, lika vanskligt det är för en andaktsbild att göra sig fullt gällande som konstverk genom atmosferen af altarljus och rökelsemoln, lika hinderlig är hvarje apoteos för en verkligt äkta uppfattning af en konstnär. Vi tro oss se honom i förklaradt ljus men se honom i självfva verket icke alls. Långt ifrån att analysen är onödig inför de store mästarne, behöfves den just där allra bäst, för att vi skola göra oss dem sannskyldigt till godo. Om vi alltså i lugn och ro skulle taga

för oss till ingående studium några arbeten af Rembrandt, se dem, ej läsa om dem! Ostördheten i tafvelgallerierna är alltid relativ. Äfven goda reproduktioner bli städse ändå ett slags förfalskning utaf taflorna. Visserligen bli ej häller raderingarne alldeles oberörda, då de meddelas i äfven de

Badande män. Bartsch. 195. 1651

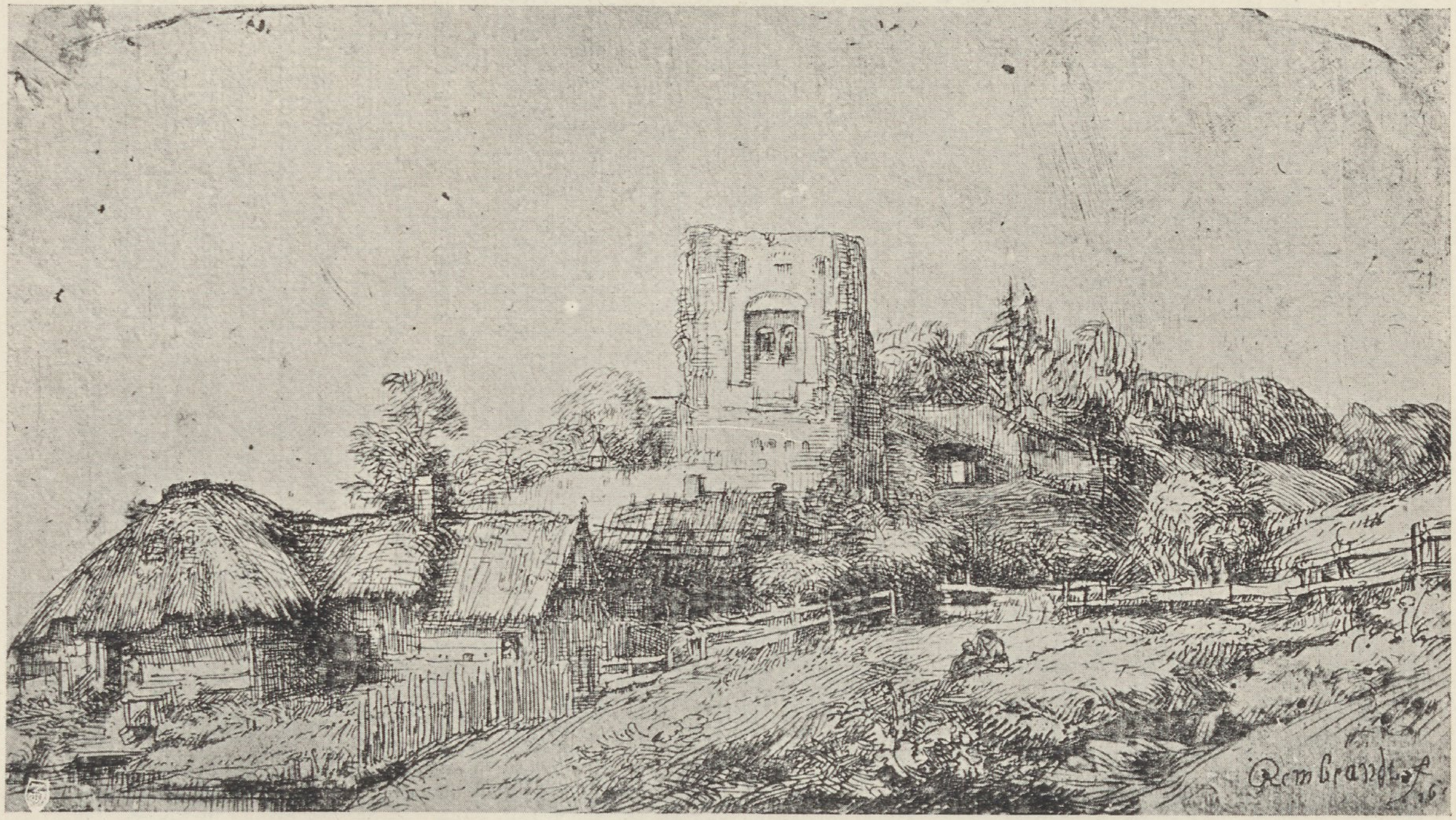
bästa moderna afbildningar, men lika fullt lämpa de sig kanske bäst för ett förtroligt betraktande.

Ligger det icke något särskildt tilltalande i att hålla i sin hand, flytta, lägga ifrån sig och åter taga upp det konstverk man vill tränga in i, att afläsa det som ett vänbref afsedt för en själf, direkt och enkom. Måhända gifver därför den grafiska konsten den värdefullaste skolningen för kännare i ordets vackraste mening.

Rembrandts betydelse ligger fullt ut lika mycket i hans

raderingar som i hans taflor, ja det kan icke råda tvekan om, att våra dagars konst lärt mera och har mer att lära af de förra än af de senare. Utvecklingen löper parallell på de båda områdena. I ena fallet som i det andra går den, i stort sedt, från ett naturalistiskt afkonterfejande af den yttre verkligheten, genom en sträfvan att vinna lösning af de formella problemen till en konst, hvars mäktiga helhets⸗verkan är en frukt af fantasiens skapande och syntetiska kraft. De tre stora korporationsbilderna, Anatomien (1632), Nattvakten (1642), Syndikerna (1661), stå som milstenar på denna väg. Man har ingalunda rätt att säga, att det är en gång från ringare fulländning till högre, under alla epokerna får mästaren helt och säkert utsagdt hvad han har i sinnet att säga, och under alla är han märklig och fängslande fastän på olika sätt. I Rembrandts grafiska verk äro alla de olika ämneskretsar, hvilka sysselsatt honom som målare, företrädda: alltså porträtt, modellstudier, landskap och berättelser. Por⸗trättet är snarast utgångspunkten. De tidiga berättande bilderna äro i mycket uppfattade på porträttvis, så att de handlande personerna på ett för skildringens slutenhet störande sätt blicka ut mot åskådaren. Men mer och mer får diktaren i Rembrandt öfverhand, så att allt han skapar erhåller prägeln af ett drama, ett skeende eller röjer spåren däraf.

Som öfningsfält för den unge Rembrandt tjänade hans närmaste omgifning, hans anhöriga och han själf. I många raderingar möta oss dessa välbekanta ansikten. Ypperst bland dessa blad är måhända porträttet af modern i svart slöja. Den gamla frun är skildrad så, att man får en förnimmelse af att se inför sig en betydande personlighet, modern till en stor och ovanlig man. Hon är placerad i en karmstol framför ett bord, ställningen ej ovanlig vid modellsittning men här omtolkad till en hållning af värdig resignation och vis efter⸗tanke. Afgörande för intrycket är figurens insättande som mäktig silhuett mot den alldeles hvita bakgrunden. Det svarta har hufvudaksenten, medan det ljusa väsentligen tjänar att

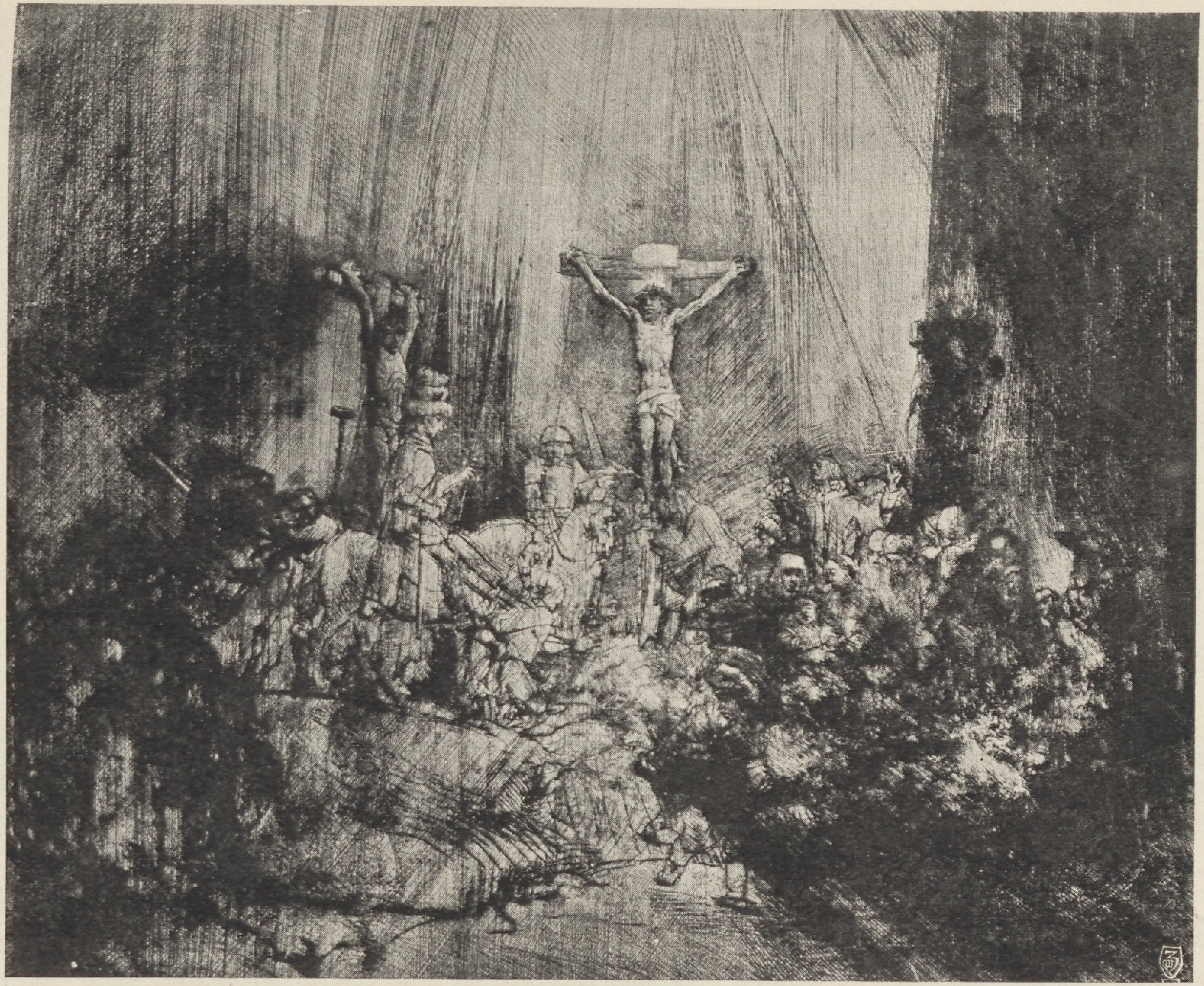
Landskapet med det fyrkantiga tornet. Bartsch. 218. 1650

Landskapet med de tre träden. Bartsch. 212. 1643

Kristi predikan. Bartsch. 67. Omkr. 1652

De tre korsen. Bartsch. 78. 1653

Nedtagandet från korset. Bartsch. 83. 1654

stegra dess verkan, tjänar som folie. Vid den ingående granskningen fäster man sig ofelbarligen vid konstnärens sträfvan efter att genom växlande teknik återgifva den olika ytbeskaffenheten hos anlete, händer, dräkt och accessoarer. Ansiktets strecklag syfta att trognast möjligt ansluta sig till naturliga skrynklor och veck, pälsens lurfvighet är illusoriskt framhäfd i motsats till klädningens släta tyg. Med allt detta ville Rembrandt fånga verklighetsintrycket genom att göra sig till herre öfver dess brokiga detaljer. Längre fram finner han andra vägar. Då blir det uteslutande till ljuset han litar, till ljuset med fuktmättad luft som medium. Vi skönja denna ändring i problem och metod, om vi gå till mästarens själf=porträtt från år 1648. Där är konturen nästan utplånad af luften, och det knappa eftermiddagsljuset modellerar fram dragen ur skymningen. All karaktäristik af ytan såsom sådan, så att säga med dess egna medel, är utesluten, bakgrunden, ansiktet, händerna, dräkten, böckerna och bordduken äro tecknade med ungefär lika, raka linjer. Man jämföre moderns hand och den hand mästaren låter hvila på papperet! Rem=brandt har framställt sig som tecknande och i denna bild gifvit oss det objektivaste, trovärdigaste självporträttet. I de målade och raderade självporträtten från ungdomsåren upp=träder han alltid mer eller mindre maskerad och med konst=lade miner och poser. Än är han landsknekt, än grand seigneur. De sena målade självporträtten med sitt bittra och tunga uttryck ha utlagts i sammanhang med hans sorgliga lefnadslott i yttre afseende, att förlora allt och dö fattig. Här befinner han sig på middagshöjden af sin bana och vid sin gärning. En stor konstnär vid sitt arbete! Visste man det icke, skulle man tro, att man stode inför en ransakningsdomare med osviklig skarp=blick, ständigt vaken misstanke och omutlig protokollföring. Blicken är ej den inspirerade diktarens, hans, som hämtar synerna inifrån, utan den är verklighetsskildrarens, ögon=blicksfångarens ansträngda och pröfvande blick. Vi återfinna samma uttryck fastän mera modernt febrilt och spändt i Anders

Zorns raderade självporträtt. Zorn — ja, det är icke sällan Rem= brandts etsningar föra tanken på honom. Sambandet mellan de tvänne ligger gifvetvis icke blott och bart i någon even= tuell teknisk afhängighet utan beror fastmer af, att samma problem uppgått för båda, att återge lifvet och dess rörliga spel väsentligen genom ljuset och detta med uppoffring af kontur och linjer. Ehuru detta problem är genomgående också i Rembrandts taflor, äga dock dessa alltför mycket af stilisering i sin färgbehandling för att kunna göra ett så slående modernt intryck, som vi röna vid betraktandet af vissa bland raderin= garne. I synnerhet gäller detta några studier efter naket, hvilka tillhöra det allra märkligaste i sin art och nå långt framom sin tid. Här är det alldeles icke något tal om den ädla linjen eller den korrekta teckningen, utan allenast om framställandet af människokroppen omgifven af luft och ljus, om det ögon= blickliga intrycket. Med häpnadsväckande bredd och raskhet äro de finaste reflexer, flyktigaste dagrar och skuggor framtrol= lade. En fullt modern friluftsstudie, hvilken man utan att känna dess upphof vore böjd för att datera på 1870—80=talet, visar badande män öfvergjutna af ljus och drypande af väta. Lika aktuell nutidsverkan göra Rembrandts landskapsraderin= gar. Mest känd af dem är »De tre träden». Det är en genom= komponerad och utarbetad monumentalbild af dramatisk spän= ning och mäktigt patos. På dynernas sluttning ofvan den vida slätten resa sig tre träd med seg styrka trotsande storm och oväder. En åskby har nyss dragit öfver dem, kronorna brottas ännu med den hårda vinden. Luften är klarnadt ljus och står i stark kontrast mot den dunkla förgrunden och trä= dens mörka silhuetter. Slätten belyses flyktigt af glimtar från solen, till hälften beslöjad af drifvande moln. Fjärran mils= vidt skymtar en stad och hafvet. Det är Rembrandts sällsamma trollkonst att på ett par millimeters yta skapa rymder lockande blicken och äggande fantasien till flykt. Hans landskap äro ej objektiva panoramor utan nya och plötsliga uppenbarelser för hvarje åskådare, utsikter som liksom bida honom vid en

sväng af vägen eller ett uppnådt backkrön. Än mer än om »De tre träden» låter detta säga sig om de mindre och till innehållet anspråkslösare bladen med en merendels temligen tom förgrund, en by eller gård i mellanplanet, en vid fjärrblick och en hög himmel, vanligen orörd af radernålen. Äfven här vinnes all verkan med ljus och luft. Att förklara den lefvande uppfattning man har af afstånd och rymd mellan hus och träd i »Landskapet med tornet» låter sig svårligen göra och än mindre dess omisskänneliga färgstämning. Genom en teknisk analys vinna vi visserligen insikt om en del af de utvärtes greppen såsom användandet af kallnålen i öfvergångar och bakgrunder, kvarlämnandet af det vid arbetet uppkomna »gratet» å vissa ställen, som skola ge de mörka aksenterna, de krusiga och afbrutna linjerna, hvilka återfinnas i mästarens flesta raderingar och som mer än något ge intrycket af ljus, rörelse och lif.

Men helhetsintrycket framgår likväl ej ur någon öfverläggning utan uppstår blott i följd af omedelbar åskådning och spontan tolkning af synerna. Om vi äfven inför Rembrandts landskapsetsningar frestas att bruka ordet modern, så är det emedan i dem äro upptagna till lösning problem, som äro eller varit å bane i nutidens konst såsom hos en Whistler. I själfva verket måste de verk från det förgångna vi fullt skola älska antingen vara moderna på detta sätt eller ock bäras af sin gripande allmänmänsklighet. Med få bilder är väl det senare fallet i samma grad som med Rembrandts etsade skildringar ur den bibliska historien. Öfverhufvud är ju Rembrandt bibelns målare mer än någon, alltifrån urpatriarkernas trosstarka och naiva tider och till Långfredagens skakande drama hemtar han ämne till taflor, af hvilka ingen lämnar oss personligt oberörda. Och liksom bibeln själf rymmer inom sina pärmar allt mänskligt, lycka och ve, storhet och svaghet, sublimt och groteskt, öfvernaturligt och naturligt, så göra också dessa scener. Det samtida, förtroliga sätt, hvarpå de uppfattats, var icke nytt. Men hos Rembrandt gör det ett långt starkare och

mer öfvertygande intryck än hos någon annan genom från=varon af allt bisakligt, genom berättelsens innerliga tonfall och genom det lefvande lif, som är gjutet öfver handling och ge=stalter. Allra omedelbarast gripande verka kanske just rade=ringarne. Af dessa åtnjuter det stora, efter det för den tiden ovanligt höga pris det redan på 1600=talet betingade, s. k. Hundertguldenblatt den största berömmelsen. Bladet framstäl=ler Kristus välsignande barnen och helande de sjuke. Ett vimmel af typer och motiv tränges på den jämförelsevis lilla ytan, och mycket däraf fängslar, slår och rör oss, men något fog för sitt påstående ha i alla fall de, som sakna full sammanhållning och koncentration i skildringen. I vida högre grad finnas dessa egenskaper i en annan med denna närbefryndad och ungefärligt samtida (början af 1650=talet) etsning, Kristi pre=dikan. Skådeplatsen gör intryck af en gård i ett judekvarter. Rundtom hvilar halfdunkel, i midten lyser en ljus krets. I denna står Kristus, ytterligare framhäfd genom sin plats på en terrass. Enkel och oansenlig står han där och ledsagar sina ord med tafatta men öfvertygande handrörelser. Åhörarne äro af tväggehanda art. På vänstra sidan denna världens vise, fari=séer och skriftlärde, skeptiskt kritiserande, elakt leende, miss=lynt grymtande. Till höger de i anden fattige, de som ha öron till att höra. Alla stadier af försjunkande i hängifvet lyssnande äro återgifna. Tryckt mot en mur sitter en gammal man med ögonen slutna, afstängd från den synliga världen, lefvande i sitt inre. En annan åldring hvilar på marken i en viljelös ställning, låter ena handen hänga slappt ned, medan den andra hålles framför ansiktets nedre del på ett sätt som uttrycker en mållös begrundan. Ögonen blicka ut i det oänd=liga utan att se den tillfälliga omgifningen. En gubbe följer stående, spändt framåtlutad som för att ej gå miste om ett ord, predikan. Vid Jesu fötter sitter som motsats till en kritisk skriftlärd på andra sidan älsklingslärjungen Johannes stilla och lugnt mottagande sanningar, som äro honom kända och kära. I förgrunden en hustru med sitt barn i armarna, delande upp=

märksamheten mellan detta och förkunnaren. Det är en trygg och bred ryggfigur af högsta gagn för skildringens slutenhet, förstärkt i denna sin värkan af ett andra i sanden omedvetet lekande barn, hvilket rent formelt tjänar att genom sin förkortade gestalt leda åskådarens blick inåt och stegra rumsintrycket. Hvad som i detta blad fängslar oss så mäktigt är den ingående analysen, den skiftande med få och säkra drag gifna själstolkningen. Andra gånger är det åter ej dessa sidor, som äro bestämmande för intrycket, utan väsentligen den mäktiga helhetsstämningen, buren af ljus och dunkel.

»De tre korsen». — Nyss var allt svept i svartaste mörker och intet att skönja. Så med ens remna rymderna och ljuset störtar ned, kallt och obarmhertigt anklagande, skoningslöst förskräckande och blottar höjden af lidande och af orättfärdighet. Alla rygga af fasa inför detta oväntade ohyggliga, skria, rifva sitt hår, falla på sitt anlete eller rusa bort tillintetgjorda.

Det är den Långfredag, som dömer, »dies irae».

I ett senare stadium är raderingen ändrad, så att mörkret liksom åter dragit sig samman och bredt sitt svepdok öfver offer, bödlar, sörjande och åskådare. Skriet är dämpadt till gråt.

Samma innebördsdigra stämning af världsdrama hvilar öfver »Nedtagandet från korset». I den mörka natten utföra Jesu vänner sitt kärleksvärf, belyste af facklor. Skenet flödar utefter det hvita klädet, i hvilket liket sänkes ned, stänker på de arbetandes gestalter och sorgsna anleten och faller mättadt ned mot den bidande båren. Ur mörkret skymtar halfbelyst en hand, och ett anlete väntar den döde med kyss och famntag — Maria. Långt borta glöda Jerusalems murar i sällsam afglans. Detta är ej en berättelse utan en stämningsdikt, en symfoni af ljus och mörker, af verklighet och aning, lidande och ro. Man drages fullständigt med af denna syn, den fångar all vår själ och våra sinnen och mäktiga orgelackord tona stigande och fallande i våra öron. Större, djupare och enklare, mer sann och mera mystisk var aldrig Rembrandt. Och i sin väg är här

det högsta nådt. Här är motsatsen mellan realism och idealitet i konsten upphäfd, upphäfd på det enda möjliga sättet: genom att söka fatta och fånga det värkliga, det tillfälliga men se det stort, allvarligt och varmt, med hjärtat och ej blott med ögonen! Detta är den yppersta af konstnärsgåfvor, den enda som gör stor för alla tider. Hugskott och drömbilder växla med seklerna, den yttre verkligheten med dess tillfälligheter äfvenså, men det för och af hvilket människorna innerst lefva, lyckan och lidandet, äro och bli sig i det hela alltid lika. Och därför, emedan han ger oss vårt eget och låter oss se syner ur hjärtedjupen, är det vi älska och hylla Rembrandt Harmenzs van Rijn.

Axel L. Romdahl

DEN SVENSKA BOKUTSTYRSELNS FIENDER

Föredrag vid Allm. Sv. Boktryckareföreningens möte i Norrköping 1906

Som vi alla veta, voro de första böckerna, inkunablerna före år 1500, verkliga konstverk, hvilka stodo fullt i jämnhöjd med de klassiska mästerverken inom målarekonst, skulptur och arkitektur. Huru bokens utstyrsel genom de allt större fordringarne på tillgänglighet för äfven de mindre bemedlade under århundradenas lopp blifvit allt torftigare och torftigare skulle vid detta tillfälle — huru intressant en sådan uppgift än vore — taga allt för lång tid att relatera. Nog af, vi hafva nu kommit till ett stadium, som jag hoppas må vara den sista stationen på utförsbacken, och det torde därför vara nyttigt att söka utforska orsakerna till vår svenska bokutstyrsels nuvarande låga ståndpunkt.

Framställandet af en vacker och gedigen bok kostar obetydligt, om ens något mera än framställandet af en ful och tarflig. God smak, goda insikter och ständig öfning äro lika nödvändiga egenskaper för framställandet af en korrekt utstyrd bok som för hvarje annat konstnärligt arbete.

Jag vill här genast förutskicka att jag med bokutstyrsel icke menar sättet att med granna ornament, figurer, initialer, öfverstycken o. d., hvilka icke stå i harmoni med utstyrseln i öfrigt, behänga och därigenom ofta till sitt utseende totalt

fördärfva en bok. Med uttrycket »bokutstyrsel» förstår jag sättet att anordna boken så, att manuskriptet får sin rätta dräkt i lämpliga typer, att dessa få den rätta storleken, raderna det rätta afståndet från hvarandra, satsytan sin riktiga bredd och höjd i förhållande till pappersformatet etc.

Böcker äro både vår lyx och vårt dagliga bröd. De hafva blifvit nödvändighetsartiklar, som vi absolut icke kunna und= vara, och vi skulle icke känna oss lyckliga dem förutan. De äro vår tröst i fattigdomen och vederkvickelse i öfverflödets elände. De afleda ungdomens häftiga uppbrusning och för= drifva ålderdomens besvärligheter.

Hvarför då låta våra vänner böckerna bli liksom så många andra »varor» försämrade till utstyrseln, bli föremål för en nedprässning i priset, bli en tarflig fabriksvara i en grann kapprock?

Är det ur bokförlagssynpunkt sundt att släppa ut denna ohäjdade störtflod af öfversättningar af dussinförfattare, om hvilkas litterära värde jag ej vill yttra mig. Icke är det väl allmänheten som framtvingar detta öfverflöd på underhaltig litteratur, så torftigt utstyrd, utan felet ligger väl snarare i bokförläggare=jäktet. Det torde kunna uppställas som ett sundt önskemål: gif ut en bok, men en god och gedigen, till såväl innehåll som utstyrsel, i stället för tre eller fyra af det vanliga skönlitterära öfversättningsslaget.

En stor brist i vår svenska bokutstyrsel är det, att konst= närerna, närmast taladt målarne, icke behaga egna sig åt bokens dekoration. Visserligen hafva vi att anteckna några få undan= tag, men resultaten kunna i allmänhet icke kallas lyckade. I ett fall t. ex. gällde det att illustrera och dekorera ett svenskt original af en af våra störste skalder. Detta fall har före= kommit i tvänne på skilda tider utgifna upplagor. Illustra= tionerna blefvo tillfredsställande och den framstående konst= nären värdiga, men bokdekorationerna däremot omöjliga, ja rent af löjliga. En annan framstående konstnär har visser= ligen lyckats framställa stämningsfulla teckningar till öfver=

stycken och vignetter, men visar det djupaste förakt för grund=principerna för en boks utstyrsel, för sidornas ställning och balansen på pappersytan. En annan artist har man sett ägna sig åt bokdekoration, men det har mäst varit imitation af gamla italienska och äfven dansk=norska förebilder samt Morris=plagiat. Hos alla fattas det den på allvarliga studier grundade insikten om principerna för bokens utstyrsel, en insikt som gjort de stora engelska bokillustratörerna och bok=dekoratörerna i slutet af förra och i början af detta århund=radet till så fullödiga mästare.

Af flera uttalanden att döma synes det som om artisterna icke skulle anse bokdekoration egentligen vara »konst» och under deras värdighet att utöfva! I själfva verket torde det väl vara lika stor konst (om icke större) att med det enkla medlet »svart och hvitt» framställa en bild, en stämning, en ornamental anordning, som med alla palettens färger till hjälp åstadkomma en tafla.

Men till duktiga förstudier gifva sig tyvärr icke våra konst=närer tid — åtminstone icke då det gäller bokdekoration. Och dock, huru viktigt är det icke, ja rent af nödvändigt att svenska konstnärer intressera sig för den svenska bokens utstyrsel, den inre och yttre. Men det är själfständig bok=konst vi önska, svensk, nationell stil, icke plagiat. Uppgif=ten borde vara lockande ur rent ekonomisk synpunkt — men det är nu de nödvändiga studierna, öfning och den ständiga komponeringen, som ju äro litet besvärliga för våra svenska tafvelmålare.

Det inlägg, som svenska konstnärer hittills gjort på bok=utstyrselns område, har i allmänhet burit prägeln af själfs=våld och brist på respekt för uppgiften. Jag talar fortfarande om bokens dekoration, icke illustration.

Och nu till ämnet: Hvilka äro vår svenska bokutstyrsels fiender?

Ehuruväl jag skulle kunna räkna upp flera, vill jag hålla mig endast till de hufvudsakligaste, och de äro till antalet

sju. Hvilken som helst af dessa kan totalt förderfva utseen= det af en bok, trots de öfrigas förenade ansträngningar att åstadkomma ett godt resultat. Om därtill två eller flere af dessa sju skulle samtidigt visa prof på oförstånd eller lik= nöjdhet för korrekta detaljer, så kan ju resultatet icke blifva annat än otillfredsställande.

Jag medgifver gärna att det hos hvar och en af dessa »fiender» icke fattas god vilja att på bästa sätt utföra sitt åliggande, men de sakna ofta den djupare insikt i sitt fack som är absolut nödvändig. Hvar och en af dessa sju måste grundligt lära sig reglerna och principerna för bok=konsten och särskildt för de direkta utöfvarne af denna konst, nem= ligen arbetsgifvare, faktorer, sättare, tryckare och bokbindare, är det ett lifsvillkor att vi ändtligen få till stånd fackskolor, utan hvilkas hjälp vår svenska bokindustri aldrig kommer dit den borde. Dessa fackskolor böra underhållas af stat och kommun med bidrag och stöd af arbetsgifvare och ar= betare. Det är ett stort nationellt slöseri att icke på allvar realisera fackskolefrågan inom alla branscher. Och hade vi haft fackskole=principen fastslagen i medvetandet, så ginge det för oss svenskar i allmänhet bättre, ty ännu tycks ju den uppfattningen vara rådande, att en särskild utbildning för ett särskildt fack är obehöflig.

Ingen bok kan blifva fullständigt lyckad utan att hvarje stadium af dess framställning omsorgsfullt öfvervakas, och måste denne öfvervakare vara utrustad med sundt förnuft och god smak.

Vi vilja nu ägna några ord till hvar och en af fienderna och börja med *författaren*, som ofta har allt för liten känne= dom om de typografiska möjligheterna och i synnerhet, då han är ny eller för första gången låter trycka sitt arbete, ofta har idéer om bokens utstyrsel, hvilka, om han trots bok= tryckarens protester får dem genomförda, icke lända till för= del för utseendet. Författaren bestämmer ofta stilar, nedslag, ökade mellanslag före nytt stycke midt i ett kapitel, sidans

bredd och ställning på papperet, marginalerna, ornament, förordets och innehållets utseende och önskar ofta, utom den vanliga text=stilen, en »skön» blandning af kursiv och spärrad stil, kapitäler jämte en, två, ja tre slags halffeta och feta stilar, hvilket gör att helhetsintrycket blir fördärfvadt och boken förstörd för honom själf och — allmänheten. Tekniska detaljer och bokens fackmässiga utstyrsel böra öfver=lämnas till boktryckaren, som ju måste sitta inne med erfa=renhet i dessa ting.

Nu till *bokförläggaren*, som bär det största ansvaret för den svenska bokens utstyrsel. En jämförelse med de danska bokförläggarnes generositet, då det gäller att åt en bok gifva en fullt värdig utstyrsel, hvad både det rent typografiska som ock det illustrativa och dekorativa samt papperets be=skaffenhet beträffar, utfaller icke till våra svenska bokför=läggares fördel. Visserligen lär läslusten i Danmark vara ofantligt mycket större än i Sverige och äfven är det ju sannt att danska böcker säljas i både Sverige och Norge, så att upplagorna därigenom kunna bära den högre kost=naden för den goda utstyrseln, men ändock borde det vara möjligt att vi här i Sverige med det större invånareantalet finge våra värdefulla böcker bättre utstyrda, mera gediget, mera nationellt.

Många bokförläggare hos oss hafva ju icke de nödiga förutsättningarne för sitt fack, ej heller kunskap i hvarken boktrycks= eller bokhandels=tekniken. De äro i allmänhet engrossister, hvilka, sedan de erhållit ett manuskript, söka få det tryckt hos den boktryckare, som utför arbetet på det enklaste sätt och naturligtvis till det billigaste pris. Ansvars=känsla saknas och man kan ju knappast begära att den bok=förläggare, som icke visar några skrupler då det gäller bokens innehåll, skall offra något åt den goda smaken genom att gifva boken en tilltalande utstyrsel. Hedrande undantag finnas ju bland bokförläggarne, många som skörda mycket guld på sitt arbete, men få finnas, som gifva något mera

än på det högsta ett genomsnittsgodt utförande och *ingen* som användt något af den rika skörden på bokmarknaden till ett höjande af vår svenska bokutstyrsel i nationell rikt⸗ning. »Richesse oblige» gäller icke härvidlag.

Om vi gå tillbaka i tiden, finna vi bokförläggare, som utgåfvo böcker, hvilka ännu i dag gälla som konstverk och goda förebilder, och de ha säkerligen icke haft det så lätt att af sitt idoga arbete erhålla en skälig vinst.

Jag har ingenting emot billiga böcker, men det måste vara »stil» äfven öfver dessa, och den ernås icke med mindre än att bokförläggaren tillägnar sig goda kunskaper i sitt fack och är i besittning af ansvarskänsla gent emot allmänheten samt aktning för sin uppgift.

Den som vi nu vilja skärskåda är vår vän *boktryckaren!* Och låtom oss då icke »lägga fingrarne emellan». Men rättvisa framför allt. Han får »bära hundhufvudet» för för⸗fattarens och förläggarens fel, isynnerhet om boken visar sig vara i något afseende misslyckad. Både författarens och förläggarens ofta mot god typografi stötande idéer och bestämmelser göras till instruktioner för boktryckaren, som måste lyda, ehuruväl han inser följderna. På så sätt för⸗störes mången boks utseende trots boktryckaren, som dock får bära hela skulden.

Så mycket är rättvisa, men boktryckaren har dock ett stort syndaregister. Det värsta af allt är att han ofta icke har den nödvändiga fackutbildningen eller icke tror att det är af vikt att grundligt utarbeta planen för en bok i alla dess minsta detaljer.

Ofta är han icke alls utrustad för bok⸗tryck. I denna konkurrensens allhärjastrid fikar han efter alla slags arbeten, ofta till självkostnadspris, ja därunder, utan att veta arbetets omfång och måste, hvilket tyvärr händt och händer, göra stora inköp af materiel — allt för ett arbete på hvilket han ingenting förtjänar, därför att han icke var inrättad för detsamma.

I allmänhet genomtänkes icke utförandet af en bok i alla dess detaljer, innan boken utlämnas till sättning. Och dock är detta det lyckligaste ögonblicket i en intresserad bok≈tryckares arbete. Att efter manuskriptets innehåll uttänka ett lämpligt format, papperskvaliteten, stilens storlek och mellanslag, antalet rader pr sida och dess bredd, alltså sidans form i förhållande till pappersformatet, uppslagets harmoniska ställning, alltså marginalerna, titelsidans anordning, kapitel≈rubriker och nedslag och alla dessa små detaljer äro saker, som måste vara noggrannt uttänkta och bestämda, innan arbetet utlämnas till faktorn för sättning.

Att sedan öfvervaka alla dessa detaljer, att noggrannt observera bokens tillblifvande från A till O är boktryckarens uppgift och den är lika tacksam som trädgårdsmästarens, då denne efter att hafva stuckit det lilla fröet i marken får iakttaga huru underbart den lilla grodden skjuter upp och får genom ans och vård se blomman utveckla sig i all sin fägring och prakt.

Här bör också nämnas några ord om *korrekturläsaren*. Tages denne ur sättarnes led, så sitter han ju inne med till≈räcklig fackkännedom, men kanske för litet språklig, och tvärt om, tages han utom facket, så har han icke kännedom om typografi. Under nuvarande bisarra tillstånd, då vi till de »gamla» och »nya» stafningssätten fått ytterligare, genom ett hastigt riksdagsbeslut, en »nystavning», är det ofantligt svårt att vara korrekturläsare. Det synes också som om man icke tycktes taga den nya nystafningen på fullt allvar. För ögat är den i alla händelser en styggelse.

För såväl boktryckaren som korrekturläsaren är fackkän≈nedom absolut nödvändig och den tiden kommer, hoppas jag, då båda skola sätta en ära i att hafva genomgått en boktrycksfackskola. — Hvad boktryckaren vidkommer, så hoppas jag den tid skall komma, då det i lag fordras att han för att få utöfva sitt kall måste hafva undergått en fackexamen.

Den fjärde i ordningen bland »fienderna» är *sättaren*. Tillfölje den totala bristen på fackskoleutbildning och från= varon i många affärer af ledning under lärlingstiden är han ofta i allmänhet i saknad af en djupare inblick i typogra= fiens väsen, hvilket allt för ofta visar sig vid utslutningen mellan orden, hvilken sällan eller aldrig står i direkt förhål= lande till stilsortens bredd, samt vid inbyggandet af initi= aler, vid korrigeringen m. m. I synnerhet vid titelsats visar sig frånvaron både af fackutbildning och af principiella regler. Så får man t. ex. skåda den vildaste stilblandning å titlar, som därigenom verka oroliga och ofina.

Visserligen måste erkännas att sättarens uppgift mången gång är ytterst svår och att han ofta löser den på ett rent af beundransvärdt sätt, såsom t. ex. vid svårläsligt, ja ibland oläsligt manuskript, utan kommatering eller anvisningar för sättningen.

Är sättaren samvetsgrann och egnar uppmärksamhet åt de minsta detaljerna, så är mycket vunnet för att ett lyckligt resultat skall kunna uppnås. Men fackskoleutbildning är för sättaren ett ovillkorligt behof och den hjälper honom till att med större säkerhet och äfven att hastigare lösa spörsmål, som dagligen och stundligen uppställa sig. Arbetsglädjen blir gifvetvis större, då man lärt sig att förstå hvarför ett arbete måste utföras på just det riktiga sättet. Den i fack= skolan inhämtade större inblicken i typografiens historia och teori medför aktning för och kärlek till arbetet, hvilket åter= igen framalstrar arbetsglädje och lust att sträfva vidare till större utbildning.

Den, som har många tillfällen att förstöra en boks utse= ende och tyvärr allt för ofta använder dessa, det är *tryckaren*. Först och främst kommer en af de allra viktigaste procedu= rerna vid en boks framställning, färghållningen. Här är det som det kanske syndas mest. Jämn färg hela boken igenom är en absolut fordran, som man har rätt att ställa på en väl utförd bok, men huru ofta inträffar detta? Ibland är färg=

hållningen i en bok någorlunda jämn, men för spetsig, d. v. s. för litet färg har användts, ibland inträffar motsatsen, hvil⸗ket i alla händelser är bättre. Papperets olika beskaffenhet fordrar en därefter lämpad färghållning.

Och så komma vi till formatpåläggningen! Ja, här är det som den goda smaken oftast trampas under fötterna. Att låta sidan segla ut på midten af papperet, lika långt ungefär från alla håll, är det gamla vanliga slentrianmanéret. Slum⸗pen tyckes understundom spela samma roll vid placerandet af textsidan på pappersformatet, som då man lägger en smör⸗kula i en varm panna — man vet ej hvar den skall stanna! På annat ställe har jag upprepade gånger framhållit hurudant förhållandet mellan de olika marginalerna bör vara, nemli⸗gen den smalaste marginalen i ryggen, därnäst den öfre margi⸗nalen (i »hufvudet») något bredare, därefter yttermarginalen och störst den undre. Detta är den vackraste fördelningen af marginalerna, och den är grundad på principen att två sidor som uppslag utgöra en helhetsbild. Äfven måste man beräkna att boken skall bindas och därvid kraftigt beskäras.

Tryckaren syndar ofta vid registerställningen och han får god hjälp härvid af iläggaren. Raderna böra »slå» på hvar⸗andra, på det att ej trycket må lysa igenom mellan raderna och störa läsningen. Äfven för tryckaren komma våra fack⸗skolor att blifva till stor välsignelse.

Och så, om vi med möda och besvär och uppbjudande af all vår omsorg lyckats rädda en bok undan alla farlig⸗heter och kommit så långt att den tryckta upplagan kan öfverantvardas åt bokbindaren, så händer ofta det »vidun⸗derliga» — han förstör lätt hela den stolta byggnaden. I de flesta fall sker detta vid skärningen. Skoningslöst skär han bort de vackra marginalerna, så att den öfre ibland blir större än den undre — den yttre lika med den inre. Ofta klagar bokbindaren på tryckaren, som icke inställt arket på papperets midt, hvarför arbetet måste skäras så nära. Tryc⸗karen i sin tur skyller på pappersfirman, som levererar pap⸗

peret ojämnt stort. En hel del misshälligheter får man söka undvika, då boken nu ligger i sista stadiet af sin fulländ⸗ning. Så t. ex. vid inprässning af för färskt tryck, veck vid falsningen af tjockt papper, dålig häftning m. m.

Den siste i denna uppräkning, eller, om man så vill, vid⸗räkning, men kanske den störste bland fienderna till vår bokutstyrsel är den älskvärda *allmänheten*.

Om bok⸗köparen ville tänka mera på sitt eget intresse, på nöjet af att kunna tillfredsställa sitt kunskapsbegär och af att äga en egen boksamling, så skulle han se mera på själfva bokens utstyrsel. Boken är den trognaste af alla våra vänner och man skulle icke längre tolerera att denför⸗föll till sitt yttre. Låt den gärna blifva billig, men låtom oss icke längre tåla dålig smak och falskt glitter. Det är ej på det stora antalet böcker i ett bibliotek det kommer an, det intima umgänget med böckerna är hufvudsaken.

Från bokhandlarehåll har jag erfarit att den förut om⸗nämnda marginalanordningen vore ett slöseri och att allmän⸗heten vill ha papperet fullt uttryckt, alltså många bokstäfver och små marginaler — men min tro är att allmänheten snart nog skall lära sig att tycka om en skönhetssinnet tilltalande bok, en bok som det kan vara ett nöje att beskåda och en njutning att ha i hand.

Det kan möjligen tyckas att jag i det anförda varit för sträng och att fel, som jag påbördat den ene, möjligen borde tillmätas den andre, men jag har önskat vara sann mot min uppfattning och har bringat den fram, i hopp om att en bättring skall blifva följden.

Det ligger i allmänhetens makt att befordra vår svenska bokutstyrsels höjande. Må den lära sig att kräfva en smak⸗fullare och gedignare bokutstyrsel. Och må alla de nu upp⸗räknade »fienderna» bli omvända till vår bokutstyrsels upp⸗riktiga vänner, till glädje för såväl den svenska bokindu⸗strien som vår litteratur och till heder för hela vår nation.

Wald. Zachrisson

GUSTAF HEDBERG

Hvilken bokintresserad eller bokvän har icke — personligen eller genom hans arbeten — gjort bokbindare *Gustaf Hedbergs* bekantskap? Genom den mängd bokband han medhunnit att utföra sedan han slog sig ned som mästare i Stockholm har hans rykte spridts långt utöfver vårt lands gränser. Sålunda omnämnes han 1899 i den kända tidskriften »The Studio» bland nutidens mera kända bokbindare.

Han begynte sitt arbete här i Sverige vid en tidpunkt, då bokbinderiet väl var så på dekadans som knappast förr, då yrket alltmer höll på att öfvergå till en fabriksindustri, och då den gamla goda handtverkskonsten blef allt sällsyntare. Hedberg kom som en frisk vind utifrån och gjorde uppror i lägret, ordade för att den gamla handtverkskonsten ännu kunde finna näring i vårt land, och lifligt öfvertygad om sitt handtverks inneboende dragningskraft på den konstälskande allmänheten förlitade han sig på denna och arbetade oförtrutet — och just i detta att Hedberg är en arbetare, en handtverkare i detta ords upphöjdaste betydelse, finna vi det karaktäristiska i hans verksamhet.

Gustaf Hedberg föddes i Höja socken i Kristianstads län den 22 april 1859. Han lärde bokbinderiyrket först hos Karls-

Ex libris, tecknadt af Agi Lindegren

son & Westman i Helsingborg o. under åren 1878—81 i Stockholm hos Alfred Lundin; 1881 begaf han sig till Paris, där han stannade i fem år och studerade hos bland andra Engel, Giraudon och Smeers. Från Paris begaf han sig till London på en kortare vistelse.

Sedan han återkommit till Sverige anlade han i Stockholm 1886 sitt bokbinderi, hufvudsakligast afsedt för biblioteks- o. lyxband, men att denna hans tanke icke kunde realiseras erfor Hedberg rätt snart: publiken var för liten. Han arbetade dock med energi för att få fram det bästa möjliga af hvad han gjorde och att söka bringa till allmänhetens kännedom de stora möjligheter som förefunnos för bokbinderiets utveckling till konst; och med Hedbergs goda kunskaper i de historiska stilarterna var han väl kvalificerad för framgång i denna sin afsikt.

Redan efter helt kort tid var Hedbergs namn kändt som ett af de förnämsta på området, när fråga gällde mera konstnärliga bokband. År 1889 säger på tal om bokband den kände biblioteksmannen dr. R. Bergström i ett af honom utgifvet arbete, »Litteratur och natur» (Stockholm, Centraltryckeriet 1889):

»Alla exemplar i dr. Berghmans dyrbara samling äro omsorgsfullt valda med afseende på de egenskaper, på hvilka bib-

GUSTAF HEDBERG

liofiler sätta värde — breda väl bibehållna marger m. m. — och till betydlig del bunden i franska amatörsband, hel maro≠käng med förgyllningar, »petits≠fers», och guldsnitt, af ut≠landets största mästare på detta område. I detta förnäma lag af artister synes en svensk, hr G. Hedberg, som lärt sin konst i Paris och nu kan täfla med sina läromästare, till glädjande intyg om den höjd, till hvilken svensk arbetsskicklighet kan hinna, då de vackra anlagen få rätt ledning.»

Hedberg fattar sin uppgift djupt och allvarligt och inlägger i sina arbeten något oftast rent personligt, något af konstnären≠handtverkarens kärlek och omsorg. Han tål ingen halfhet — är ärlig i allt: i användande af materiel såväl som i sitt arbete.

Med entusiasm och energi tillämpade han hvad han lärt af fransk teknik och konst. Han introducerade sålunda i Sverige användandet af det förträffliga materielet, det ytterst mjuka och fina skinnet äkta marokäng. (Äkta marokäng är skinn af get eller bock, oäkta af lamm och får, på narfsidan färgadt och med konst finkrusadt.) I lädermosaik med guldkontur, hvar≠vid den öfre hårda ytan af bottenskinnet bortskäres och ett förtunnadt skinn af annan färg inlägges med kontur i guld, har Hedberg utfört en mängd bokband, praktalbum och adress≠pärmar såväl åt samlare i in≠ och utlandet som åt lärda sam≠fund och konungahusets medlemmar.

Hedbergs så speciellt utbildade smak för franska mönster får sin naturliga förklaring därigenom, att han tillbringat sin studietid i Paris då anlagen voro särskildt mottagliga för in≠tryck. Hans Parisertid sätter särprägeln på hans arbeten. Där≠med vare dock ej sagdt att han ensidigt och uteslutande tilläm≠par denna sin förkärlek i sina bokband. Därför tala hans många band, dem han kallar moderna. Och för öfrigt hvad var väl naturligare än att fransk bokbindarekonst skulle bli hans förebild? Frankrike är bokbandskonstens klassiska mark, hvilken gifvit näring åt denna konst i de flesta andra länder och hvarur senare olika riktningar framsprungit. De franska klassiska bokbanden — liksom den franska teknikens gedigen≠

het — äro ännu i dag högt skattade — och hvarför skulle icke Groliers, Clovis Èves och Le Gascons hemland häfda sin plats på detta område?

Genom kraftigt och intresseradt bistånd af konstnärer, så= dana som *Agi Lindegren, Ferd. Boberg, G. G:son Wennerberg, Bror Almqvist* och andra, har Hedberg mäktat föra bokbinderi= yrket i Sverige ett godt stycke framåt och uppåt på en, man skulle kunna säga, helt ny basis, som alldeles pregnant afviker från hvad man varit van att se — det är gammal gedigen tek= nik i nya själfständiga former och motiv.

Att dock i stort sedt Hedbergs sträfvan icke slagit helt ige= nom hvarken hos bokbindare eller konstnärer äro våra bok= lådsfönster goda bevis på, hvilka i massa uppvisa dessa simpla förläggare= och grannlåtsband, som våra tecknare i allmänhet åstadkomma, utan stilkänsla och förståelse af bokbandstekni= ken. På detta område, liksom i teckningar för boktryck, erford= ras absolut att vidkommande rent manuelt *kan* teckna och be= handla motiven så, att de lämpa sig efter tekniken. Denna färdighet åsidosättes oftast af våra tecknare för de rent konst= närliga intentionerna. Det är det rent ornamentala som är bäst användbart i teckningen till såväl boktrycks= som bok= bandsdekoration.

Hedbergs sträfvan att till jämförelsevis billiga priser utföra band, som ha något af handgjordt öfver sig, är särskildt be= aktansvärdt. Det var under en resa 1903 i London han erhöll impulsen härtill, och har han under de senare åren hos oss sökt föra fram en sådan riktning. Så kan med t. ex. små blad o. d., placerade och använda på olika sätt, både stor variation åstad= kommas och bokbandsprydnader af icke ringa värde erhållas.

Det är naturligt att Hedberg, vid de tillfällen han låtit visa sina alster på utställningar, blifvit prisbelönad. Så skedde i Köpenhamn 1888, Chicago 1893, Stockholm 1897, Turin 1902, Helsingborg 1903 och Norrköping 1906. År 1901 er= höll Hedberg titeln af Kungl. Hofbokbindare.

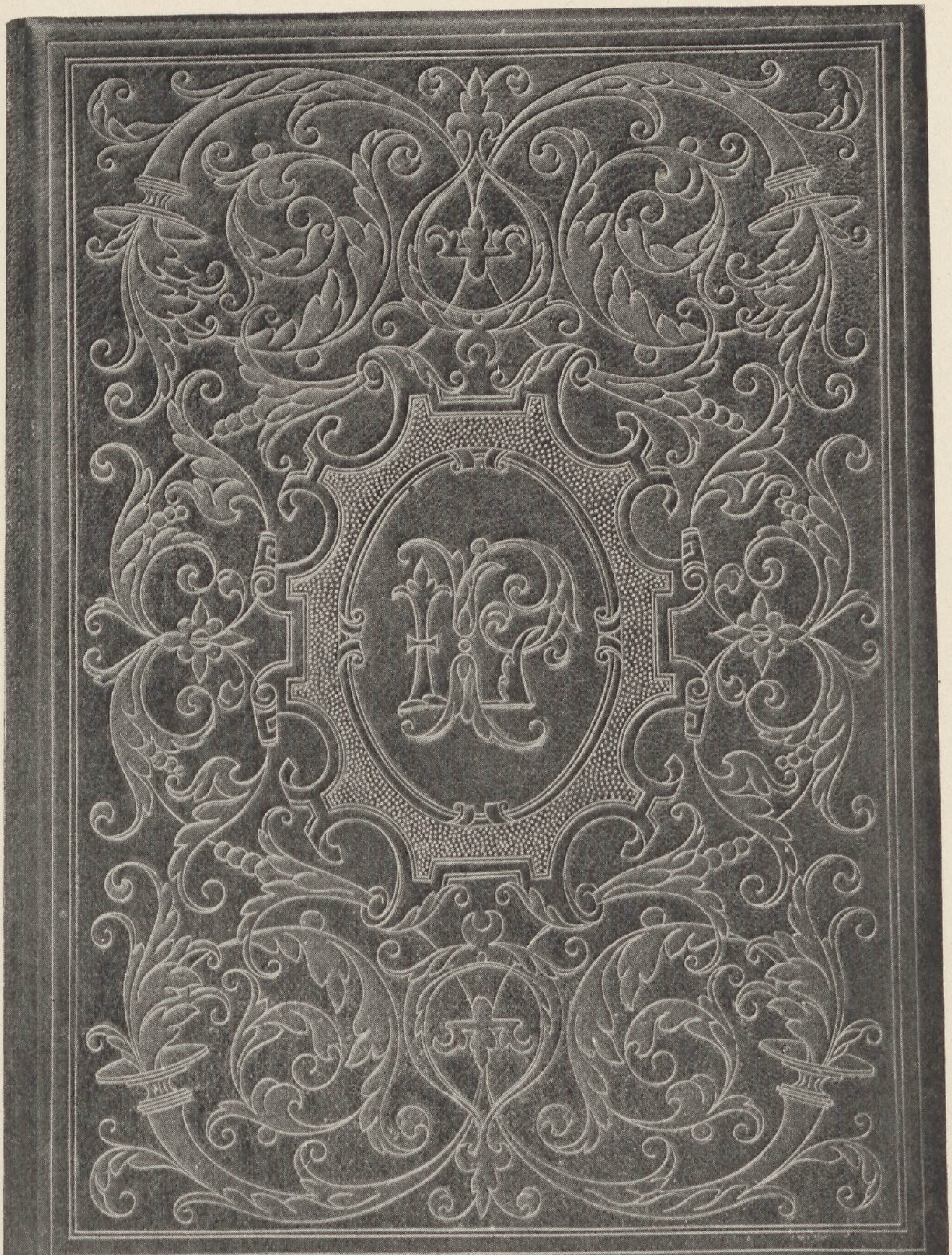
Hedberg har trenne gånger företagit studieresor till utlan=

det på statens stipendiemedel. I alla sina sträfvanden har Hedberg haft en värdefull hjälp och ett godt stöd i sin yngre broder, *Arvid Hedberg*, som äfven ägnat sig åt bokbinderiyrket.

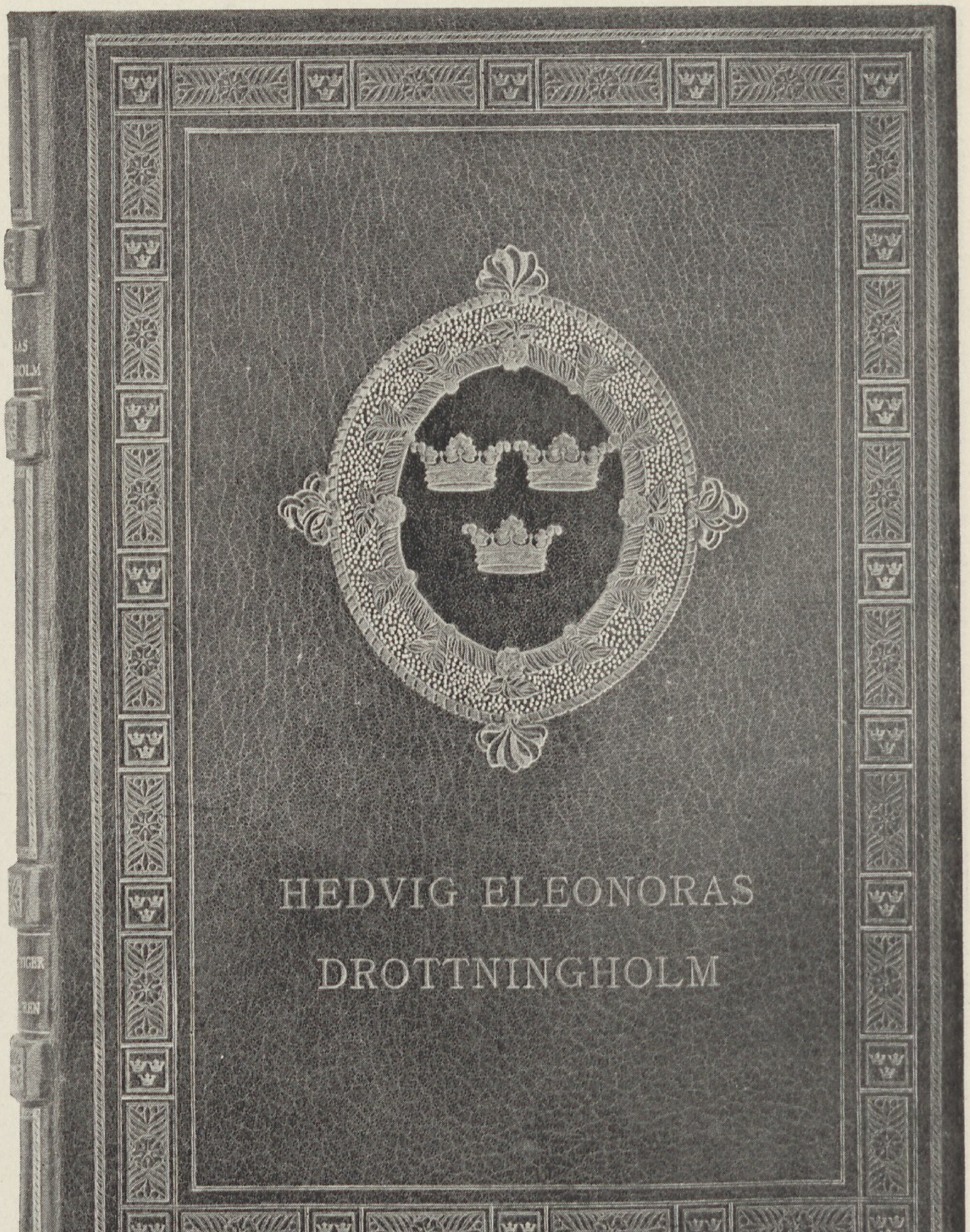
Som en lämplig afslutning på denna uppsats om en af vårt lands främste konsthandtverkare må följande af Hedberg själf, i Svenska Slöjdföreningens Meddelande 1904, skrifna rader tjäna som ett bevis på hans tro på handtverkets seger öfver fabriksarbetet:

»— — — — — handtverkerierna behöfva ej frukta så mycket för storindustrien, om än denna kommer att göra ytterligare intrång i deras hittills varande arbetsfält, försåvidt dess utöfvare beflita sig om att tillverka bästa möjliga arbete, använda endast prima materialier samt först och sist sträfva att höja yrkesskickligheten, men endast då kunna de hoppas att blifva oberoende af storindustriens konkurrens».

Hugo Lagerström

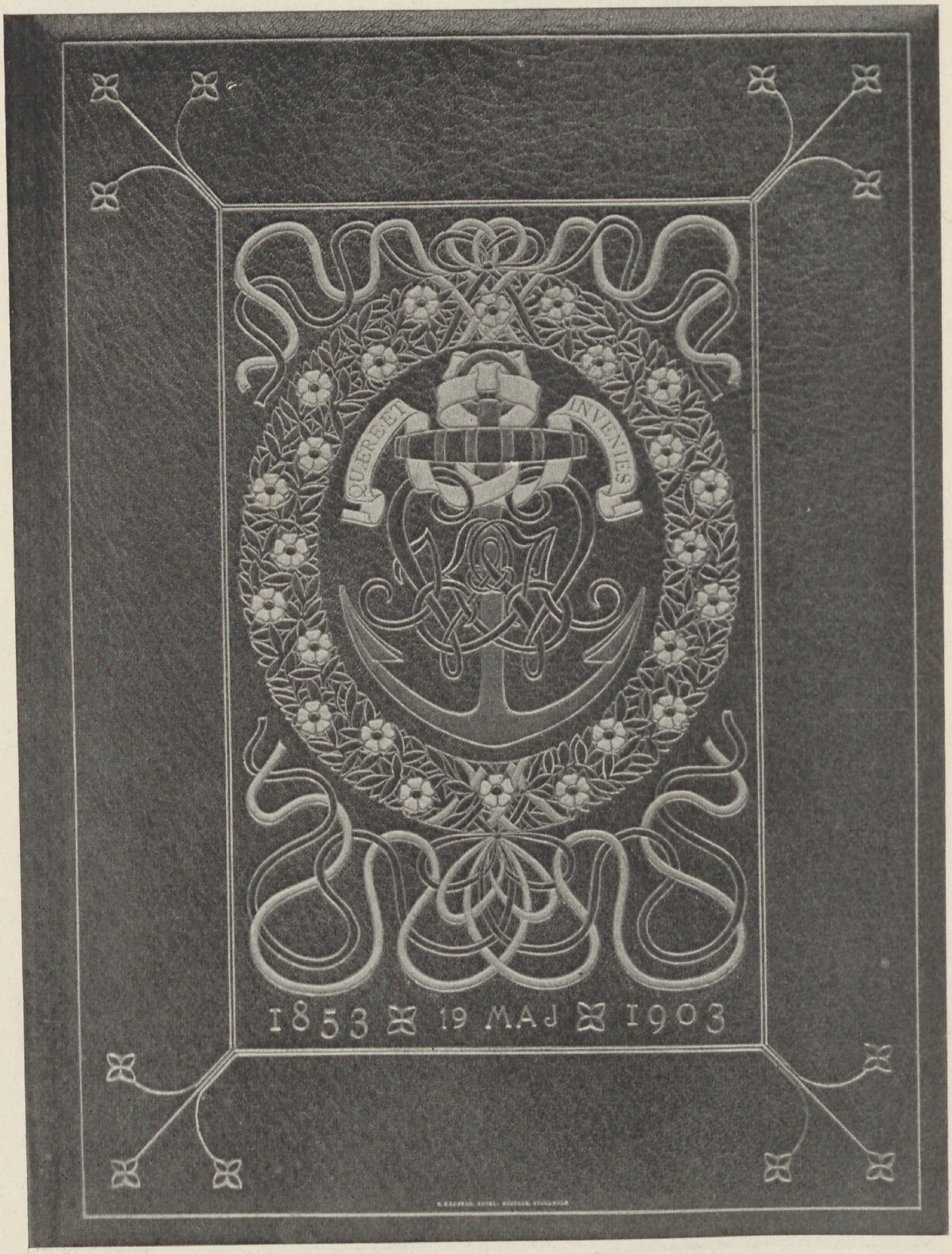
Botten röd, mosaik gul och grön. Konturer och linjer i handförgyllning.
Teckning af Agi Lindegren. Karolinska Institutets adress till Pasteur

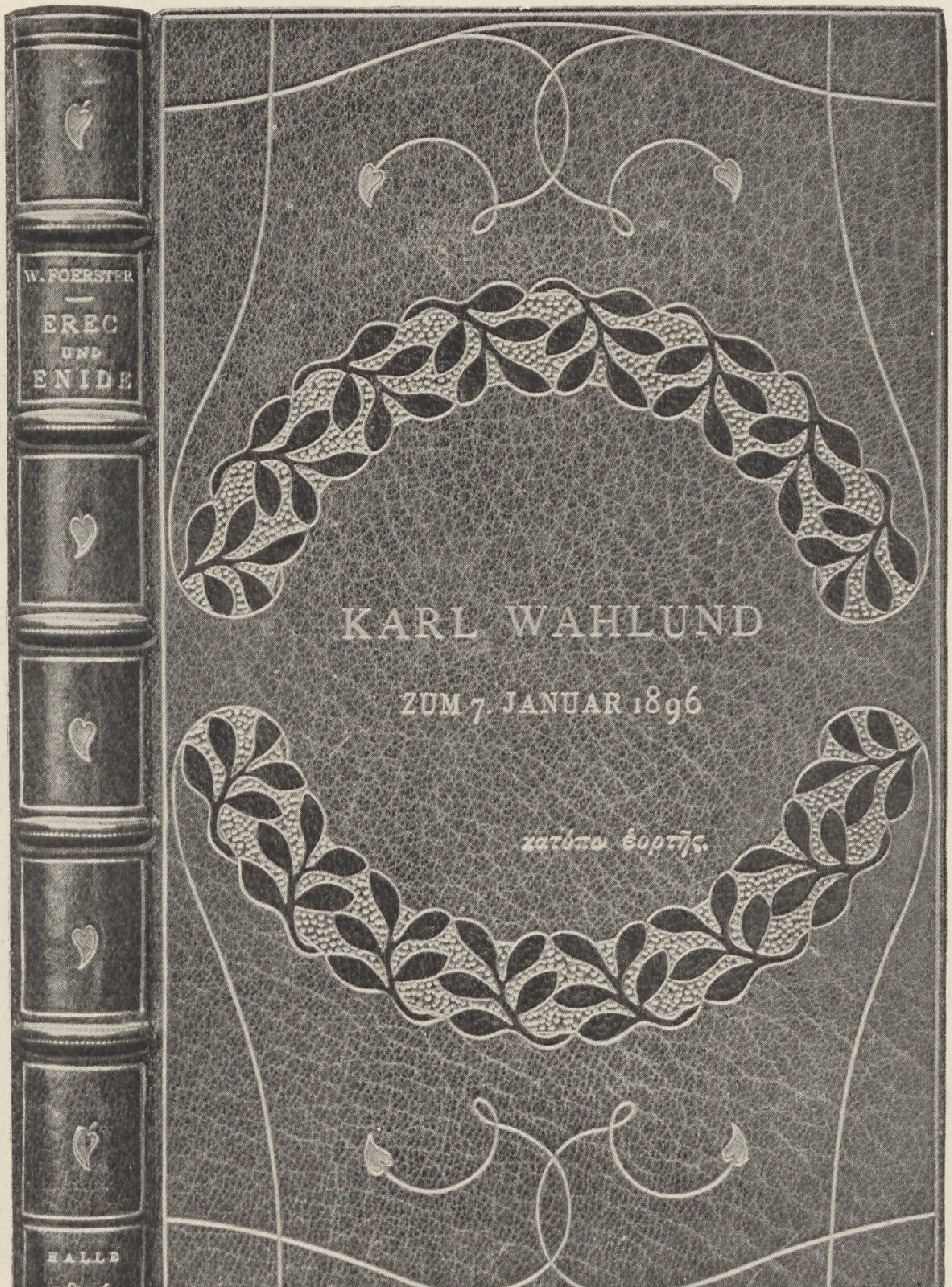
Blå marokäng. Teckning af Ferd. Boberg. Handförgyllning

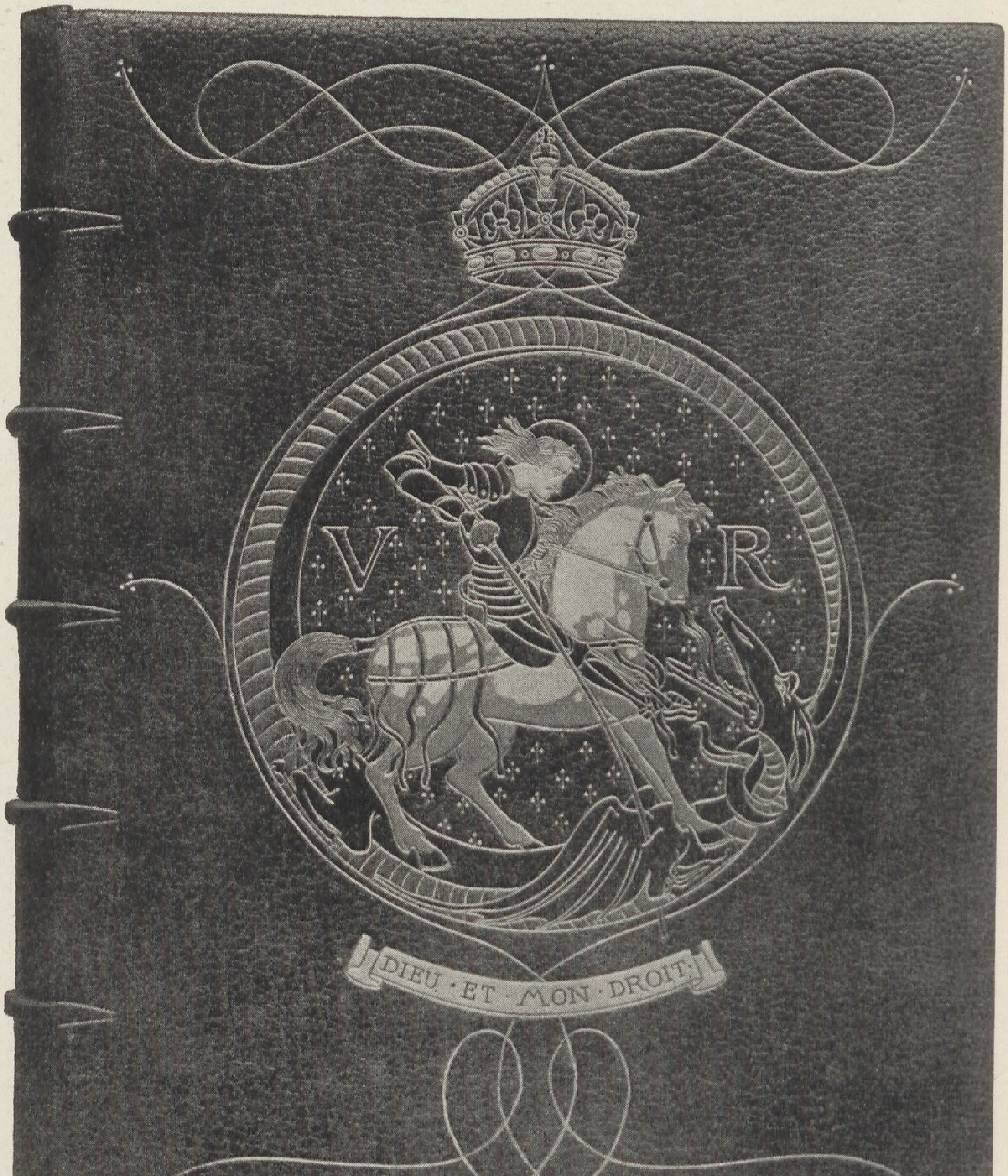
Botten mörkgrön, mosaik ljusare grönt, hvitt och gult. Linjer och konturer i handförgyllning. Teckning af Bror Almqvist

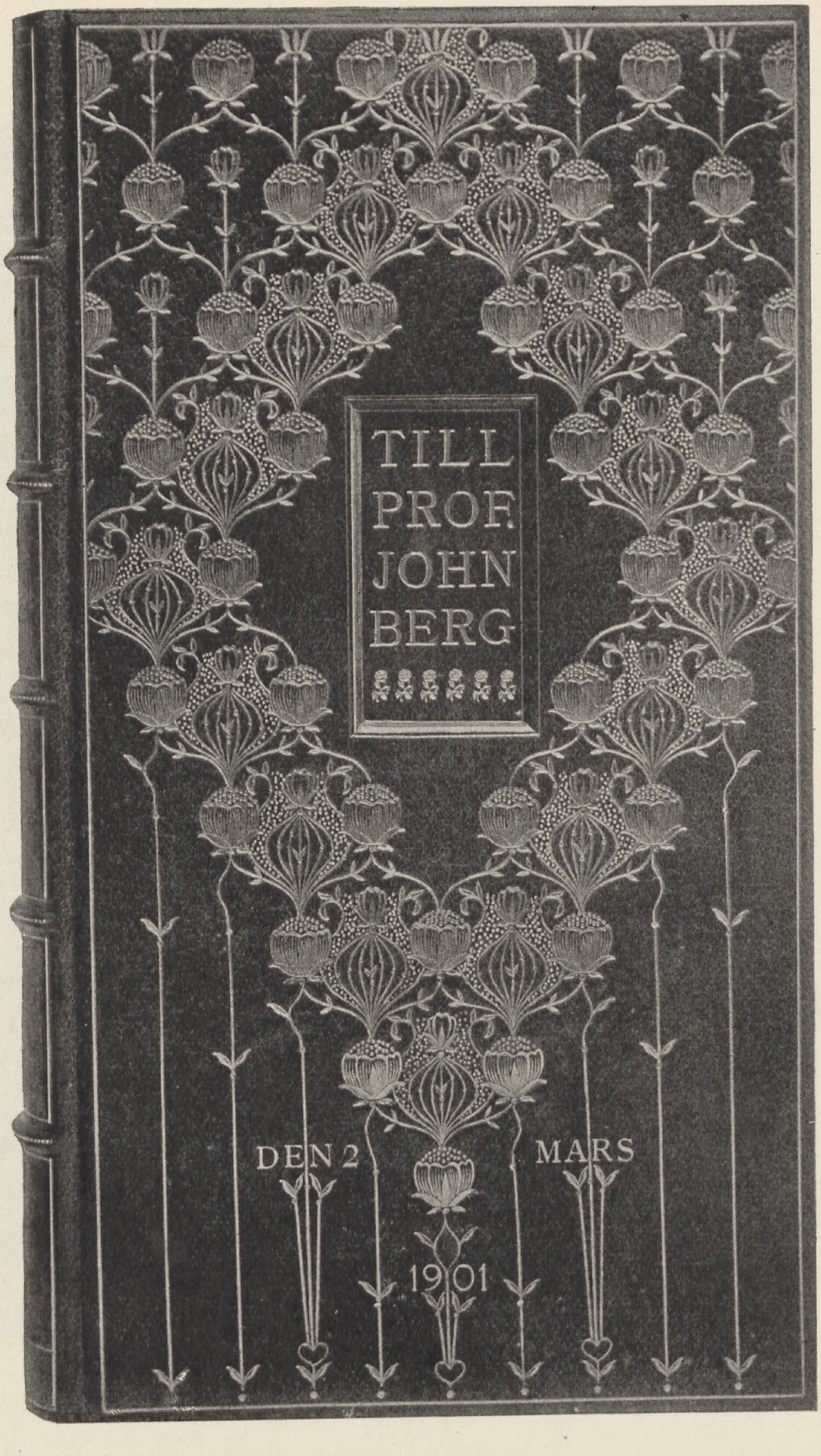
Teckning af Agi Lindegren. Adress till Bankdirektör K. A. Wallenberg
från Enskilda Bankens Aktionärer

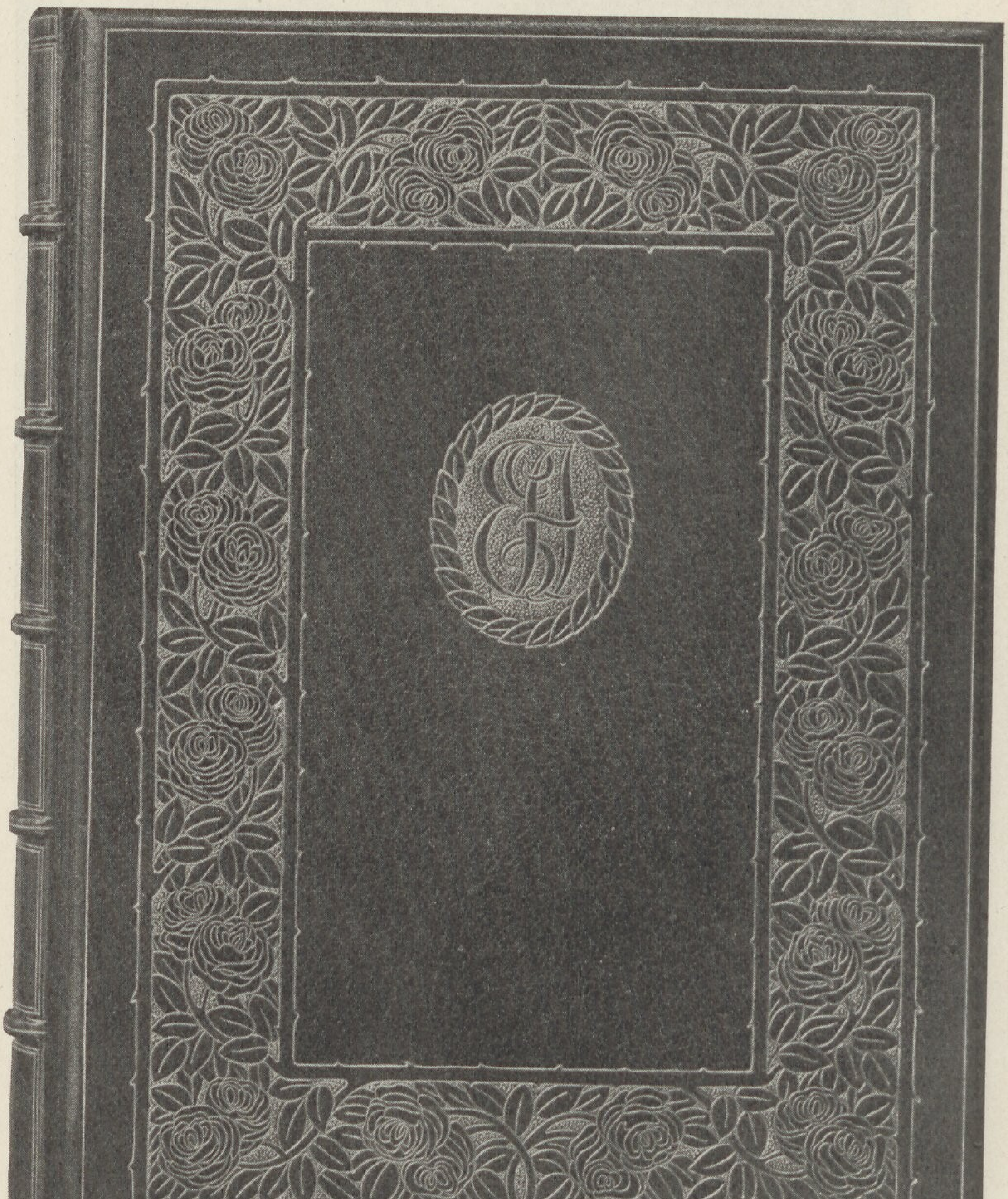
Teckning af Agi Lindegren. Citrongul marokäng, grön mosaik.
Handförgyllning

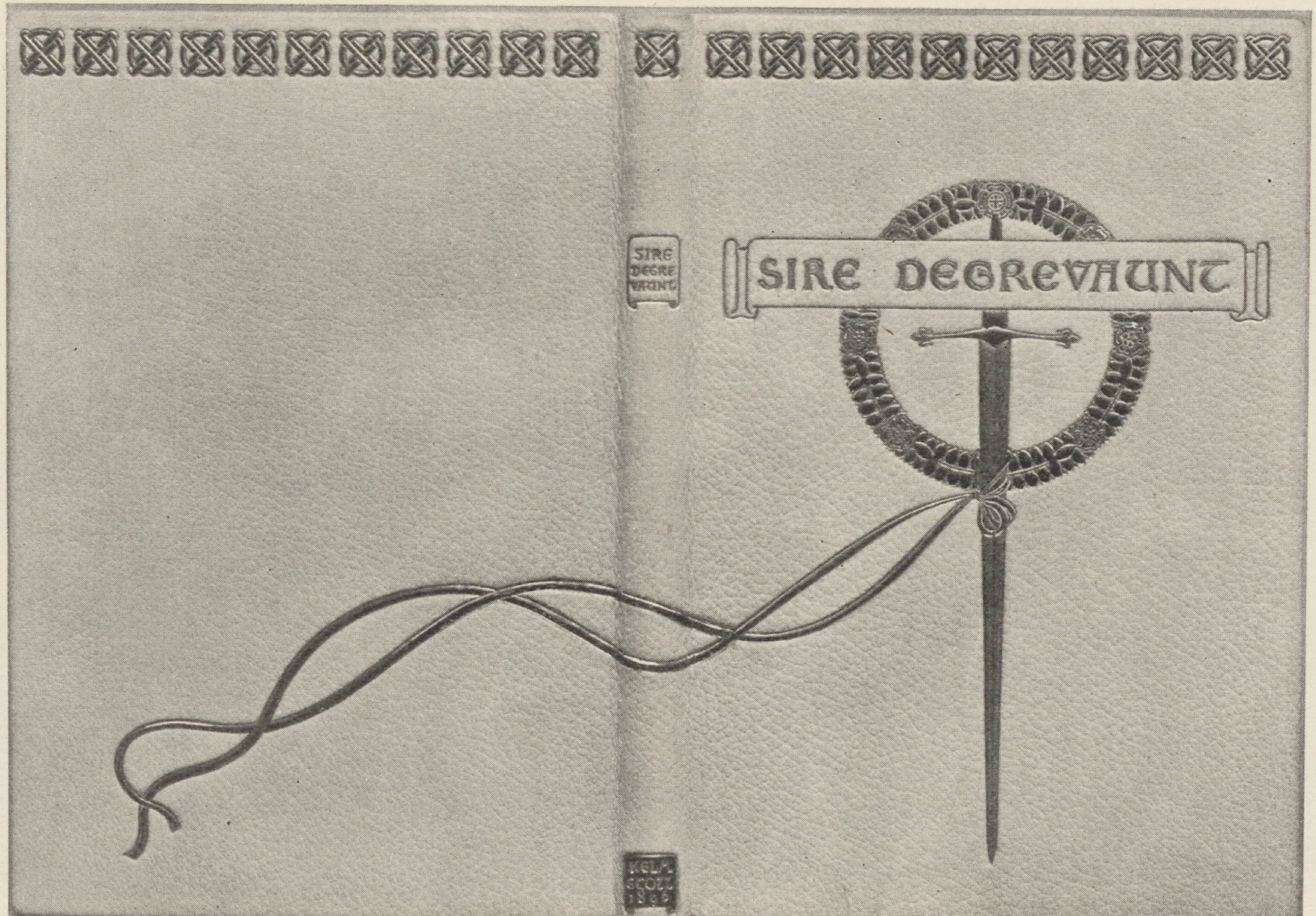
Band till »Queen Victoria», yttersida i hel citrongul marokäng, mosaik-inläggning och förgyllning. Teckning af Agi Lindegren

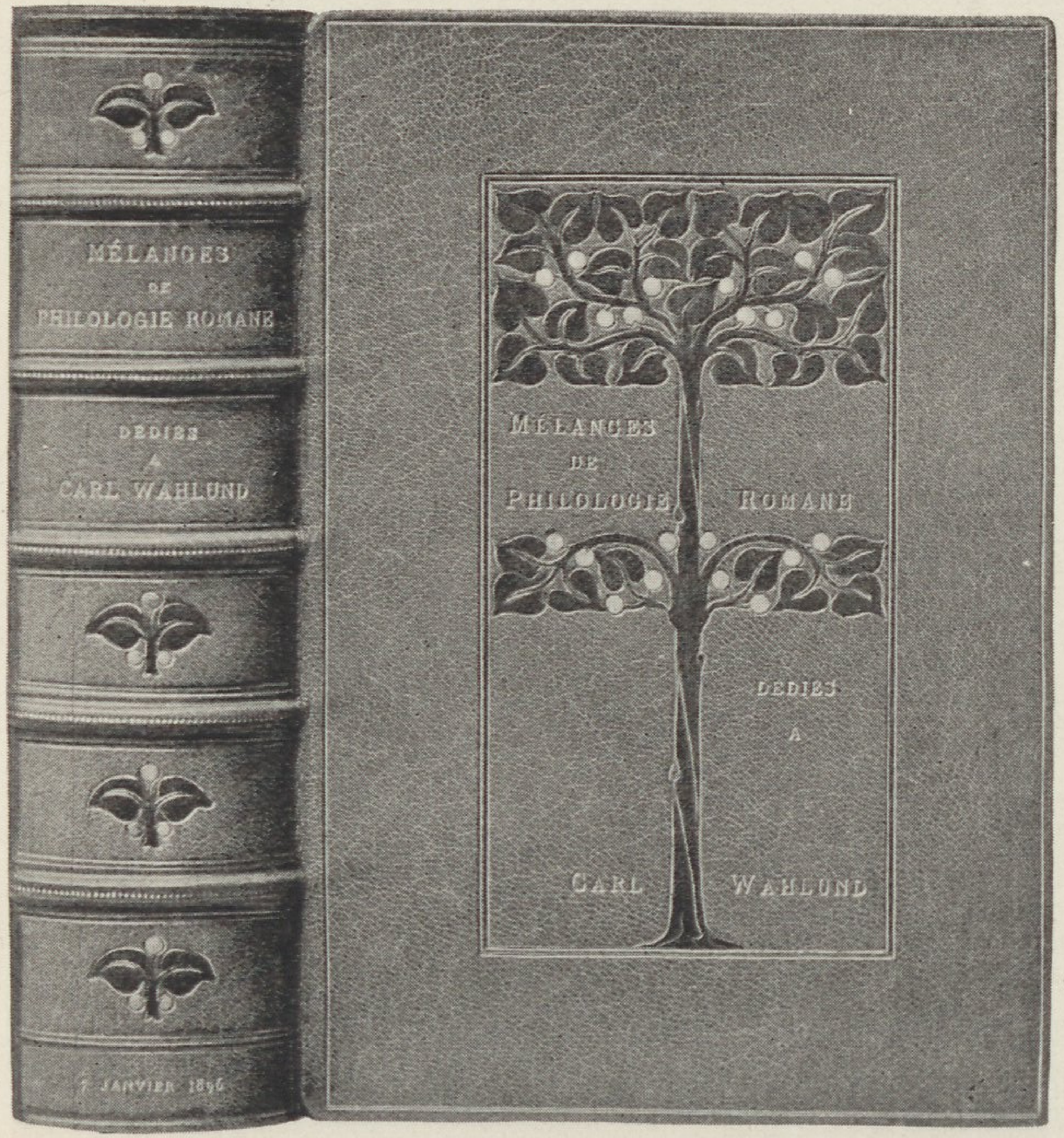
Album i röd marokäng, handförgyllning. Teckning af Bror Almqvist

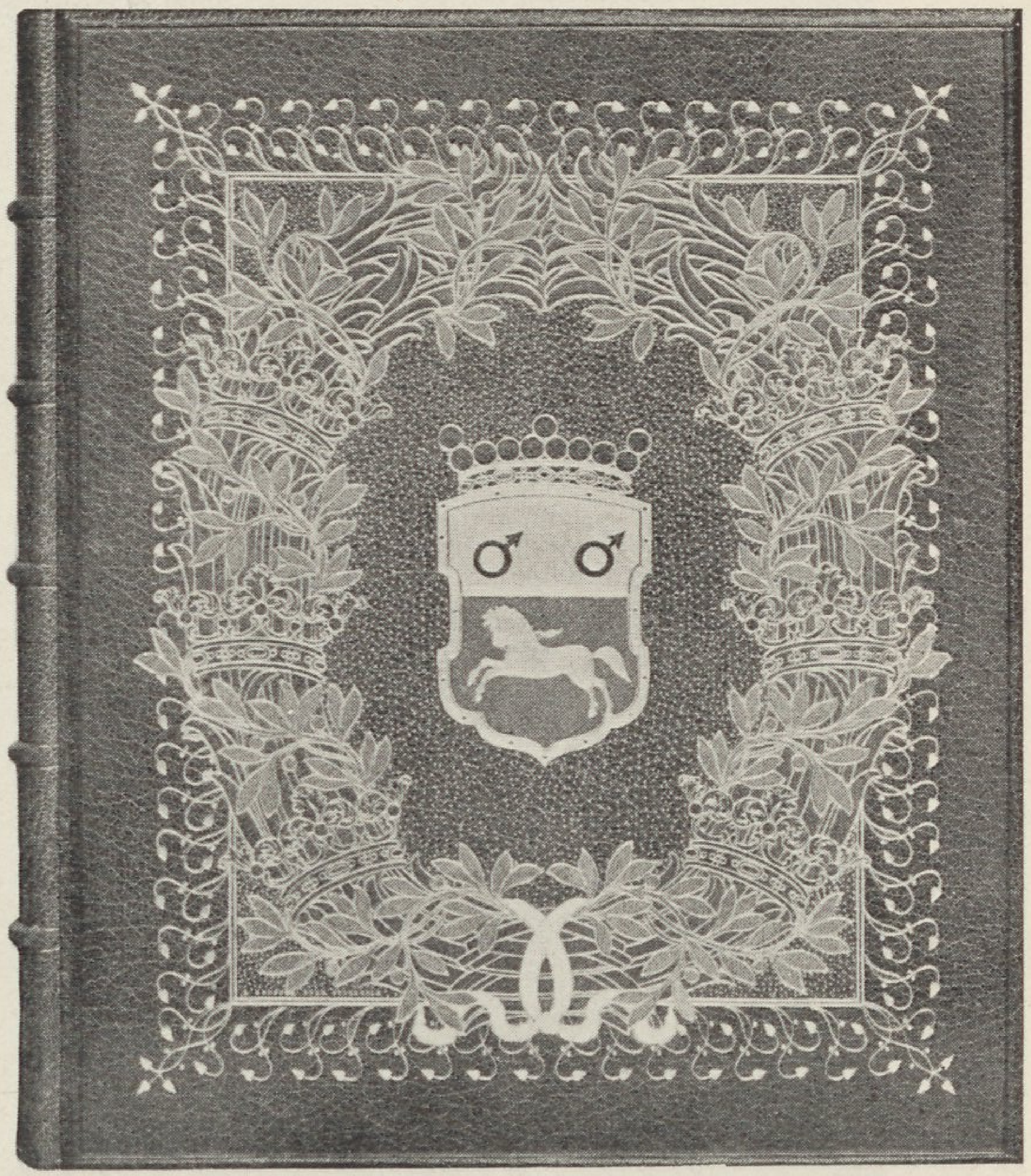
Album i grön marokäng, mosaik. Konturer i handförgyllning

Band i hvit marokäng, mosaikinläggning och förgyllning efter teckning af Agi Lindegren

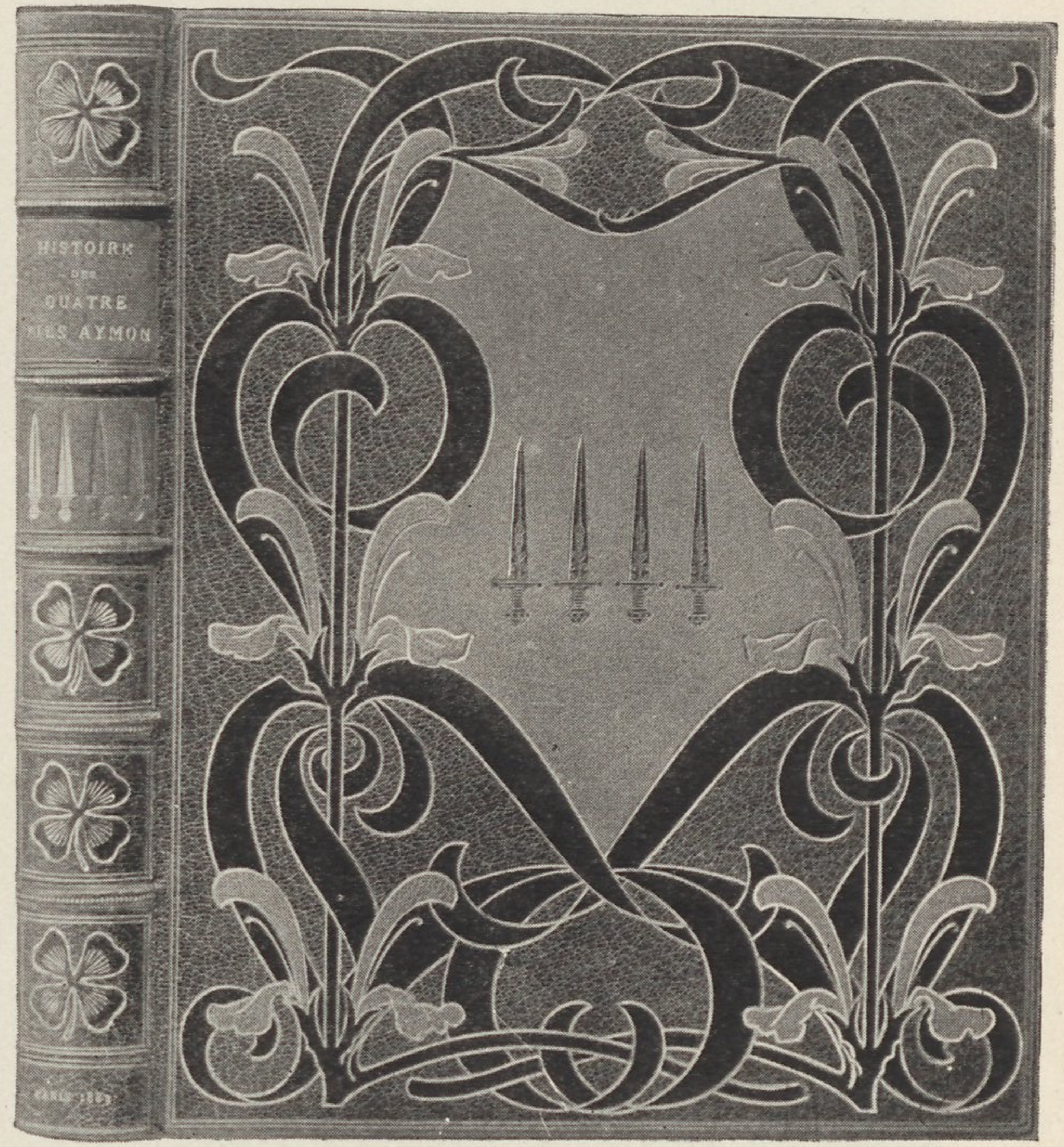
Botten blå, mosaik: ljusgrönt och hvitt. Linjer och konturer i handförgyllning

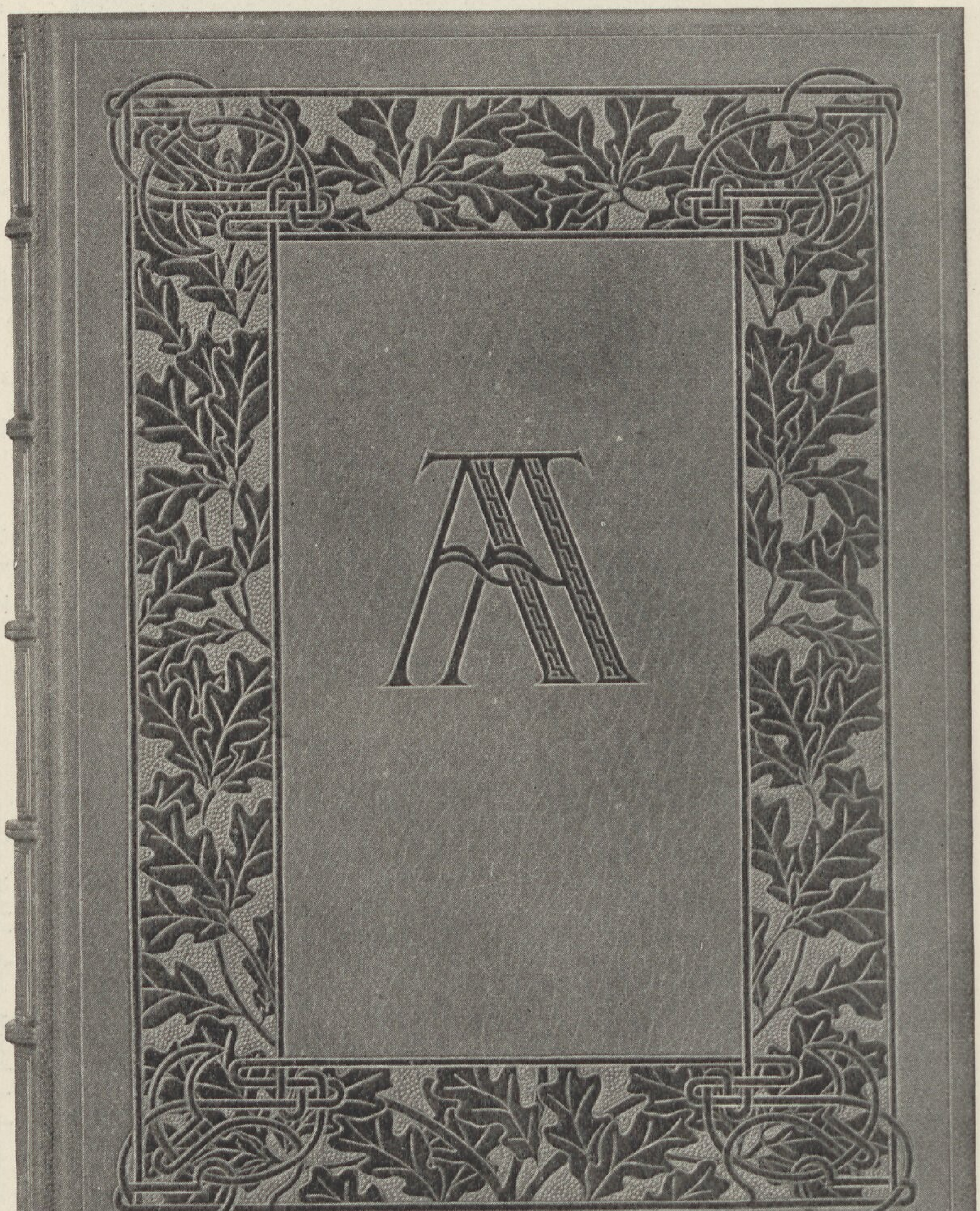
Album af röd marokäng, mosaik i grönt, hvitt, gult och blått. Teckning af Agi Lindegren

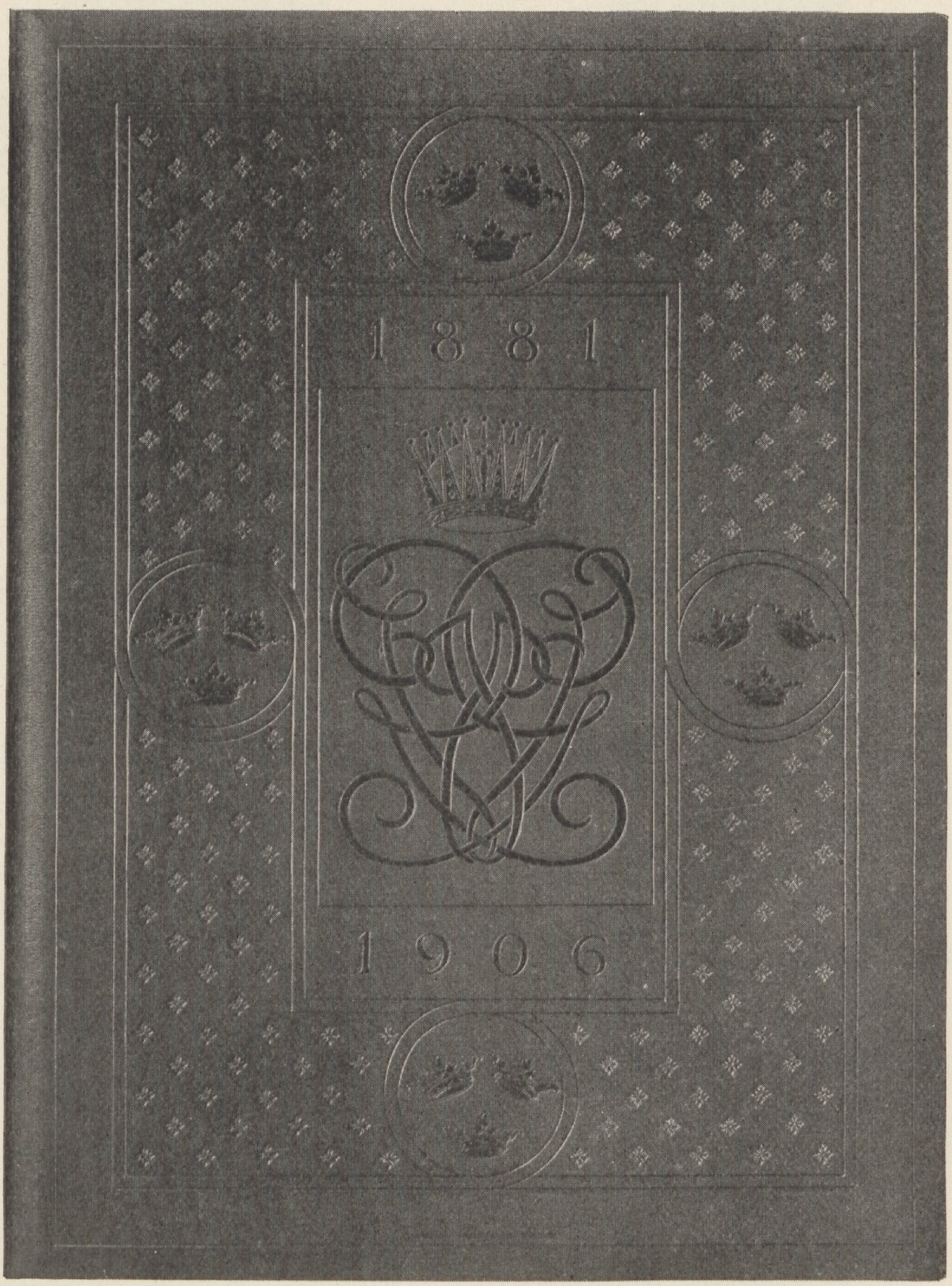
Album i grön marokäng, mosaik i hvitt och blått efter teckning af Eva Sparre, Helsingfors

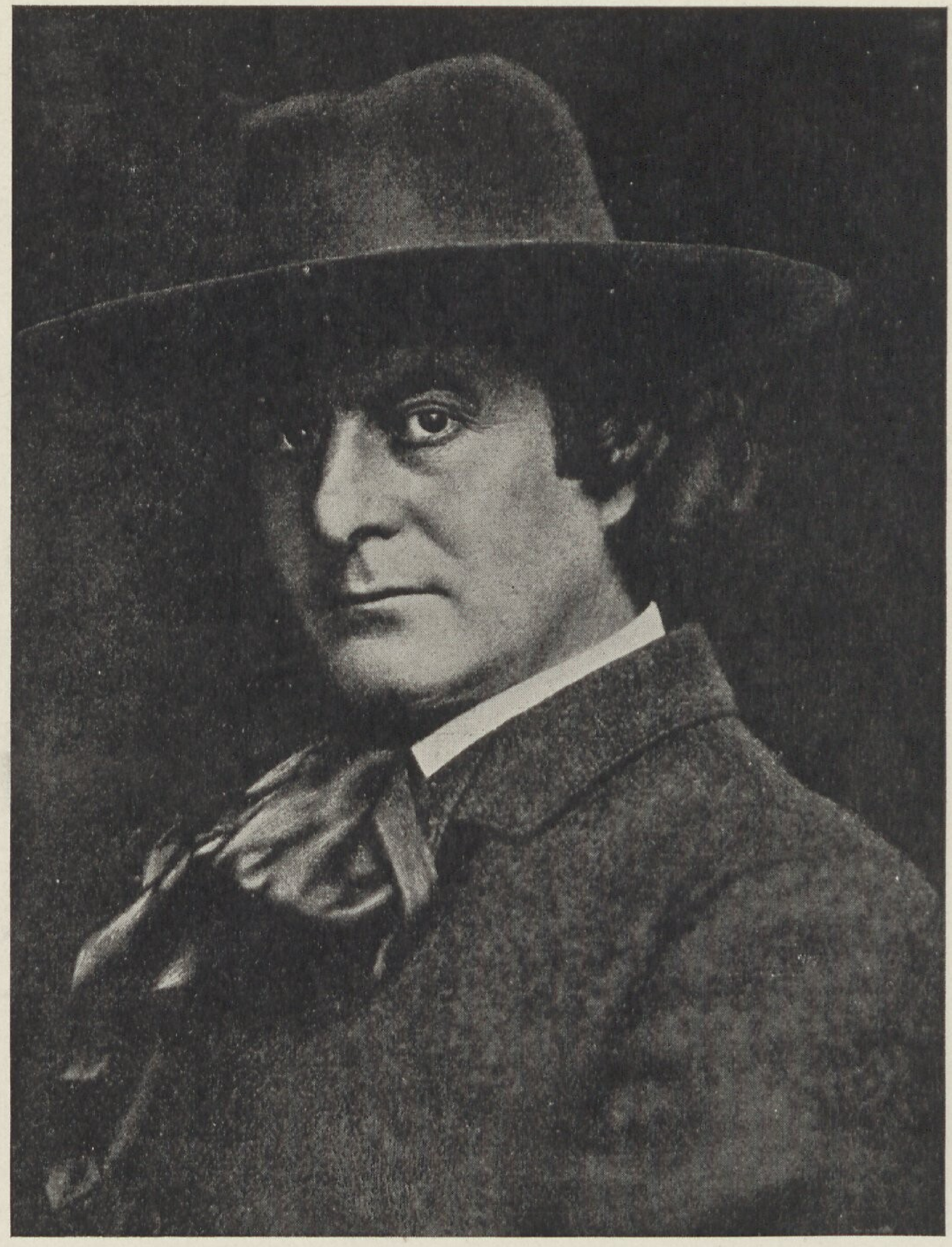
Teckning af G. G:son Wennerberg. Mörkgrön botten, mosaik i ljusgrönt och blått

Album af gulbrun marokäng, mosaik i grönt och mörkrödt.
Konturer i handförgyllning

K. Musikaliska Akademiens adress till Kronprinsparets silfverbröllops-dag 20 Sept. 1906. Teckning af Agi Lindegren

ELBERT HUBBARD

THE ROYCROFT SHOP

Den sociala rörelse, som går genom tiden, har funnit en fruktbar jordmån i det stora framtidslandet västerut. På det sociala området, liksom på så många an=dra, har Ruskin på det kraftigaste ingri=pit; han är en banbrytare äfven häruti. Genom träget arbete för de ringas upp=fostran, genom ifrigt motarbetande af lyxen och njutningslystnaden bland de rika och bildade klas=serna, kan man — säger han — hos den lidande mänskligheten återställa den sedliga kraften, den andliga och moraliska skön=heten, som nu öfverallt i världen är stadd i ett beklagansvärdt förfall. Men tillvägagångssättet för att uppnå sitt sociala mål hade Ruskin aldrig tänkt sig skulle ske med våld, enär han tydligen insåg, att våld följer på våld och att naturen vid så=dant förhållande alltid svarar med reaktion. Han ville därför verka öfvertygande endast genom sina skrifter och därigenom inspirera andra att vidare fullfölja den af honom utstakade vägen. Han ville börja nedifrån, ej uppifrån. Han ville genom barnen nå de äldre, emedan barnen äro samhällets arftagare och så småningom, på detta sätt, efter generationer nå det mål, att all välden skulle lefva i skönhet och harmoni, att mänsk=ligheten skulle lefva ett lif i sanning, i allt uppoffrande kärlek. Ruskins snille, den glöd hvarmed han gaf impulser, den öfver=

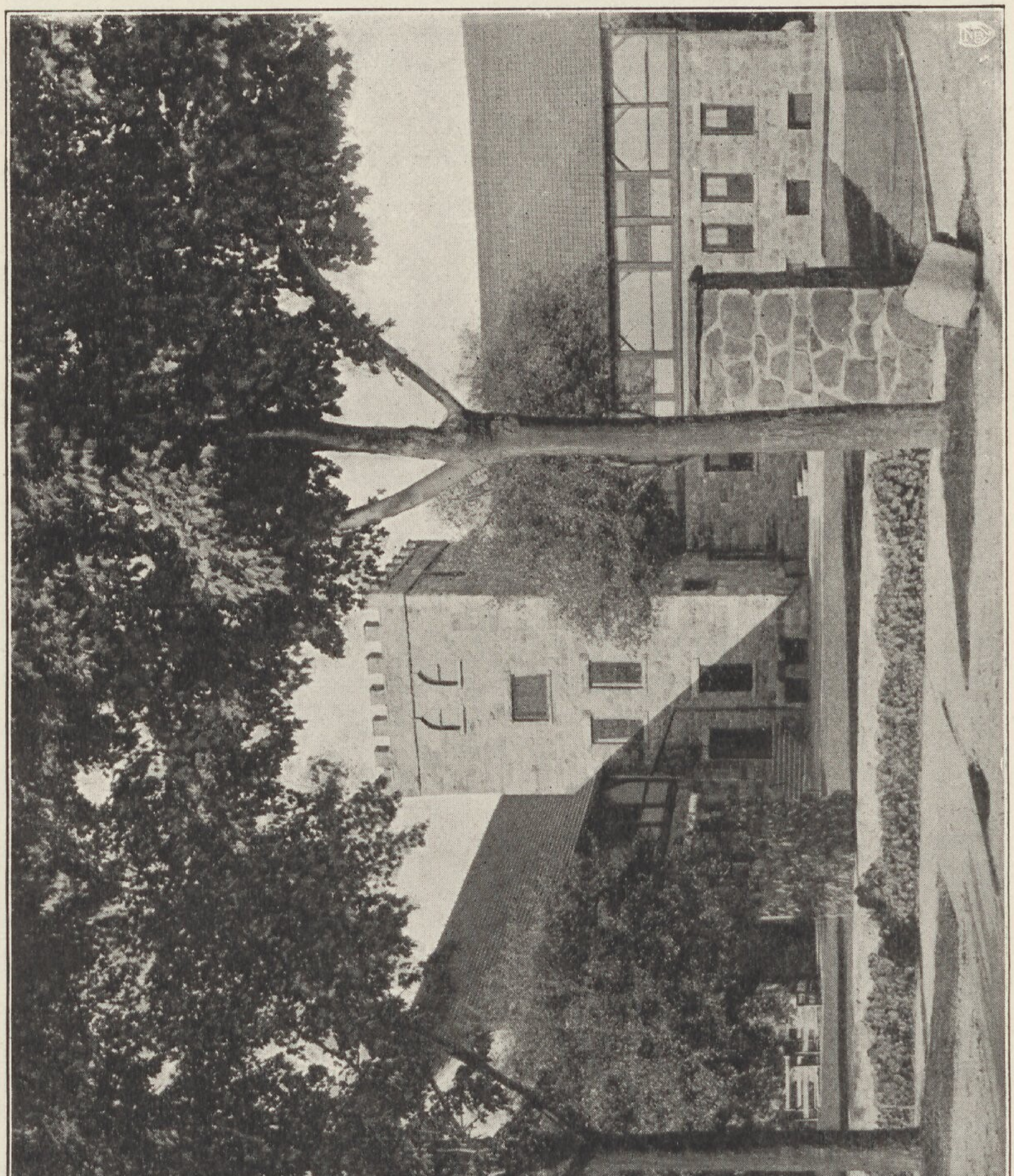
tygelse, med hvilken han lärde, har skaffat honom efterföljare på alla de mångfaldiga områden, hvarpå han satt sitt märke.

En bland dessa efterföljare är *Elbert Hubbard*, mäst känd i förbindelse med namnet Roycroft och som författare till »Ett budskap från Garcia», på svenska först publiceradt i Wezätas månadshäfte, Aug. 1902.

East Aurora är en by, belägen 30 km. söder om Buffalo i staten Newyork. Här bo The Roycrofters till ett antal af in- emot 400 själar. De äro alla arbetare och arbeta som de säga med Hufvud, Hjärta och Hand. De hafva inga tjänare, inga förmän, utan i stället lärare och ledare. The Roycrofters gifva ut böcker, som kosta ända till tusen kronor stycket; somliga af dessa böcker gå till Paris, Florenz, Leipzig, London och täfla med de vackraste bokalster, som någonsin framställts. The Roycrofters måla taflor och representeras å salongen i Paris såväl som i de förnämsta amerikanska gallerier. The Roycrof- ters tillverka möbler som pryda palatser, de drifva i koppar, cicelera, arbeta i järn. Och dock äro The Roycrofters endast enkla människor, som, boende i en liten landtlig by, genom förträffligheten i sitt lefnadssätt gifvit platsen ett rykte, som gått ut i vida världen.

Att uppsöka talangfulla människor, att sammanföra dem och låta dem frambringa konstverk och konst, det är lätt nog, men att för två eller tre personer börja i en lada utan någon väsent- lig tillgång, i en liten tarflig by, där impulserna till konst lysa med sin frånvaro, och där uppfostra och inspirera skickliga arbetare,och därtill förtjäna pengar, så att samhället kan uppe- hållas och förkofras, det är något enastående.

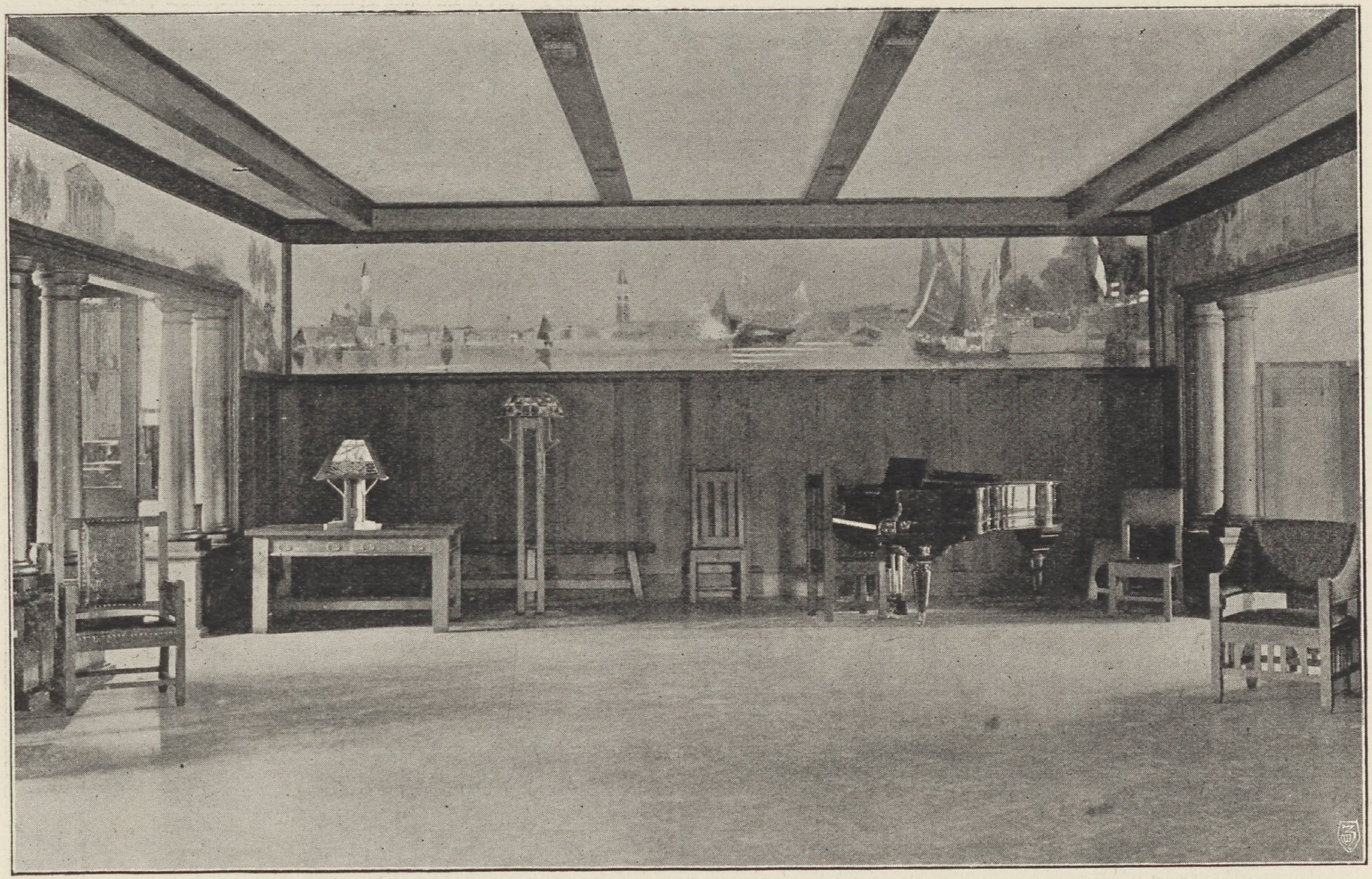
The Roycrofters äro organiserade som en korporation, men arbeta i gemenskap. De äga ett boktryckeri, ett bokbinderi, ett hotell, landtbruk, en bank, en smedja, en snickareverkstad. De väfva kläde, modellera i lera, göra glasmålningar, stoppa madrasser och göra järnsängar, odla blommor och grönsaker, hafva hönsgård, idka boskapsskötsel, drifva mejeri, äro sina

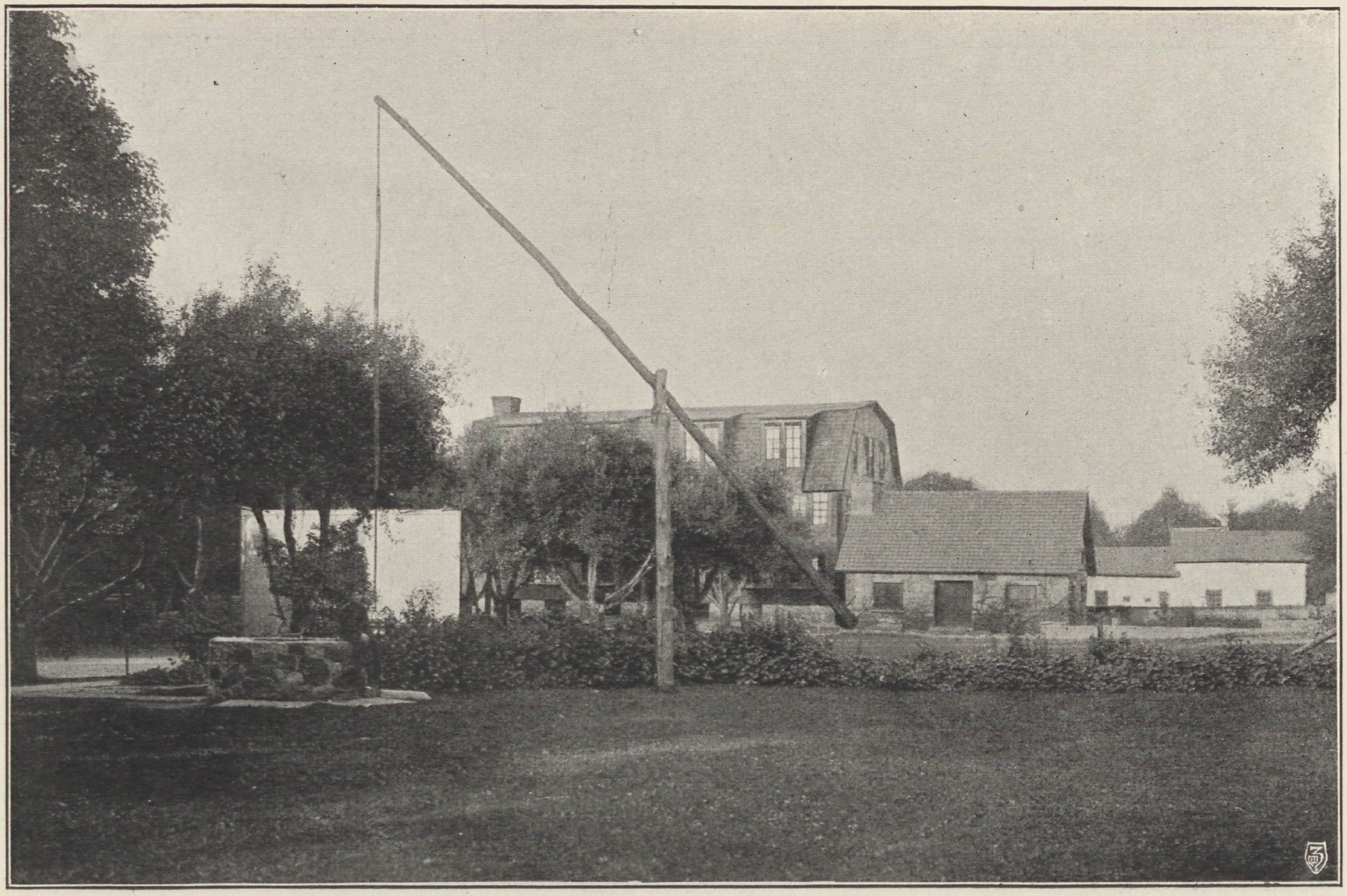
The Roycroft Shop

Matsalen i Roycroft

Musikrummet i Roycroft

Brunnen i Roycroft

Arbete i det fria

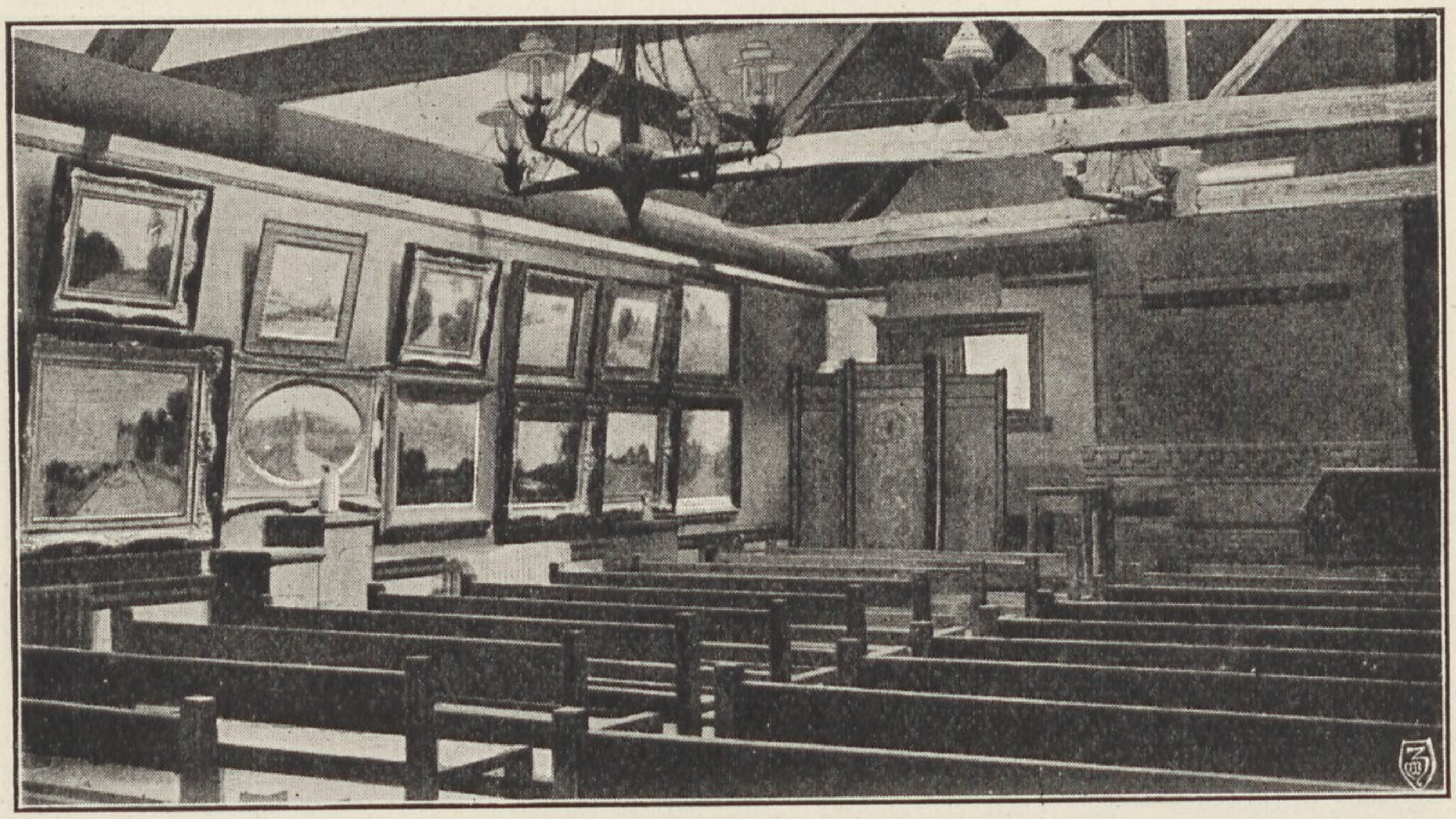

Mottagningsrummet i Roycroft

egna byggmästare och arkitekter. De hafva ett konstgalleri, en kyrka, en danssal, en lekplan, en mässings- och stråkorkester. Deras boningshus äro så anordnade, att sofrummens ena sida är öppen, så att de i själfva verket sofva i fria luften. Deras läkare har mycket litet att göra. — Deras egendom är värd två millioner kronor. De hafva inga skulder, emedan en af deras regler bjuder, att penningar ej må användas, förr än de influtit, och sedan en viss procent afsatts till förbättringar och utvidgningar.

Hvad som nu blifvit nämndt finnes emellertid i större eller mindre grad hvarsomhelst. Därför måste något annat ligga bakom, eljes hade väl inte East Aurora blifvit så ryktbart. Jo, bakom detta finnes en atmosfär, hvari allt rör sig, en medelpunkt, kring hvilket allt kretsar. Och ur denna atmosfär, genomsyrad af den styrande, framgå karaktärer, och medelpunkten är Elbert Hubbard. På en dörr i Roycroft finnes denna inskrift: »Fostra stora män — resten följer af sig själf». — Detta är i stort sedt the Roycrofters mål: de arbeta för den kommande generationen, de influera på ännu ofödda individer. —

Man har sagt att the Roycrofters arbete har sitt upphof i William Morris, att det är grundadt på hans inflytande, men

Interiör af Roycrofts kapell

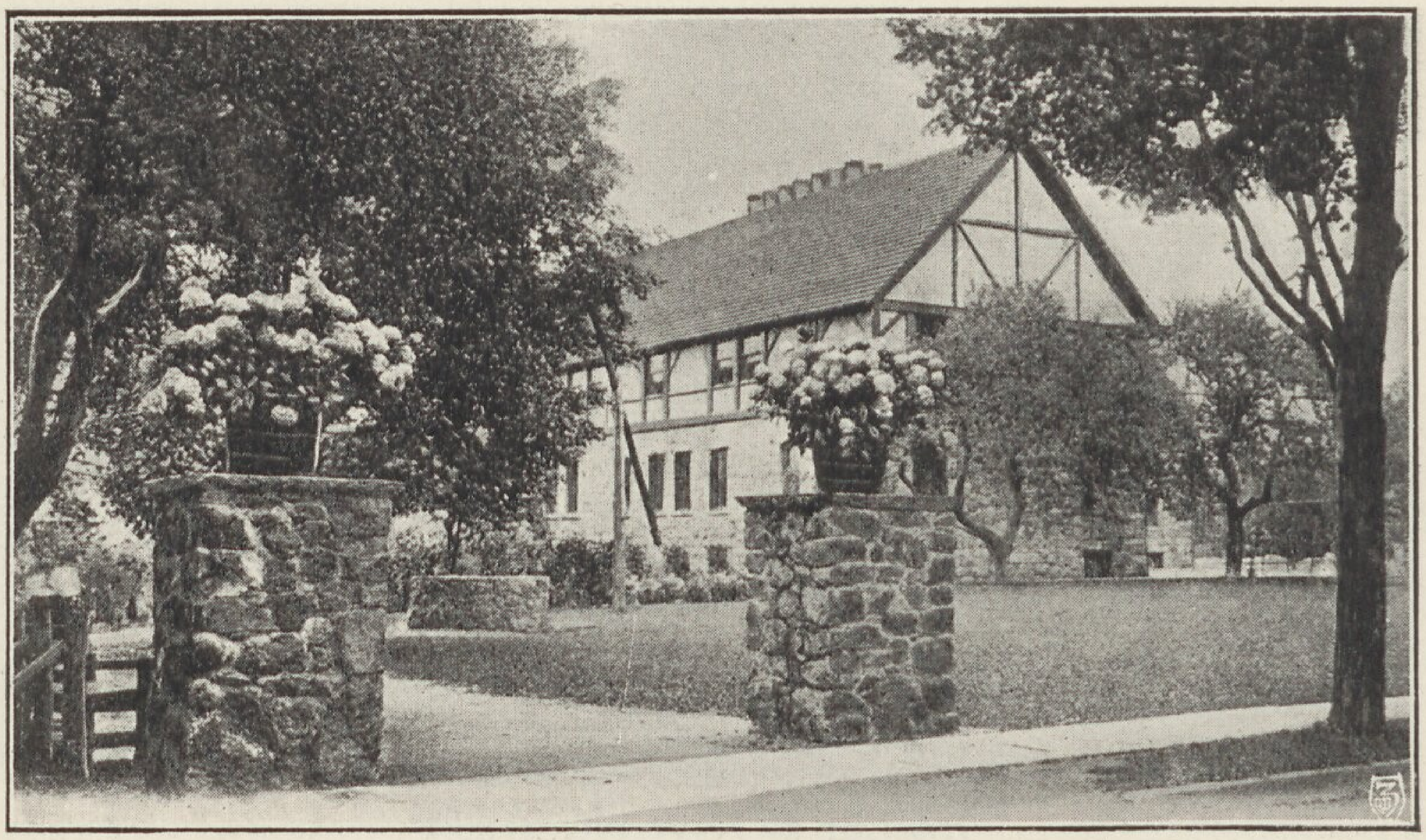
tro ej därför, att de äro tomma efterhärmare. Morris samlade rikedom och hade städse råd att anskaffa just den talang han behöfde, men the Roycrofters ha varit tvungna att själfva upp=fostra arbetare; däri ligger en stor olikhet, som icke varit utan inflytande på den konstriktning, som utgår från dem.

Hubbards lifgifvande ande är den drifvande kraften bland the Roycrofters. Hans starka hand håller allt tillsamman och hans stora förstjänst är, att han förmått uppfostra förträffliga, allvar=liga människor och samla dem i arbete, lyckliga och harmoniska.

The Roycrofters fingo sitt namn efter tvenne bröder Sam och Thomas Roycroft i London, som under åren 1650—1690 ska=pade sig rykte och guld genom att trycka, handmåla och binda böcker. De vunno inom sitt yrke en sådan grad af konstskick=lighet, att de af konungen blefvo utnämnda till Kungliga Handt=verkare, »Royal Craftmen», hvaraf namnet Roycroft härledes.

Elbert Hubbard skildrar sig själf sålunda:

Jag föddes i staten Illinois år 1854. Min fader var en fattig läkare, som aldrig förtjänade öfver femhundra dollars om året. Jag slutade skolan då jag var femton år, och hade då

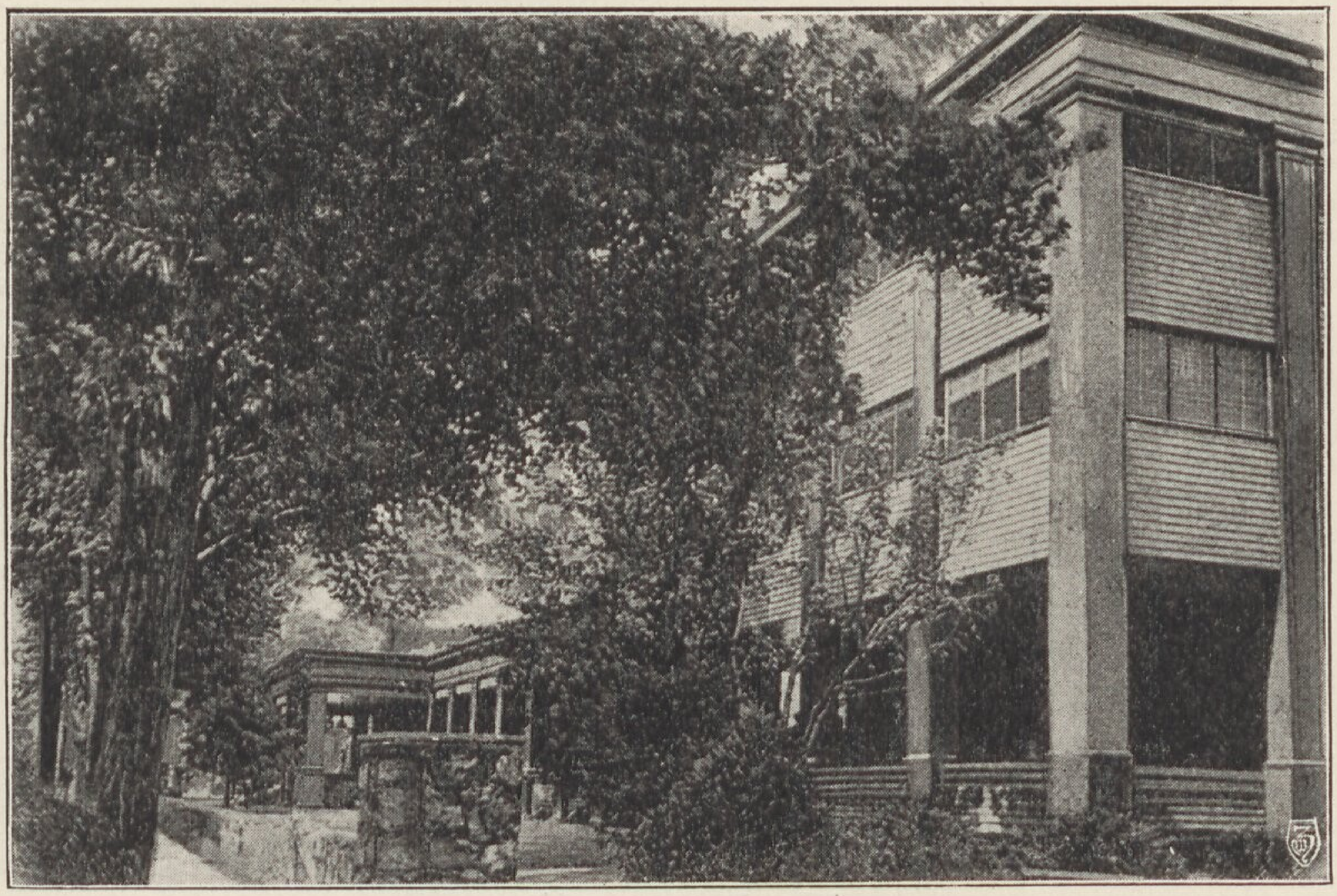

The Roycroft Shop

rätt goda kunskaper i engelska språket, i skrifning och räk= ning. Utom i dessa tre ämnen var jag endast skicklig i handa= slöjd. Jag kände alla skogens träd och dess vilda djur, hvarje fisk, hvart kräldjur, hvarje fågel. Jag kände de särskilda racerna af kor och hästar, får och svin. Jag kunde få ostyriga kor att stå stilla, medan de mjölkades, kunde rida in hästar, kunde plöja, så, skörda. Jag kände hvarje sädesslag, hvarje köksväxt och deras värde. Jag kunde salta och röka kött, bereda lut och såpa. Kort sagdt, jag var en vaken, kraftig och verksam landtpojke, upplärd att hjälpa far och mor att skaffa bröd till en stor familj. Då jag var femton år gammal arbetade jag på en bondgård, där jag gjorde en fullvuxen persons arbete mot en pojklön. Det passade mig icke och jag for därför till västern och blef cowboy. Men snart ledsnade jag härpå och begaf mig till Chicago, gick ur hus och i hus, från dörr till dörr och sålde såpa, staplade timmer nere vid hamnen, läste alla de böcker jag kunde få tag i, skref bref hem till lands= ortsbladen och blef reporter, fick så plats som handelsresande, undervisade i en skola, läste Emerson, Carlyle, Spencer, arbe=

tade i en tvålfabrik, läste Shakespere och lärde det mästa af Hamlet utantill. Blef disponent för tvålfabriken, senare kom≈panjon, uttänkte för fabriken en plan, på hvilken millioner kunde förtjänas, insåg att millionerna skulle komma, men brydde mig ej därom, sålde min andel i fabriken och begaf mig till Harvard universitetet, vandrade därpå genom Europa, skref till flera tidningar, skref två böcker utan att kunna erhålla förläg≈gare, var lärare i en aftonskola i Buffalo, vandrade åter genom Europa, träffade Ruskin och Morris, kom tillbaka till East Aurora, läste grekiska och latin för en där boende präst, upp≈födde kapplöpningshästar och skref omsider »Little Journeys to the Homes of Good Men and Great». — Som man ser en mycket växlande och innehållsrik lefnadsbana.

Ruskins läror hade djupt gripit Hubbard och den intima beröring han haft med honom gjorde, att han beslöt i sitt fädernesland ägna sitt lif åt de ungas uppfostran till en rätt frihet, ett sant oberoende och en värklig kärlek till arbetet

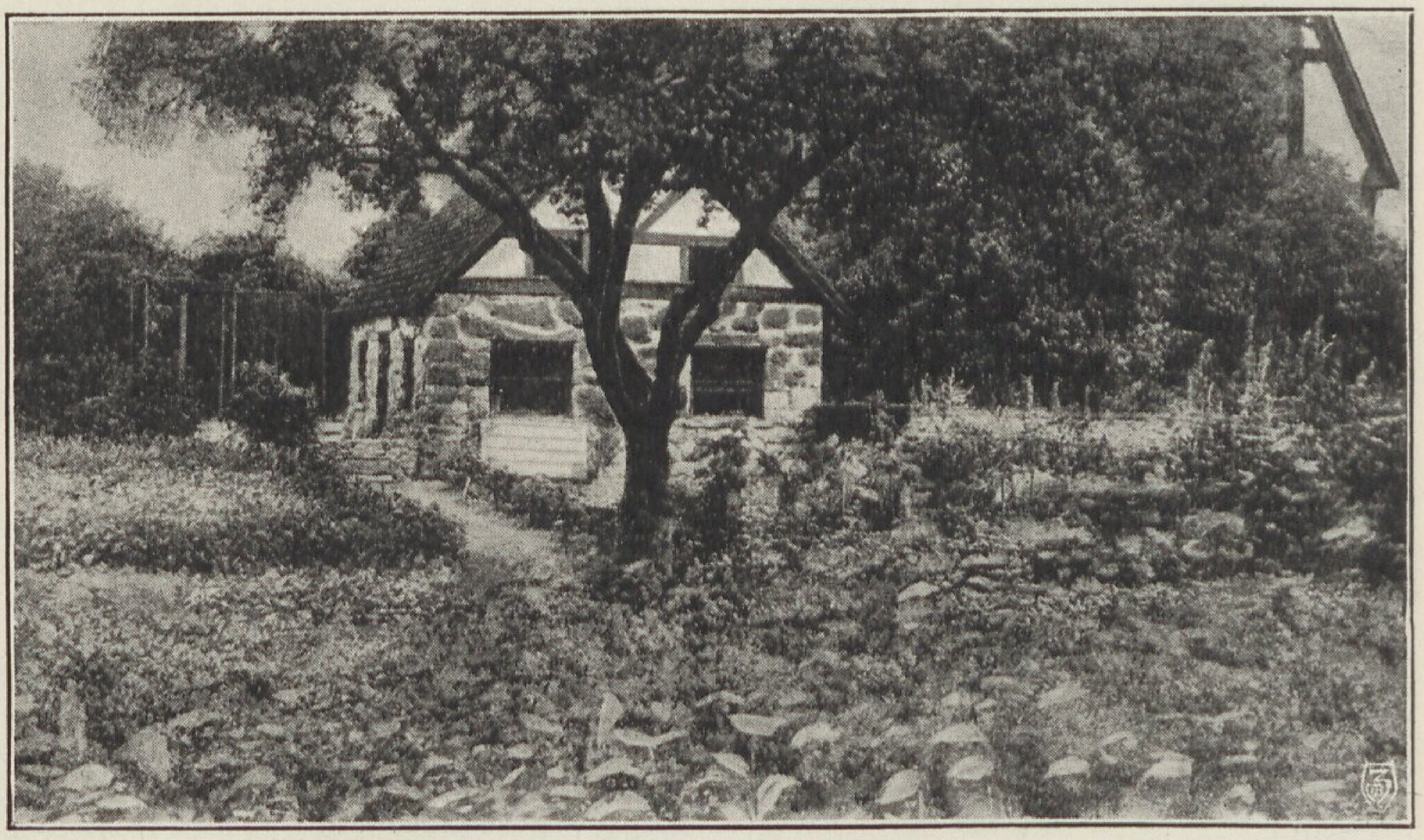

Friluftssofrum i Roycrofts hotell

för arbetets egen skull. Han ville lära människorna att lefva ett lif i skönhet och harmoni. Han, en idividualist och sym=bolist, vill att alla ens ägodelar skola säga något, att man därför bör vara noga i valet af sådana, och att man skall älska och vårda dem. — Han menar, att den är lyckligast, som har få ägodelar men äkta, i den meningen att de gifva ett uttryck för nytta, skönhet, harmoni och sanning. Han tror på själf=uppfostran. Den som uppfostrar sig själf uppfostrar samhället. Att se, lyssna, tänka, vilja, känna, veta, att vara tålig och för=dragsam, att vara glad och vänlig, se där de medel, som verka uppfostrande på andra. Dessa medel förskaffa en hvar, som rätt brukar dem, kärlek och tillgifvenhet af sina medmänniskor. Han känner ej till någon bättre metod att undervisa i dygd än att själf utöfva den, ty handling är bättre än ord.

Och på denna grund byggde han upp The Roycrofters gemenskap.

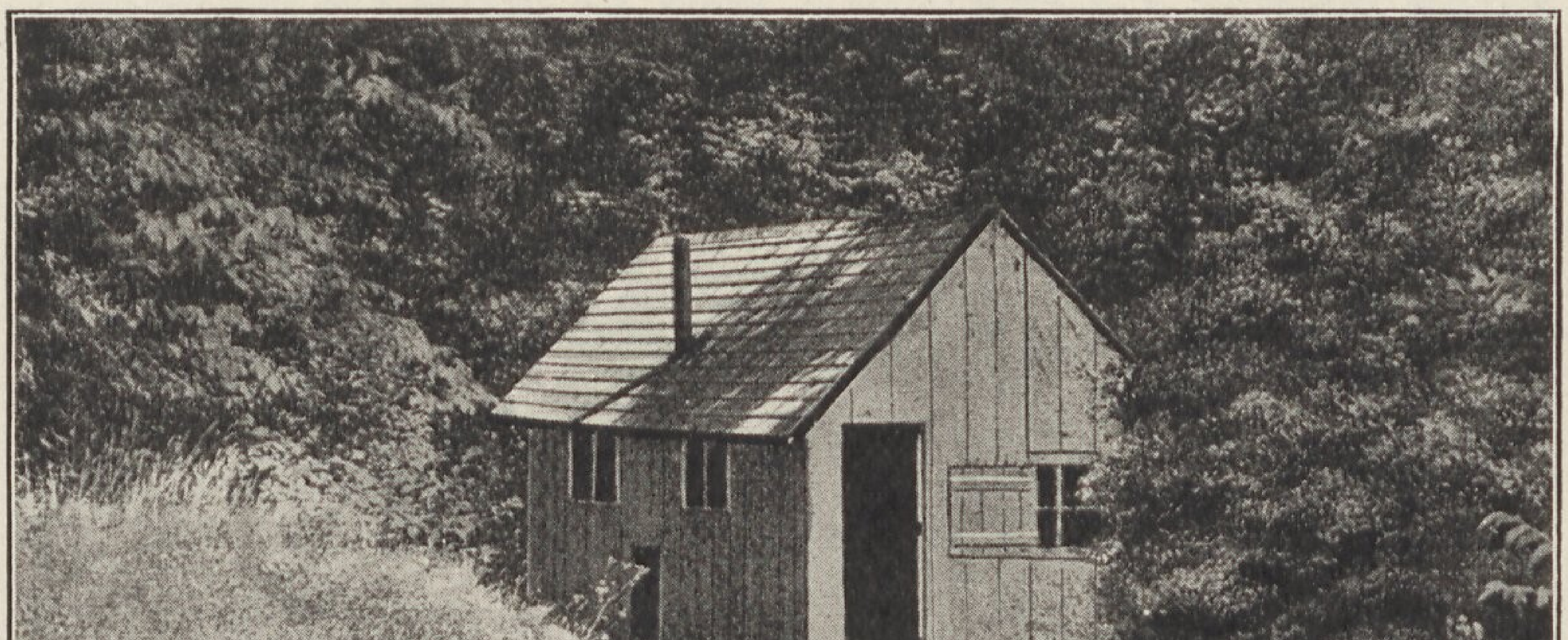
The Roycrofters hufvudsysselsättning är boktryck, illumi=nering af böcker och bokbindning. Hubbard köpte East

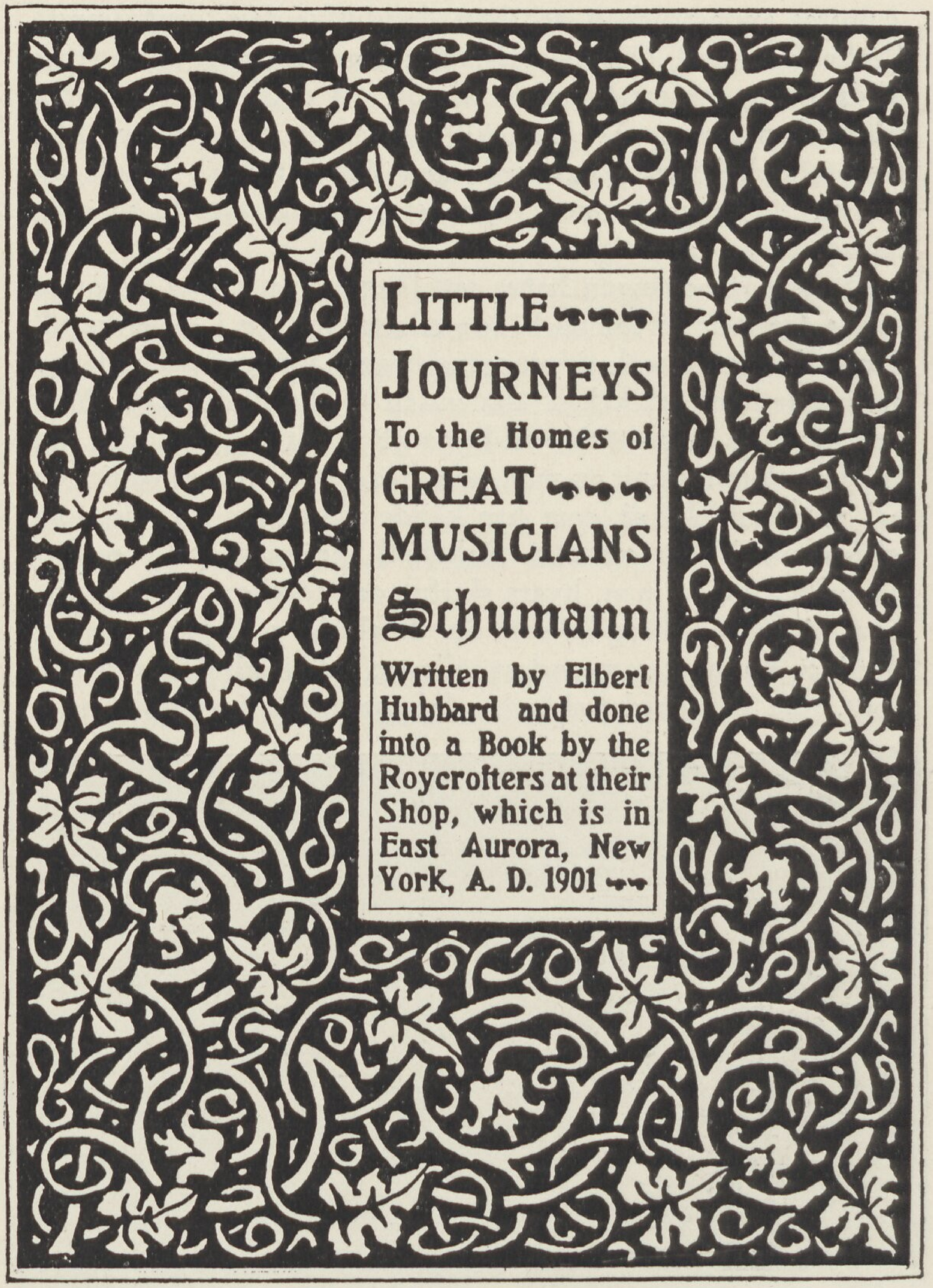
The Roycroft Shop

Auroras enda tryckeri och började utgifva dels förutnämnda 'Little Journeys', dels månadshäftet 'The Philistine', som strax tilldrog sig uppmärksamhet därför, att omslaget var tryckt på groft packpapper. Med tillhjälp af ett par pojkar satte, tryckte och häftade han själf den lilla skriften. Upplagan var ju i början ej synnerligen stor och utstyrseln mer än tarflig.

Dock måste mången hafva sett längre än till ytan, ty innan första året var förrunnet kände alla människor i Amerika till Elbert Hubbard och tidningarne bragte allt som oftast långa utdrag ur hans märkeliga uttalanden i 'The Philistine'. Men hvarför lade man märke till honom? Helt enkelt därför, att man ändtligen funnit en man, som hade sin egen syn på tingen och skref alldeles så, som han kände och tänkte, en man, som icke var rädd för att utan förbehåll berömma det, som förtjänte beröm, en man, hvars skrifna ord förekommo så naturliga, så friska, så sagda, som om de aldrig varit på papperet; slutligen en man, som endast ville tro sina medmänniskor om godt, som älskade det sköna, och hvars hjärta varmt klappade

The Roycrofts skogshydda

LITTLE
JOURNEYS
To the Homes of
GREAT
MUSICIANS
Schumann
Written by Elbert Hubbard and done into a Book by the Roycrofters at their Shop, which is in East Aurora, New York, A. D. 1901

Titel till Little Journeys

FRANZ LISZT

IN WRITING of Liszt there is a strong temptation to work the superlative to its farthest limit. In this instance it is well to overcome temptation by succumbing to it.

That word "genius" is much bandied, and often used without warrant; but for those rare beings who leap from the brain of Jove, full-armed, it is the only appellation ❧ No fine-spun theory of pedagogics or heredity can account for the marvelous talent of Franz Liszt—he was one sent from God.

Yet we find a few fortuitous circumstances that favored his evolution. Possibly, on the other hand, there are those who might say that the boy attracted to himself the human elements that he required, & thus worked out his freedom, acquiring that wondrous ability to express his inmost emotions. Art is the beautiful way of doing things. All art is the expression of sublime emotions; and there seems a strong necessity in every soul to impart the joy and the aspiration that it feels. And further, art is for the artist first, just as work is for the worker—it is all a matter of self-development.

RIP VAN WINKLE BY WASHINGTON IRVING

TIMES became worse & worse with Rip Van Winkle as the years of matrimony rolled on; a tart temper will never mellow with age, and a sharp tongue is the only edged tool that grows keener with constant use. For a long while he used to console himself, when driven from home, by frequenting a kind of perpetual club of the sages, philosophers, and other idle personages of the village, which held its sessions on a bench before a small inn, designated by a rubicund portrait of His Majesty George the Third. Here they used to sit in the shade through a long, lazy summer's day, talking listlessly over village gossip, or telling endless sleepy stories about nothing. But it would have been worth any statesman's money to have heard

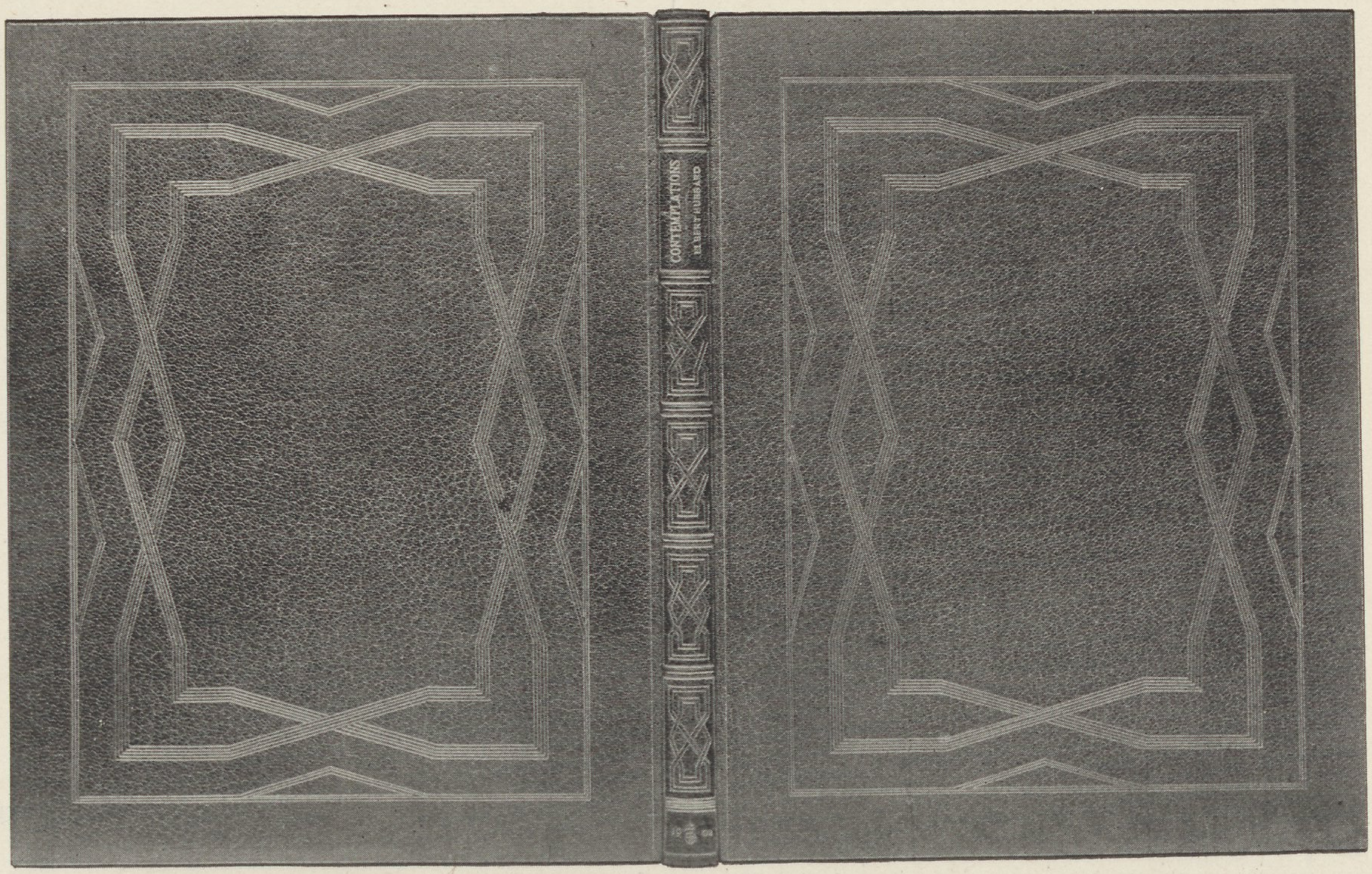
Titel och textsida till Rip van Winkle

opened his window and saw a farm servant, mounted and holding a led horse by the bridle, who told him to make what haste he could and go along with him; for Marjory was dying, and had sent urgently to fetch him to her bedside. Will was no horseman, and made so little speed upon the way that the poor young wife was very near her end before he arrived. But they had some minutes' talk in private, and he was present and wept very bitterly while she breathed her last

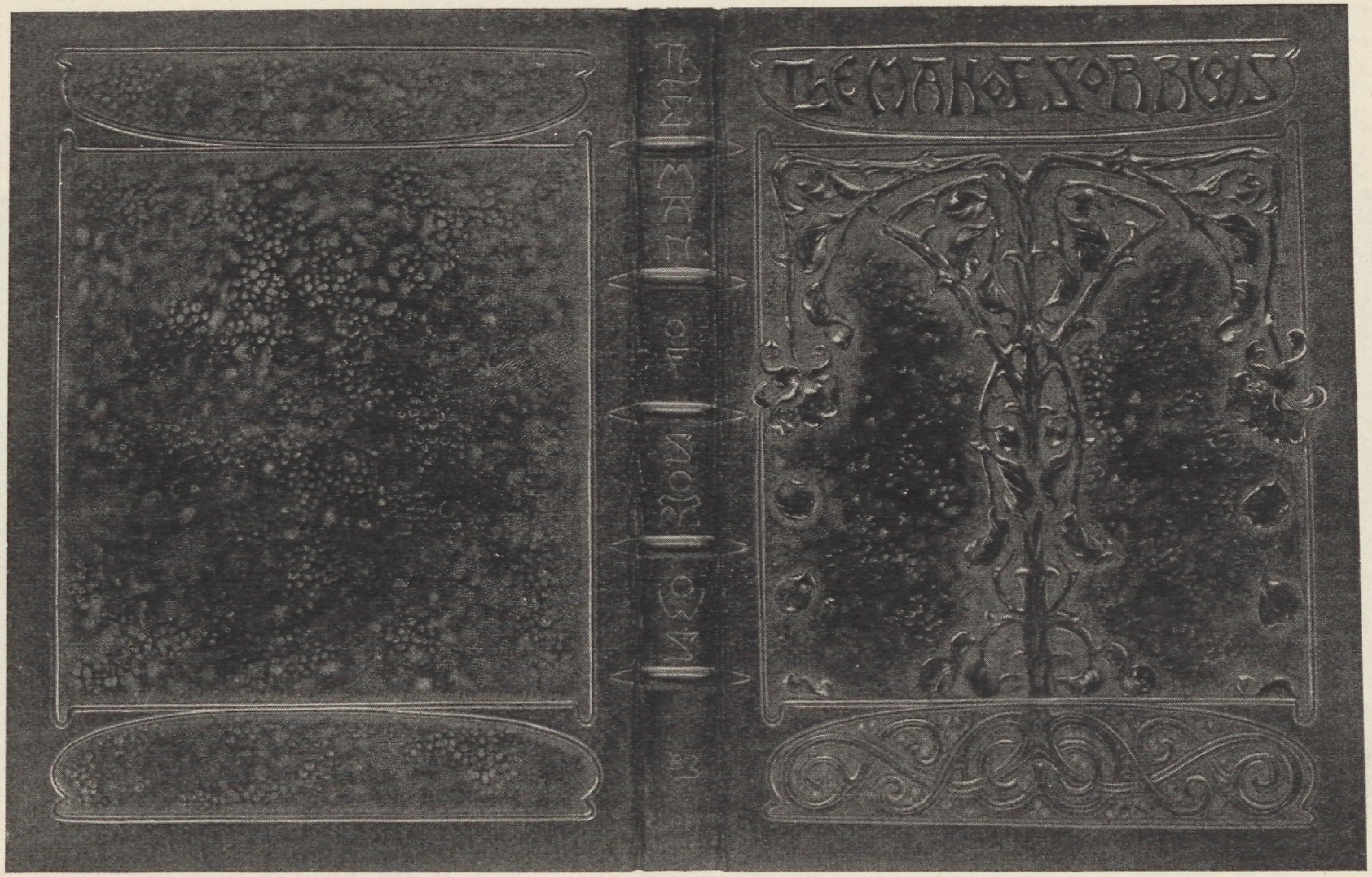
DEATH

YEAR after year went away into nothing, with great explosions and outcries in the cities on the plain,—red revolt springing up and being suppressed in blood, battle swaying hither & thither, patient astronomers in observatory towers picking out and christening new stars, plays being performed in lighted theatres, people being carried into hospital on stretchers, and all the usual turmoil and agitation of men's lives in crowded centres. Up in Will's valley only the winds and seasons made an epoch; the fish hung in the swift stream, the birds circled overhead, the pine-tops rustled underneath the stars, the tall hills stood over all; and Will went to and fro, minding his wayside inn, until the snow began to thicken on his head. His heart was young & vigorous; and if his pulses kept a sober time, they still beat strong and steady in his wrists. He carried a ruddy stain on either cheek, like a ripe apple; he stooped a little, but his step was still firm; and his sinewy hands were reached out to all men with a

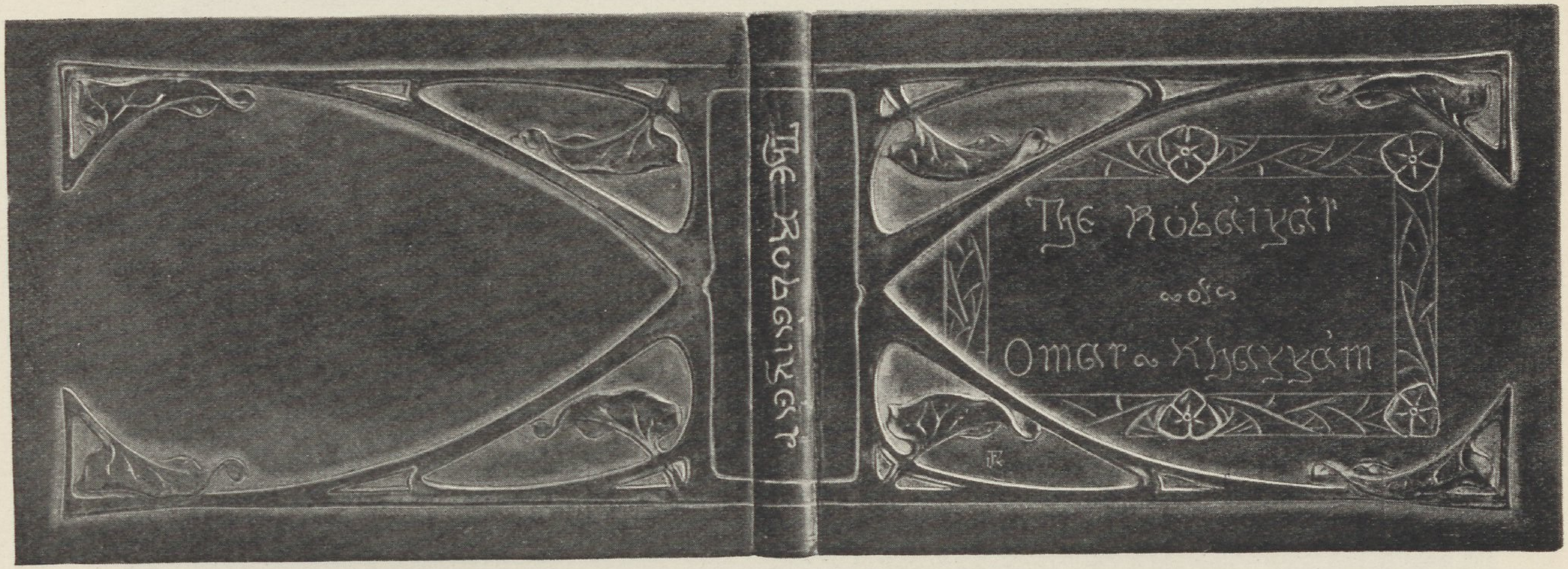
Textsidor ur Will o' the Mill

Pärm i marokäng med guldlinjer till Contemplations af Elbert Hubbard

Pärm i läderplastik till The Man of Sorrows

Pärm i läderplastik till Rubáiyát of Omar Khayyám

för de olyckliga. Allesamman visserligen tämligen enkla dyg⸗der — och dock så sällsynta.

Hubbard hade emellertid typer i tillräcklig mängd och beslöt därför roa sig med att utgifva en bok. Han tryckte Psaltaren och Jobs Bok med breda marginaler, bordyrer och initialer. Det första papperet var visserligen lite ojämt, den första trycksvärtan väl oljig, men det öfvervanns snart. Roy⸗croft fick sitt eget papper, sitt eget skinn, sina egna typer och har sina egna artister som rita ornament. Morris, som lärde flera yrken och som tillika var skald och artist, har efterlämnat några få i allo fulländade volymer såsom resultat af sitt arbete i Kelmscott Press, som från början inrättades nästan likaså primitivt som Roycroft shop. Roycroft har redan fulländat flera stycken. Det var Morris' föredöme som bidrog till det amerikanska Kelmscotts framgång, och dock finnes där ingen imitation. Roycrofts böcker äro dock icke så fulländade som Kelmscotts hvarken med afseende på papper, typer eller på tryckets skönhet. Men de äro icke för den sortens folk, som finna sin glädje i billiga dussinböcker. De äro de bästa med af⸗seende på innehållet och vackra till utseende. Mången är så rädd om dem, att de ej nänns läsa dem, eller ock köpa de två exemplar, ett att läsas, ett att förvaras i det stängda bokskåpet, ty det är en fröjd att äga något, som framställes helt enkelt för att vara ett uttryck för skönhet. Papperet är starkt och vackert och bär Roycrofts vattenstämpel. Banden äro ofta helt enkla, med förgylld titel såsom enda dekoration, men äfven under⸗stundom utstyrda på det mäst luxuösa sätt. Shakesperes verk förekomma sålunda i en hundradollars⸗upplaga, handmålad och tryckt på äkta pergament.

Hubbard har hedern af att hafva återuppväckt en till hälf⸗ten glömd konstart: illuminering af böcker. Till detta fina, noggranna arbete, titelbladens och initialernas färgläggning, upplärde han ungt folk till stor förvåning för dem, som till⸗bragt år på konstakademien eller i ritskolor utan att hafva uppnått så stor skicklighet som the Roycrofters.

Affären gick bra. Hubbards humör var godt och hans gäst= fria hus stod alltid öppet, särskildt för dem, som hade lust att lära och arbeta. Han fick den egendomliga idéen att hans böcker icke skulle få säljas i boklådorna, ehuru han, å andra sidan, var öfvertygad om, att man nödvändigtvis måste se dem för att köpa dem. Hur kunde nu dessa saker förenas? Jo, ganska lätt. Hubbard älskade blott att tro sina medmänniskor om godt och han var i synnerhet öfvertygad om att de, som hafva sin lust i vackra böcker, också äro bra människor. Därför annonserade han helt enkelt i sina egna små blad att han på begäran sände hvilken som helst bok franko till hvilken adress som helst i Amerika. Tyckte man icke om boken skulle man blott skicka den i retur ofrankerad. Och det var ingalunda billiga böcker det rörde sig om. De billigaste kostade bortåt åtta kronor stycket, men de flästa från tjugo upp till flera hundra.

Sitt mål nådde Hubbard förr än han själf anade det. Man skref efter böckerna och behöll dem, väl att märka utan att underlåta sända betalning därför. Men under allt detta glömde han icke sina småskrifter; de utkommo fortfarande hvar månad och i dem skref han ned sina bästa tankar, formade i ett här= ligt språk. Och en dag hände det något märkeligt. Det kom ett meddelande från bokhandlarne att sista numret af 'The Philistine' var utsåldt och att en ny upplaga strax borde ut= gifvas. Den trycktes och såldes. Häftet innehöll flera små artiklar, men hvilken af dem, som slagit an, var han i ovisshet om, ända tills han från ett järnvägsbolag i Newyork mottog en telegrafisk förfrågan huru fort han kunde trycka 100,000 exemplar af artikeln »Ett budskap till Garcia».

Hubbard träffade aftal med George A. Daniels i Newyork, och där trycktes nu omedelbart fem upplagor efter hvarandra å 100,000 exemplar och då dessa ej räckte följde två eller tre till, på en half million hvardera. — Tre millioner exemplar distri= buerades i Amerika och i England trycktes artikeln af Westing= house Co. Bon Marché i Paris tryckte och utsände en million

däraf. I allt har 'Budskapet' tryckts på elfva olika språk i öfver tjugofem millioner exemplar, ett enastående exempel så länge världspressen ägt bestånd.

Och hvad innehöll då 'Ett budskap till Garcia'? Ja, det torde väl läsaren icke vara i ovisshet om!

Hubbard säger på ett ställe att världen reserverat sina stora pris för *initiativ*, och att initiativ är att göra just det riktiga, utan att man fått order därom. Själf torde han i hög grad och mer än många andra förtjäna ett af dessa pris, *ty det är hvad vi tänka och hvad vi uträtta, som gör oss till det vi äro.*

Jacob Hyberg

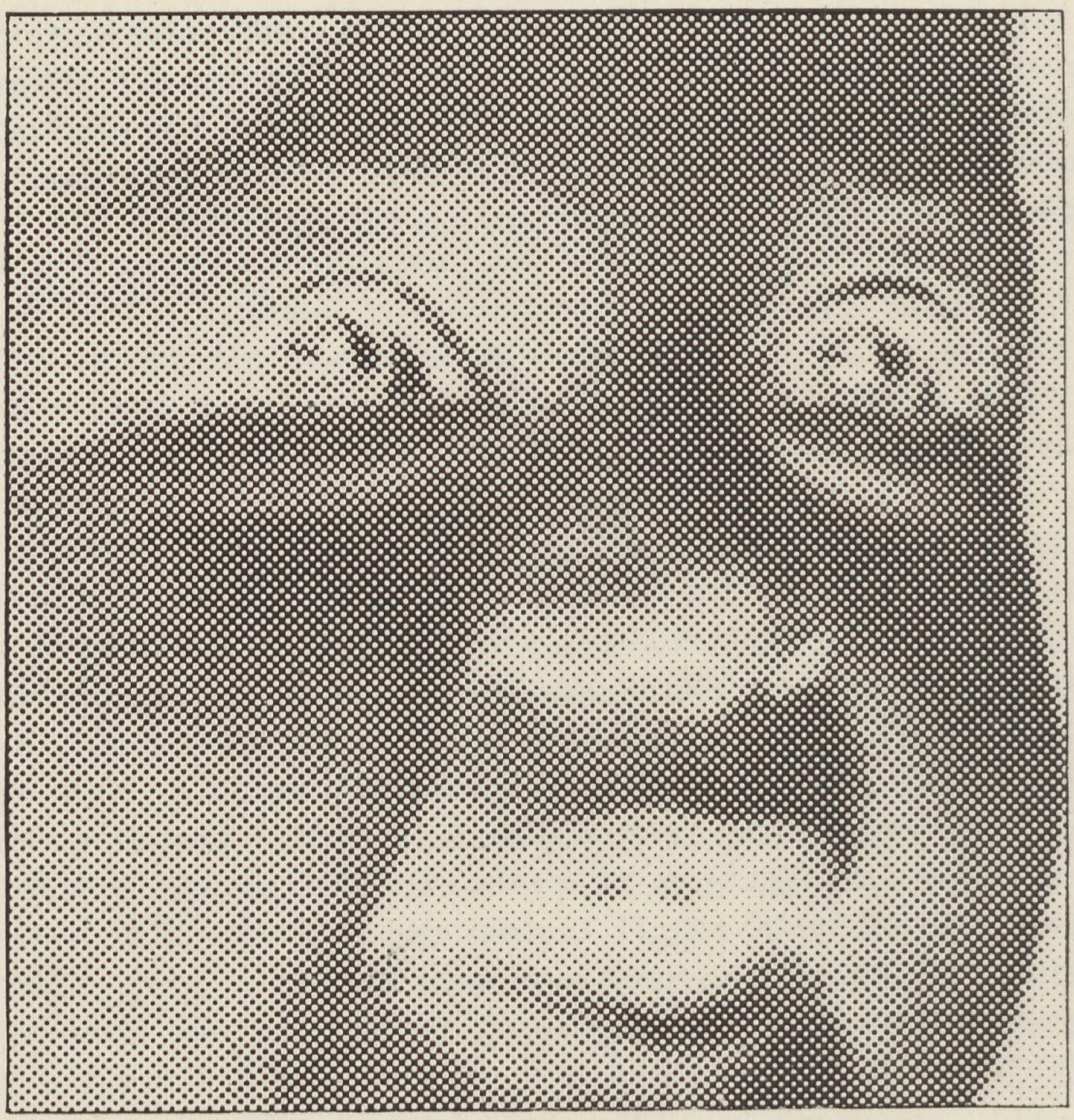

Fig. 10. Tillhör efterföljande artikel

PUNKTBILDNINGEN VID AUTOTYPI

Grundvalen för den fotomekaniska reproduktionsmetod, som benämnes autotypi, bildas af rasternegativet. I detsamma äro originalets mer eller mindre strängt homogena valörer omsatta eller upplösta i s. k. falska halftoner, hvilket tillgår sålunda, att vid fotograferingen af originalet ifråga ett raster — ett på genomskinligt spegelglas anbragt system af ytterst fina rutor — placeras på helt obetydligt afstånd från den ljuskänsliga plåten i kameran. De genom objektivet gående ljusstrålarna måste alltså passera genom rastret, innan de kunna träffa den ljuskänsliga hinnan, och härvid försiggår den åsyftade uppdelningen af tonerna i mot desamma svarande större eller mindre punkter, men hvilka alla äro i lika grad ogenomskinliga (»täckta»). Läget af dessa punkters centra till hvarandra bestämmes af rastret och öfverensstämmer med skärningspunkterna hos korslinjerna i detsamma. Denna punktbildningsprocess kan emellertid ej ske på ett tillfredsställande sätt, om icke afståndet mellan raster och ljuskänslig plåt, bländaröppningen resp. bländarväxlingen och exponeringstiden stå till hvarandra i ett bestämdt förhållande. Att taxera detsamma för varierande original är i det stora hela en öfningssak, men det praktiska arbetet underlättas afsevärdt, om operatören ej är främmande för teorien om rasterpunktens

uppkomst och de faktorer, som i främsta rummet utöfva in= flytande härpå.

För att förklara punktbildningen vid autotypi måste vi till= lämpa lagarna för ljusets rätlinjiga fortplantning, enligt hvilka skuggan af ett föremål AB (se fig. 1), som befinner sig i strål=

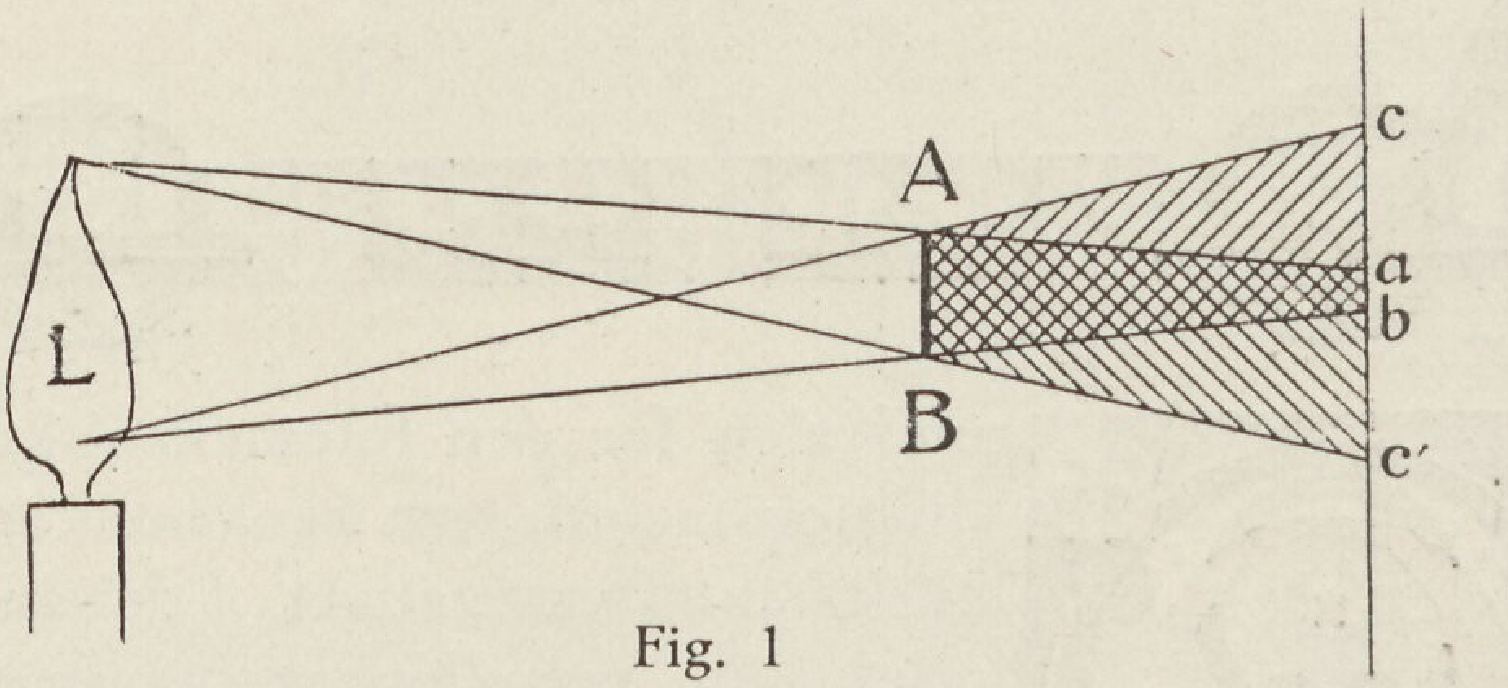
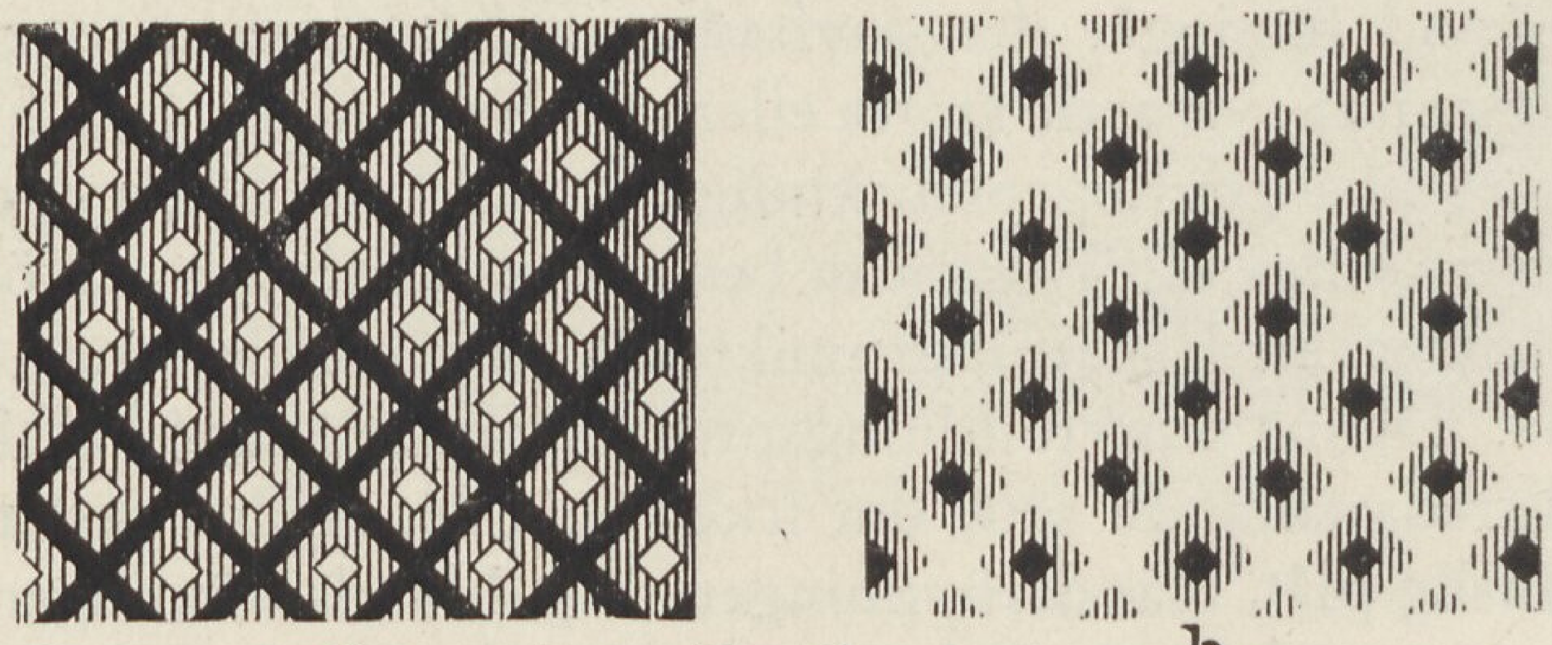

Fig. 1

käglan från en ljuskälla L, utgöres af två delar, nämligen kärn= skuggan ab och halfskuggan ac, bc′. Hålla vi exempelvis en linjal på något afstånd från en ljus vägg, så att skuggan af den= samma faller på väggen, se vi att skuggan framträder som en mörk strimma, som å ömse sidor är försedd med en ljusare kant. Skuggbilden af ett system af hvarandra korsande linjer skulle på samma grund — under vissa förutsättningar — komma att te sig så, som i fig. 2 a åskådliggöres; tänker man sig denna

a Fig. 2 b

skuggbild projicierad på en fotografisk plåt, så erhålles efter framkallningen af densamma ett system af med halfgenomskin= liga kanter försedda heltäckta kvadrater (fig. 2 b).

Må vi nu skrida till ett praktiskt försök. Exponera en kollodiumplåt i kameran under användning af ett 60-linjers raster på cirka 2 mm:s afstånd; objektivet bör ha 60 cm:s brännvidd, bländare f/18. På originalbrädet fästes en tillräckligt stor hvit kartong, som belyses jämnt och kraftigt med elektriskt ljus. Man arrangerar så, att plåten blir uppdelad i exempelvis tre fält, som exponeras olika länge med absolut samma inställning och under för öfrigt lika förhållanden. Låter detta sig ej göra på grund af rastrets ställning eller annan orsak, måste man exponera tre alldeles lika preparerade plåtar i öfverensstämmelse med nedan angifna uppgifter. Exponera först hela plåten 30 sekunder; täck sedan för en tredjedel af densamma och exponera vidare $2^1/_2$ minut; täck ytterligare en tredjedel af plåten och exponera det resterande fältet 4 minuter. Därefter framkallas och fixeras plåten på vanligt sätt.

Vi få på detta sätt ett slags belysningsskala med tre grader, representerade af punkter af varierande storlek. Fig. 3 visar en schematisk framställning af densamma. På den först exponerade tredjedelen af plåten (30 sek.) se vi temligen små, fristående punkter med ringa täckkraft och oskarpa kanter. På den andra tredjedelen (30 sek. + $2^1/_2$ min.) ha punkterna blifvit ungefär dubbelt så stora, men äro ännu fristående, framträda med större kraft och skarpare kanter. På den sista tredjedelen (30 sek. + $2^1/_2$ min. + 4 min.) återigen ha punkterna vuxit ut, så att de delvis beröra hvarandra, i det de äro omgifna af en smal, halftäckt ring.

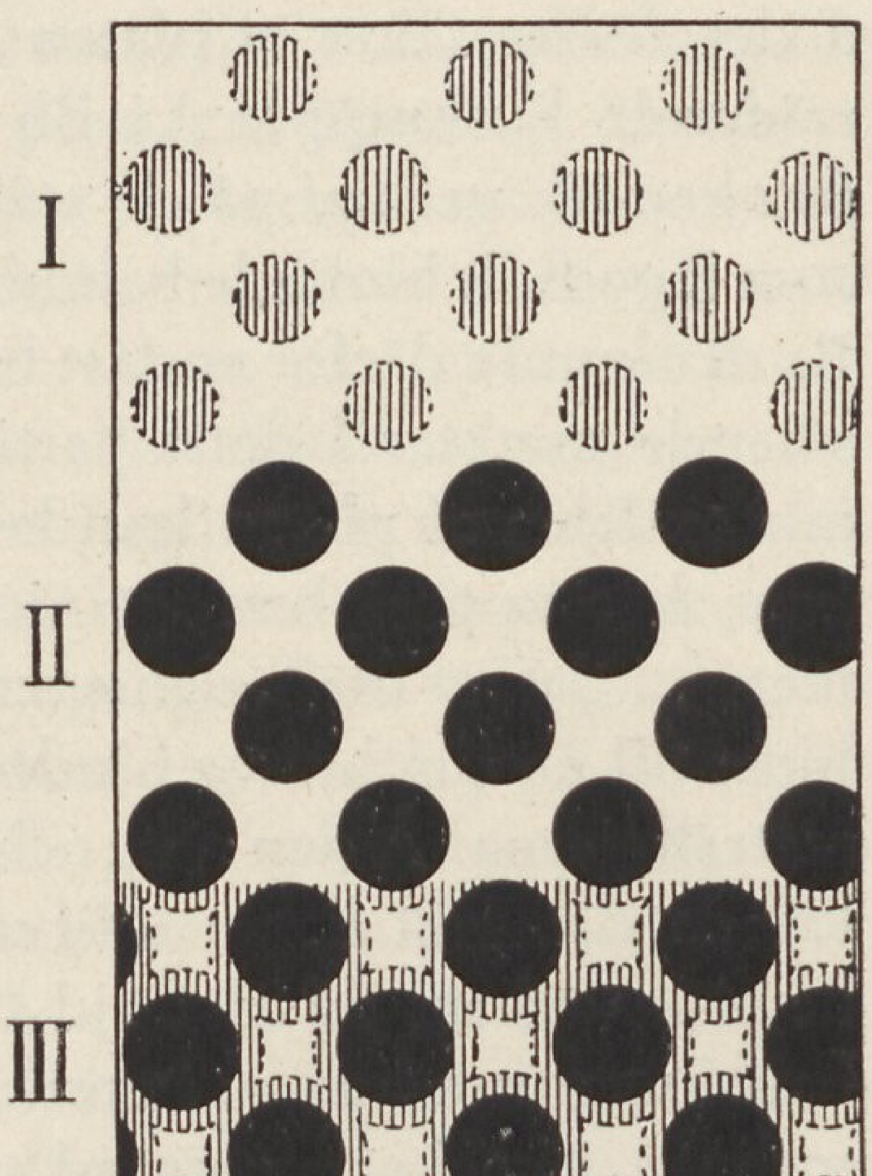

Fig. 3

I öfverensstämmelse med hvad ofvan anförts kunna vi betrakta

detta försöksnegativ som en på den ljuskänsliga hinnan alstrad skuggbild af rastret; det kraftigt belysta hvita papperet i förening med bländaröppningen spelar i detta fall ljuskällans roll.

Huru uppstå nu de i fig. 3 skisserade, olikartade punkterna i negativet? En blick på fig. 4 torde klargöra detta; AB är ljuskällan (bländaröppningen), P är den ljuskänsliga hinnan och R rastret.

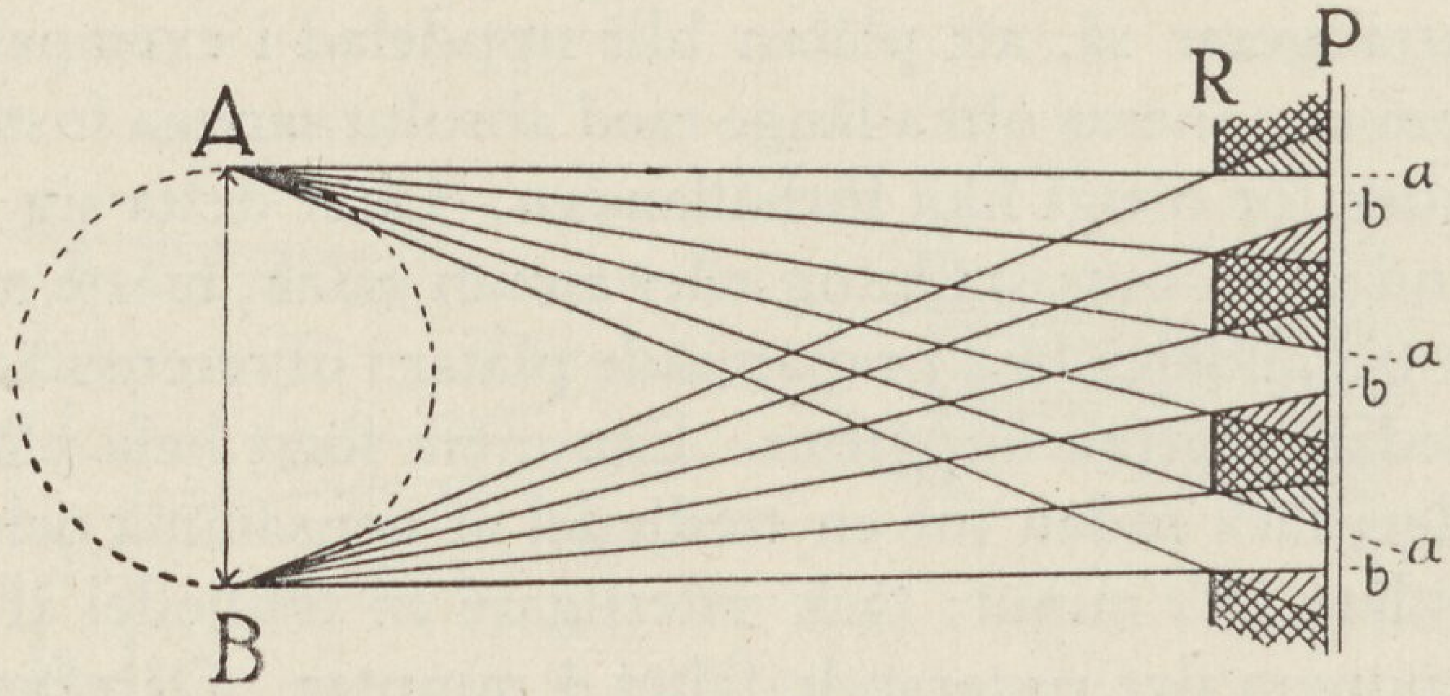

Fig. 4

Till följd af den ytterst korta expositionstiden kunde å det första fältet af plåten det genom bländaröppningen inträdande ljusknippet Aa Bb endast framkalla en mycket svag fotokemisk verkan på de ställen af den ljuskänsliga hinnan P, som lågo fullt blottade bakom hvarje genomskinlig ruta i rastret R; det kunde därför endast bildas svagt täckta, oskarpa och fristående punkter å detta parti. Å den betydligt längre belysta mellandelen af plåten kunde ljuset åstadkomma kraftigare verkan; här uppstå kraftigt täckta punkter af temligen stor diameter, i det att utom den egentliga kärnskuggan halfskuggorna blott till en del kunna hindra ljuset tillträde till hinnan bakom rasterlinjerna. Å den sista och längst exponerade delen af plåten kunde däremot ljuset utöfva en afsevärdt vidsträcktare fotokemisk verkan, då till följd af den långa belysningstiden också halfskuggorna hunno inverka på den ljuskänsliga hinnan, visserligen icke i samma grad som det ljus, som obehindradt inträdde genom de klara rutorna, men i alla fall tillräckligt för att frambringa en fullt tydlig rand kring kärnpunkten.

En annan fråga framställer sig i detta sammanhang, nämligen

hvarför punkterna i negativet bli mer eller mindre runda och icke strängt fyrkantiga, resp. kvadratiska, då rasterrutorna äro det. Förklaringen härtill ligger i det förhållandet, att de små genomskinliga rutorna verka som ett system af hålkamera=objektiv; de alstra sålunda små afbildningar af bländaröppningen på den ljuskänsliga hinnan, och då bländaren i detta fall var rund, bli hålbilderna också i det närmaste runda.

Om vi upprepa vårt expositionsförsök men med den skillnaden, att en fotografi placeras på originalbrädet i stället för det hvita papperet och endast en exponering företages i cirka 7 minuter, så skola vi äfven nu erhålla ett negativ med punkter af varierande storlek, ty de olika valörerna i fotografien från mörkt till ljust verka naturligtvis i detta fall som olika lång exponering på hvitt papper. Skuggorna hos fotografien reflektera minsta ljuset och kunna äfven under den relativt långa exponeringstiden blott alstra punkter af ungefär samma utseende som på första fältet af försöksnegativet; mellantonerna däremot reflektera proportionsvis mera ljus och frambringa för den skull kraftigare och större punkter, liknande dem som finnas på mellanpartiet, och slutligen verka dagrarna nästan som det hvita papperet, motsvaras också i negativet af nästan sammanhängande (»slutna») punkter såsom på det längst exponerade fältet af försöksplåten. Emellan dessa tre punktgrader upptäcka vi emellertid å sist tagna negativ en serie till storlek och täckkraft varierande punkter, beroende på att det fotografiska originalet uppvisar många gånger flera valörgrader, än de tre vi åstadkommo genom olika exponering på det hvita papperet. Ökade vi i motsvarande grad exponeringarnas och fältens antal å den först nämnda plåten, skulle vi äfven ernå lika antal punktstorlekar.

Enligt det nu anförda bör alltså i hvarje rasternegativ en viss punktstorlek motsvara en viss valör hos originalet. Det förefaller nog mycket enkelt att ernå detta efter hvad som i det föregående beskrifvits, men praktiken visar, att den för flertalet halfton=original karaktäristiska valörrikedomen från mörkt till

ljust erbjuder afsevärda svårigheter för den autotypiska repro- duktionen, för så vidt densamma utföres med endast en blän- dare, ja, ofta visar sig helt enkelt omöjlig.

Dessa svårigheter har man i praktiken vetat att bekämpa genom att använda flera bländare af varierande storlek och ofta äfven form. Arbetsmetoden härvid är ungefär följande: Vid reproduktion i samma skala exponeras först med en mindre bländare (f/30 eller f/25) ungefär 2/3 af hela den beräknade ex- positionstiden (»hufvudbelysning»), därefter med en något större bländare (f/18), som får verka 1/3 så lång tid som före- gående (»mellanbelysning»), och exponeringen afslutas med en stor bländare (f/12.5), som användes hälften så länge som närmast föregående (»slutbelysning»). Förhållandet mellan ex- positionstiderna ställer sig alltså med angifna bländare ungefär som 6: 2: 1.

Hvad är nu idén med att exponera på detta sätt med tre olika bländare och huru motivera denna fördelning af expo- neringstiderna?

Med ledning af hvad förut anförts torde det ej vara svårt att finna förklaringen härtill. Några bifogade schematiska fram- ställningar (fig. 5, 6 och 7) förtydliga saken ytterligare. Ex- ponerar man nämligen med en liten bländare (AB i fig. 5), uppstå endast små, fristående punkter äfven efter mycket lång exponering, ty den ljuskäglan Aa Bb omgifvande halfskugg- ringen är antingen för smal för att kunna göra någon betydande verkan på den af ljuset alstrade kärnpunkten ab eller kommer i vissa fall rent af icke till uttryck på den ljuskänsliga hinnan. Genom denna exponering få vi alltså hufvudsakligen skarpt begränsade kärnpunkter, visserligen af något varierande storlek och täckkraft, beroende på om de alstrats af det reflekterade ljuset från originalets mörka eller ljusare valörer, men i alla fall af otillräcklig diameter att rätt kunna representera ens ljusare mellantoner, ännu mindre dagrarna. Vid användning af en större bländare (fig. 6) blir diametern på ljuskäglan vid ab visserligen något mindre än förut, men samtidigt ökas bredden

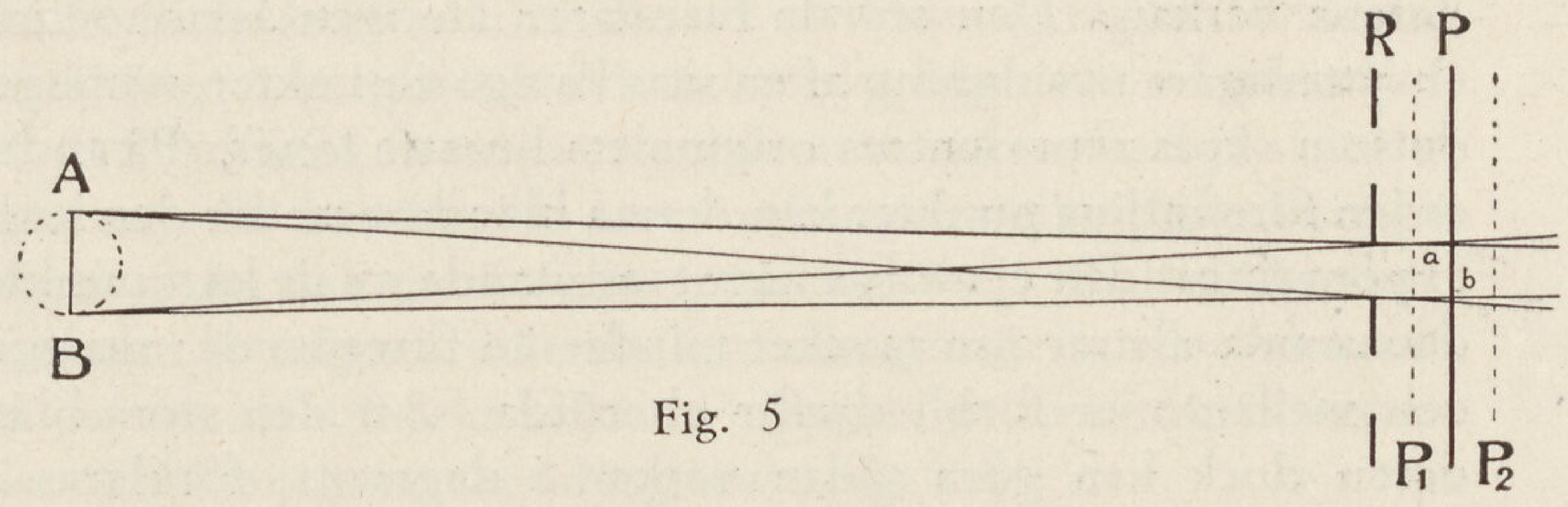

Fig. 5

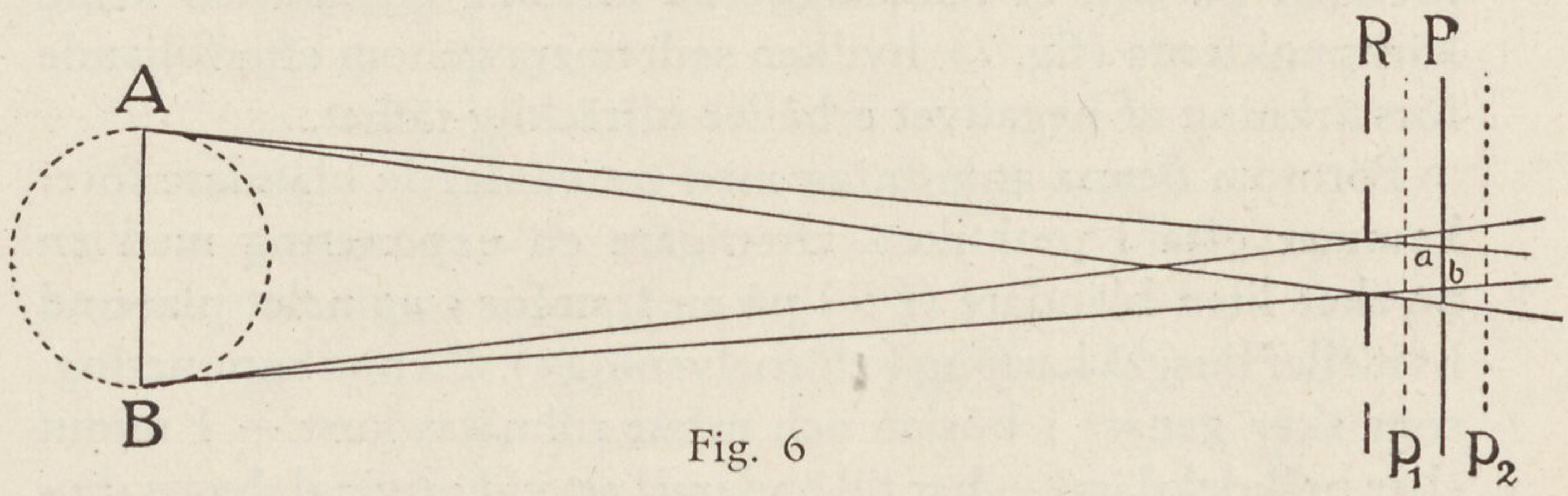

Fig. 6

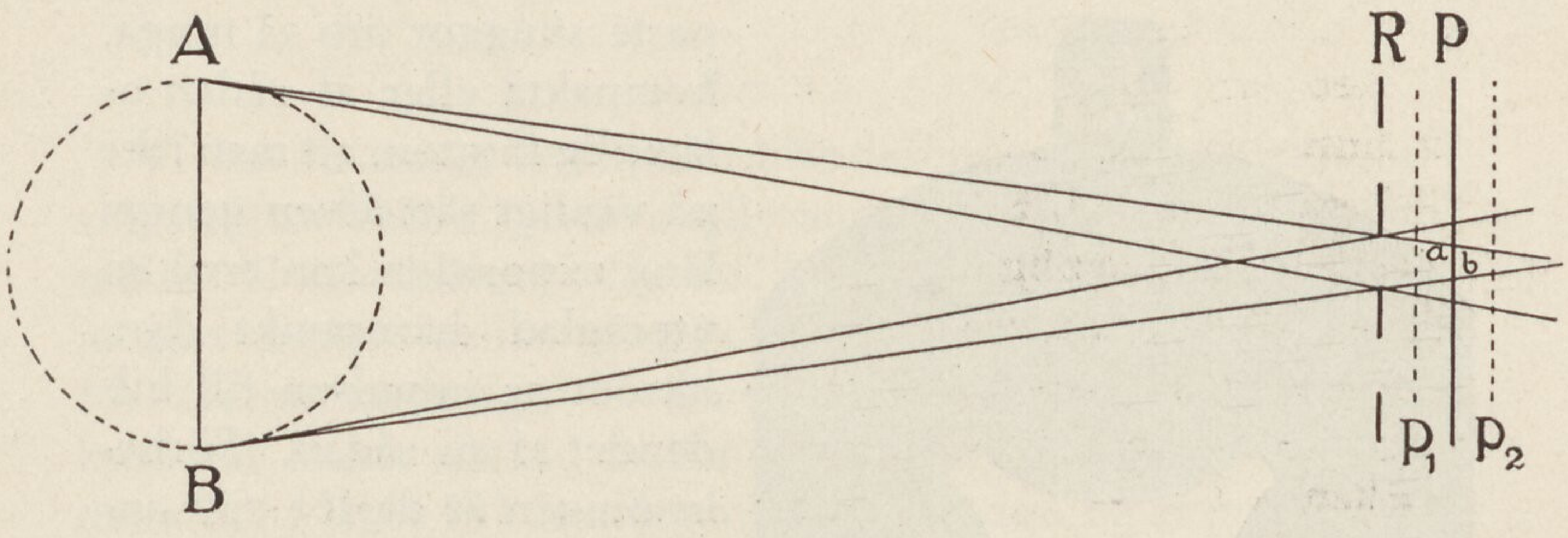

Fig. 7

på halfskugg=ringen, som omger kärnpunkten. Vi få genom denna exponering en del af kärnpunkterna omgifna af en half=täckande ljuskrans, de kärnpunkter nämligen, som härleda sig från det af originalets ljusare halftoner och dagrar reflekterade ljuset, ty allt ljus, som kommer från öfriga, mörkare toner, kan vid denna bländare och på den jämförelsevis korta tiden ej åstadkomma någon märkbar ändring i den föregående blän=

darens verkan. Den största bländaren återigen åstadkommer en ytterligare utvidgning af en viss kategori punkter, nämligen de som skola representera originalets ljusaste toner. På andra, redan förefintliga punkter kan denna bländare under den korta exponeringstiden ej utöfva något inflytande, ty de kärnpunkter densamma alstrar äro mycket mindre än föregående; skuggor och mellantoner förbli därför oberörda. Att den stora bländaren dock kan göra sådan verkan i dagrarna, förklaras af bredden på den af halfskuggorna alstrade ljuskransen kring kärnpunkterna (fig. 7), hvilken sedermera genom efterföljande förstärkning af negativet erhåller tillräcklig täthet.

Förutom denna anordning med tre växlande bländare förekommer ofta i praktiken ytterligare en exponering med en mycket liten bländare (f/50) på en framför originalet placerad hvit eller ljusgrå kartong (»förbelysning»). Denna exponering, som sker genast i början och måste tillmätas kort — 1 minut eller bråkdel däraf — har till ändamål att vid original, hvars djupaste skuggor äro så tunga, kompakta eller af sådan olämplig färgton, att man icke på vanligt sätt äfven genom lång exposition kan ernå en utpräglad kärnpunkt däri, liksom ge impulsen till bildandet af en sådan. Förbelysningen är därför, rätt använd och beräknad, många gånger af ovärderlig nytta.

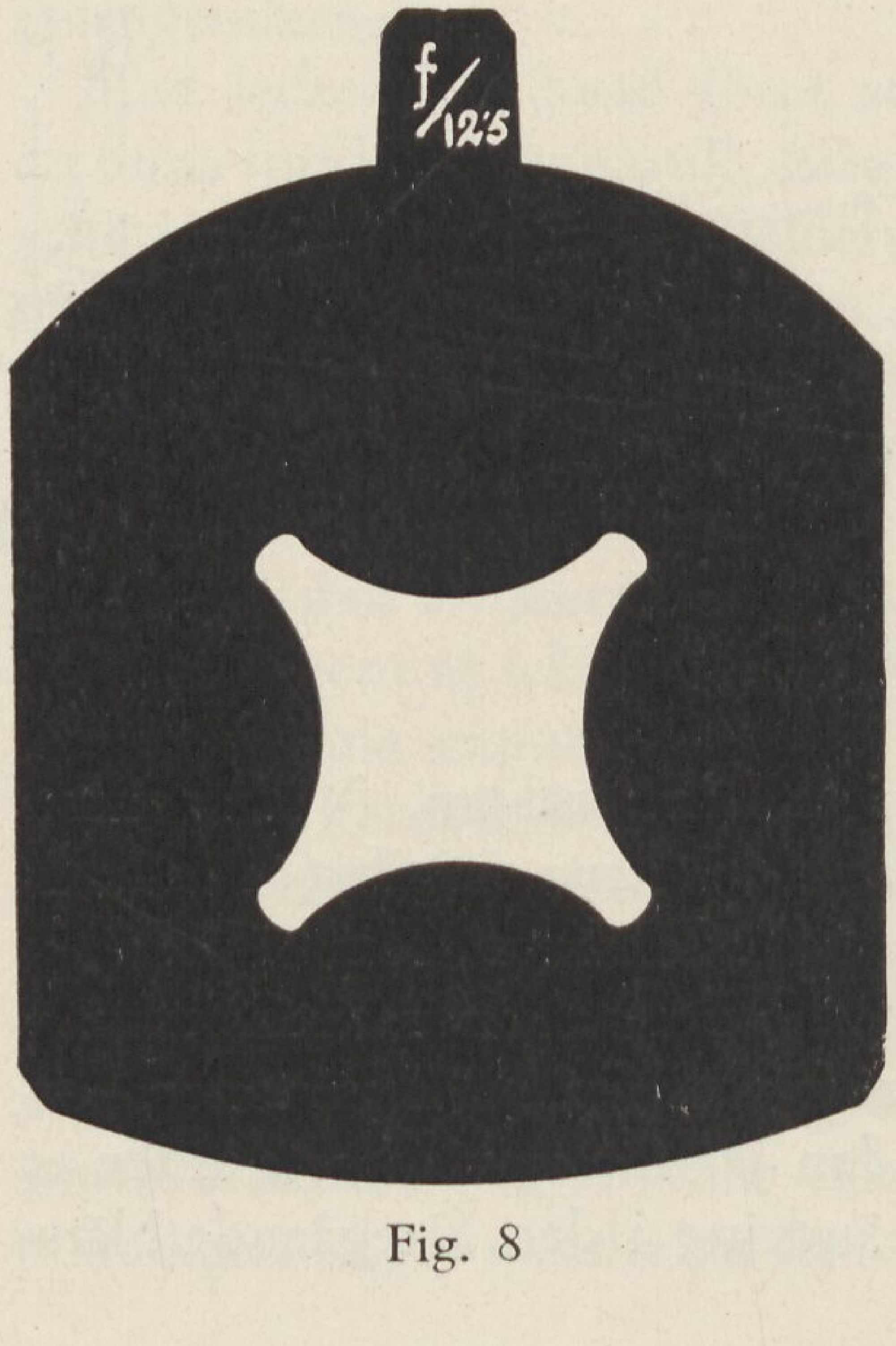

Fig. 8

Den största bländaren i serien (»slutbländaren») har merendels en från de andra vanliga runda bländarna afvikande form, i det den är kvadratisk. I många anstalter väljes äfven den näst före-

gående bländaren kvadratisk, så att exponeringen företages med 1 resp. 2 runda och 2 kvadratiska bländare. Ändamålet med de kvadratiska bländarna torde utan vidare framgå af hvad redan antydts beträffande sammanhanget mellan bländaröpp⸗ningens form och punktformen (se fig. 9 a). En slutbländar⸗form, som är något afvikande från den gängse kvadratiska och som jag funnit utmärkt fylla sin uppgift, är den i fig. 8 skisse⸗rade. Effekten häraf åskådliggöres i fig. 9 b.

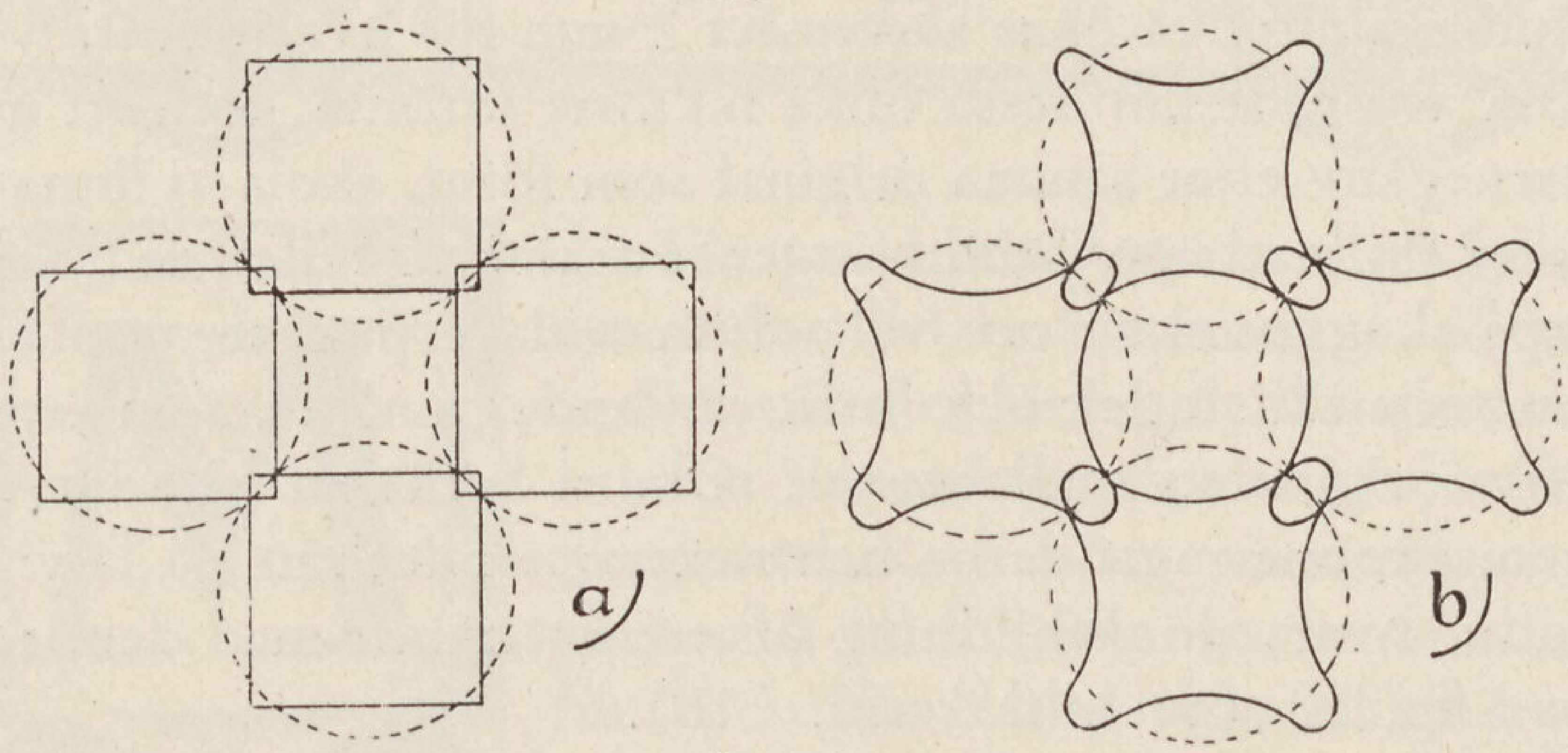

Fig. 9.

Vi ha nu sett, i hvad mån bländaröppningen och expone⸗ringstiden i förening utöfva inflytande på punktbildningen, och måste till slut klargöra för oss, hvilken verkan ett större eller mindre afstånd mellan rastret och den ljuskänsliga hinnan med⸗för. Härom torde fig. 5—7 lämna tydligt besked; vi se sålunda, huru ett ökadt afstånd mellan raster och plåt (plåten tänkes i detta fall i läget P_2) åstadkommer en utvidgning af punkterna, i all synnerhet vid användning af stora bländare; ett minskadt afstånd (plåten i P_1⸗läget) medför en minskning i punktdia⸗metern, desto mera märkbar ju större bländaren är. På grund häraf finns för hvarje bländaröppning ett visst normal⸗afstånd, som ställer sig gynnsammast för punktbildningen. Detta nor⸗mal⸗afstånd är utom af bländaröppningen äfven beroende af rasterlinjeringens finhet eller täthet; ett tätt linjeradt raster (t. ex. med 70 linjer pr cm) fordrar mycket mindre afstånd från plåten än ett glesare, gröfre linjeradt (t. ex. med 54 linjer pr cm).

Det är alltid bäst att arbeta med ett relativt kort rasterafstånd
och göra erforderliga variationer med bländaröppningen och
exponeringstiden. Ett stort rasterafstånd förrycker lätt hela
valörskalan, i det att detsamma åstadkommer ofullständig punkt⸗
bildning i skuggorna (halftäckta punkter, inga riktiga kärn⸗
punkter) och öfverdrifven täthet i dagrarna (för mycket »slut»).
Det är mycket lärorikt att göra en försöksserie under enahanda
förhållanden, endast med den skillnaden att rasterafståndet från
det minsta möjliga ökas successivt 1 mm för hvarje plåt.

Om vi nu, sedan dessa olika faktorer utrönts, göra ett nytt
rasternegativ efter samma original som förut, skola vi finna en
afgjord skillnad i punktbildningens karaktär. Mellan de finaste,
skarpa skuggpunkter och väl »slutna» dagerpunkter upptäcka
vi en serie till storlek och form växlande punkter, som repre⸗
sentera originalets mellantoner. Om vi beräknat bländarväx⸗
lingen, exponeringstiderna och rasterafståndet rätt, så få vi ett
negativ, hvars punktbildning öfverensstämmer med den, som
visas i fig. 10 (Se bild å sid. 118).

Då, som sagdt, grundvalen för autotypi⸗reproduktionen bil⸗
das af rasternegativet, är det tydligt, att detta måste vara så
korrekt som möjligt, för att man skall kunna ernå bästa möjliga
resultat vid etsningen. Visserligen kan en skicklig etsare upp⸗
hjälpa en del brister hos negativet äfven i detta afseende, en
sådan etsning kan möjligen bli användbar, men den kan aldrig
täfla med en, som framställts efter ett fullkomligt rasternegativ.

Gunnar Malmberg

DET JAPANSKA TRÄSNITTETS UTVECKLINGSHISTORIA

Medan illustrationer till romaner och folksägner ända till framåt midten af 1600-talet endast utfördes för hand, började vid den angifna tidpunkten dylika att för första gången tryckas i svart och spridas i vida kretsar af Hishikawa Moronobu. Sättet för framställandet af dessa bilder är noga att skilja från hvarje europeisk teknik. (Den japanske författaren synes ej ha vetat, att europeiska träsnitt förfärdigas efter ungefär enahanda metod som de japanska: 1. teckning på stocken af en konstnär 2. skärning af en snidare 3. tryckning). Under det att en europeisk radering eller annan gravyr är ett verk af en enda mästare, äro tre konstnärer verksamma för att åstadkomma ett japanskt träsnitt. Förfärdigandet af ett aftryck går till på följande sätt: Först målas teckningen på tunnt fiberpapper, sedan klistras den på en släthyflad träplatta, mestadels af Sakura (körsbärsträ), hvilken därpå öfverlämnas till en snidare, som skär af plattan efter teckningen, så att linjerna kvarstå upphöjda öfver grunden. Så skickas den färdiga träplattan till tryckaren, som öfverdrager den med färg, blandad i olja. Det för tryckningen använda fiberpapperet lägges nu på plattan och »afrifves» med en »rifvare»; om man därpå drar papperet af plattan, har man ett af de först i nyare tider så ryktbar vordna träsnitten. Man ser sålunda, att tre konstnärer ar-

beta på ett tryck. De båda sist anförda tillhöra merendels handtverkarne och kunna efter japanskt begrepp ej göra an= språk på benämningen konstnär; de ha äfven hos sina egna landsmän ringa anseende, hvarför deras härkomst tyvärr är höljd i dunkel. Moronobu har likväl alldeles särskildt stude= rat denna tryckteknik, så att man fallit på den förmodan, att han själf handterat pänsel, knif och »rifvare». Konsten för= des därpå framåt af hans lärjungar Masanobu, Sukenobu och Kyonobu. Medan Moronobu kolorerade sina svarttryck med gult och rödt, sedermera äfven grönt, försökte hans lärjungar också att måla på med orangefärg. I början på 1700=talet upp= fann Okumura Masanobu fernissfärgerna, ännu senare kom guldstoft till användning vid utsmyckandet af dräkterna.

Just under deras tid faller uppfinningen af tvåfärgstrycket; uppfinnaren har man emellertid trots ifriga efterforskningar ej lyckats få reda på. Enligt japanernas mening skulle det vara Okumura Masanobu, från europeiskt håll göres gällande, att det skulle vara Shigenaga, en noggran lösning af frågan bör man dock ännu ha att förvänta, då både japanska och euro= peiska auktoriteter sysselsätta sig med den. — Vid midten af 1700=talet uppfanns trefärgstrycket af en konstnär af Torii= skolan, förmodligen Torii III Kyomitsu. I slutet af 1700=talet publicerades flerfärgade tryck af Suzuki Harunobu. Boktryc= karkungen, Harunobu, utnyttjade praktiskt sin uppfinning. Då för tiden var det modärnt att trycka nyårskort i flera färger och dela ut till sina släktingar. Modet begagnade han till sin konstutöfning; så tryckte han de tolf månaderna till dräktpryd= nad, och de funno också allmänt bifall. Resande, som besökte Jeddo, köpte desamma och skänkte dem till sina vänner. Och på så vis spriddes trycken åt olika håll. Dessa gratulationer hängas på allehanda föremål. Ett senare slags tryck äro de, som ha relieffigurer. Pressningen kallas blindtryck eller blindpress= ning, och denna teknik lär äfven den vara en uppfinning af Harunobu. Genom de upphöjda konturerna erhåller bilden en ypperlig verkan. Man kan ur teknisk synpunkt anse Suri=

monos blad som hörande till de allra bästa, då antalet afdrag är synnerligen litet, och beställarne betalade stora summor för arbetet, hvilket utfördes med största omsorg.

Hokusai lät äfvenledes skära sina senare arbeten efter sina föreskrifter och anvisningar. Då han själf varit träsnidare i unga dagar, visste han blott allt för väl, huru snidarne genom godtyckliga snitt spara in tid och arbete och lämna obeaktade punkter och streck, hvilka äro af den största vikt för intrycket. Genom den stränga uppmärksamhet, hvarmed han öfvervakade det tekniska utförandet, uppnådde han, att hans tryck på grund af sin skönhet och finhet kunna räknas till de högst skattade. Ofta bli de tagna för nytryck, ty de se så friska ut, som vore de nyss komna från tryckeriet. Omkring midten af 1800=talet trycktes Hiroshiges, Kunisadas (Toyokuni II) Kuniyoshis och andras träsnitt med europeiska anilinfärger, men dessa blad kunna genast skiljas från gamla. Vid slutet af 1800=talet uppnådde det japanska färgtrycket höjdpunkten af fullkomning, så att man beslöt sig för att utge den konstnärliga månadspublikationen »Kokkwa». Hvarje nummer af denna innehåller en eller flera flerfärgreproduktioner af gamla målningar, Kakemonos, Makimonos etc., hvilka utföras i träsnitt efter originalen med användande af ända till 20, ja flera stockar. Detta är det svåraste, men också det mest konstnärliga arbetet. Så t. ex. fanns på Parisutställningen 1900 en Buddha i 62 färger (originalet från 800=talet), hvilken väckte allmän uppmärksamhet.

Förklaringar till efterföljande reproduktioner:

1. Okumura Masanobu 1685—1764

Svarttryck, framställande två flickor och en man, som hålla på att måla (vid hans gördel hänga en tobaksdosa och en inro); i begynnelsen en väggskärm.

2. Nishikawa Sukenobu 1670—1751

Svarttryck, framställande en hofscen, ett furstepar uppvaktadt af tärnor.

3. Korinsai omkr. 1780

Tryck i fyra färger: rosa, orange, lila och gult. En kurtisan på promenad åtföljd af två tjänarinnor.

4. Torii Kiyonagu

Tryck i sex färger: grönt, grått, gult, rödt, lila och rosa. Damer i luftiga sommardräkter på en veranda.

5. Kitagawa Utamaro 1754—1865

Tryck i fem färger: rödt, lila, blått, gult och grått (fonden). Kvinnohufvud med rik hårklädsel.

6. Hokusai 1760—1849

Tryck i sex färger: gult, grönt, grått, lila, rödbrunt, matt brunt och blått. Utsikt med ön Jenoshima och berget Fujiyama. Vid stranden tre resande frågande sig fram. Signatur 'Hokusai Sori' (från mästarens 40:de lefnadsår).

7. Hokusai

Tryck i sex färger: grönt, djupblått, gult, rosarödt, rödbrunt och lila. En bild ur följden af 100 dikter, hans sista verk.

8. Choki eller Nagayoshi

lefde i slutet af 18:de århundradet och var samtidig med och måhända lärjunge af Utamaro. Hans tryckalster utmärka sig för en synnerlig förnämhet i utförandet och skattas genom sin stora sällsynthet mycket högt, till och med högre än Utamaros verk.

Kinichi Terauchi

Fig. 1. Okumura Masanobu

Fig. 2. Nishikawa Sukenobu

Fig. 3. Korinsai

Fig. 4. Torii Kiyonagu

Fig. 5. Kitagawa Utamaro

Fig. 6. Hokusai

Fig. 7. Hokusai

Fig. 8. Choki eller Nagayoshi

TANKAR OM BOKUTSTYRSEL
IV

Som jag i föregående årgångar af Boktryckerikalendern sysselsatt mig hufvudsakligast med den engelska bokutstyrseln och framhållit den som längst avancerad, hvad smak och sund utveckling vidkommer, och, då i England liksom öfverallt i Europa nu inträdt ett visst lugn — en nödvändig andhämtning efter den stora kraftansträngningen på bokutstyrselns område, så vill jag denna gång med några ord och afbildningar söka belysa den *tyska* moderna bokutstyrseln. »Se, men icke röra» — heter ett gammalt ordspråk, som jag i detta fallet skulle vilja ändra till »se — men icke eftergöra». Det är dock nyttigt att följa med hvad som åstadkommits på vårt område i det land, som vi så ofta åberopa som förebild på alla möjliga områden. Och man kan ju äfven lära genom att se huru en sak *icke* skall göras. Hvad i Tyskland har syndats i oförstådd William Morris-efterbildning förmår nog icke den nu lefvande bokutstyrselsgenerationen i Tyskland att sona. Dessa tyska Morris-nachklänge, i all sin smaklösa bredd och platthet öfverlastade med meningslösa grannlåter, visa huru farligt det är att till och med efterbilda — då smak och egna grundsatser icke äro förhärskande. Morris' utstyrsel är rik och kraftig, ja ibland pompös och öfverflödande, men är dock alltid hållen i stor stil och full harmoni.

Att böcker kunna utstyras på diametralt motsatta sätt och ändock vara konstnärligt fullödiga visas oss af de båda stor=verken: Morris' The great Chaucer och Cobden Sandersons bibel, se boktryckerikalendern 1902—03. Den ena boken ut=rustad med en öfverväldigande prakt af rika randlister, illu=strationer och initialer, den andra klädd i en puritanskt enkel dräkt, i saknad af hvarje ornament.

För att nu återkomma till den tyska bokutstyrseln får man emellertid erkänna, att de stora hufvudprinciperna hos Morris, såsom uppslagets behandling och mariginalernas inbördes för=hållande till hvarandra, i allmänhet blifvit godtagna. Där detta icke är förhållandet, där faller också de tyska famlande för=söken ohjälpligen till marken.

Efter det konstnären Max Klinger år 1888 illustrerat och dekorerat »Amor och Psyke», hvilket arbete nu icke kan hän=föras till modern bokutstyrsel, kan man visserligen säga att han var föregångare; men däremot kan man datera den moderna rörelsen å bokutstyrselns område i Tyskland från år 1895 då den konstnärliga, nu upphörda tidskriften »Pan» började ut=gifvas. Den trycktes i W. Drugulins bekanta boktryckeri i Leipzig och räknade en hel del konstnärer som medarbetare, hvilkas namn ofta återkomma inom den tyska bokkonsten och hvilka medverkat till den stora produktion, som under namn af »neu=deutsche Richtung» strömmat fram ur de tyska stilgjuteri=ernas stilprof. Sådana namn äro Eckmann, Pankok, Sattler, Weiss, Fidus och Th. Th. Heine m. fl., namn som vi delvis också se i förbindelse med Jugend, Die Insel och Simpli=cissimus. Af boktryckerier, som utom det nyss nämda egna sig åt den konstnärliga riktningen, må nämnas Otto von Holten i Berlin, Breitkopf & Härtel och Poeschel & Trepte i Leipzig samt kejserliga rikstryckerierna i Berlin och Wien.

Någon motsvarighet till de engelska private presses fin=nes, så vidt jag vet, icke i Tyskland. Ett företag i stil med The Roycroft Shop grundades för några år sedan utanför Ber=lin af några artister under namn af Steglitzer Werkstatt. Här

utfördes en del arbeten i litografi och boktryck, etiketter, skyl=tar o. d., hvilka hvad det rena boktrycket beträffar visade mera prof på själfsvåld än på konstnärlighet. Allt för tydligt fram=gick af de utförda arbetena att vederbörande voro temligen främmande för de grundläggande principerna och de enklaste lagarne för boktryckarkonst, hvilket dock icke hindrade dessa »steglitzer» att annonsera det de inrättat en fackskola för bokindustri m. m. och att elever emottogos till utbildning! (Dylika privata fackskolor, bärande mycket trovärdiga namn finnas flera i Tyskland, till stort gagn för sina innehafvare, hvilka bl. a. erhålla arbetskrafter gratis).

Förutom de typiskt tyska böckerna, som jag återgifvit och be=skrifvit i Boktryckerikalendern 1898—99, nemligen Otto Julius Bierbaums »Der bunte Vogel», dekorerad af Peter Behrens, och »Gugeline», dekorerad af E. R. Weiss, samt Maeterlincks »Der Schatz der Armen», dekorerad af Melchior Lechter, bringa vi här afbildningar af några den senare tidens alstringar.

Vi börja då med en intressant serie kataloger för de tyska utställningarne i Paris 1900, St. Louis 1904 och Milano 1906, alla tryckta i kejserliga rikstryckeriet i Berlin.

Den första af dessa kataloger (Afb. 1 o. 2) har kvartofor=mat, tryckt å grofreffladt, tonfärgadt papper i svart och rödt med vignetter i olika färger. Stilen är skuren för denna kata=log af »kejserlige gravören» Georg Schiller. Om denna stil heter det i tryckfirman att »sie lehnt sich an Typen von rund=lichem Schnitt an, die bei den deutschen Druckern der go=thischen Epoche für verschiedene Sprachen üblich waren. Daher konnte diese eigenthümlich deutsche Schrift auch für die französische und englische Ausgabe verwendet werden» — en uppfattning som är åtskilligt ensidig, ty det är ett faktum att de nytyska typerna väl kunna användas för tyska språket, men för engelskan passa de absolut icke. Och lika omöjliga äro dessa tillkrånglade frakturreminiscenser för svenska språket, det är som att kläda det i en främmande dräkt. Om våra svenska boktryckare tänkte på detta förhållande och erinrade

sig att vi lyckligt arbetat oss från frakturtyperna, skulle man icke behöfva se de s. k. nytyska typerna, kantiga och oläsliga, använda i accidenser och andra trycksaker i vårt land.

Dekorationerna till denna katalog äro utförda af Bernhard Pankok. De verka, dessa alg=motiv och besynnerligheter, i all sin »knotighet» betydligt lugnare i endast svart, som här i re=produktionen, än i de olika färgerna i boken.

Om möjligt ännu olyckligare ur bokutstyrselssynpunkt ter sig rikstryckeriets i Berlin nästa officiella katalog, den för St. Louis 1904 (Afb. 3 och 4). Vid planläggandet af detta arbete synes det som om man fast beslutat sig för att åstadkomma nå=got riktigt urtyskt, kosta hvad det ville. Kostnaderna torde också hafva varit enorma. En ny sorts nytysk stil är skuren för denna katalog efter Georg Schillers utkast. Det i öfrigt ut=märkta papperet är försedt med en vattenstämpel som utbreder sig öfver hela ytan och som inkräktar på läsligheten. Marigi=nalerna äro förstörda af ett dubbelt ramparti, som tryckts i en grågrön färg, hvilken lyckligtvis hålles i samma ton hela boken igenom. Detta är icke fallet med de vidunderliga, man skulle kunna säga indianskt=etnografiska öfverstyckena, fyllningarna och cul=de=lampes, hvilka för hvarje kapitel äro hållna i olika ton, dymedelst ökande bokens oroliga utseende. För denna utstyrsel bär Peter Behrens det tunga ansvaret. Formatet är detsamma som den föregående katalogens.

Betydligt nyktrare och enklare utstyrd är Milano=katalogen (Afb. 5). Den är också mindre i omfång och format, hvilket senare är ett långsträckt 8:o. Papperet är svagt tonfärgadt och reffladt. Stilen renaissance antikva. Boken skulle vunnit ofant=ligt i utseende om den i en ärtgul färg tryckta ramen om=kring sidorna varit borta. Äfven är initialanordningen mindre lyckad.

Härefter komma vi till tyska rikstryckeriets egen katalog vid världsutställningen i S:t Louis 1904. Den är dekorerad af H. E. von Berlepsch=Valendas och den nytyska stilen till detta arbete är tecknad af Paul Voigt. Som af reproduktionen

(Afb. 6) framgår, har bokdekoratören haft fria händer — på bekostnad af det rent typografiska.

Det är ju mindre underligt om dessa officiella böckers utstyrsel får efterbildare i Tyskland och att de så att säga hafva bildat skola. Dock är man i en del tyska fackkretsar och facktidskrifter på det klara med att dessa arbeten äro typografiskt förolyckade.

Välgörande genom sitt förnäma lugn verkar den tyska bok=industriföreningens katalog vid världsutställningen i St. Louis 1904 Afb. 7. Den är dekorerad af Walter Tiemann och tryckt hos Poeschel & Trepte i Leipzig. Stilen är renaissance antikva, formatet liten 8:o.

Afb. 8 och 9 återge tvenne sidor ur ett monumentalt prakt=verk, troligen ett af de största och dyrbaraste som någonsin utgifvits. Det är Nibelungenlied, utgifvet af tyska rikstrycke=riet med anledning af världsutställningen i Paris 1900. Dekora=tioner, illustrationer, stil, vattenmärke i det handgjorda papperet och öfrig anordning i de minsta detaljer äro af Joseph Sattler. Alla dekorationer äro tryckta i färg. Förebilden till stilen, som är skuren och gjuten i rikstryckeriet endast för detta arbete, är hämtad från den tidigare medeltidens handskrifter. En intres=sant detalj är vignetten å titelbladet som i sina fem afsnitt visar oss de olika medverkande krafterna till bokens framställning, nemligen pappersmakaren, gravören, stilgjutaren och sättaren, tryckaren och bokbindaren. Sattler lär ha arbetat på detta verk i fyra år.

Ytterligare ett stort praktverk, stammande från det tyska riks=tryckeriet, är den i stor kvart tryckta 300=års=festskriften för Vossische Zeitung (Afb. 10 och 11). Stilen är återigen af ett nytt nytyskt snitt. Den texten omgifvande ramen är tryckt i en röd färg. Mariginalerna ståtliga.

Från det kejserliga och kungliga hof= och statstryckeriet i Wien ha tvenne för sin utstyrsel märkliga arbeten utgått. Det ena (Afb. 12 och 13) är en i stor folio tryckt festskrift utgifven med anledning af statstryckeriets 100=årsjubileum och den andra är en i 8:o tryckt »undervisning i ornamental skrift»

af Rudolf von Larisch. Båda böckerna äro tryckta med den af Larisch tecknade Plinius=stilen.

Att just från Wien, bekant för den rena, lätta och luftiga stilriktningen, hvarvid den tunna, stränga, fina linjen i regel=rätta, men vackra kombinationer spelar en så stor roll, att just härifrån den »officiella» bokutstyrseln skulle taga sig så kraf=tiga uttryck, som i de båda nämda böckerna, är ju egendomligt. För att nu först tala om den på handgjordt papper tryckta, ståt=liga festskriften, så är ju inverkan af Morris' Kelmscotts=tryck omisskännlig. Men — »man merkt die Absicht und wird ver=stimmt» — resultatet har icke blifvit lyckadt. Det har blifvit hvad man på god tyska kallar »zu packend».

Värst af allt är denna infattning, som klämmer in hvarje sida så hårdt, att något andrum ej finnes. Infattningen omkring helsidesillustrationen (Afb. 12) är en af de lättaste i boken. Teckningarne till vattenmärke och all öfrig bokdekoration äro af professor Koloman Moser. Det rent tekniska utförandet af boktrycket och öfriga olika reproduktioner är hors concours och det smärtar mig, som en af de få elever hvilka haft äran studera i detta mäktiga etablissement, att icke kunna säga det=samma om den konstnärliga helhetsverkan.

Larichs bok: Unterricht in ornamentaler Schrift, hvarur vi återge ett uppslag (Afb. 1), tryckt i 8:o, är skrifven i en för den stora fackvärlden alltför svårfattlig stil och gör också an=språk på att vara en vetenskaplig grafologi. Utstyrseln med de härliga mariginalerna är mycket tilltalande.

I uppslaget ur Dr. Friedrich Schneiders lilla arbete Dieten=bergers Bibeldruck (Afb. 15) hafva vi ett exempel på en allt=igenom lyckad typografisk anordning af text och illustrationer. Häftet är tryckt hos Schirmer & Mahlau i Frankfurt am Main och texten är satt med en nytysk stil: »Walthari», tecknad af boktryckaren H. König i Lüneburg, som äfven tecknat den präktiga romerska antikvan för Genzsch & Heyse.

I Gustav Kühls Psychologie der Schrift möta vi en af de första nytyska stilarna, Eckmannstilen (Afb. 16). Detta lilla

arbete, utgifvet och tryckt af Rudhardsche Giesserei i Offen≈bach am Main, är mycket intressant och lärorikt.

Af förestående skrift, öfversatt till engelskan och satt med Peter Behrens nytyska stil, återgifves ett uppslag (Afb. 17).

Ett genom sin utstyrsel tilltalande arbete är Dr. Fr. Schnei≈ders Mathias Grünewald und die Mystik (Afb. 18). Det lilla häftet är tryckt med Behrensstil i hög oktav å japanpapper och försedt med ett enkelt, stilrent omslag. Det ornament, som synes under textsidans fot och som tjänar till omramning af paginasiffran, tynger ju ned textsidan, men då det är tryckt i gråviolett färg, verkar det icke så tungt.

Som ett kuriosum visas en textsida, en kolofon (upptagande en hel sida) och ett försatsuppslag ur en liten bok af Barbey d'Aurevilly, Finsterniss. Den är från perm till perm fullstän≈digt vild till sin utstyrsel. Tryckt i rödt och svart, utstyrd af Georg Tippel. Man får erkänna att utstyrseln passar väl till innehållet och man förvånar sig öfver det enormt billiga priset, tre mark, för en i styfva permar bunden bok om 210 sidor, tryckt å matt reffladt papper.

Från ett tryckeri, som intar en ledande ställning i Tyskland på konstboktryckets område och hvarifrån man under årens lopp sett så utmärkta arbeten, nemligen Otto von Holtens i Berlin, har utgått en högst märklig bok, Zeitgenoessische Dichter (Afb. 20). Vi återgifva titelsidan tecknad af Melchior Lechter (se Boktryckerikalendern 1898—99 sid. 75) och en textsida. Vid betraktande af denna sistnämda får man ovillkorligen det intrycket att reproduktionen är sönderetsad, ty en hel del upp≈åtsträfvande staplar äro borta. Men så är ej fallet! Den stil, som användts, kallas STG≈stil och är en förändring af den gamla hederliga Lapidarstilen, men en förändring till det sämre, i det att stilen blifvit betydligt svårläslig. Utstyrseln är i öfrigt mycket god. Trycket är utfördt å starkt tonfärgadt, reffladt antikpapper och bandet är hållet i violett med silfvertryck.

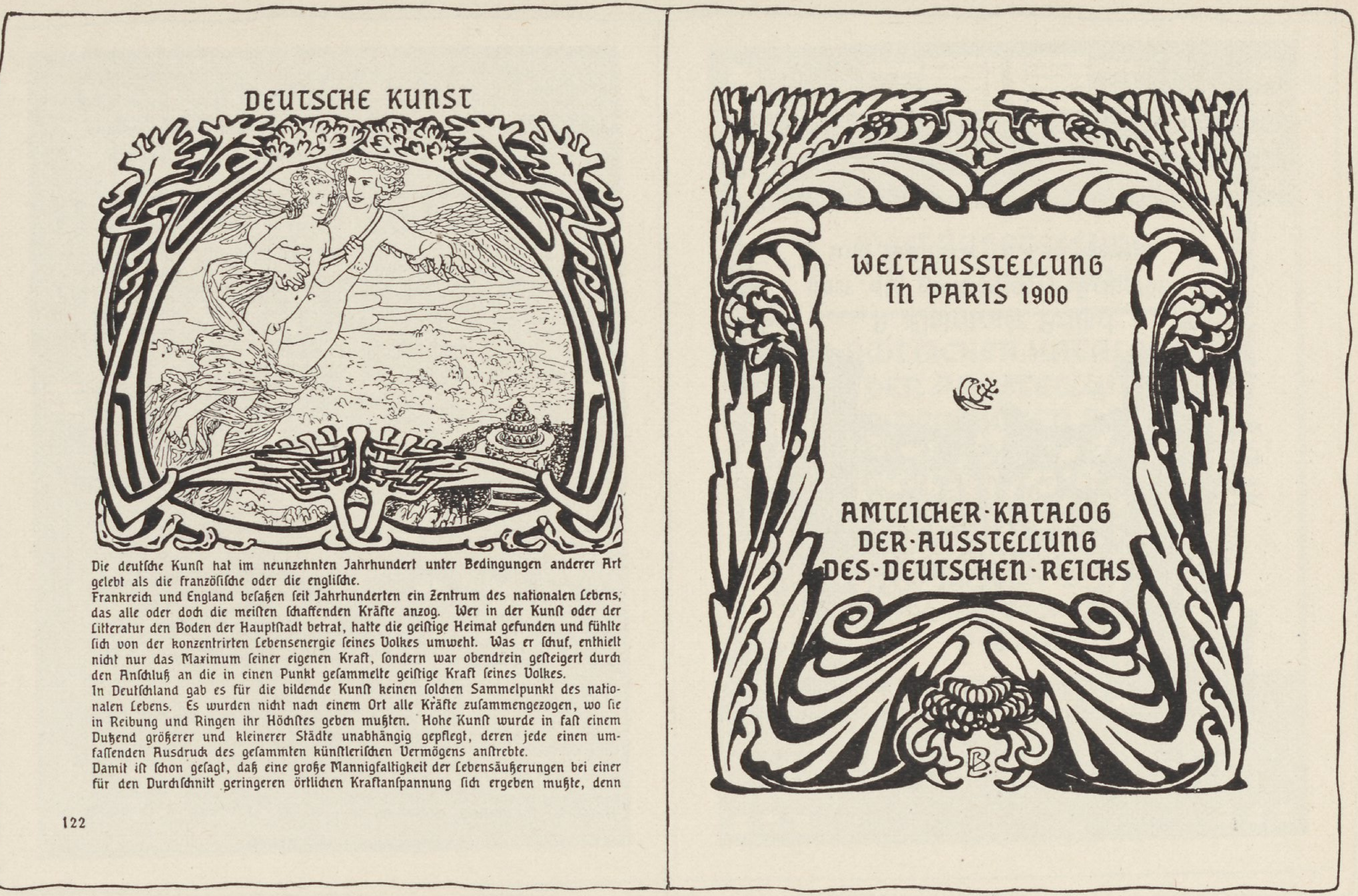
Det går en oro genom tiden! Och i hög grad genom den tyska bokutstyrseln. Någon nationell stilriktning förefinnes

icke. Den ena riktningen aflöser den andra oafbrutet och kommer det ena stilgjuteriet med en nyhet, så skola alla de öfriga framställa något liknande. Eckmann⸗stilen tyckes ohjälpligen vara död, i förrgår hette det Biedermeier⸗stil, i går Rococo och i dag har Empiren åter upplifvats. Och ingen vet hvad som händer i morgon. »Reime dich — oder ich töte dich!»

En återgång till den sunda, enkla tyska bokutstyrseln med iakttagande af de fastslagna principerna, hämtade ur de gamles härliga arbeten, vore helt säkert välgörande i många afseenden.

Men vare det långt ifrån min mening att vilja råda tyskarne i deras egen sak. Det skulle påminna om den lustighet, som en svensk tidning omedvetet gjorde sig skyldig till, då den i en ledare under Parisbelägringen afrådde Gambetta att göra en ballongfärd med de orden: »Vi hafva varnat honom!»

Wald. Zachrisson

DEUTSCHE KUNST

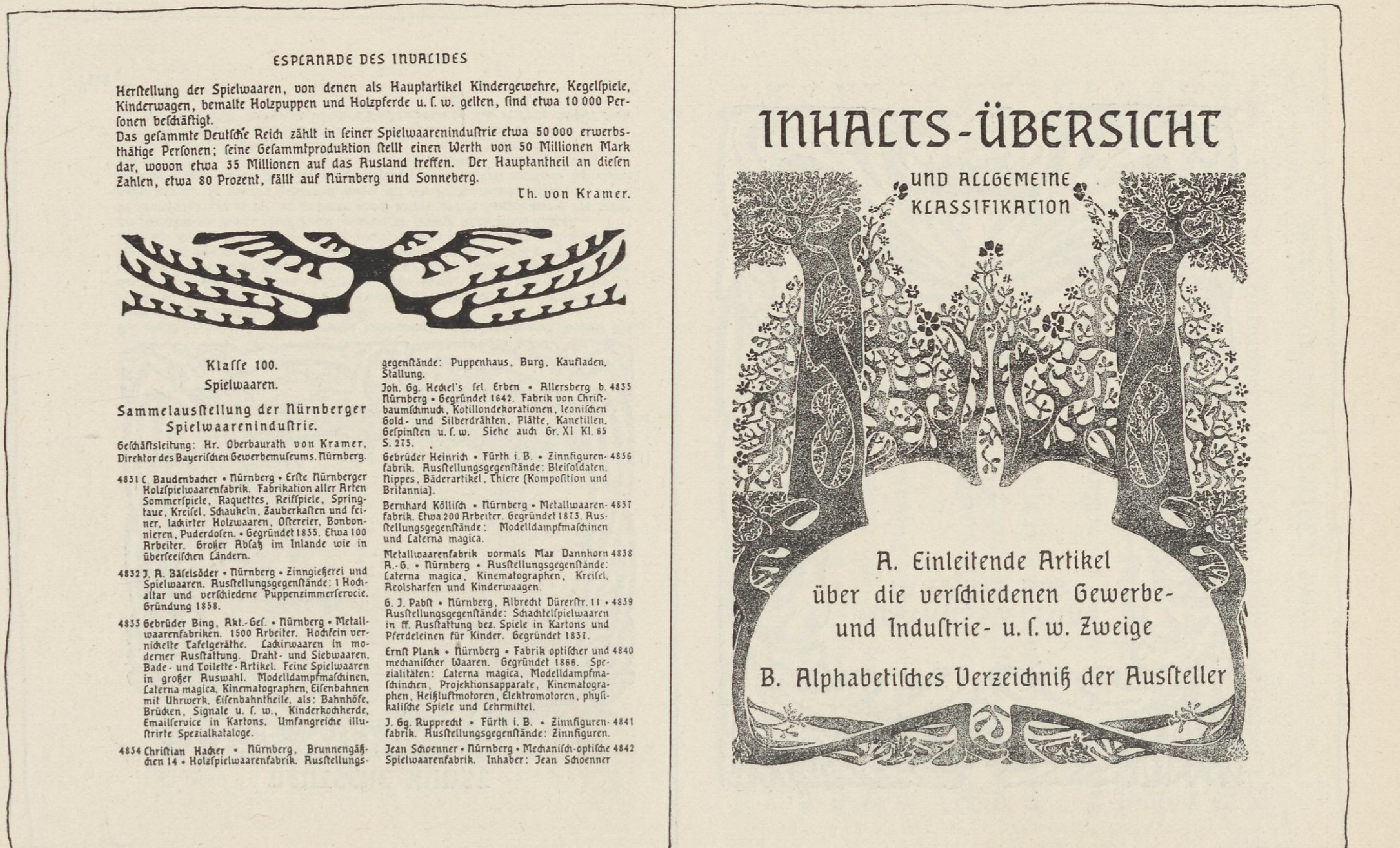
Die deutsche Kunst hat im neunzehnten Jahrhundert unter Bedingungen anderer Art gelebt als die französische oder die englische.
Frankreich und England besaßen seit Jahrhunderten ein Zentrum des nationalen Lebens, das alle oder doch die meisten schaffenden Kräfte anzog. Wer in der Kunst oder der Litteratur den Boden der Hauptstadt betrat, hatte die geistige Heimat gefunden und fühlte sich von der konzentrirten Lebensenergie seines Volkes umweht. Was er schuf, enthielt nicht nur das Maximum seiner eigenen Kraft, sondern war obendrein gesteigert durch den Anschluß an die in einen Punkt gesammelte geistige Kraft seines Volkes.
In Deutschland gab es für die bildende Kunst keinen solchen Sammelpunkt des nationalen Lebens. Es wurden nicht nach einem Ort alle Kräfte zusammengezogen, wo sie in Reibung und Ringen ihr Höchstes geben mußten. Hohe Kunst wurde in fast einem Dutzend größerer und kleinerer Städte unabhängig gepflegt, deren jede einen umfassenden Ausdruck des gesammten künstlerischen Vermögens anstrebte.
Damit ist schon gesagt, daß eine große Mannigfaltigkeit der Lebensäußerungen bei einer für den Durchschnitt geringeren örtlichen Kraftanspannung sich ergeben mußte, denn

122

WELTAUSSTELLUNG
IN PARIS 1900

AMTLICHER · KATALOG
DER · AUSSTELLUNG
DES · DEUTSCHEN · REICHS

Afb. 1. Tyska rikets officiella katalog, världsutställningen i Paris 1900. Titel och textsida

ESPLANADE DES INVALIDES

Herstellung der Spielwaaren, von denen als Hauptartikel Kindergewehre, Kegelspiele, Kinderwagen, bemalte Holzpuppen und Holzpferde u. s. w. gelten, sind etwa 10 000 Personen beschäftigt.
Das gesammte Deutsche Reich zählt in seiner Spielwaarenindustrie etwa 50 000 erwerbsthätige Personen; seine Gesammtproduktion stellt einen Werth von 50 Millionen Mark dar, wovon etwa 35 Millionen auf das Ausland treffen. Der Hauptantheil an diesen Zahlen, etwa 80 Prozent, fällt auf Nürnberg und Sonneberg.

Th. von Kramer.

Klasse 100.
Spielwaaren.

Sammelausstellung der Nürnberger Spielwaarenindustrie.

Geschäftsleitung: Hr. Oberbaurath von Kramer, Direktor des Bayerischen Gewerbemuseums. Nürnberg.

4831 C. Baudenbacher • Nürnberg • Erste Nürnberger Holzspielwaarenfabrik. Fabrikation aller Arten Sommerspiele, Raquettes, Reifspiele, Springtaue, Kreisel, Schaukeln, Zauberkasten und feiner, lackirter Holzwaaren, Ostereier, Bonbonnieren, Puderdosen. • Gegründet 1835. Etwa 100 Arbeiter. Großer Absatz im Inlande wie in überseeischen Ländern.

4832 J. A. Bäselsöder • Nürnberg • Zinngießerei und Spielwaaren. Ausstellungsgegenstände: 1 Hochaltar und verschiedene Puppenzimmerservice. Gründung 1858.

4833 Gebrüder Bing, Akt.-Ges. • Nürnberg • Metallwaarenfabriken. 1500 Arbeiter. Hochfein vernickelte Tafelgeräthe. Lackirwaaren in moderner Ausstattung. Draht- und Siebwaaren, Bade- und Toilette-Artikel. Feine Spielwaaren in großer Auswahl. Modelldampfmaschinen, Laterna magica, Kinematographen, Eisenbahnen mit Uhrwerk, Eisenbahntheile, als: Bahnhöfe, Brücken, Signale u. s. w., Kinderkochherde, Emailservice in Kartons. Umfangreiche illustrirte Spezialkataloge.

4834 Christian Hacker • Nürnberg, Brunnengäßchen 14 • Holzspielwaarenfabrik. Ausstellungsgegenstände: Puppenhaus, Burg, Kaufladen, Stallung.

Joh. Gg. Heckel's sel. Erben • Allersberg b. Nürnberg • Gegründet 1642. Fabrik von Christbaumschmuck, Kotillondekorationen, leonischen Gold- und Silberdrähten, Plätte, Kanetillen, Gespinsten u. s. w. Siehe auch Gr. XI Kl. 65 S. 275. 4835

Gebrüder Heinrich • Fürth i. B. • Zinnfigurenfabrik. Ausstellungsgegenstände: Bleisoldaten, Nippes, Bäderartikel, Thiere (Komposition und Britannia). 4836

Bernhard Köllisch • Nürnberg • Metallwaarenfabrik. Etwa 200 Arbeiter. Gegründet 1873. Ausstellungsgegenstände: Modelldampfmaschinen und Laterna magica. 4837

Metallwaarenfabrik vormals Max Dannhorn A.-G. • Nürnberg • Ausstellungsgegenstände: Laterna magica, Kinematographen, Kreisel, Aeolsharfen und Kinderwaagen. 4838

G. J. Pabst • Nürnberg, Albrecht Dürerstr. 11 • Ausstellungsgegenstände: Schachtelspielwaaren in ff. Ausstattung bez. Spiele in Kartons und Pferdeleinen für Kinder. Gegründet 1837. 4839

Ernst Plank • Nürnberg • Fabrik optischer und mechanischer Waaren. Gegründet 1866. Spezialitäten: Laterna magica, Modelldampfmaschinchen, Projektionsapparate, Kinematographen, Heißluftmotoren, Elektromotoren, physikalische Spiele und Lehrmittel. 4840

J. Gg. Rupprecht • Fürth i. B. • Zinnfigurenfabrik. Ausstellungsgegenstände: Zinnfiguren. 4841

Jean Schoenner • Nürnberg • Mechanisch-optische Spielwaarenfabrik. Inhaber: Jean Schoenner 4842

INHALTS-ÜBERSICHT

UND ALLGEMEINE KLASSIFIKATION

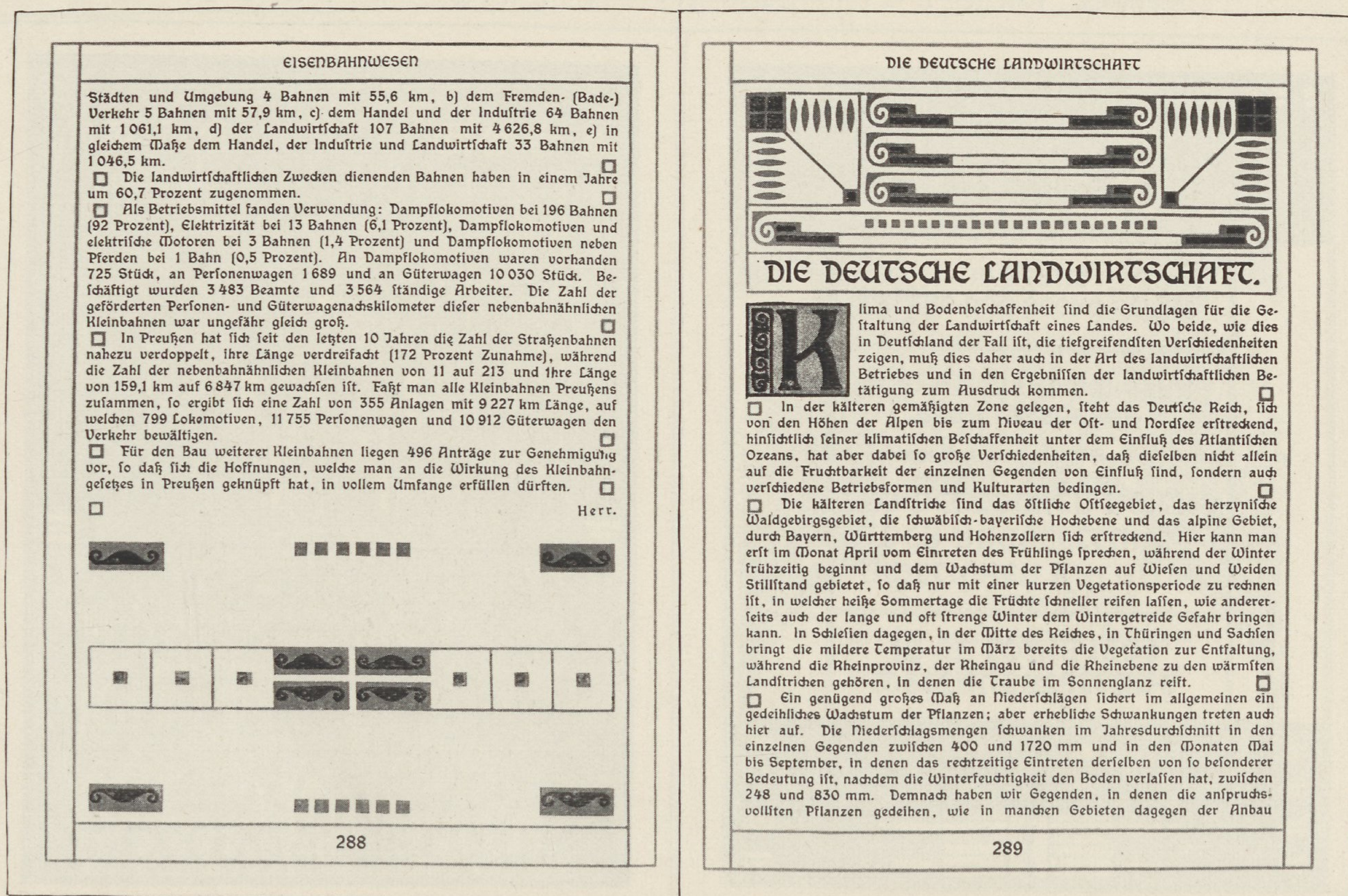
A. Einleitende Artikel über die verschiedenen Gewerbe- und Industrie- u. s. w. Zweige

B. Alphabetisches Verzeichniß der Aussteller

Afb. 2. Ur samma som föregående. Afdelningstitel och textsida

Afb. 3. Tyska rikets officiella katalog, världsutställningen i St. Louis 1904. Titelsidor

EISENBAHNWESEN

Städten und Umgebung 4 Bahnen mit 55,6 km, b) dem Fremden- (Bade-) Verkehr 5 Bahnen mit 57,9 km, c) dem Handel und der Induſtrie 64 Bahnen mit 1 061,1 km, d) der Landwirtſchaft 107 Bahnen mit 4 626,8 km, e) in gleichem Maße dem Handel, der Induſtrie und Landwirtſchaft 33 Bahnen mit 1 046,5 km. ☐

☐ Die landwirtſchaftlichen Zwecken dienenden Bahnen haben in einem Jahre um 60,7 Prozent zugenommen. ☐

☐ Als Betriebsmittel fanden Verwendung: Dampflokomotiven bei 196 Bahnen (92 Prozent), Elektrizität bei 13 Bahnen (6,1 Prozent), Dampflokomotiven und elektriſche Motoren bei 3 Bahnen (1,4 Prozent) und Dampflokomotiven neben Pferden bei 1 Bahn (0,5 Prozent). An Dampflokomotiven waren vorhanden 725 Stück, an Perſonenwagen 1 689 und an Güterwagen 10 030 Stück. Beſchäftigt wurden 3 483 Beamte und 3 564 ſtändige Arbeiter. Die Zahl der geförderten Perſonen- und Güterwagenachskilometer dieſer nebenbahnähnlichen Kleinbahnen war ungefähr gleich groß. ☐

☐ In Preußen hat ſich ſeit den letzten 10 Jahren die Zahl der Straßenbahnen nahezu verdoppelt, ihre Länge verdreifacht (172 Prozent Zunahme), während die Zahl der nebenbahnähnlichen Kleinbahnen von 11 auf 213 und ihre Länge von 159,1 km auf 6 847 km gewachſen iſt. Faßt man alle Kleinbahnen Preußens zuſammen, ſo ergibt ſich eine Zahl von 355 Anlagen mit 9 227 km Länge, auf welchen 799 Lokomotiven, 11 755 Perſonenwagen und 10 912 Güterwagen den Verkehr bewältigen. ☐

☐ Für den Bau weiterer Kleinbahnen liegen 496 Anträge zur Genehmigung vor, ſo daß ſich die Hoffnungen, welche man an die Wirkung des Kleinbahngeſetzes in Preußen geknüpft hat, in vollem Umfange erfüllen dürften. ☐

☐ Herr.

288

DIE DEUTSCHE LANDWIRTSCHAFT

DIE DEUTSCHE LANDWIRTSCHAFT.

Klima und Bodenbeſchaffenheit ſind die Grundlagen für die Geſtaltung der Landwirtſchaft eines Landes. Wo beide, wie dies in Deutſchland der Fall iſt, die tiefgreifendſten Verſchiedenheiten zeigen, muß dies daher auch in der Art des landwirtſchaftlichen Betriebes und in den Ergebniſſen der landwirtſchaftlichen Betätigung zum Ausdruck kommen. ☐

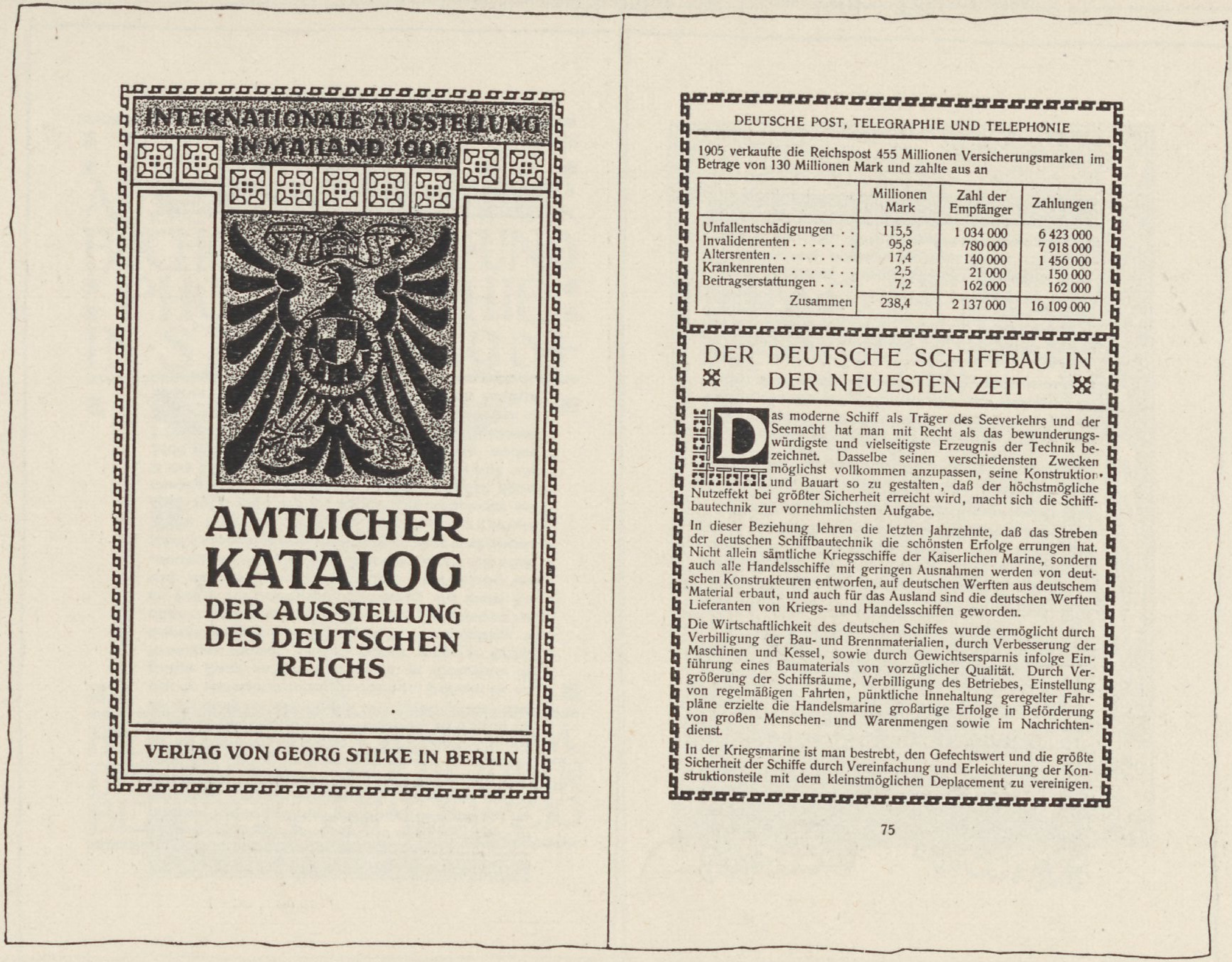
☐ In der kälteren gemäßigten Zone gelegen, ſteht das Deutſche Reich, ſich von den Höhen der Alpen bis zum Niveau der Oſt- und Nordſee erſtreckend, hinſichtlich ſeiner klimatiſchen Beſchaffenheit unter dem Einfluß des Atlantiſchen Ozeans, hat aber dabei ſo große Verſchiedenheiten, daß dieſelben nicht allein auf die Fruchtbarkeit der einzelnen Gegenden von Einfluß ſind, ſondern auch verſchiedene Betriebsformen und Kulturarten bedingen. ☐

☐ Die kälteren Landſtriche ſind das öſtliche Oſtſeegebiet, das herzyniſche Waldgebirgsgebiet, die ſchwäbiſch-bayeriſche Hochebene und das alpine Gebiet, durch Bayern, Württemberg und Hohenzollern ſich erſtreckend. Hier kann man erſt im Monat April vom Eintreten des Frühlings ſprechen, während der Winter frühzeitig beginnt und dem Wachstum der Pflanzen auf Wieſen und Weiden Stillſtand gebietet, ſo daß nur mit einer kurzen Vegetationsperiode zu rechnen iſt, in welcher heiße Sommertage die Früchte ſchneller reifen laſſen, wie andererſeits auch der lange und oft ſtrenge Winter dem Wintergetreide Gefahr bringen kann. In Schleſien dagegen, in der Mitte des Reiches, in Thüringen und Sachſen bringt die mildere Temperatur im März bereits die Vegetation zur Entfaltung, während die Rheinprovinz, der Rheingau und die Rheinebene zu den wärmſten Landſtrichen gehören, in denen die Traube im Sonnenglanz reift. ☐

☐ Ein genügend großes Maß an Niederſchlägen ſichert im allgemeinen ein gedeihliches Wachstum der Pflanzen; aber erhebliche Schwankungen treten auch hier auf. Die Niederſchlagsmengen ſchwanken im Jahresdurchſchnitt in den einzelnen Gegenden zwiſchen 400 und 1720 mm und in den Monaten Mai bis September, in denen das rechtzeitige Eintreten derſelben von ſo beſonderer Bedeutung iſt, nachdem die Winterfeuchtigkeit den Boden verlaſſen hat, zwiſchen 248 und 830 mm. Demnach haben wir Gegenden, in denen die anſpruchsvollſten Pflanzen gedeihen, wie in manchen Gebieten dagegen der Anbau

289

Afb. 4. Textsidor ur samma som föregående

INTERNATIONALE AUSSTELLUNG IN MAILAND 1906

AMTLICHER KATALOG
DER AUSSTELLUNG DES DEUTSCHEN REICHS

VERLAG VON GEORG STILKE IN BERLIN

DEUTSCHE POST, TELEGRAPHIE UND TELEPHONIE

1905 verkaufte die Reichspost 455 Millionen Versicherungsmarken im Betrage von 130 Millionen Mark und zahlte aus an

	Millionen Mark	Zahl der Empfänger	Zahlungen
Unfallentschädigungen . .	115,5	1 034 000	6 423 000
Invalidenrenten	95,8	780 000	7 918 000
Altersrenten	17,4	140 000	1 456 000
Krankenrenten	2,5	21 000	150 000
Beitragserstattungen	7,2	162 000	162 000
Zusammen	238,4	2 137 000	16 109 000

DER DEUTSCHE SCHIFFBAU IN DER NEUESTEN ZEIT

Das moderne Schiff als Träger des Seeverkehrs und der Seemacht hat man mit Recht als das bewunderungswürdigste und vielseitigste Erzeugnis der Technik bezeichnet. Dasselbe seinen verschiedensten Zwecken möglichst vollkommen anzupassen, seine Konstruktion und Bauart so zu gestalten, daß der höchstmögliche Nutzeffekt bei größter Sicherheit erreicht wird, macht sich die Schiffbautechnik zur vornehmlichsten Aufgabe.

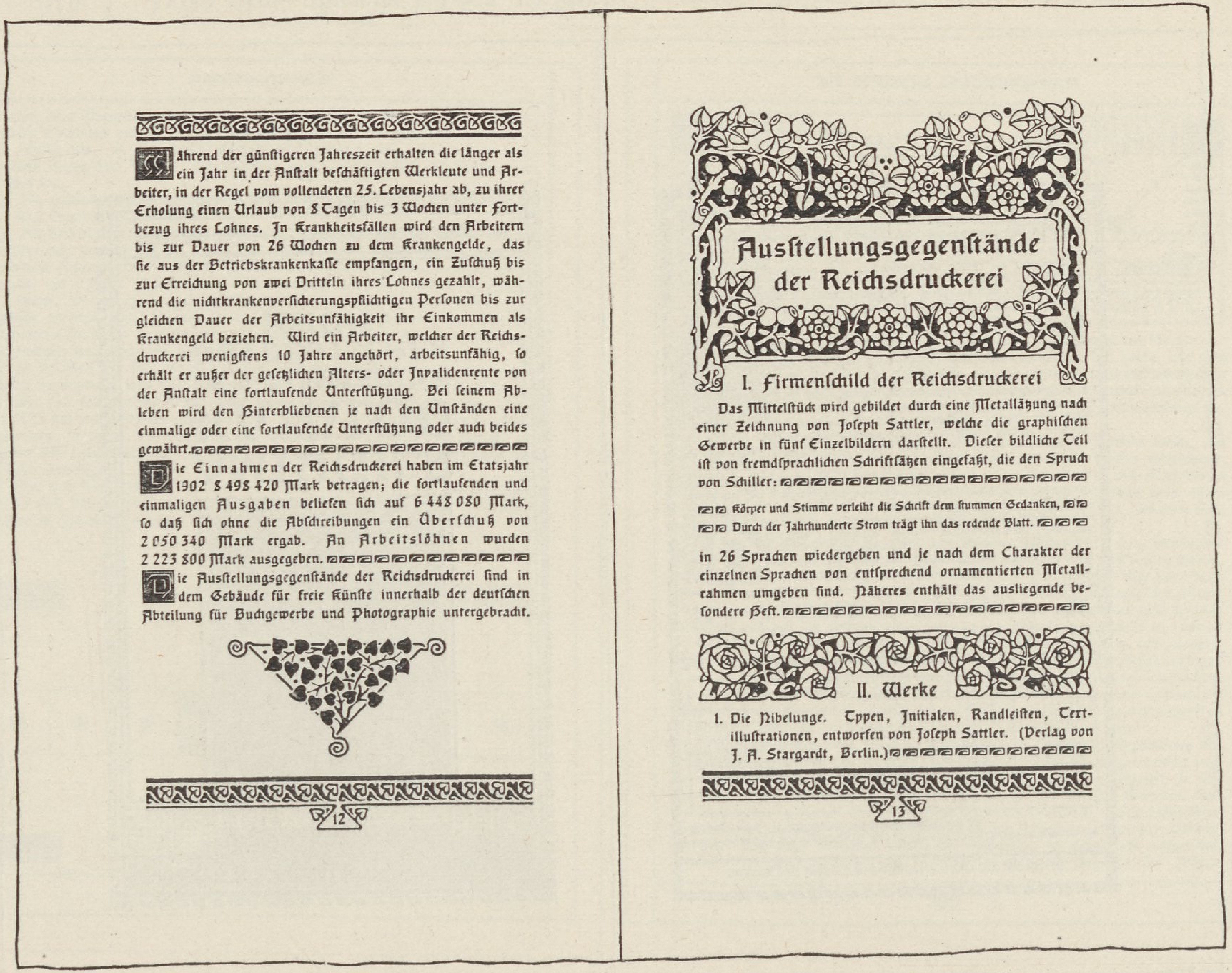
In dieser Beziehung lehren die letzten Jahrzehnte, daß das Streben der deutschen Schiffbautechnik die schönsten Erfolge errungen hat. Nicht allein sämtliche Kriegsschiffe der Kaiserlichen Marine, sondern auch alle Handelsschiffe mit geringen Ausnahmen werden von deutschen Konstrukteuren entworfen, auf deutschen Werften aus deutschem Material erbaut, und auch für das Ausland sind die deutschen Werften Lieferanten von Kriegs- und Handelsschiffen geworden.

Die Wirtschaftlichkeit des deutschen Schiffes wurde ermöglicht durch Verbilligung der Bau- und Brennmaterialien, durch Verbesserung der Maschinen und Kessel, sowie durch Gewichtsersparnis infolge Einführung eines Baumaterials von vorzüglicher Qualität. Durch Vergrößerung der Schiffsräume, Verbilligung des Betriebes, Einstellung von regelmäßigen Fahrten, pünktliche Innehaltung geregelter Fahrpläne erzielte die Handelsmarine großartige Erfolge in Beförderung von großen Menschen- und Warenmengen sowie im Nachrichtendienst.

In der Kriegsmarine ist man bestrebt, den Gefechtswert und die größte Sicherheit der Schiffe durch Vereinfachung und Erleichterung der Konstruktionsteile mit dem kleinstmöglichen Deplacement zu vereinigen.

75

Afb. 5. Tyska rikets officiella katalog, världsutställningen i Milano 1906. Titel och textsida

Während der günstigeren Jahreszeit erhalten die länger als ein Jahr in der Anstalt beschäftigten Werkleute und Arbeiter, in der Regel vom vollendeten 25. Lebensjahr ab, zu ihrer Erholung einen Urlaub von 8 Tagen bis 3 Wochen unter Fortbezug ihres Lohnes. In Krankheitsfällen wird den Arbeitern bis zur Dauer von 26 Wochen zu dem Krankengelde, das sie aus der Betriebskrankenkasse empfangen, ein Zuschuß bis zur Erreichung von zwei Dritteln ihres Lohnes gezahlt, während die nichtkrankenversicherungspflichtigen Personen bis zur gleichen Dauer der Arbeitsunfähigkeit ihr Einkommen als Krankengeld beziehen. Wird ein Arbeiter, welcher der Reichsdruckerei wenigstens 10 Jahre angehört, arbeitsunfähig, so erhält er außer der gesetzlichen Alters- oder Invalidenrente von der Anstalt eine fortlaufende Unterstützung. Bei seinem Ableben wird den Hinterbliebenen je nach den Umständen eine einmalige oder eine fortlaufende Unterstützung oder auch beides gewährt.

Die Einnahmen der Reichsdruckerei haben im Etatsjahr 1902 8 498 420 Mark betragen; die fortlaufenden und einmaligen Ausgaben beliefen sich auf 6 448 080 Mark, so daß sich ohne die Abschreibungen ein Überschuß von 2 050 340 Mark ergab. An Arbeitslöhnen wurden 2 223 800 Mark ausgegeben.

Die Ausstellungsgegenstände der Reichsdruckerei sind in dem Gebäude für freie Künste innerhalb der deutschen Abteilung für Buchgewerbe und Photographie untergebracht.

12

Ausstellungsgegenstände der Reichsdruckerei

I. Firmenschild der Reichsdruckerei

Das Mittelstück wird gebildet durch eine Metallätzung nach einer Zeichnung von Joseph Sattler, welche die graphischen Gewerbe in fünf Einzelbildern darstellt. Dieser bildliche Teil ist von fremdsprachlichen Schriftsätzen eingefaßt, die den Spruch von Schiller:

Körper und Stimme verleiht die Schrift dem stummen Gedanken,
Durch der Jahrhunderte Strom trägt ihn das redende Blatt.

in 26 Sprachen wiedergeben und je nach dem Charakter der einzelnen Sprachen von entsprechend ornamentierten Metallrahmen umgeben sind. Näheres enthält das ausliegende besondere Heft.

II. Werke

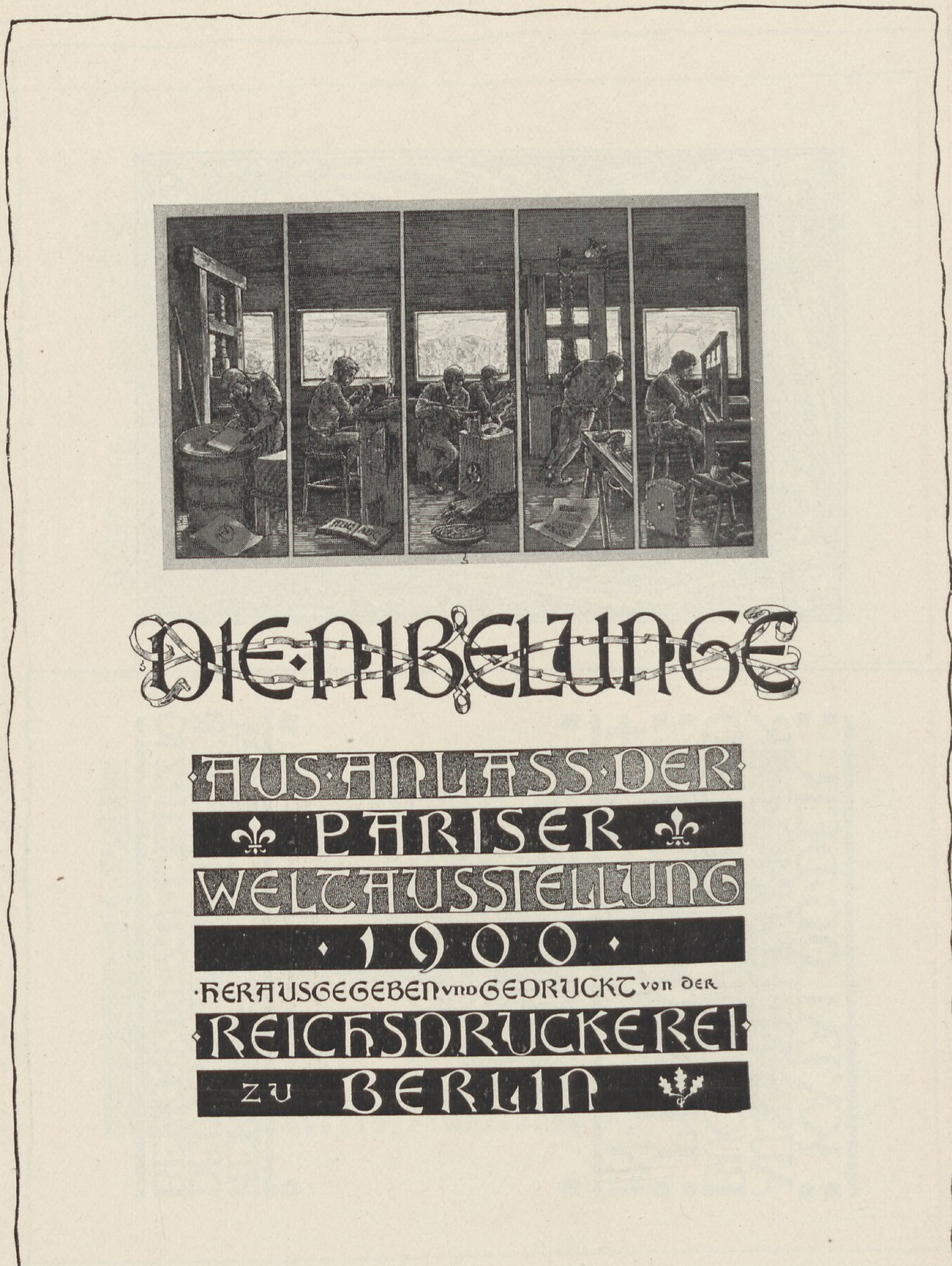
1. Die Nibelunge. Typen, Initialen, Randleisten, Textillustrationen, entworfen von Joseph Sattler. (Verlag von J. A. Stargardt, Berlin.)

13

Afb. 6. Tyska rikstryckeriets katalog, St. Louis 1904. Textuppslag

Afb. 7. Den tyska bokindustriföreningens katalog, St. Louis 1904. Titelsidor

DIE·NIBELUNGE

·AUS·ANLASS·DER·

PARISER

WELTAUSSTELLUNG

·1900·

·HERAUSGEGEBEN VND GEDRUCKT VON DER

·REICHSDRUCKEREI·

ZU BERLIN

Afb. 8. Titelsida ur Nibelungenlied

2009 Dô sluoc der hêrre Irnvrit den küenen spilman,
daz im muosen bresten diu ringes gespan,
unt daz sich beschutte diu brünne viwerrôt.
doch viel der lantcrâve vor dem videlære tôt.

Hâwart unde Hagne zesamne wâren komen.
er möhte wunder kiesen, ders hete war genomen.
diu swert genôte vielen den helden an der hant.
Hâwart muoste sterben von dem von Burgonden lant.

2011 Die Tenen unt die Düringe ir hêrren sâhen tôt.
dô huop sich vor dem hûse ein vreislîcher nôt,
ê si die tür gewunnen mit ellenthafter hant.
des wart dâ verhouwen manic helm unde rant.

2012 „Wîchet," sprach dô Volkêr, „und lât si her in gân!
ez ist sust unverendet, des si dâ habent wân.
si müezen drinne sterben in vil kurzer zît.
si arnent mit dem tôde, daz in diu küniginne gît."

2013 Dô die übermüeten kômen in den sal,
vil manegem wart daz houbet geneiget sô zetal,
daz er muost ersterben von ir swinden slegen.
wol streit der küene Gêrnôt, sam tet ouch Gîselhêr der degen.

Tûsent unde viere kômen in daz hûs,
von swerten sach man blicken vil manegen swinden sûs.
sît wurden doch die recken alle drinne erslagen.
man möhte michel wunder von den Burgonden sagen.

2015 Dar nâch wart ein stille, dô der schal verdôz.
daz bluot allenthalben durch diu löcher vlôz
und dâ ze den rigelsteinen von den tôten man.
daz heten die von Rîne mit starkem ellen getân.

2016 Dô sâzen aber râwen die von Burgonden lant,
diu wâfen mit den schilden si leiten von der hant.
dô stuont noch vor dem hûse der küene spilman;
er warte, ob iemen wolde noch zuo in mit strîte gân.

2017 Der künic klagte sêre, sam tet ouch sîn wîp.
meide unde vrouwen quelten dâ den lîp.
ich wæne des, daz hête der tôt ûf si gesworn.
des wart noch vil der recken von den gesten dâ verlorn.

275

Afb. 9. Textsida ur Nibelungenlied

Die Berlinischen Nachrichten

Bedeutung gegeben, die der König nicht auch der Rüdigerschen Zeitung hat zukommen lassen. Mitunter brachte sie eine Mitteilung später als die Konkurrentin, aber so manche wieder früher. Auch die ergötzliche Allerhöchste Abkanzlung des insolenten Ballettmeisters Poitier, ein allerliebstes kleines „Lokales" aus der Feder des Königs, war in beiden Zeitungen zu lesen". Die außerordentlichen Vergünstigungen Haudes haben eigentlich nur kurze Zeit bestanden: eine Gunst nach der andern, wie die zugesagte Zensurfreiheit und andres mehr, wutde Haude entzogen; er selbst hat das empfunden; auf seine Verstimmung darüber läßt schließen, daß er den stolzen Wahlspruch „Wahrheit und Freyheit", der an der Spitze seines Blatts geprangt hatte, zu Ende 1742 fallen ließ. Daß es von Anfang an im Ruf einer Hofzeitung stand, hat seiner Verbreitung nicht gerade Vorschub geleistet: während es in Hof- und Beamtenkreisen und in der vornehmen Handelswelt gelesen wurde, war es bei den Berliner Bürgern und Handwerkern nicht populär. Es hat niemals die Volkstümlichkeit, die Beliebtheit der Vossischen Zeitung gehabt: wenn der Berliner von seiner Zeitung sprach, so meinte er immer nur die Vossische.

Vorangegangen ist die Haudische Zeitung der Rüdiger-Vossischen in der Einführung der „gelehrten Sachen", aber gerade sie mußten sich von den Kabinettsministern und auch wohl vom Könige den Vorwurf gefallen lassen, sie kränkten „anderer Leuthe Ehre und Leumuth"; sie hatten auch an der Verschärfung der Zensur ihren Anteil. Einen Lessing ebenbürtigen oder auch nur nahekommenden Kritiker und Feuilletonredakteur aber hatten sie nicht aufzuweisen.

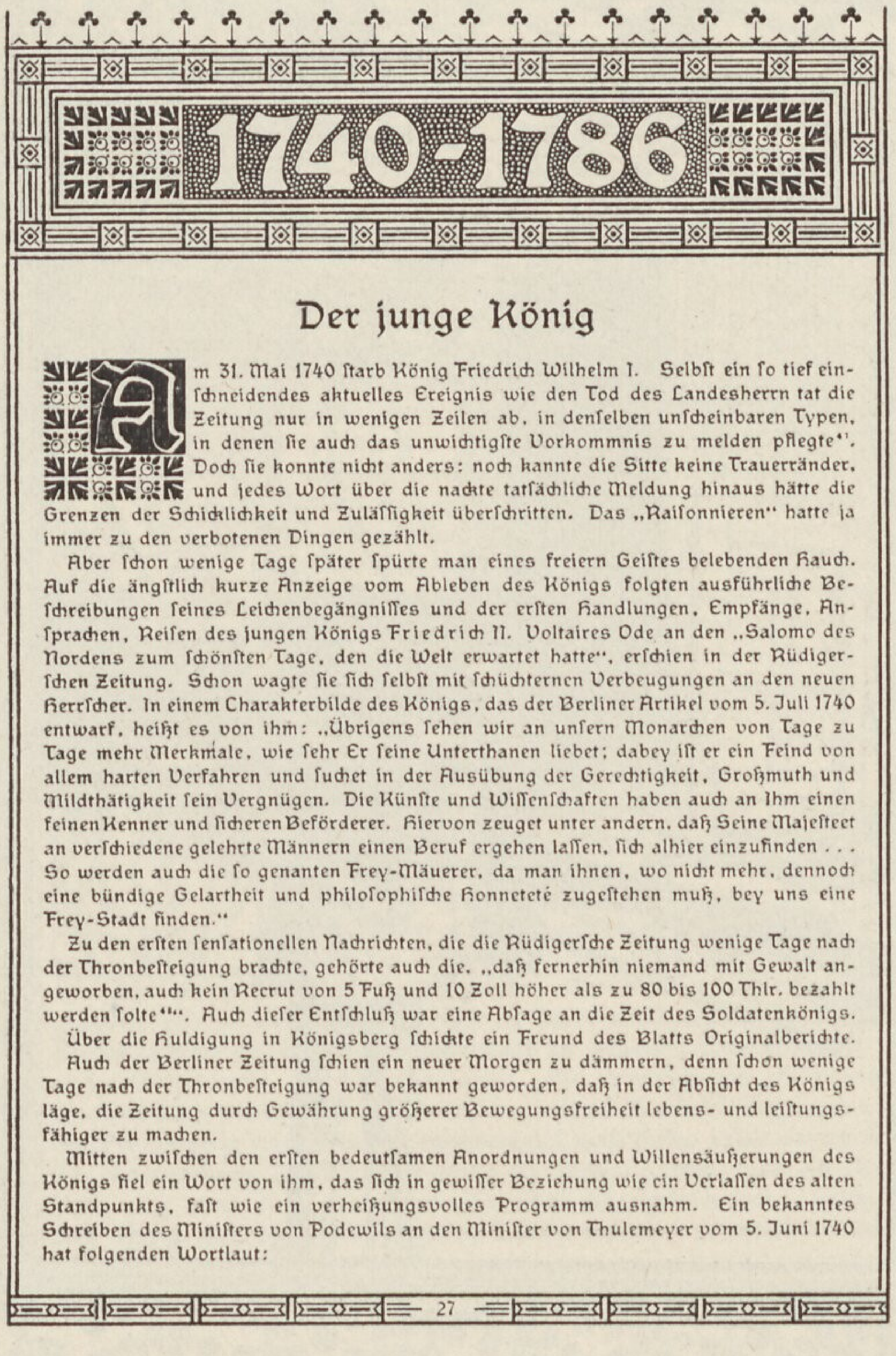
Aus den beiden ersten Schlesischen Kriegen

König Friedrich II. schätzte den Wert und Einfluß der beiden deutschen Berliner Zeitungen nur gering ein. Indem er an die weite Verbreitung und europäische Bedeutung der in Holland erscheinenden französischen Blätter und des einflußreichsten in Deutschland herauskommenden Preßorgans, der „Gazette de Cologne", dachte, wünschte er auch in Berlin durch eine französische Zeitung zu einem größern Publikum zu sprechen. Auf seine Anregung gab Haude ein anfänglich von dem Prediger und Professor am Französischen Gymnasium Formey redigiertes „Journal de Berlin ou Nouvelles politiques et littéraires" heraus; es ging aber schon nach einem Jahr an der Teilnahmlosigkeit des Publikums ein; das war um so auffälliger, als der König selbst es durch Zuwendung von Nachrichten unterstützte. Auch die vielen andern französischen Zeitungen der folgenden Jahrzehnte haben nur ein kurzlebiges Dasein geführt[10].

Eine um so größere Bedeutung gewannen zeitweilig wenigstens, in den beiden Schlesischen Kriegen[11], die Berliner deutschen Zeitungen, als man in ihnen schnell genug die mitarbeitende Hand des Königs erkannte, der mit großem Geschick die Zeitungen seinen Zwecken dienstbar zu machen verstand und sie benutzte, wo er es nützlich fand. Zunächst war der Monarch bemüht, sein Vorgehen gegen Österreich vor der Welt gleichsam als selbstverständlich hinzustellen. Er nahm den Redakteuren die Arbeit ab und ließ ihnen zu einem großen Teil selbstgeschriebene, zu einem andern Teil von ihm wenigstens durchgesehene und korrigierte Berichte zugehen. Zu Kriegszeiten war er der eigentliche Chefredakteur aller Berliner Zeitungen und machte geradezu die öffentliche Meinung.

30

Afb. 10. Textsida ur festskrift för Vossische Zeitung

1740-1786

Der junge König

Am 31. Mai 1740 starb König Friedrich Wilhelm I. Selbst ein so tief einschneidendes aktuelles Ereignis wie den Tod des Landesherrn tat die Zeitung nur in wenigen Zeilen ab, in denselben unscheinbaren Typen, in denen sie auch das unwichtigste Vorkommnis zu melden pflegte“. Doch sie konnte nicht anders: noch kannte die Sitte keine Trauerränder, und jedes Wort über die nackte tatsächliche Meldung hinaus hätte die Grenzen der Schicklichkeit und Zulässigkeit überschritten. Das „Raisonnieren“ hatte ja immer zu den verbotenen Dingen gezählt.

Aber schon wenige Tage später spürte man eines freiern Geistes belebenden Hauch. Auf die ängstlich kurze Anzeige vom Ableben des Königs folgten ausführliche Beschreibungen seines Leichenbegängnisses und der ersten Handlungen, Empfänge, Ansprachen, Reisen des jungen Königs Friedrich II. Voltaires Ode an den „Salomo des Nordens zum schönsten Tage, den die Welt erwartet hatte“, erschien in der Rüdigerschen Zeitung. Schon wagte sie sich selbst mit schüchternen Verbeugungen an den neuen Herrscher. In einem Charakterbilde des Königs, das der Berliner Artikel vom 5. Juli 1740 entwarf, heißt es von ihm: „Übrigens sehen wir an unsern Monarchen von Tage zu Tage mehr Merkmale, wie sehr Er seine Unterthanen liebet; dabey ist er ein Feind von allem harten Verfahren und suchet in der Ausübung der Gerechtigkeit, Großmuth und Mildthätigkeit sein Vergnügen. Die Künste und Wissenschaften haben auch an Ihm einen feinen Kenner und sicheren Beförderer. Hiervon zeuget unter andern, daß Seine Majesteet an verschiedene gelehrte Männern einen Beruf ergehen lassen, sich alhier einzufinden . . . So werden auch die so genanten Frey-Mäuerer, da man ihnen, wo nicht mehr, dennoch eine bündige Gelartheit und philosophische Honneteté zugestehen muß, bey uns eine Frey-Stadt finden.“

Zu den ersten sensationellen Nachrichten, die die Rüdigersche Zeitung wenige Tage nach der Thronbesteigung brachte, gehörte auch die, „daß fernerhin niemand mit Gewalt angeworben, auch kein Recrut von 5 Fuß und 10 Zoll höher als zu 80 bis 100 Thlr. bezahlt werden solte“. Auch dieser Entschluß war eine Absage an die Zeit des Soldatenkönigs.

Über die Huldigung in Königsberg schickte ein Freund des Blatts Originalberichte.

Auch der Berliner Zeitung schien ein neuer Morgen zu dämmern, denn schon wenige Tage nach der Thronbesteigung war bekannt geworden, daß in der Absicht des Königs läge, die Zeitung durch Gewährung größerer Bewegungsfreiheit lebens- und leistungsfähiger zu machen.

Mitten zwischen den ersten bedeutsamen Anordnungen und Willensäußerungen des Königs fiel ein Wort von ihm, das sich in gewisser Beziehung wie ein Verlassen des alten Standpunkts, fast wie ein verheißungsvolles Programm ausnahm. Ein bekanntes Schreiben des Ministers von Podewils an den Minister von Thulemeyer vom 5. Juni 1740 hat folgenden Wortlaut:

27

Afb. 11. Textsida ur festskrift för Vossische Zeitung

Afb. 12. Illustrationssida ur statstryckeriets i Wien 100=års festskrift

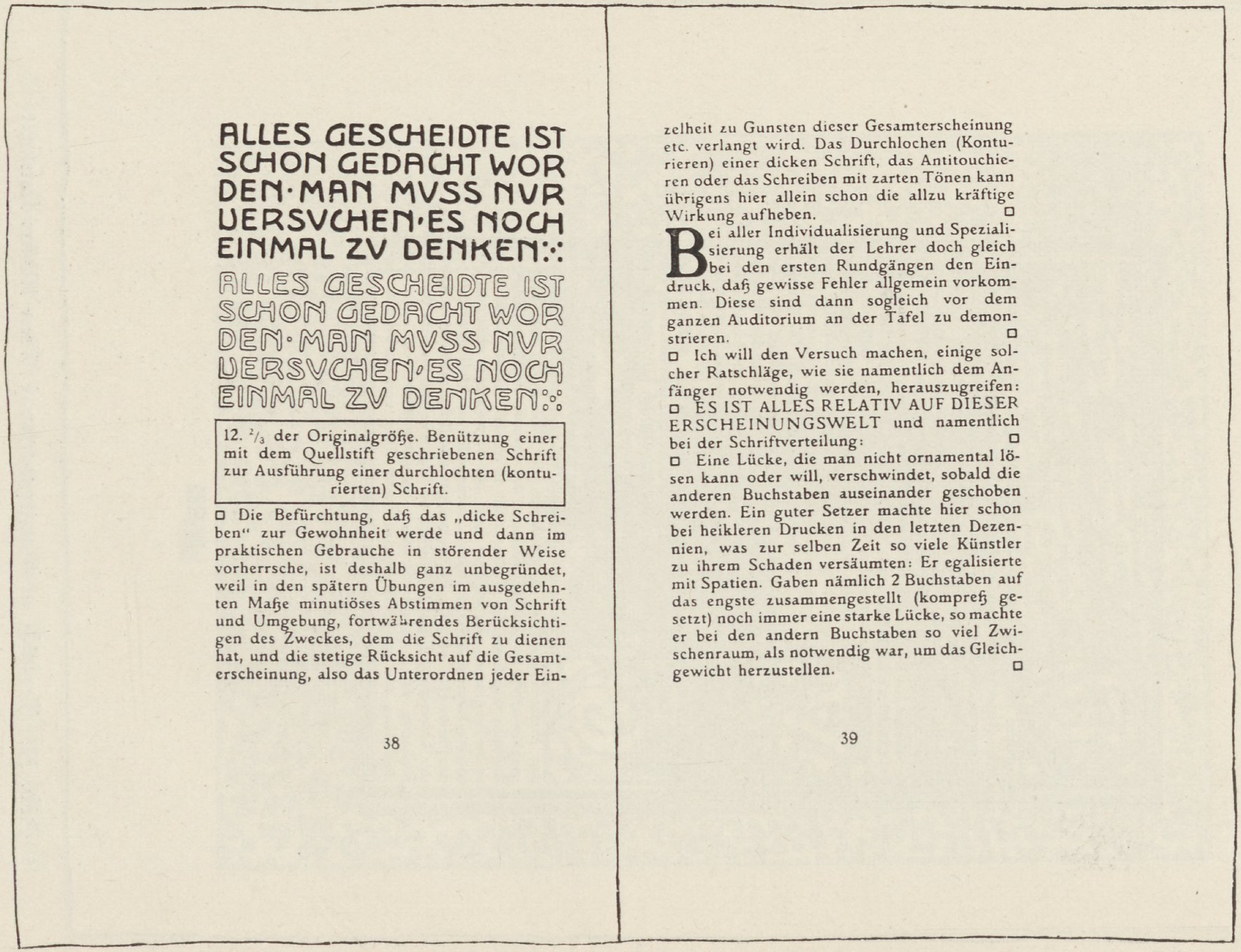
Fortan bleibt die k. k. Hof- und Staatsdruckerei mit der Gesellschaft für vervielfältigende Kunst immerdar in anregender Verbindung, wie sie andrerseits auch vom k. k. Österreichischen Museum direkt oder indirekt Impulse beziehungsweise Aufträge empfängt. Hiezu gehört das Wiener Heilthumbuch vom Jahre 1502, 1882, und das von Sitte und Salb herausgegebene Werk, Die Initialen der Renaissance, 26 Tafeln nebst Text, 1882. Zu verschiedenen größeren Publikationen der Gesellschaft für vervielfältigende Kunst besorgte die Staatsanstalt den Druck des Textes, so für den Holbeintisch, 1887, für Führich, Legende des heiligen Wendelin, 1878, Ludwig H. Fischer, Historische Landschaften, 1882, Mařak, Österreichs Waldcharaktere, 1882, für das Kronprinz Rudolf-Album, 1883, und für den Huldigungsfestzug der Stadt Wien, 1880.

Vor allem aber bildet ein bleibendes Verdienst der k. k. Hof- und Staatsdruckerei die typographische Herstellung und illustrative Ausstattung der von der genannten Gesellschaft 1887 begründeten und heute noch erscheinenden Zeitschrift, Die graphischen Künste. Ihre Gründung markiert für alle Folgezeit den Augenblick, da Österreich die Führung auf dem Gebiet dieser Künste übernahm; sie hat die kostspielige und deshalb bei Zeitschriften in solchem Maße nirgends angewandte Illustration durch Kupferstiche und Radierungen im Texte in den deutschen Verlag aufs neue eingeführt.

Gleiches Lob gebührt wohlverdienterweise auch dem Werke, welches die Gesellschaft im Anschluß an diese Zeitschrift herauszugeben unternahm: Die vervielfältigende Kunst der Gegenwart, welches ebenfalls in der Staatsdruckerei gedruckt wird. Seine Aufgabe war, ein „Gesamtbild der vervielfältigenden Kunst der Gegenwart, vor allem von dem Schaffen des Holzschnitts, des Kupferstichs, der Radierung, der Lithographie sowie des Farbendrucks in den vornehmsten Kunstländern Europas und Amerikas Rechenschaft zu geben". Daneben, so hieß es im Programm, werden aber auch „die vornehmsten photomechanischen Reproduktionsverfahren, vornehmlich die Heliogravüre und die Phototypie mit ihren Nebenzweigen und ihren zahlreichen Arten der Anwendung Berücksichtigung zu finden haben, weil sie für die Richtung der Zeit vorzugsweise charakteristisch und auch auf den Gang der vervielfältigenden Kunst selbst von unabweisbarem

101

Afb. 13. Textsida ur Statstryckeriets i Wien 100-års festskrift

ALLES GESCHEIDTE IST SCHON GEDACHT WORDEN·MAN MUSS NUR VERSUCHEN·ES NOCH EINMAL ZU DENKEN:

ALLES GESCHEIDTE IST SCHON GEDACHT WORDEN·MAN MUSS NUR VERSUCHEN·ES NOCH EINMAL ZU DENKEN:

12. $^2/_3$ der Originalgröße. Benützung einer mit dem Quellstift geschriebenen Schrift zur Ausführung einer durchlochten (konturierten) Schrift.

□ Die Befürchtung, daß das „dicke Schreiben" zur Gewohnheit werde und dann im praktischen Gebrauche in störender Weise vorherrsche, ist deshalb ganz unbegründet, weil in den spätern Übungen im ausgedehnten Maße minutiöses Abstimmen von Schrift und Umgebung, fortwährendes Berücksichtigen des Zweckes, dem die Schrift zu dienen hat, und die stetige Rücksicht auf die Gesamterscheinung, also das Unterordnen jeder Einzelheit zu Gunsten dieser Gesamterscheinung etc. verlangt wird. Das Durchlochen (Konturieren) einer dicken Schrift, das Antitouchieren oder das Schreiben mit zarten Tönen kann übrigens hier allein schon die allzu kräftige Wirkung aufheben. □

Bei aller Individualisierung und Spezialisierung erhält der Lehrer doch gleich bei den ersten Rundgängen den Eindruck, daß gewisse Fehler allgemein vorkommen. Diese sind dann sogleich vor dem ganzen Auditorium an der Tafel zu demonstrieren. □

□ Ich will den Versuch machen, einige solcher Ratschläge, wie sie namentlich dem Anfänger notwendig werden, herauszugreifen:

□ ES IST ALLES RELATIV AUF DIESER ERSCHEINUNGSWELT und namentlich bei der Schriftverteilung: □

□ Eine Lücke, die man nicht ornamental lösen kann oder will, verschwindet, sobald die anderen Buchstaben auseinander geschoben werden. Ein guter Setzer machte hier schon bei heikleren Drucken in den letzten Dezennien, was zur selben Zeit so viele Künstler zu ihrem Schaden versäumten: Er egalisierte mit Spatien. Gaben nämlich 2 Buchstaben auf das engste zusammengestellt (kompreß gesetzt) noch immer eine starke Lücke, so machte er bei den andern Buchstaben so viel Zwischenraum, als notwendig war, um das Gleichgewicht herzustellen. □

38 39

Afb. 14. Uppslag ur Unterricht in ornamentaler Schrift

Kölner Druck und kehrt dann 1536 ebendaselbst auf einem Kommentar des Albertus Magnus, in beiden Fällen ohne Angabe des Druckers und Verlegers, wieder. Ob dieses Blatt nicht ursprünglich für eine Mainzer Druckerei angefertigt worden, muß freilich bei dem Mangel an näheren Nachweisen unentschieden bleiben, hat aber aus inneren

Hans Sebald Beham Vergl. Seite 17

Gründen die größte Wahrscheinlichkeit für sich. Jedenfalls war in unserem Fall der Holzstock zeitweise nach Mainz gekommen zur Zierde des Jordan'schen Druckes. Bleiben wir bei den Holzschnitten von Woensam, und zwar zunächst bei den selbstständigen Darstellungen, so ist bei dem nächsten Holzstocke hervorzuheben, daß dieser den Namenszug unseres Meisters, gebildet aus den in einander geschobenen Buchstaben AW, über der Landschaft enthält. Auch diese Darstellung des Weltenschöpfers

Hans Sebald Beham Vergl. Seite 17

(M 266, 267) ist wiederholt benutzt. Vielleicht schon 1525 entstanden, erscheint sie zuerst in den lateinischen Bibel-Ausgaben des Quentel-schen Verlags, nämlich jener des Rudelius von 1527 und dann der im September 1529 vollendeten Biblia integra. Wohl noch während des Druckes letztgenannter wanderte der Stock von Köln nach Worms und

12

diente hier sofort in der in demselben Jahr von Peter Schöffer d. J.[3] gedruckten deutschen Bibel (B-B 99); schließlich kehrt er in unserer Dietenberger-Bibel in dem Druck von Peter Jordan-Mainz wieder. Ob dieser Holzstock inzwischen als Eigenthum von einer Hand in die andere übergegangen ist, bleibt unerwiesen; vermuthlich blieb er im Besitze des Verlegers

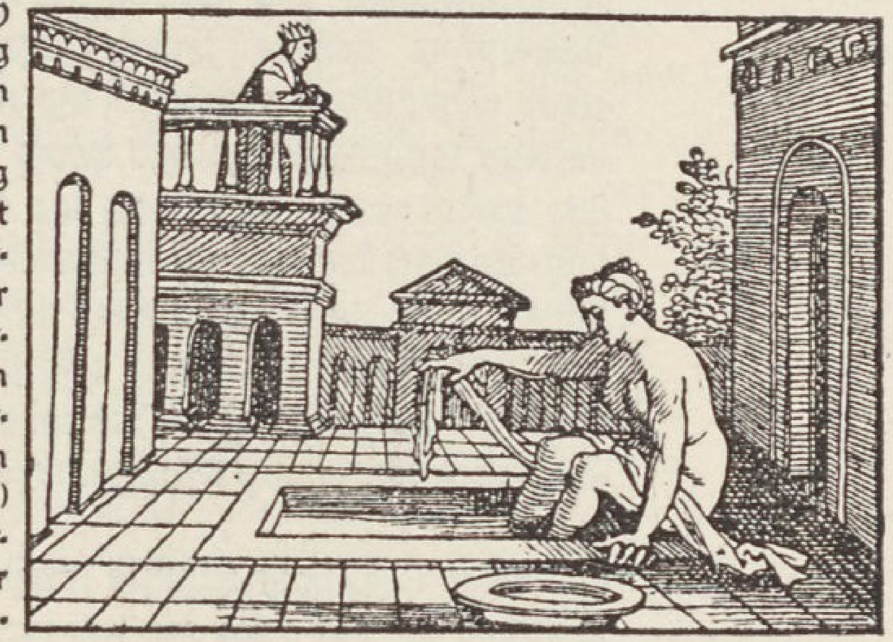

P. Quentel und war nur zeitweise gegen Entgelt an Peter Schöffer überlassen worden. Daß nach so häufiger Benutzung, welche bei den kräftigen Papieren jener Zeit und dem entsprechend großen Pressendruck den Stock über Gebühr in Anspruch nehmen mußte, schließlich noch gute Abdrücke, wie in der Dietenberger'schen Bibel, geliefert wurden, drängte von

Hans Sebald Beham Vergl. Seite 17

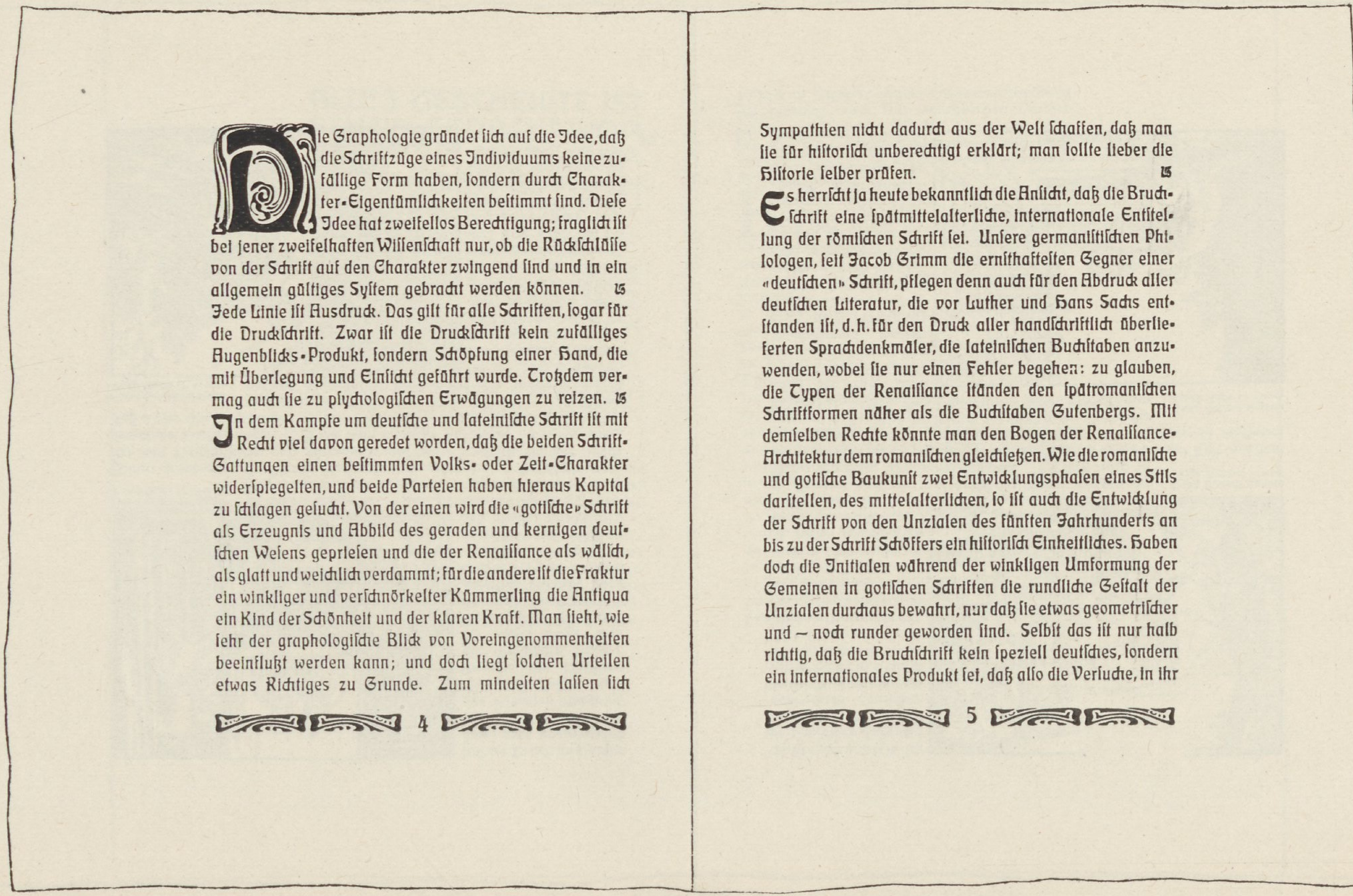
Hans Sebald Beham Vergl. Seite 17

selbst die Frage nach einer Vervielfältigung der Druckplatte in den Vordergrund. Sofern nicht nach Abnützung Neuschnitte[4] gefertigt wurden, spricht die Vermuthung auch hier für eine gegossene Wiederholung der Platte, ein Verfahren, welches erwiesenermaaßen schon vordem geübt wurde.[5] Eine sorgfältige Vergleichung, welche aber die Grenzen dieser Aus-

13

Afb. 15. Uppslag ur Friedrich Schneider, Dietenbergers Bibeldruck

Die Graphologie gründet sich auf die Idee, daß die Schriftzüge eines Individuums keine zufällige Form haben, sondern durch Charakter-Eigentümlichkeiten bestimmt sind. Diese Idee hat zweifellos Berechtigung; fraglich ist bei jener zweifelhaften Wissenschaft nur, ob die Rückschlüsse von der Schrift auf den Charakter zwingend sind und in ein allgemein gültiges System gebracht werden können.

Jede Linie ist Ausdruck. Das gilt für alle Schriften, sogar für die Druckschrift. Zwar ist die Druckschrift kein zufälliges Augenblicks-Produkt, sondern Schöpfung einer Hand, die mit Überlegung und Einsicht geführt wurde. Trotzdem vermag auch sie zu psychologischen Erwägungen zu reizen.

In dem Kampfe um deutsche und lateinische Schrift ist mit Recht viel davon geredet worden, daß die beiden Schrift-Gattungen einen bestimmten Volks- oder Zeit-Charakter widerspiegelten, und beide Parteien haben hieraus Kapital zu schlagen gesucht. Von der einen wird die «gotische» Schrift als Erzeugnis und Abbild des geraden und kernigen deutschen Wesens gepriesen und die der Renaissance als wälsch, als glatt und weichlich verdammt; für die andere ist die Fraktur ein winkliger und verschnörkelter Kümmerling die Antiqua ein Kind der Schönheit und der klaren Kraft. Man sieht, wie sehr der graphologische Blick von Voreingenommenheiten beeinflußt werden kann; und doch liegt solchen Urteilen etwas Richtiges zu Grunde. Zum mindesten lassen sich

4

Sympathien nicht dadurch aus der Welt schaffen, daß man sie für historisch unberechtigt erklärt; man sollte lieber die Historie selber prüfen.

Es herrscht ja heute bekanntlich die Ansicht, daß die Bruchschrift eine spätmittelalterliche, internationale Entstellung der römischen Schrift sei. Unsere germanistischen Philologen, seit Jacob Grimm die ernsthaftesten Gegner einer «deutschen» Schrift, pflegen denn auch für den Abdruck aller deutschen Literatur, die vor Luther und Hans Sachs entstanden ist, d. h. für den Druck aller handschriftlich überlieferten Sprachdenkmäler, die lateinischen Buchstaben anzuwenden, wobei sie nur einen Fehler begehen: zu glauben, die Typen der Renaissance ständen den spätromanischen Schriftformen näher als die Buchstaben Gutenbergs. Mit demselben Rechte könnte man den Bogen der Renaissance-Architektur dem romanischen gleichsetzen. Wie die romanische und gotische Baukunst zwei Entwicklungsphasen eines Stils darstellen, des mittelalterlichen, so ist auch die Entwicklung der Schrift von den Unzialen des fünften Jahrhunderts an bis zu der Schrift Schöffers ein historisch Einheitliches. Haben doch die Initialen während der winkligen Umformung der Gemeinen in gotischen Schriften die rundliche Gestalt der Unzialen durchaus bewahrt, nur daß sie etwas geometrischer und – noch runder geworden sind. Selbst das ist nur halb richtig, daß die Bruchschrift kein speziell deutsches, sondern ein internationales Produkt sei, daß also die Versuche, in ihr

5

Afb. 16. Uppslag ur Psychologie der Schrift

2

Graphology is based upon the idea that an individual's handwriting does not shape it= self by accident or chance, but is determined by peculiarities of character. Doubtless, the idea is justifiable; the only question about this doubtful science is whether the conclusions a pos= teriori from the writing as to the character are cogent, and whether they can be reduced to a system that shall obtain generally.

Every line is expression. This holds good for any writ= ing, even for printing=characters. To be sure, printing= characters are not an accidental product of the moment, but the work of a hand guided by thought and judgment; for all that, they may elicit, yea challenge psychological consideration.

In the contest for German and Latin text, it has often been said, and with good reason, that these two kinds of letters reflect the character of a certain people and age; this the contending parties have sought to turn each to their advantage. The one party commend the »Gothic« as being the product of German nature, whose upright, hardy character it reflects, while they condemn the Renaissance letters as exotic, smooth and effem= inate. The other party discard black=letter, calling it an angular, distorted, wriggling misgrowth unfit to live, while they term the »Roman«: a child of beauty

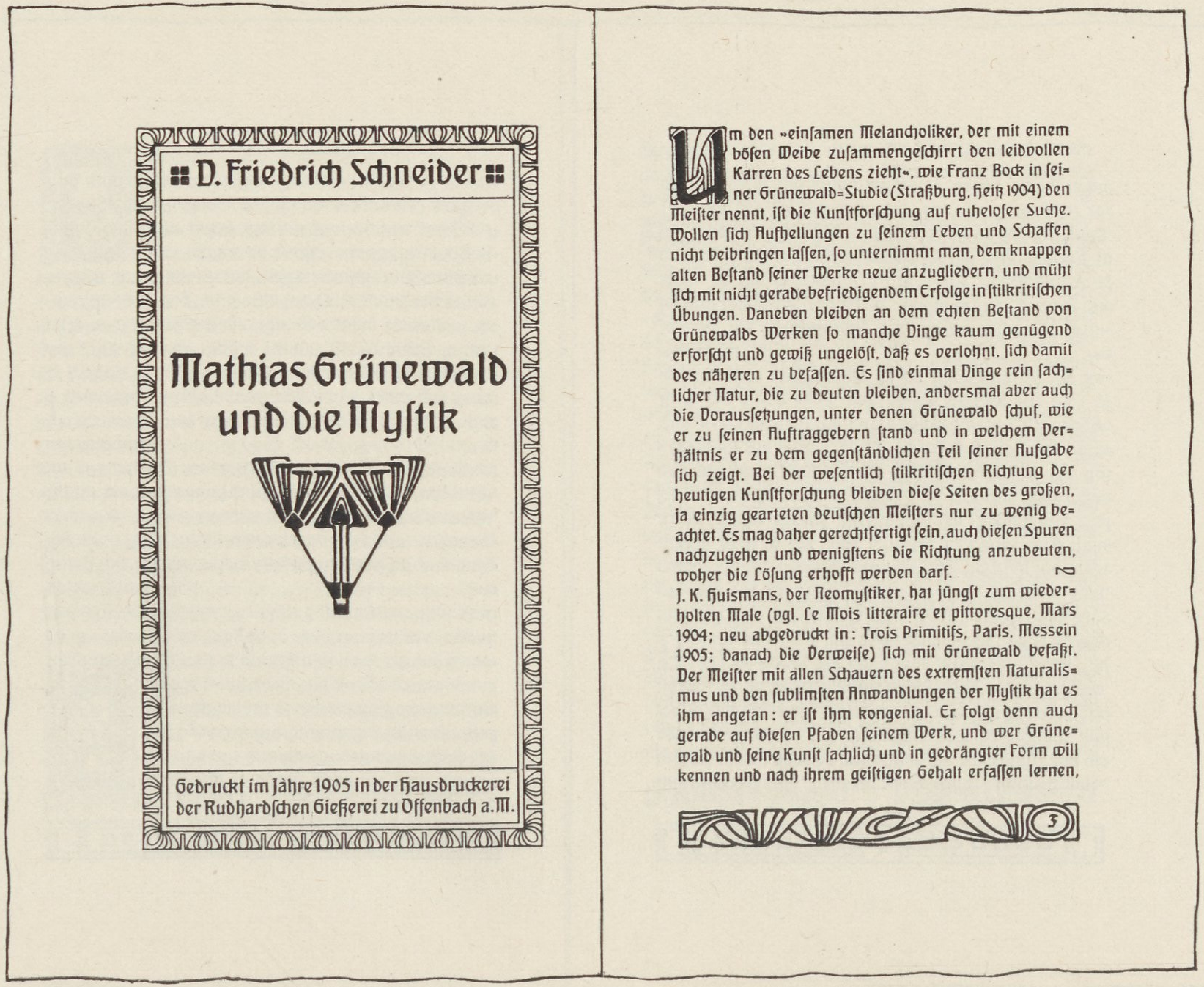
3

and pure strength. Thus we see to what degree grapho= logical views may be prejudiced by partiality; and yet such opinions do not altogether lack foundation and truth. And certainly, we cannot do away with individual likings by declaring they are historically unwarrantable.

As we all know, the opinion is prevalent to=day that black=letter is a late mediæval distortion of Roman text. German philologists, who, since Jacob Grimm, have become the confirmed enemies of a »German« text, employ latin letters in printing any German literature dating back to the time anterior to Luther and Hans Sachs, which means all the literary monuments that have come down to us as MSS. In so doing, they make one mistake: they believe that the types of the Re= naissance are more closely related to the late=Romanic characters than are the letters which Gutenberg wrought. With the same right, one might declare the arch of Renaissance architecture to be the same as the Ro= manesque.

Just as the Romanesque and Gothic styles of archi= tecture represent two phases of the development of one style, of the mediæval, so also the development of writing from the uncial letters of the fifth century to the letters of Schœffer is historically a uniform growth. For, did not the initial letters, during the angular re= modelling of the small letters in Gothic texts, retain

Afb. 17. Uppslag ur On the Psychology of Writing

D. Friedrich Schneider

Mathias Grünewald und die Mystik

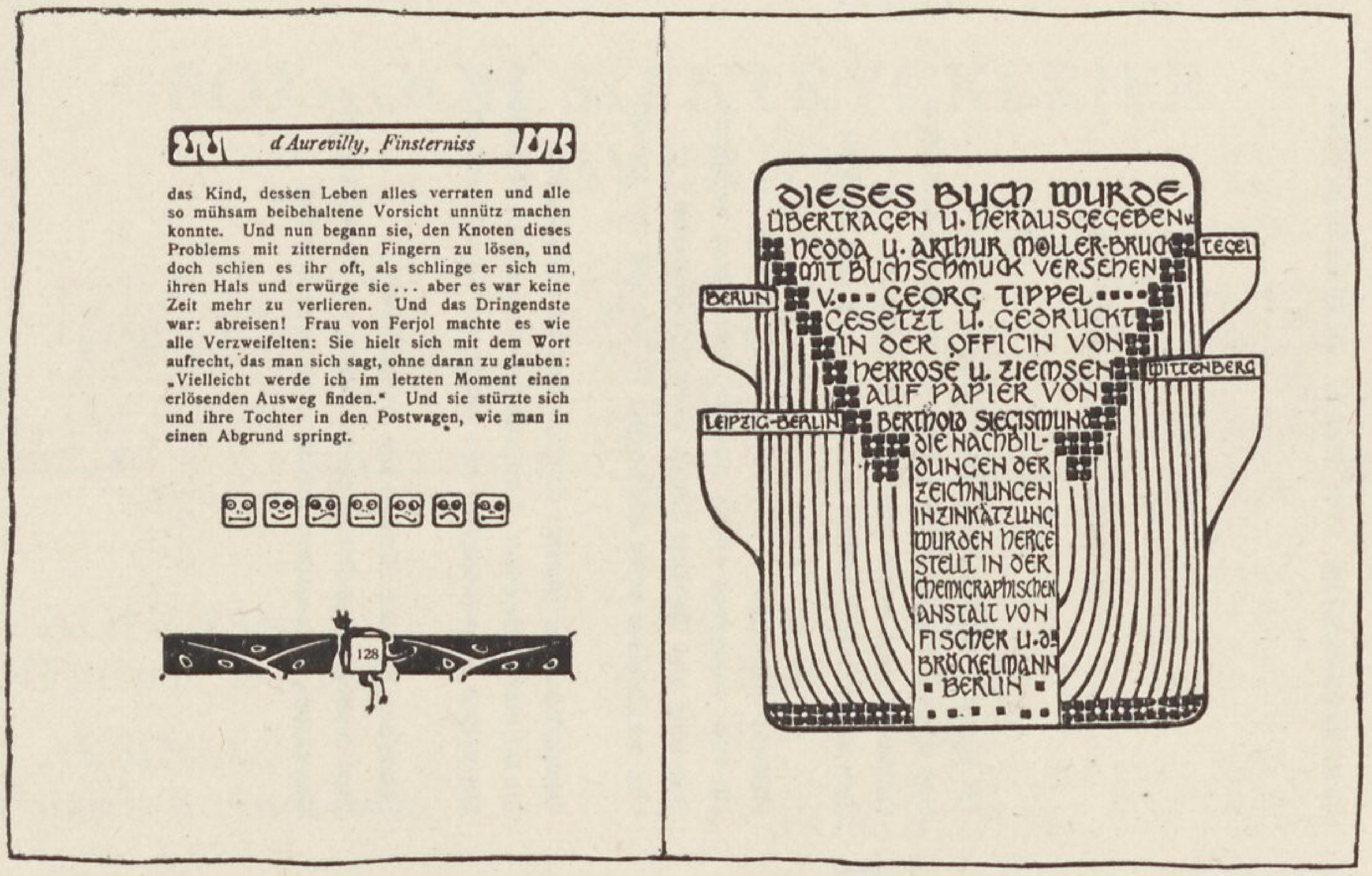
Gedruckt im Jahre 1905 in der Hausdruckerei der Rudhardschen Gießerei zu Offenbach a. M.

Um den »einsamen Melancholiker, der mit einem bösen Weibe zusammengeschirrt den leidvollen Karren des Lebens zieht«, wie Franz Bock in seiner Grünewald-Studie (Straßburg, Heitz 1904) den Meister nennt, ist die Kunstforschung auf ruheloser Suche. Wollen sich Aufhellungen zu seinem Leben und Schaffen nicht beibringen lassen, so unternimmt man, dem knappen alten Bestand seiner Werke neue anzugliedern, und müht sich mit nicht gerade befriedigendem Erfolge in stilkritischen Übungen. Daneben bleiben an dem echten Bestand von Grünewalds Werken so manche Dinge kaum genügend erforscht und gewiß ungelöst, daß es verlohnt, sich damit des näheren zu befassen. Es sind einmal Dinge rein sachlicher Natur, die zu deuten bleiben, andersmal aber auch die Voraussetzungen, unter denen Grünewald schuf, wie er zu seinen Auftraggebern stand und in welchem Verhältnis er zu dem gegenständlichen Teil seiner Aufgabe sich zeigt. Bei der wesentlich stilkritischen Richtung der heutigen Kunstforschung bleiben diese Seiten des großen, ja einzig gearteten deutschen Meisters nur zu wenig beachtet. Es mag daher gerechtfertigt sein, auch diesen Spuren nachzugehen und wenigstens die Richtung anzudeuten, woher die Lösung erhofft werden darf.

J. K. Huismans, der Neomystiker, hat jüngst zum wiederholten Male (vgl. Le Mois litteraire et pittoresque, Mars 1904; neu abgedruckt in: Trois Primitifs, Paris, Messein 1905; danach die Verweise) sich mit Grünewald befaßt. Der Meister mit allen Schauern des extremsten Naturalismus und den sublimsten Anwandlungen der Mystik hat es ihm angetan: er ist ihm kongenial. Er folgt denn auch gerade auf diesen Pfaden seinem Werk, und wer Grünewald und seine Kunst sachlich und in gedrängter Form will kennen und nach ihrem geistigen Gehalt erfassen lernen,

3

Afb. 18. Mathias Grünewald und die Mystik. Titel och textsida

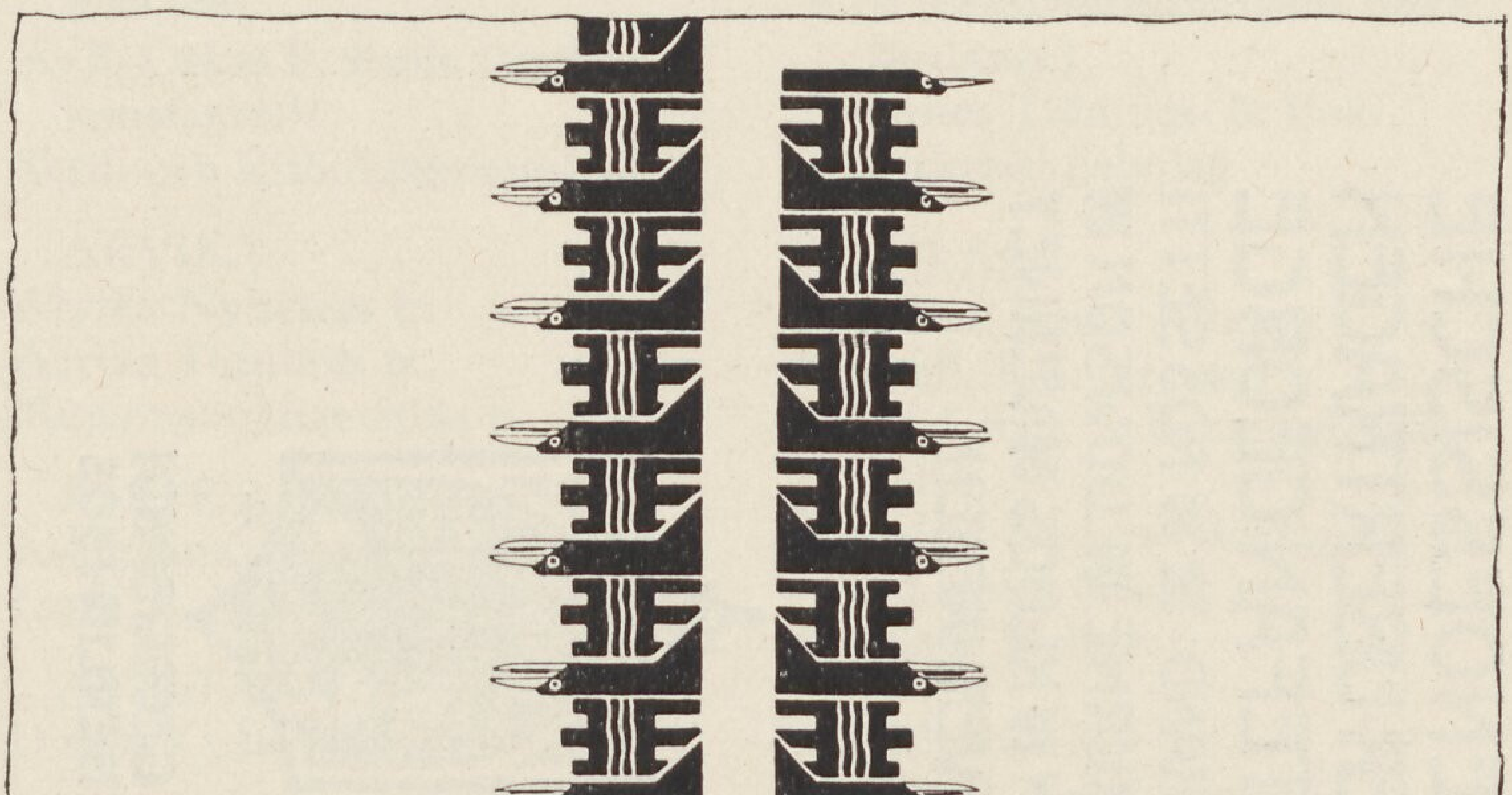

d'Aurevilly, Finsterniss

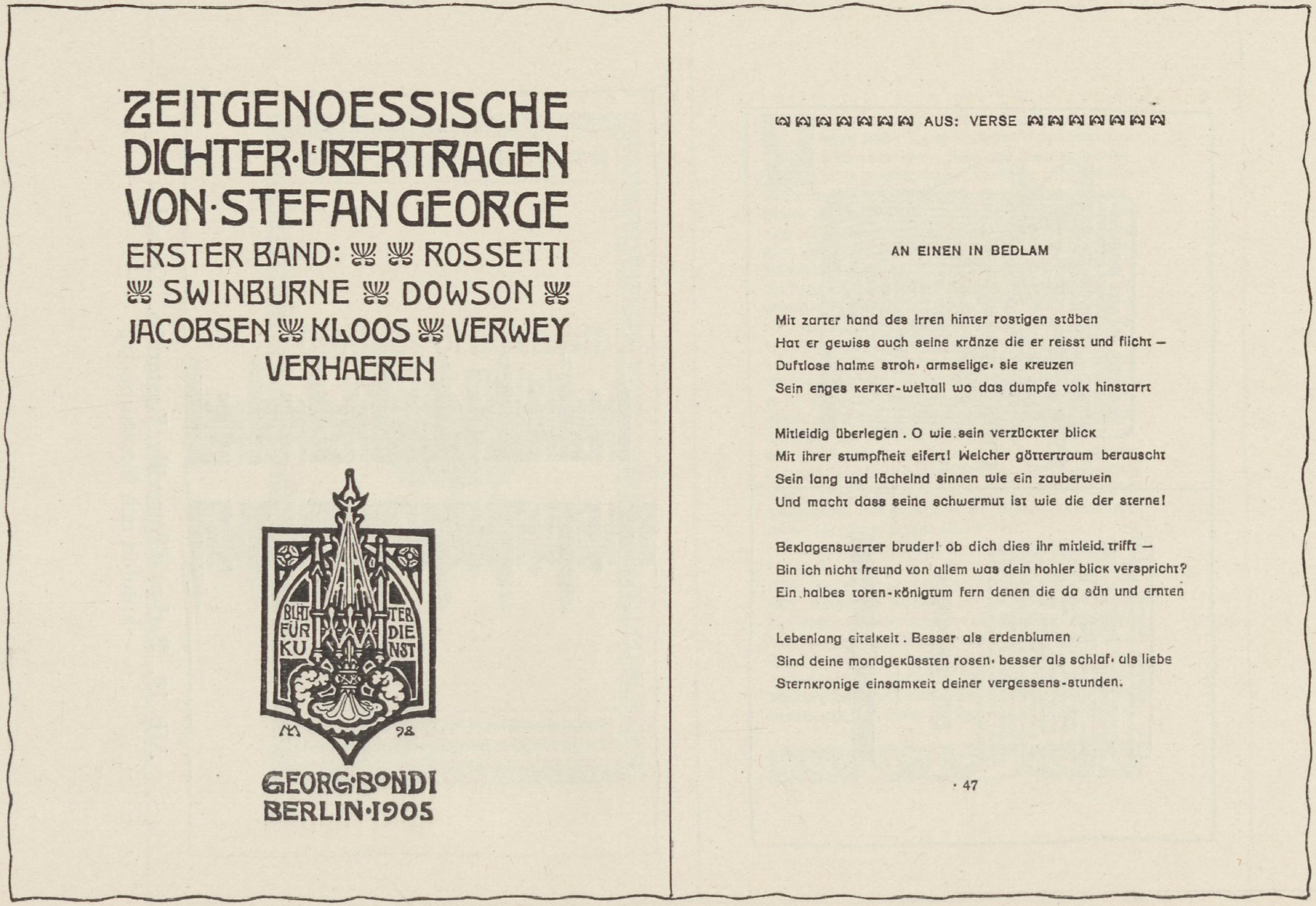
das Kind, dessen Leben alles verraten und alle so mühsam beibehaltene Vorsicht unnütz machen konnte. Und nun begann sie, den Knoten dieses Problems mit zitternden Fingern zu lösen, und doch schien es ihr oft, als schlinge er sich um ihren Hals und erwürge sie . . . aber es war keine Zeit mehr zu verlieren. Und das Dringendste war: abreisen! Frau von Ferjol machte es wie alle Verzweifelten: Sie hielt sich mit dem Wort aufrecht, das man sich sagt, ohne daran zu glauben: „Vielleicht werde ich im letzten Moment einen erlösenden Ausweg finden.“ Und sie stürzte sich und ihre Tochter in den Postwagen, wie man in einen Abgrund springt.

128

DIESES BUCH WURDE ÜBERTRAGEN U. HERAUSGEGEBEN V. HEDDA U. ARTHUR MOLLER-BRUCK TEGEL MIT BUCHSCHMUCK VERSEHEN V. GEORG TIPPEL BERLIN GESETZT U. GEDRUCKT IN DER OFFICIN VON HERROSÉ U. ZIEMSEN WITTENBERG AUF PAPIER VON BERTHOLD SIEGISMUND LEIPZIG-BERLIN DIE NACHBILDUNGEN DER ZEICHNUNGEN IN ZINKÄTZUNG WURDEN HERGESTELLT IN DER CHEMIGRAPHISCHEN ANSTALT VON FISCHER U. D. BRÜCKELMANN BERLIN

Afb. 19. Barbey d'Aurevilly, Finsterniss. Textsida, kolofon och försatsuppslag

ZEITGENOESSISCHE DICHTER·ÜBERTRAGEN VON·STEFAN GEORGE

ERSTER BAND: ROSSETTI SWINBURNE DOWSON JACOBSEN KLOOS VERWEY VERHAEREN

GEORG·BONDI
BERLIN·1905

AUS: VERSE

AN EINEN IN BEDLAM

Mit zarter hand des irren hinter rostigen stäben
Hat er gewiss auch seine kränze die er reisst und flicht —
Duftlose halme stroh· armselige· sie kreuzen
Sein enges kerker-weltall wo das dumpfe volk hinstarrt

Mitleidig überlegen . O wie sein verzückter blick
Mit ihrer stumpfheit eifert! Welcher götttertraum berauscht
Sein lang und lächelnd sinnen wie ein zauberwein
Und macht dass seine schwermut ist wie die der sterne!

Beklagenswerter bruder! ob dich dies ihr mitleid trifft —
Bin ich nicht freund von allem was dein hohler blick verspricht?
Ein halbes toren-königtum fern denen die da sän und ernten

Lebenlang eitelkeit . Besser als erdenblumen
Sind deine mondgeküssten rosen· besser als schlaf· als liebe
Sternkronige einsamkeit deiner vergessens-stunden.

· 47

Afb. 20. Zeitgenoessische Dichter. Titel och textsida

BOK= OCH STENTRYCKERIER I SVERIGE

ALINGSÅS:
Michelsen, William

ARBOGA:
Östgren & Andersson

ARBRÅ:
Nygren J. L. (acc.=tr.)

ARLÖF:
A.=B. Oskar E. Kulls Grafiska konstanstalt
Skrif= och Ritboksaktiebolaget

ARVIKA:
Arvika Nyheters tr.
Arvika Tidnings tr.
Missionsbokhandelns tr.

ASKERSUND:
Askersunds Boktr.=A.=B.
Lund, S. (acc.=tr.)

AVESTA:
Didon, Oskar (acc.=tr.)

BERGSJÖ:
Söderlund, Joh. (acc.=tr.)

BJERNUM:
Bjernums acc.=tr.
Peto, Atto (acc.=tr.)

BOLLNÄS:
Bollnäs Tryckeri A.=B.
Helin, Emil

BORGHOLM:
Melander, J. E.

BORLÄNGE:
A.=B. Leksandstidningens boktr. (Borlänge)
Dalarnes Tidnings= & Bok= tryckeriaktiebolag

BORÅS:
Akt.=Bol. Borås Tidning
Björsell, J. F. (acc.=tr.)
Borås Litogr. & Kartongfabriks A.=B.
Brander, Anders (Boråspost. tr.)
Wold, John (acc.=tr.)
Östlund, Helmer

BOXHOLM:
Mellqvist, Ax. E. (acc.=tr.)

EKSJÖ:
Bildstén, G. (acc.=tr.)
Eksjö Tryckeri=Aktie=Bolag
Petersson, K. (acc.=tr.)

ENGELHOLM:
Engelholms Tidnings tr.
Killberg, J. P. & Son (acc.=tr.)

ENKÖPING:
Enköpings Boktr.- o. Bokh.=Aktiebolag
Enköpings Tidning

ESKILSTUNA:
Aktiebol. Eskilstuna=Postens tr.
Eskilstuna=Kurirens tr.=aktiebol.
Hörgrens, A., litogr. tr.
A.=B. Öberg, J. O., & Son
Tryckeri=A.=B. Folket

ESLÖF:
A.=B. Carlins Bokh.
Skåningen Eslöfs tr., v. Ekensteen, Aug.

FALKENBERG:
Lindegrens, M., boktr.
A.=B. Falkenbergsposten

FALKÖPING:
Aktiebol. Falköpings Tidning
Falköpings Tryckeriaktiebolag
Lindgren. J. A. (acc.=tr.)

FALUN:
Falu=Kurirens tr.
Falu Nya Boktryckeriaktiebolag
Tidnings och Boktr. A.=B. Engelbrekt
Lidman, Jac.

FILIPSTAD:
Berg, C. A. (Filipstads Tidnings tr.)
Bronellska Bokh. (acc.=tr.)
Svenssons Acc.=tr.
Tryckeri A.=B. Bergslagen

FINSPONG:
Fröberg, John

GEFLE:
Ahlström & Cederberg
Andersson, John & Co. (stentr.)
Aktiebol. Geflepostens tryckeri
Bloms, C. G. Emil, Eftertr.
Becker, J. A. (acc.=tr.)
Gefle Dagblads tryckeriaktiebol.
Gefle Litogr. A.=B.
Norrlands=Postens tryckeri
Svenska Skolmateriel A.=B., Strömsbro
Tryckeri= & Tidningsföreningens tryckeri

GISLAVED:
Creutzer, A.
Lindström, Karl

GRENNA:
Grenna boktr.

GRÄNGESBERG:
Lindberg, Bröderna (acc.=tr.)

GÖTEBORG:
Aktiebol. Götatryckeriet
Antonssons, John, boktryckeri
Antonsson, Hanna
Bergendahls, Josef, tryckeri
Bolinder, H. L.
Bonniers Tryckeriaktiebolag
Borre, Helge
Brandt, Wilh.
Brusewitz, Hugo
Centraltryckeriet (O. Ericson)
Förpostens Bolags tr.
Fehrm & Grönwall
Gumperts, N. J., tryckeri
Gyllenhammar, Sven
Göteborgs Aftonblads Aktiebol.
Göteborgs Handelstidn. Aktiebol.
Göteborgs Litografiska Aktiebol.
Göteborgs=Postens Aktiebol. tr.
Holmqvist, C. R.
Isacson, Oscar, tryckeri

Johnson, G. (acc.-tr.)
Lindgren & Söner, A.
Litografiska Anstalten Runan
Lundberg, J. E.
Lundén, Joh.
Meyer & Köster
Nordmark & Comp. (acc.-tr.)
Nya Boktryckeriet Jon Jonsson
Nyaste Snällpostens tryckeri
Ny Tids tryckeri
Olson, Alb.
Olsson, Joh.
Peterson, Anian Victor
Petrés, Sven, tryckeri
Tidningsaktiebol. Morgonpost. tr.
Töpel, Viktor E.
Weiss, Bröderna
Wennerholms, Gösta, tryckeri
Zachrissons, Wald., Boktryckeri A.-B.
Öbergs, Georg, tryckeri
Östman, J. E.

HALLSBERG:

Hallsbergs acc.-tr.

HALMSTAD:

Ahlbergs, Victor, bokh. (acc.-tr.)
Hallands tryckeri (Bengt Hägge)
Lindblad, Albert, & Co.
Meijel, J. B. (acc.-tr.)
Svensson, J. A., boktryckeri

HAPARANDA:

Haparanda Boktryckeriaktiebol.

HEDEMORA:

Hedmark, E., acc.-tr.
Lidmans, A. F., boktryckeri

HELSINGBORG:

Allers Familj-Journals Tryckeri-aktiebolag
Bergstens, Ernst, tr.
Helsingborgs Litografiska Anstalt
Helsingborgs Typografiska Anstalt
Johnssons, Carl G., Pappersindustri A.-B.
Rydman, Ant. (acc.-tr.)
Schmidts Boktryckeriaktiebolag (Tidningsaktiebolaget Skåne-Hallands tryckeri)
Tryckeriaktiebol. Helsingborgs Dagblad
Öresunds-Postens Tryckeriaktieb.

HERNÖSAND:

Boktryckeri A.-B. Vesternorrland
Hernösands Boktryckeriaktiebol.
Hernösands-Postens tr.-aktiebol.
Nya Pappershandelns tr.
Nybergs, John, tr.

HESSLEHOLM:

Hessleholms Boktr. A.-B.
Tidningsaktiebol. Norra Skåne

HJO:

Sandberg, Petrus

HUDIKSVALL:

Avén, Karl H. (acc.-tr.)
Hudiksvalls tryckeriaktiebol.
Hudiksvalls Nyheter

HVETLANDA:

Sandborg, Aug. (acc.-tr.)
Litzén, H. A. (acc.-tr.)

HÖRBY:

Tidn. A.-B. Central Skånes boktr.

INSJÖN:

Åhlén & Holm

JÖNKÖPING:

A.-Bol. Smålands Allehandas tr.
Halls, H., Boktryckeriaktiebolag
Jönköpings Litografiska A.-B:s Arrend.
Kindberg, A. G.
Lundgrenska Boktryckeriet

Rendahl, Alg. (acc.-tr.)
Richard, August (acc.-tr.)
Tryckeriföreningen Smålands tr.

KALMAR:
Dillbergs, N. A., Bokh. (acc.-tr.)
Jansson, Litogr. anstalt
Kullzén, Karl (acc.-tr.)
Ohlsson, Otto (acc.-tr.)
Petersson, A., & Son
Tidn. Kalmars Aktiebolags tr.
Lindegren, H. (acc.-tr.)
Tidn. Barometerns A.-B.

KARLSBORG:
Hedlunds, A., Pappershandel

KARLSHAMN:
Johansson, E. G., boktryckeri
Lundborg, Oscar
Nya Tryckeribolaget

KARLSKOGA:
Rehnberg, Oscar

KARLSKRONA:
Amiralitets- och Stads-boktryckeriet
Johansson & Abrahamsson
Länsboktryckeriet
Svenssons, K. L., Eftertr.

KARLSTAD:
Karlstadstidn. A.-B.
Karlstads Nya Tryckeri
Nya Wermlands-Tidn. Aktiebol.
Sjöbergs, C. M., Boktr. och bokbinderi
Vermlands Dagblads Aktiebolag

KATRINEHOLM:
Pettersson, Hj. (acc.-tr.)
Ström, C. E. (acc.-tr.)

KISA:
Andersson, E. (acc.-tr.)

KJEFLINGE:
Björnson, Fritz

KLIPPAN:
Olofsson, B. (acc.-tr.)

KOPPARBERG:
Johansson, Gust. (acc.-tr.)

KORSNÄS:
Strålin & Persson (acc.-tr.)

KRAMFORS:
Bergs, C. F., tr.

KRISTIANSTAD:
Kristianstads-Bladets (Ljunggren & Larsson) tryckeri
Kristianstads Nya Acc.-tr.
Kristianstads Länstidnings A.-B.

KRISTINEHAMN:
Broström, A. F.
Grundels, J. L., boktryckeri
Värmlands Boktryckeri

KUNGSBACKA:
Tidningen »Nordhalland»

KUNGSGÅRD:
Rosenlöf, Bröderna

KUNGSÖR:
Olsson, Karl (acc.-tr.)

KÖPING:
Köpings-postens tr.
Säfberg, J. F.
Tidningsbol. Västmanland (Bärgslagsbladets tr.)

LAHOLM:
Sydhallands Boktryckeri (Theo Lundberg)

LANDSKRONA:
A.-Bol. Föreningstryckeriet
Hammargren, Fr.
Landskrona Tryckeriaktiebolag
Landskrona Typogr. Anstalt
Törnqvists Bokh.
Österberg, H. F., & Son

LIDKÖPING:
Andersson, Albin (acc.-tr.)
Lidköpings Tryckeri Aktiebolag
Tidningsaktiebolaget Vestgöta-Postens tryckeri

LINDESBERG:
Bergslagernas Tidnings tr.
Blomberg, Oriel
Bärgslagspostens tr.

LINKÖPING:
Aktiebolaget Östgöta Correspondentens boktr.
Billstens, Aug., boktr.
Carlssons, Henric (acc.-tr.)
Höglander, Anna (acc.-tr.)
Linköpings Litogr. Aktiebol.
Malmgren, Axel
Nicolaisen, Mathilda (acc.-tr.)
Tidningsaktieb. Östgöten

LJUNGBY:
Jönsson, H. (acc.-tr.)
Stensson, Gottfr. (acc.-tr.)

LJUSDAL:
Ericsson, Eric

LULEÅ:
Hallman & Helins boktr.-aktieb.
Lannge, Jens (acc.-tr.)
Luleå boktr.-aktiebolag
Norrbottens Nya boktr.-aktiebol.
Tidningsaktiebol. Nordsvenska Dagbladet

LUND:
A.-B. Skånska Centraltryckeriet
Berlingska Boktryckeri- och Stil-gjuteri-Aktiebolaget
Bülows, Wald., boktr.
Grahn, Otto (acc.-tr.)
Ohlsson, Håkan, tr.

LYCKSELE:
Bodén, Gust. S. (acc.-tr.)

LYSEKIL:
Lysekils-postens tr.
Lysekils tr. A.-B.
Skärgårdens Tryckeri

MALMBERGET:
Malmbergets acc.-tr.

MALMÖ:
A.-Bol. Fr. Bagges boktr.
A.-B. Lundgrens Söners tr.
Aktiebol. Skånska Dagbladets tr.
Andersson, C. A., & Co.
Bååths, C. M., boktryckeri
Cronholms B., Litografiska etablissement
Dahlstrand, D. (acc.-tr.)
Förlags-Aktiebolagets tr.
Holms Pappershandel (acc.-tr.)
Janson, Emil, Boktryckeri & Bokförlag
Krook, Otto (acc.-tr.)
Landby & Lundgrens boktr.
Malmbergs, Nils, Tryckeri-A.-B.
Malmötidningens aktiebolag
Polheimer, M. (acc.-tr.)
Skånska Litografiska Aktiebol. tr.
Sohlberg, M.
Stenström & Barthelssons tr.
Skånetryckeriet (Carl Lind & Co.)
Tryckeriaktiebol. Framtiden

MARIEFRED:
Mariefreds Tidn. tr.

MARIESTAD:
Berg & Co., Abr. A.
Mariestads Typogr. anstalt

MJÖLBY:
Grasén & Co., Sofie

MOHEDA:
Lindström, Elof

MORA:
Svahn, L. (acc.=tr.)

MOTALA:
Arbetarens Tryckeri
Carlsson & Sjöström
Motala=Postens Aktiebolag
Motala Tidnings tryckeri
Nilsson, Walfrid (acc.=tryckeri)
Segerbrand, Wilh.

MÖLNDAL:
A.=B. Papyrus tr.
Petersson, Alfr. (acc.=tr.)

NORA:
Nora boktr. (C. E. Bergstrand)

NORBERG:
Kindvall, Knut (acc.=tr.)

NORRKÖPING:
Esping & Lundell (acc.=tr.)
Fröbergs, John, Filial
Johansson, David, & Co.
Jönsson, Johan, Boktr. A.=B.
Litogr. Aktiebolagets tr.
Norrköpings Tidningars aktiebo=
lags tryckeri
Norrköpings Förlags= & Boktr.=
A.=B.
Östergötlands Folkblad
Östlund, H. F.

NORRTELJE:
Boktr.=A.=Bol. Roslagen
Norrtelje boktryckeri

NYBRO:
Ljungdahl, Sture

NYKÖPING:
Aktiebol. Södermanlands Läns
Tidnings boktr.
Cederskog, E. D.
Johansson, A. W.
Södermanlands Nyheters tryckeri

NÄSSJÖ:
Fridell, E.
Nya bok= och acc.=tr.

OSKARSHAMN:
A.=Bol. Oskarshamns=Postens tr.
Oskarshamns Tryckeriaktiebolag
Tryckeriföreningen Oskarshamns=
bladet

ORSA:
Olsén, Bröderna (acc.=tr.)

OUSBY:
Eriksson, A., (acc.=tr.)

PITEÅ:
Hällgren, A. A.
Piteå Tryckeriaktiebolags tr.

QVIDINGE:
Stenquist, J. D., J:or

RONNEBY:
Berling, G. (acc.=tr.)
Ronnebypostens boktryckeri

SALA:
Nylund, A. E. (acc.=tr.)
Tidningsaktiebolaget Östra Vest=
manlands boktr.
Ågren & Holmbergs Boktr. A.=B.

SEFFLE:
Seffle Nyheter

SIGTUNA:
Sigtuna Tidnings tr.

SIMRISHAMN:
Jeppson, John (Simrishamnsbl. tryckeri)

SKARA:
Granqvist & Co., A. (acc.-tr.)
f. d. Pettersonska boktr. (Skara Tidning)
Tryckeriaktiebol. Westergötlands Dagblad
Berger, C. A.

SKELLEFTEÅ:
Aktiebol. Skellefteå Nya Tidning
Hallbom, Erik (Skellefteåbladet)

SKÖFDE:
Boktryckeriet i Sköfde (Vestgöta Korrespondentens) tr.
Isakssons, J. U. (Annonsbladet), boktryckeri
Karlstedt, C. J. (acc.-tr.)
Strokirks, Aug., Bokh. (acc.-tr.)

SMEDJEBACKEN:
Lennmalm, C. F. (acc.-tr.)

SOLLEFTEÅ:
Sollefteå, Tryckeri A.-Bol.
Dahlberg, A. (acc.-tr.)

STOCKHOLM:
Aftonbladets tryckeriaktiebolag
Ahlberg, Josef (acc.-tr.)
Ahlström, Otto
Andersson, Nils (acc.-tr.)
Aktiebol. Arbetarnes tyckeri
Aktiebol. Centraltryckeriet
Aktiebol. Förenade Tidningars tr.
Aktiebol. Jacob Bagges Sedeltr.
A.-B. Leuvenmarks Bokförlag och Klichéanstalt
Aktiebol. Nordiska Boktryckeriet
A.-Bol. Wald. Sjösteens Bok- & Pappersaffär
A.-B. Hasse W. Tullberg
A.-B. Varias tr.
Andrén & Holm
Bagges Söners, Jacob, tryckeri
Beckmans, K. L., boktr.
Beijers bokförlagsaktiebol. tr.
Björkmans, John, eftertr., bok- och stentryckeri
Bonnier, Albert
Boström, K. B.
Blomqvist, O. (acc.-tr.)
Bloms, Linkoln, Boktr.-A.-B.
Brobergs- bok- och accidenstr.
Brolins, Hj., tr.
Börtzells, A., Boktr. A.-B.
Cederquist, Justus, boktr.
Dagens Nyheters tr.
Edmans, A., (acc.-tr.)
Eklunds, Oscar, tryckeri
Englunds, F., Boktr.
Engstrands, Sophie, Eftertr.
Erikssons, J. M., tryckeri
Fransén, Carl A. (acc.-tr.)
Fäderneslandets tryckeri
Förlagsaktiebol. Vårt Lands tr.
Generalstabens Litogr. Anstalt
Gellerstedt, H. (acc.-tr.)
Gustafsson & Påhlson
Holmquists Boktr. A.-B., konst-förlag
Hæggströms, Ivar, boktr.-aktieb.
Kartings Litogr. Aktiebolag
Kongl. Hofboktr. Iduns Tr.-aktiebolag
Konradsbergs tryckeri
Lagerström, Bröderna, boktr.
Liljeholmens tryckeri
Lindberg, Aug. (stentr.)

Lindberg, W. (acc.=tr.)
Lindenstein, E.
Lindström, Gustaf
Litografiska acc.=tr.
Ljung, G. A. (acc.=tr.)
Ljunglöf, Anton (stentr.)
Löjdqvist, C. A. (acc.=tr.)
Marcus, Isaac, Boktr.=aktiebolag
Melin & Nordholm, Lit. anst.
Nilsson, Carl, ljustryck
Nilsson, D. F. (acc.=tr.)
Nordisk Familjeboks tr.
Norstedt & Söners, P. A., tr. (Kgl. Boktryckeriet)
Nya Tryckeriaktiebolaget
Nylund, I. (stentr.)
Nymans, P. A., Efterträdares tr.
Olsson, Emil (acc.=tr.)
Palmers, P. A., Eftertr.
Palmquist, P., aktiebolags tr.
Pantzar & Co. tr.
Pettersons, Victor, bokindustri= & handels=aktiebolag
Rehnströms, C., tryckeri
Riksbankens sedeltryckeri
Rumstedts, Sam., Boktr. A.=B.
Sanningsvittnets tr.
Sandihns, A. F. (f. d. Riis), tr.
Segersven, Ferd.
Smedbergs tryckeri
Statlander, R. W.
Stockholms Bokindustri A.=B.
Stockholms Dagblads A.=B. tr.
Stockholms Kartong= & Litogr. A.=B.
Stockholms Litogr. Tryckeri, N. & B. Bagge
Stockholms=Tidningens boktr.
Stockholms=tryckeriet Nils Larson
Stridsropets boktryckeri
Ståls, Stellan, boktr.
Svanbäcks, O. L., boktr.
Svanström, Frans & Co., Pappers=hand. Aktiebol. (acc.=tr.)
Svenska Dagbladets tr.
Svenska Morgonbladets tr.
Svenska Tr.=Bol. Ekman & Co.
Söderberg, Emil
Tholander & Nyströms Lit. anst.
Tryckeriaktiebolaget Fenix (acc.=tr.)
Tryckeriaktiebolaget Skandia
Tryckeriaktiebolaget Svea
Wallén & Co., Axel
Westerbergs, Ernst, boktr.
Westling, Gottfr. (acc.=tr.)
Wilhelmssons Boktryckeriaktieb.
Wingborgs, F. A., boktr.
Wändahl & Anderssons tr.
Zetterlund & Thelander
Åsberg, Axel (acc.=tr.)
Östermalmstryckeriet

STRÄNGNÄS:
Westerlundska boktryckeriet

STRÖMSTAD:
Hall, C., Norra Bohusläns tr.
Larsson, L. A.

SUNDSVALL:
Boktryckeri=Aktiebolaget
Flammén & Westerlund (acc.=tr.)
A.=B. Rob. Sahlins Boktryckeri
Sundsvalls Tidnings aktiebol. tr.
Tryckerifören. Nya Samhället

SUNDBYBERG:
Lindskog, K.
Löwing, J. O.

SÄTER:
Johanssons, Erik, tr.

SÖDERHAMN:
Boktryckeriaktiebolaget Söder=hamns=Kurirens tr.
Molander, Ernst (acc.=tr.)
Söderhamns Tidnings tr. (W. Lundqvist)

Söderhamns Lith. A.=Bol.
Helsingens Tr.

SÖDERKÖPING:
Söderköpings tryckeriaktiebolag
Thorén, Gustaf

SÖDERTELJE:
Lundmark, Axel (acc.=tr.)
Södertelje accidenstryckeri
Södertelje Tidnings tryckeri
Pantzar, F. G. (acc.=tr.)

SÖLVESBORG:
Stjernans tryckeri
Stålfors acc.=tr.
Sölvesborgs=Postens tryckeri

TIDAHOLM:
Nyberg, Ivar (acc.=tr.)

TORSHÄLLA:
Svenssons, Nils, tryckeri

TRANÅS:
Tranås Typogr. Anst.

TRELLEBORG:
Jonssons, C. H., boktr.
Nordberg, F. Th.
Sandberg, Adolf
Trelleborgs Nya boktryckeri

TROLLHÄTTAN:
Malmroth, Oskar (acc.=tr.)
Trollhättans acc.=tr. (L. J. Öst=lund)

TROSA:
Trosa Tidnings tryckeri

TÖREBODA:
Zetterlunds pappersh. (acc.=tr.)

UDDEVALLA:
Bohusläns tidnings tr.
Hasselgren, A. E. (acc.=tr.)
Högström, C. R. (acc.=tr.)
Malmgrens, Thure, boktr.
Uddevalla Tryckeri, G. A. Käll

ULRICEHAMN:
Kjöllerström, S. M.

UMEÅ:
Aktiebolaget Umeå Tryckerier
Westerbottens=Kurirens tr.

UPPSALA:
Akademiska boktryckeriet
Almqvist & Wiksells Boktryckeri=aktiebolag
Aktiebol. Tidningen Uppsalas tr.
Appelberg, K. Wilh.
Hoof, Edm. (acc.=tr.)
Jansson, E. A. (acc.=tr.)
Ljunggrens Litogr. Anstalt
Pettersson, J. Aug.
Uppsala Nya Tidnings Aktieb. tr.
Uplands=Postens tryckeri
Veilands, P., tryckeri
Wretmans boktr., K. G. Ekstedt

VADSTENA:
Norén, J. Th.
Wallins, Erik, Boktr.

VANÅS:
Accidenstryckeriet (Emil Söder=ström)

VARA:
Norén, J. (acc.=tr.)
Vara Bok= & Pappershandels tr.

VARBERG:
Kindvall, Adolf (acc.=tr.)
Nyberg, J. P.
Varbergs Tryckeri A.=Bol.

VENERSBORG:
Carlssons, C. W., bok= & acc.=tr.
Länstidningens Boktr., Th. Ohlson
Petré, Bröderna (Pettersonska boktryckeriet)

VERNAMO:
Gustafsson, Ch. (acc.=tr.)
Vernamo Boktr. & Pappersaffär

VESTERVIK:
Ekblad & C:is, C. O., tryckeri
Lenander, C. E. (acc.=tr.)
Vesterviks=Postens Tryckeri A.=B.

VESTERÅS:
Berghs, Ad. Fr. tr. (Anders Pers)
Lindhagen, Arvid (acc.=tr.)
Missionsbokhandelns tr.
Svensson, J. A.
Vestmanlands Alleh. Boktr. A.=B.

VEXIÖ:
Blomgren, A. H.
Bröderna Andersson
Gustafssons W., Boktr.
Lindström, Oskar (acc.=tr.)
Nya Vexiöbladets tryckeri
Smålands=Postens boktr.=aktieb.

VIMMERBY:
Nya Postens tr. (Larsson & Co.)
Wimmerby Tidn.

VISBY:
Gotlands=Postens tidnings=aktie=bol. tryckeri
Gotlands Allehandas tr.=aktiebol.
Gotlänningens tryckeriaktiebol.
Lindby, Svante (acc.=tr.)
Missionsbokhandelns accidenstr.
Segerdahl, Fredr. (acc.=tr.)

YSTAD:
Bjurströms, A. F., tryckeri
Tryckeriaktiebolaget Aurora
Ystads Tryckeriaktiebolag
Jönsson, A. M. (acc.=tr.)

ÅMÅL:
Rahmns, V., boktryckeri

ÅSELE:
Björkvall, J. S.

ÅTVIDABERG:
Andersson, Axel W. & Co. (acc.=tr.)
Åtvidabergs Snickerifabriks Tr.

ÖREBRO:
Aktiebol. Örebro Dagblad
Bohlinska boktryckeriet
Dahlbergs, John, Tr.=A.=B.
Eklund, Joh. E. (acc.=tr.)
Johnsson & Hill (acc.=tr.)
Littorin, Knut, Hj., boktryckeri
Länstidningens Tryckeriaktiebol.
Stentryckeriet i Örebro
Tornberg & Co., Ebba (acc.=tr.)
Tryckeriföreningen Nerike
Örebro Nya Tryckeri A.=B.

ÖRNSKÖLDSVIK:
Tryckeri A.=B. Örnsköldsviks=Posten.
Örnsköldsviks Allehanda

ÖSTERSUND:
A.=B. Jämtlands tidning
A.=B Strömsunds=Posten
Berndtsson & Son, G. F. (acc.=tr.)
Hagbergs John, Boktr.
Jämtlandspostens tryckeri
Jämtlands=Kuriren
Skog, A. P. (acc.=tr.)
Östersunds=Postens tr.=aktiebol.

ÖSTHAMMAR:
Lindbergs, Algot, tryckeri

BOG- OG STENTRYKKERIER I NORGE

AALESUND:
Aarflot, Asm.
Aarflot, J.
Gjörtz, Alb., Accidentstr.
»Söndmöre Folkeblad»
»Söndmörsposten»

ARENDAL:
Arendals Boktrykkeri lmtd. (O. Abelsæd og Ludv. Olsen), Udg. af »Vestl. Tidende» og »Nedenæs Amts Landbotidende»
Danielsens Boghandel
Gjeruldsen, O. C. D.
Olsen, John S., Bogtrykkeri A/S
Svendsen, J., Udg. af »Agderposten»

ASKIM:
F. Hemmy
»Övre Smaalenene» (Askim Avis.) Indeh. F. Hemmy

BERGEN:
»Activ» Strandg. 91
Andersens, Johs, Bogtrykkeri, Vaagsalm. 3
Andresen, Arnf., Kong Oscarsgd.
Aktietrykkeriet, Kong Oscarsgade 15
Bang, Henrik, Accidentstrykkeri
Brown, L., Strandgd. 60
»Bergens Aftenblads» Aktietrykkeri, Apothekersm. 5
»Bergens Annoncetidendes» Trykkeri, Skostrædet 2
Beyer, I. D. (Bucher og Smith), Övre Korskirkesm. 2
Beyer, F., Accidentstrykkeri, Strandgaden 2
Eides, I. W., Enke, Udg. af »Bergens Tidende», Engen 12
Garnæs, A., Torvet 8
Grieg, John, Bogtrykkeri, Litografisk Kunstanstalt, Reproduktionsatelier, Walkendorffsgd. 15
Huse, J. E., Accidentstrykkeri
Huun, Chr. W., Strandgd. 22
Hansen, H. F., Muralm. 6
Kinhult, Z.
Klausen, Bjarne
Klyve, Mens, Östre Muralm. 1
Krausz, Max, Udg. af »Arbeidet», Haakonsgd. 5
Larsen, Lauritz I., Musægd. 1
Lavik, Johs., Sukkerbagersm. 6 Udg. af »Gula Tidend»

Litland
Martens, Eftflg., Accidentstr., Strandgaden 48
»Morgenavisens» Bogtrykkeri
Nilssen, N., Strandgaden 22
Nilsens, I., Brunhorst, Enke, Christies Gd. 9
Olsen, Peder A., Stokkebaksmuget 10
Pedersen, Louis, Trykkeri & Papirforretning, Strandgd. 65
Paulson, Ragnvald, Strandgd. 11
Rasmussen, Alex., Lille Markvei 12
Tollefsen, Jacob, Bogtrykkeri, lit. Anstalt, Allégd. 3 og 5
Tornöe, L. W., Accidentstr., Papirforretning, Strandgd. 18
Ulvedal, Alfred, Accidentstrykkeri, Strandgaden 54

BODÖ:

Bodö Bogtrykkeri (Chr. Petersen)
»Bodö Tidendes» Bogtr., Best. Gerh. Hjelbak
Knudsen, A. F.
Nordlands Bogtrykkeri, Red. Helland
Sundems Boghandel

BRANDBU:

»Vestoplændingen» A/S

BREVIK:

»Brevikspostens» Trykkeri
»Bratsberg Blad», Axel Naper

DAHL:

»Eidsvolds Blad» Trykkeri

DRAMMEN:

»Buskerud Amtstidendes» Bogtrykkeri (Kr. Aug. Retvedt)
Cristiansen, C. A.
Jacobsen, E., Accidentstr., Strömsö
Johansen, Olaf, Accidentstrykkeri, Bragernæs
Lyche, Harald, & Co.
Madsen, G. A., Accidentstrykkeri
Ruud, L. E., »
Steen, O. (B. Warhuus), Bragernæs
»Fremtiden», A/S
Ström, Edv., Acc.-tr.

DRÖBAK:

Hansen, O. B., Udg. af »Akershus Amtstidende»

EGERSUND:

Lorentzen, A.
Ohme, P. O.
Ohme, R. P.

ELVERUM:

Halvorseth, O.
»Östlændingen» Magn. Hamlander
»Östlandske Tidende»

FARSUND:

Farsunds Aktiebogtrykkeri (Interessentskab), Udg. af »Farsunds Avis»
»Listers» Trykkeri
Stangeland, O., Accidentstr.

FLEKKEFJORD:

A/S »Agders» Trykkeri, Papirhandel (Udg. »Agder»)
A/S Flekkefjords Trykkeri, Best. Ingolf Ingebretsen
Hansen, Kjönig, Accidentstr.
Hegland, S. Bernh., D:o

FLISEN:

»Solungens» Trykkeri

FLORÖ:

»Nordre Bergenhus Amtstidende»

»Söndfjords Avis» Trykkeri
Johannesen, A.
Stefansen, I.

FREDRIKSHALD:
Christiansen, Chr., Udg. af »Fredrikshalds Tilskuer»
»Haldens» Interessentskab
Sem, E., Bog- og Accidentstr.
»Smaalenenes Amtstidendes« Bogtrykkeri A/S.
Johansen, Carl E., Accidentstr.

FREDRIKSSTAD:
Centraltrykkeriet (Sölfest Örn), Exp. for »Fredriksstad Tilskuer»
»Fredriksstad Blads» Bogtrykkeri, A/S.
»Fredriksstad Dagblads» Bogtrykkeri
Lionæs, Einar, Accidentstrykkeri
Johansen, Anton M., Accidentstr.
Næsgaard, Olaf, Trykkeri
Olsen, Otto G., Accidentstr.
Östberg, Sigurd, Bog- & Papirforretning & Trykkeri

GJÖVIK:
Baggethuns, E. O., Accid.-tr.
Enger, Johan, Samholds Bogtr.
Hovi, I. O., Accid.-tr.
Lange, F. O., Udg. af »Gjöviks Blad»
»Vælgerens» Trykkeri A/S.

GLOPPEN:
»Nordfjord»

GRIMSTAD:
»Grimstadspostens» Trykkeri
Rosenkilde, C., Udg. af »Grimstads Adressetidende»

HAMAR:
Brödrene Pedersen, Bogtrykkeri, Udg. af »Opl. Avis»
»Hamar Stiftstidendes» Bogtrykkeri
Jörgensens, Olaf, Accidenstr.
»Norsk Skoletidendes» Trykkeri
»Oplandets» Bogtrykkeri
Sæthers, A. K., Accidenstr.

HAMMERFEST:
»Finmarkspostens» Trykkeri
Hagens Accid.-tr. og Papirf.
»Nordkaps» Trykkeri

HARSTAD:
»Harstad Tidende», A/S., Red. Ole R. V. Klem
»Haalogaland»
Mosaas, O., Accidentstrykkeri

HAUGESUND:
Eriksen, Ludv., Accidentstr.
»Haugesunds Avis», Bog- & Acc.-trykkeri, Bernt Seland
Larsens, Thea, Accidentstr.
Nymanns, Chr. Enke, Udg. af »Karmsundsposten»
Nilsen, S. A., Udg. af »Haugsunderen»
Sunds, S., Accidentstr.

HEMNESBERGET:
Ranens Tidende

HOLMESTRAND:
»Jarlsbergs» trykkeri
Schroeders trykkeri

HORTEN:
Andersen, C.
Brönlunds Eftfl. Accidentstr.
»Gjengangeren»
»Hortens Avis» Bogtrykkeri

HÖNEFOS:
Bye, Joh. E., Accidentstr.
Krohns, Fr. Enke (Udg. af »Ringerikes Blad»)
»Oplandspostens» Trykkeri

JESSEIM:
Halvorsen, M. Jul., »Akers=husingen»

KABELVAAG:
Bergs, Fru K., Bogtrykkeri
»Nordlændingen»

KONGSBERG:
Buen, H. I., Bogtrykkeri
»Kongsberg Adresse»,
Wad, C. M. (»Laagendalsposten»)

KONGSVINGER:
Hess, F. Aug., Accidentstrykkeri
»Hedemarkens Amtstidende» A/S.
Kleiveland, L., Udg. af »Indlands=posten»
Kolstad, O., Udg. af »Glommen=dalen»

KOPERVIK:
»Karmöens Tidende»

KRAGERÖ:
Bundi, Carl, Udg. af »Vestmar»
Naper, Th., Red. af »Kragerö Blad»

KRISTIANIA:
»Aftenpostens Tr.», Akersgd. 15
»Allers Familiejournal», Nedre Voldgade 5/7
Amundsens Accidentstrykkeri, Grændsen 19
Arbeidernes Aktietrykkeri, Bro=gade 7
Almuevennens Aktietrykkeri, Storgaden 26
Andersens, Oscar, Bogtrykkeri, Nedre Voldgd. 5
Aktietrykkeriet »Minerva», Skip=pergaden 19
Andvord, Rich., Accidentstr.
Arnesen, O. Fredr., Kongens Gade 9
Bentsen, B. Toldbodgaden 31/33
Bergske Bogtrykkeri A/S.
Berlinske Stempelfabrik og Acci=dentstr.
Birkedals Accidentstr.
Bjerch, A. Th., A/S., Accidentstr.
Brutzelius, H., Accidentstr.
Berg, Holm, Raadhusgd. 30
Björnstad, Johs., Arbeidergd. 7
Brydes, S. M., Bogtrykkeri, Pile=strædet Hj. af Apothekergd.
Bröggers, A. W., Bogtrykkeri, Karl Johans Gd 12
Centraltrykkeriet, Toldbodgd. 31
Christiania Accidentstr.
Chr.:a Opfostringshus' Bogtryk=keri, Kongens gd. 1
Christiansen, O., Alfheim
»Dagbladets» Bogtr., Storthings=gaden 4
Dahl, Fred. B., Raadhusgd. 30
»Den 17 Mai», Citypassagen
Det Mallingske Bogtrykkeri A/S., Övre Slotsgd. 18 & 20
Didriksen, A. S., Accidentstr.
Emil Ellingsen & Comp., Acci=dentstr.
Eriksen, Gustaf O., Accidentstr.
Expresstrykkeriet
Fabritius, W. C. & Sönner, Övre Slotsgd. 25
Fehrs lith. Officin og Accidentstr.
Frelsesarmeens Trykkeri, Pile=strædet 22
Fehr, L., Bogtr. & Lithografisk Anstalt, Raadhusgd. 9
Gjeruldsen, O.
Gresvig, Joh. H., Accidentstr.
Gröndahl & Sön, Toldbodgad. 27
Gude—Smith, Axel, Accidentstr.
Gundersen, I. Chr., Nedre Vold=gade 4
Halvorsen & Larsen Ltd, A/S.

Hanches, A. M., bog- & node-trykkeri, A/S., Falbes Gd. 5
Hausmann & Jensen, St. Olafs-gade 24
Hvistendahl, H. K., Accidentstr.
Hübert, G., Accidentstr.
Jensens, Joh., Papirh. Accidents-trykkeri
Johansen, Morten, Toldbod-gaden 31/33
Johansen & Nielsen, Pilestr. 45 b
»Kystens» Tr., Kirkegd. 19
Knudsen, Chr. H., Bogtr.
»Landsbladets» Bogtrykkeri, Övre Slotsg. 4
Lind, Oscar, Accidentstr.
Lie, Eduard, Möllergaden 33
Marcusen, C. J. E., Accidentstr.
»Menneskevennen», Möllergd. 20
»Minerva» Accidentstr.
Mittet, S., Storgaden 34 b
Moltzau & Co., Accidentstryk-keri, Storg. 19
Moltzau, Brödr., Storg. 31
Mordt, C. P., Accidentstr.
»Morgenbladets» Trykkeri, Cen-tral, Storthingspl. 7
»Morgenpostens» Bogtrykkeri, Nedre Voldgd. 8 b
Mœstue & Co., Thv., Accidents-trykkeri, Calmeyersg. 8
Mœstue, Emil, Accidentstrykkeri, Skipperg. 38
Museth & Jensen, Storgd. 7
Nationaltrykkeriet (Det norske Aktieforlag), St. Olafsgd. 24
Nielsen, Caspara, Accidentstr.
»Norges Sjöfartstidendes» Tryk-keri, Nedre Slotsgd. 5
»Norsk Familiejournals» Tryk-keri, Apothekergd. 10
Norsk Forlagsselskabs Trykkeri, Thv. Meyersgd. 56
Norsk Literaturselskabs Aktietr.
»Norske Intelligentssedlers» Trykkeri, Grændsen 3
Olsen, Karl, Karl Johs. Gd. 12
Olsen, Carl, Accidentstr.
Olsen, Nikolai, Trykkeri, Grænd-sen 2
Oppi, Eberh. B.
Parmann & Co., A/S. Accidents-trykkeri, Karl Johans Gd. 39
Petersen, Nils P., Accidentstr.
Pettersen, Ludvig, Accidentstr.
Petlitz, I, Accidentstr.
Rössevold, M., Accidentstr.
Schoubye, Joh. E., Accidentstr.
Schöien, Peter, Efl., Accidentstr.
»Signal», A./S., Möllergaden 43
Schultz, Helge eftfl., Prinsens gd 11
Sogn, H., Akersgaden 8
Stamnes, Marius Övre Slotsgd. 4
Steenske Bogtrykkeri & Forlag (Th. Steen), Raadhusgd. 30
St. Olaf, Akersveien 4
Stenersens, K., Bogtrykkeri, Kirkegaden 34
Sörensen, S. & Jul., Nedre Vold-gd. 5
Stenersen, Otto, Accidenstr.,
Sörensen & C:os. Eftertr.
St. Olafs Trykkeri
Tabernaklets Trykkeri, Haus-mansgd. 22
Thronsen, Harald, Øvre Slotsgd. 4
»Verdens Gangs» Bogtrykkeri, Akersg. 34
Werner & Co., Carl C., Citypass.
Wigaard, Brödrene, Bogtrykkeri, Akersg. 49
Wittusen & Jensen, Kirkgd. 20
»Örebladets» Bogtrykk., Akers-gaden 49

KRISTIANSSAND S.:
Christianssands Aktiebogtrykkeri
Johansen & Tangen, Udg. af »Fædrelandsvennen»
Olsen, Thv.
Pettersens, Jens, Accidentstrykkeri
Söndenfjeldske Trykkeri
Thoresen, S. T., Accidentstrykkeri
Johnsen, John, Accidentstr.
Torstensen, P. »

KRISTIANSSUND N.:
Johnsen, John, Bogtrykkeri (»Romsdalsposten»)
Normans, Marie Eft., Bogtrykkeri (G. Sverdrup)
Selmers, I. F., Enkes Bogtrykkeri (»Romsdals Amtstidende»)
Thoresen, A., Bogtrykkeri (»Kristianssundsposten»)
Nordmöres Trykkeri
Loennechen, Henrich, Acc.-tr.

LANGESUND:
»Langesundspostens» Trykkeri
Jensens, Louise, Bogtrykkeri

LARVIK:
Andersen, M., Udg. af »Missionæren»
Hasle, A. S., accidentstrykkeri
»Jarlsberg og Larviks Amtstidendes» Bogtrykkeri
Næss, L., Udg. af »Östlandsposten»

LERVIK (Stord):
Hystad, Jens
»Söndhordlands» trykkeri

LEVANGER:
Bergmann, O. M.
Jensen, Anton
»Nordenfjeldske Tidendes» Bogtrykkeri
B. Thurn-Paulsens Accidentstr.

LILLEHAMMER:
Bye, A., Udg. af »Lillehammer Tilskuer»
Gudbrandsens, A., Acc.-tr.
»Gudbrandsdölens» Trykkeri A/S
»Gudbrandsdalens Blads» A/S, P. Björnæs

LILLESAND:
Lillesands Bogtrykkeri
Lillesandsposten

LILLESTRÖM:
Arnesen, Magnus
Ingebregtsen, M., »Akershus Porten»

LÆRDAL:
Sogns Tidende

LÆREM:
Lereims, Erik, Bogtrykkeri

MANDAL:
Lindesnæs Aktietrykkeri, Udg. af »Lindesnæs»
Mandals Bogtrykkeri, Udg. af »Lister og Mandals Amtstidende og Adresseavis»
Reiersons, R., Accidentstrykkeri
Sveindals, Anna, Accid.-tr.

MO (Ranen):
Dunderlandsdölen, R. Knudsen
Ranværingen, P. W. Bogen

MOLDE:
Dahl, George & Co. Accid.-tr.
Eeg, L.
Hansens, E. K., Accid.-tr.
»Romsdals Budstikke» & Trykkeri
»Romsdals Tidende» Trykkeri

MOSJÖEN:
Hustad, M. »Helgolands Tid.»
Try, Jon, »Nordlands Folkeblad»

MOSS:
»Moss Aftenblads» Bogtrykkeri
Moss Aktiebogtrykkeri, »Moss Tilskuer»
Moss Bogtrykkeri, »Moss Avis»
Sæbös Boghandels Accidents-trykkeri
Frisenfeldt, R., Accidentstr.

MYSEN:
»Indre Smaalenenes Avis» (Udg. Redaktör Slotsvik)
Hansen, Alfons

NAMSOS:
Dahl, O. C., Accidentstr.
Gjerp, I. I., Accidentstrykkeri
»Namdalens Blad» (Interessent-skab)
»Nordtrönderens» Aktiesamlags Bogtrykkeri

NARVIK:
A/S. Ofotens Tidendes Trykkeri
»Narvik Tidende» (Kr. Kristoffer-sen)
Narvik Boghandels accidens-trykkeri
Arbeiderpartiets Trykkeri »Fremover» (A/S.)

NOREIMSSUND:
Skaar, Nils, Udg. af »Hordalands Folkeblad»

NORDFJORDEID:
Fjordenes Blad, J. O. Olsen

NORDRE AURDAL: (Fager-næs)
»A/S Valdres»

NOTODDEN:
Storeng, Ola »Teledölen»

PORSGRUND:
Dyring, Brödrene, Udg. af »Gren-mar» (»Porsgrunds Blad»)
Dyrings, H. I., Accidentstr.
»Porsgrunds Tidendes» Bogtryk-keri
Wergeland, H. Accidentstr.

RISÖR:
Hansson, And., Udg. af »Folke-tanken»
Fryxells Boghandel, Accidentstr. A/S

RÖROS:
»Fjeldljoms» Bogtrykkeri
»Dovres» » A/S.

SANDEFJORD:
Foss, Ludv., Accid.-tr.
Rich. Olsens Accid.-tr.
»Sandefjords Blads» Bogtrykkeri
»Vestfolds» Bog- & Accidents-trykkeri
Hagtvedt, Th. I.

SANDNÆS:
Dahle, Ingv., Bogtrykkeri

SANDNESSÖEN:
Sandnessöens Bogtrykkeri, »Hel-gelands Blad»

SANDVIKEN:
Aktieselskabet »Concordia» (»Asker og Bærums Budstikke»)

SARPSBORG:
Ellefsen, T., Udg. af »Glommen»
Lohmann, S. Udg. af »Sarpen»
Wang-Henrichsen, L.

SELBO:
»Selbyggen», O. Aas

SKIEN:
Beilegaard, G. G.
»Folkeröstens» Bogtrykkeri
»Fremskridts» »
Kroghs, J. A., Bog= og Accidents=trykkeri
»Vardens» Bogtrykkeri
Nilssen, Erik St., Accidentstr.
Thorstensen, Halvor, Accidentstr. (Skien)

STAVANGER:
Bethania Vaisenhus Bogtrykkeri
Centraltrykkeriet A/S.
Det norske Missionsselskabs Bog=trykkeri
Dreyers Bogtrykkeri
Gundersen, K. G.
Johansson, Edv., accidenstr.
Kiellands, L. C., Bogtrykkeri
Lœrdal & Gjösteins Bogtrykkeri
Michaelsens, R., Bog= & Acci=dentstrykkeri
Moes Aktietrykkeri, best. Alfred Johansen
Sivertsen, O. Accidentstr.
Stavanger lith. Anstalts Trykkeri
Stavanger Trykkeri A/S.
Sand, Rasmus, Accidentstr.
»Vestlandets» trykkeri

STENKJÆR:
Andersen, Fr., »Indherredspo=sten»
»Indtröndelagen»
Stenkjærs Bogtrykkeri Rich. Weigner

STJÖRDALEN:
»Stjördalens Avis»
»Stjördalens Tidende»

STOKMARKNES:
Aktietr., Bestyrer E. Johnsen

SVELVIK:
»Svelviksposten»

SVOLVÆR:
»Lofotpostens» Trykkeri, Interes=sentskab.

SVORKMO:
Orkdölens Prenteverk

SÖNDFJORD:
Lervaag, D., Trykkeri

TRONDHJEM:
»Adresseavisens» Bog= og Acci-dentstrykkeri, Söndregd. 4 a
Aktietrykkeriet, »Dagsposten» og »Trönderen», Dron. gd. 10
Arbeidernes Trykkeri, »Ny Tid». Nedre Bakl. 107
Centraltrykkeriet (Disponent E. Chr. Ellewsen, Munkegd. 32/34
Holbæk Eriksen, A. & C:o,
Janssen, Waldemar, Olav Tryggv, gd. 2 a
Knudsen, K. C., Accidentstr.
Myklebust, I. Kr., Udg. af Folke=tidende, Munkegd. 21
»Nidaros» Trykkeri, Th:s Angells=gade 12
Stabells, A., Trykkeri, Dron.=gd. 14
Sundts, K. O., Trykkeri, Dron=ningens gd. 44
Sölvberg, E., Olaf Tryggv. gd. 18
Vikan, Johan Ludv., Brotör=gade 12 a

TROMSÖ:
Flood, Jahn L., Accidentstr.
Holmboes, W., Soghandel, Acci=dentstr.
Kjeldseth, Hanna, Udg. af »Tromsö Stiftstidende»
»Nordlys» A/S. Bogtrykkeri

»Tromsöpostens» Bogtrykkeri
»Tromsös» »
Urdahl, M., Accidentstr.

TVEDESTRAND:
Eskildsen, Th. N., Udg. af »Tvedestrandsposten»
»Tvedestrand og Omegns Avis»
Tvedestrand's Aktiebogtrykkeri

TÖNSBERG:
Dessen, I. Falck A/S.
Falck, Carl
»Tunsbergerens» Aktietrykkeri
Tönsbergs Aktietrykkeri, Udg. »Tönsbergs Blad»
Tönsbergs Papirsindustri, Accidentstrykkeri

TÖNSET:
Österdölen

VALDRES:
»Valdres» trykkeri, Fagernæs
»Valdrissen» trykkeri

VADSÖ:
Olsen, Kildahl, Accidentstr.
Vadsö Trykkeri, Udg. »Finmarkens Amtstidende»

VARDÖ:
Brodtkorb, R, Accidentstr.
»Vardöpostens» Trykkeri
»Finmarkens» »

VIK I SOGN:
A/S. »Sogningen»

VIKERSUND:
Hansen, Anton E.

VÆRDALSÖREN:
Indherreds Folkeblad

VOLDEN:
Aarflots, M., Bogtrykkeri
Gjerders, P. M., »

VOSS:
»Hordalands» Bogtrykkeri
Johannesen, B. J., Voss Avis

BOG- OG STENTRYKKERIER I DANMARK

AALBORG:
Aalborg Amtstidende
Aalborg Lit. Anstalt
Exprestrykkeriet
Hansen, P.
Hestbech
Holst, A.
Nielsen, Leander
Nordjylland
Olufsen
Stiftsbogtrykkeriet

AALESTRUP:
Lillethorup

AARHUS:
Aarhus Amtstidende
Aarhusposten
Aarhus Papirforretning
Aarhus Æskefabrik
Aandelstrykkeriet
Andersen, Chr.
Aros
Backhausen, Adr.
Beck, Lauritz
Centraltrykkeriet
Christiansen, P. S., Litograf
Demokraten
Geertsen, M.
Heineckes Enke, Litograf
Hvilsted, A., Litograf
Jensen, Jörgen
Jyllandsposten
Mammen, H. L. A.
Nationaltrykkeriet
Nielsen, Licius
Olsen, Chr., Litograf
Stiftsbogtr. (Funch Thomsen)
Thrue, Th.
Windelöw, H.
Zeuner, I.
Østjydske Papirforretning

ALLINGE:
Gornitzka, O.

ASSENS:
Assens Amts Avis
Assens Avis

BOGENSE:
Bogense Avis

BRAMNINGE:
Landbo-Dagbladet

BRÖNDERSLEV:
Vendsyssel Folkeblad

EBELTOFT:
Ebeltoft Avis

ESBJÆRG:
Jörgensen, J.
Esbjærg Avis
Esbjærg Dagblad
Rosendahl, K.
Wenzel, O., Litograf

FAABORG:
Folketidenden
Frandsen, Carl
Faaborg Avis
Alström, F. C.
Faaborg Exprestrykkeri

FANÖ:
Hansen, J. N.

FAXE:
Brödrene Larsen

FREDENSBORG:
Kongstad, Chr.

FREDERICIA:
Adressekontorets Bogtrykkeri
Fredericia Dagblad
Ottesen, R.

FREDERIKSBORG:
Frederiksborg Amts Avis
Frederiksborg Amts-Tidende
Nordlunde

FREDERIKSHAVN:
Frederikshavns Avis
Frederikshavns Folkeblad

FREDERIKSSUND:
Isefjordsposten

GRENAA:
Færch (Grenaa Avis)
Grenaa Folketidende

HASLEV:
Bagger, C.

HELSINGÖR:
Andersen, L. H.
Helsingörs Avis
Helsingör Dagblad
Helsingörs Centraltrykkeri

HERNING:
Exprestrykkeriet
Hernings Folkeblad

HJÖRRING:
Christensen, Chr.
Ditzel, V.
Hjörring Amtstidende
Hjörring Bogtrykkeri
Vendsyssel Tidende

HOBRO:
Hobro Avis

HOLBÆK:
Holbæk Amts Dagblad
Holbæk-Posten
Holbæk Amts Avis
Holbæk Amts Vestreblad

HOLSTEBRO:
Holstebro Avis
Thomsen

HORSENS:
Backhausen
Edelmann, C., Eftf., A. Gleerup
Horsens Dagblad
Jörgensen, Arn. (Horsens Folkeblad)
Knudsen, A.
Möller, C. M.
Schur, F. & Co., Litograf
Horsens Avis
Horsens Socialdemokrat
Kröger, V.

HÖRSHOLM:
Andersen, Th. B.

KALLUNDBORG:
Holte, Fr.
Kallundborg Dagblad
Kallundborg Avis

KERTEMINDE:
Kerteminde Avis

KJÖGE:
Clausen, F.
Östsjællands Avis
Östsjællands Folkeblad

KOLDING:
Grün, P.
Jörgensen, Konr.
Kolding Folkeblad
Lumbye, Fr.
Sjodt & Weiss
Kolding Avis

KORSÖR:
Korsør Avis

KÖBENHAVN og FREDERIKSBERG:
Aamodt, Litograf, Kongens Nytorv 18
Aller, Carl, Litograf & Bogtrykker, Valbygaardsvej 1
Andersen, Aug., Krystalgade 15
Andersen, P., Nyhavn 31
Andersen, Georg, Læderstræde 3
Axelholm, Vandkunsten
Backhausen, Chr., Ribegade 2
Baden, Kronprinsessegade 34
Bagge, Fr., (Kgl. Hof-Bogtrykker), Gotersgade 14
Baumgarten, J. H., Klosterstræde 23
Bendsen, Carl, Pileallé 51
Berg, E. E. & Co., Litograf, Vestergade 22
Berlingske Tidende, Pilestræde 34
Bernsteen, S., Vodrofsvej 6
Birch, Chr.'s Enke, Gotersgade 48
Björnbak, Joh., St. Kongensgade 31
Bording, F., Nybrogade 12
Brandt, Ellen, Frederiksberg Allé 29
Brandt, O., Prins Jörgensgade 11
Brockmann, N. C., Skolegade 2
Bræmer, O. A., Ærövej
Böhm, A. R., Römersgade 23
Carlberg, St., Skindergade 22
Cato, Chr. L., Litograf, Nytorv 3
Centraltrykkeriet (Ferslew), Overgaden n. V. 17
Christensen, C. C., Nytorv 17
Christensen, Aug., Pilestræde 40
Christensen, N. L., Bredgade 36
Christensen, W. J., Pustervig 4
Christiansen, A., Hostrupsvej 6
Christtreu, Frantz, Niels Hemmingsensgade 32
Citytrykkeriet (Laur Madsen & V. Carlsen), Citygade 22
Cohen, I., Aktieselskab (Georg A. Bach), Tordenskjoldsgade 16
Drachmann, A., Ravnsborggade 20
Elektra, Vesterbrogade 80
Eltong, Chr. F., Gartnergade 6
Enevoldsen & Andersen, Rosenborggade 17
Eriksen, Kr., Prins Jörgensgade 5
Exprestrykkeriet, Valkendorfsgade 22
Eyben, Chr. L., Myntergade 22
Fagskolen for Boghaandværk
Fehlhaber, F., Hauserplads 30
Ferslew, Hotel Royal, Ved Stranden 18
Fjeldsöe, F., Kattesundet 12
Fogtmann, Viggo, Nörregade 49
Forlagsbogtrykkeriet (A. V. Nielsen), Skydebanegade 4
Forlagstrykkeriet, Klareboderne 3
Foss, C. F., Hauserplads 16
Frelsens Hær, Vesterbrogade 80

Græbe, Niels, Studiestræde 19
Hafnia, Teglgaardsstræde 5
Haglund, C. A., St. Pederstræde 18
Hansen, B., N. Frihavnsgade 28
Hansen, Ferd., Litograf, Vodrofs=vej 6
Hansen, J. A., Vesterbrogade 29
Hansen, Jul. (Nörrebroes Cen=traltrykkeri), Blaagaardsgade 21
Hansen, Knud V., St. Hansgade 9
Hansen, Wilh., Fælledvej 6
Hass, Frode, Litograf, Amager=torv 10
Hastrup, M., Rolighedsvej 11
Hedemark, J. H., Vesterbrogd. 20
Hellerups Bogtrykkeri (Johan Henriksen Jun.) Strandvej 110
Henningsen, A. W., Gotersgd. 81
Henriksen, E. J., Römersgade 22
Herdahl, Pilestræde 52
Hermansen, S. A. Baggesensgd. 10
Hertz's Bogtrykkeri, Kongens Nytorv 8
Hess, P. Römersgade 25
Heyde, C., Pilestræde 8
Hoff, Axel, Vesterbrogade 41 B
Hoffensbergske Etablissement, Kronprinsessegade 28
Hohlenberg, Niels Juelsgade 11
Hornum, Brödrene, Vestergade 10
Hvilsom, F. C., Gotersgade 75
Ihrich, L., Vesterbrogade 9
Ipsen, A., St. Kongensgade 63
Iversen, A., Litograf, Vimmel=skaftet 36
Jacobsen, Alfr., Harsdorffsvej 12
Jensen, F. Fakonerallé 58
Jensen, C. C., Köbmagergade 28
Jensen, A. P., Fiolstræde 9
Jensen, M., Gasværksvej 9
Jensen, Henrik Erbs=, Borger=gade 7
Jensen, Harald, Admiralgade 24
Johansen, C., Willemoesgade 4
Jordan, A. H., Gl. Mönt 13
Justesen, C. Vester Bulevard 34
Jörgensen, Tage, Larsbjörn=stræde 5
Jörgensen & Olsen, Litograf, Ny Adelgade 5
Jörgensen, Em., Gartnergade 8
Jörgensen, J., & Co. (M. N. Han=nover), Nörregade 33
Jörgensen, Jörgen, St. Peder=stræde 41
Jörgensen, L. A., Rosengaarden 13
Jörgensen, Ludv., Amagertorv 10
Kany, W., Nörrebrogade 205
Keller, Vingaardstræde 6
Kihl, Graabrödretorv 8
Kleinsorg, Max, Forhaabningsh. Alle 23
Klemmert, Lille Torvegade 14
Knudsen, J., Vestergade 23—25
Knudtzon, F. G., Ny Toldbod=gade 13
Krigsministeriets Bogtrykkeri, Slotsholmsgade 10
Kristeligt Dagblad, Vesterbro=gade 17
Kruckow, Soph., Litograf, Pile=allé 5
Kröncke, Laura & Co., Vesterbro=gade 80
Köbenhavn, Dagblad, Vester=gade 7
Langkjær, Köbmagergade 50
Larsen & Jörgensen, Amagert. 4
Larsen, W., Graabrödretorv 11
Lassen, Joh., Pilestræde 78
Laursen, L., Vandkunsten 10
Leisner A., Raadhustræde 6
Leisner & Co., Brolæggerstræde 11
Lund, Carl, Nörrebrogade 52
Luno, Bianco, Niels Hemming=sensgade 8
Lützhöft=Petersen, Teglgaards=stræde 5

Löser, Jutta M. E. & Laura S., Köbmagergade 26
Madsen, Carl, Valdemarsgade 45
Markussen, J. P. J., Istedgade 57
Mayland, Löngangsstræde 25
Merkantil (S. Thiele), Goters-gade 12
Meyer, H. A., St. Kongensgade 55
Meyer, R., Adelgade 19
Missionstrykkeriet (Fischmann), Langelandsvej 6
Mogensen, Th., Gotersgade 20
Mohn, W., St. Kongensgade 31
Mohr & Co., Lille Strandstræde 22
Mortensen, V. E., Nörrebro-gade 37
Möller og Jacobsen, Pilestræde 10
Möller, S. L., Hesstemöllestræde 5
Möller, Viggo, Kompagni-stræde 16
Naaby, C., Pr. Charlottesgade 11
Nationaltrykkeriet. Bredgade 36
Nielsen og Lydiche, Vester Bule-vard 18
Nielsen, B., Vestervoldgade 7
Nielsen, C. L., Tömrergade 11
Nielsen, G. & Co., Pederhvit-feldtsstræde 10
Nielsen, J. Chr.'s Enke, Venders-gade 15
Nielsen, J. S., Nyvej 19
Nielsen, L. A., Teglgaardsstræde 5
Nielsen, O. A. Kompagnistræde 43
Nielsen, P. A. Ravnsborggade 6
Nielsen, Th., Store Regnegade 26
Nilsen, P., Litograf, Svanemose-gaardsvej 7
Nordisk Good-Templar Ordens Bogtrykkeri, Grönnegade 33
Nörrebros graf. Etabl., Nörrebro-gade 49
Olsen, Emil, Zitograf, Löngang-stræde 37
Olsen, O. C. & Co., Linnésgade 22
Otto, C.'s Eftf., Litograf, St. Pe-derstræde 45
Pacht & Crone, Reproduktions-anstalt, Admiralgade 28
Papyrus, Aktieselskabet, Fortun-stræde 4
Papirvarefabrik, Dansk, Ny-havn 31
Petersen, C. C., Studiestræde 13
Petersen, C., Herluf Trollesgade 7
Petersen, Egmont H. (P. Peter-sen), Frederiksborggade 1
Philipsen & Co., Litograf, Vester-brogade 27
Politiken, Citygade
Quist (Levison), Snaregade 10
Rasmussen & Olsen, Graabrödre-torv 14
Rasmussen, Ludv. J., Overgaden n. V. 25
Recharté, Badstuestræde, 16
Reproduktionsanstalt, Dansk, Citygade 24
Rom, N. C., Vestergade 8
Rosenberg, A., Citypassagen
Sandberg, H. L., Litograf Sörre-gade 30
Strandberg, O., Vingaardsstræde 18
Schouw, Vict. & Co., Litograf, Nordvestvej 14
Schultz, J. H. (Universitetsbog-trykkeriet), Niels Juelsgade 12
Schönberg, J. A. & Co., Lille Strandstræde 14
Simesen, A. J., Vesterbrogade 27
Sivertsen, Joh. Ludv., Litograf og Bogtryk., Vestergade 22
Socialdemokraten, Nörre Fari-magsgade 47
Staal, E., Grönnegade 23
Stenersen, E. E., Westend 6
Sunnerts Eftf., Teglgaardstræde 5
Svendsen, R., Peder Skramsgade 6

Svendsen, S. C., Aabulevard 29
Söeborgs Eftf., Litograf, Stormgade 8
Sörensen, C., Viktoriagade 10
Sörensen, C., Söllerödgade 27
Sörup, W., Gammelstrand 30
Tauber, Vesterbrogade 27
Thiele, H. H., Walkendorfsgade 7
Thomassen, T. R., Citygade 21
Thomsen, C. Th., Nyhavn 11
Trier, Bredgade 32
Truelsen, Martius, Stormgade 16
Universaltrykkeriet, Gl. Mönt 30
Valentin & Lund, Niels Juelsg. 9
Weng, M., Silkegade 13
Weiss, Fr., Köbmagergade 60
Winther, C. & Co., Nörrevold 78
Writh, O., Læderstræde 3

LEMVIG:
Hestbech

LYNGBY:
Herdahl, Carls, Enke
Köbenhavns Amts Avis

LÖGSTÖR:
Lögstör Avis

MARIBO:
Andersen, Martin
Lollands-Posten

MARSTAL:
Ørö Avis

MIDDELFART:
Middelfart Venstreblad
Middelfart Avis

NAKSKOV:
Larsen, L.
Nakskov Tidende
Vestlollands Avis

NEXÖ:
Gornitszka, P. L.

NYBORG:
Nyborg Avis
Nyborg-Posten
Schönemann, V.

NYKÖBING PAA FALSTER:
Loll.-Falsters Folketidende
Loll.-Falsters Stiftstidende
Nyköbing Dagblad
Pontoppidan, C.

NYKÖBING PAA MORS:
Morsö Avis
Morsö Folkeblad
Morsö Dagblad

NYKÖBING PAA SJÆLLAND:
Faxholm, A. M.
Jacobsen, Chr. M.

NÆSTVED:
Bang
Christensen, Carl
Christensen, N. P.
C. V. Petersens Sönner
Koch, J. Chr.
Sydsjællands Socialdemokrat

ODDER:
Odder Dagblad

ODENSE:
Andelsbogtrykkeriet
Clausen, C. F.
Expresstrykkeriet
Fyens Stiftsbogtrykkeri
Fyens Tidende
Fyens Venstreblad
Güth, Carl
Hagen & Sivertsen, Litograf
Hansen, H., Litograf
Larsen, W., Litograf
Merkantiltrykkeriet
Miloske Etablissement
Mortensen, C. A. & Co., Litograf

Odense litografiske Anstalt
Söndergaard, P.
Tiedje, Carl

PRÆSTÖ:
Præstö Bogtrykkeri (N. Th. Jensen)

RANDERS:
Elmenhoff, J. M. & Sön
Hansen, J.
Randers Venstreblad
Loria, Litograf
Nielsen, Chr.
Rye

RIBE:
Centraltrykkeriet
Stiftsbogtrykkeriet

RINGKÖBING:
Rasmussen, A.
Ringköbing Amts Avis
Ringköbing Amts Dagblad

RINGSTED:
Folketidende
Venstres Folkeblad

ROSKILDE:
Roskilde Avis
Roskilde Dagblad
Roskilde Tidende

RUDKÖBING:
Langelands Avis
Ölandenes Dagblad

RÖDBY:
Rödby Avis

RÖNNE:
Bornholms Tidende
Colberg
Kieffer
Tryde, F. V.

SAMSÖ:
Kleis, R., Tranebjærg

SILKEBORG:
Johansen, Kr. & H. Jörgensen
Silkeborg Avis

SKANDERBORG:
Skanderborg Amts Avis

SKELSKÖR:
Larsen, Wm.

SKIVE:
Petersen, Laurits
Skive Dagblad
Skive Folkeblad

SLAGELSE:
Slagelseposten
Sorö Amtstidende
Centraltrykkeriet
Exprestrykkeriet
Jacobsen, B.

SORÖ:
Häusser, F.
Sorö Bogtrykkeri

STEGE:
Möens Folkeblad
Tommerup

STOREHEDINGE:
Olsen, Siegfr.

STRUER:
Christensen, M.

STUBBEKÖBING:
Stubbeköbing Avis

SVENDBORG:
Svendborg Avis
Folkebladet for Svendborg Amt
Fyens Centraltrykkeri
Meyer, P.
Svendborg Amtstidende
Svendborg Accidentstrykkeri
Sydfyens Tidende
Westermann

SÆBY:
Andreasen, Chr. L.

THISTED:
Thisted Amtsbogtrykkeri
Thisted Amts Tidende

VARDE:
Ribe Amtsbogtrykkeri
Vestjyllands Dagblad

VEJLE:
Exprestrykkeriet
Höyer, Chr.
Udbye, Niels
Vejle Amts Folkeblad

VIBORG:
Backhausen
Jacobsen, Adolf
Viborg Stifts Tidende
Viborg Stifts Folkeblad
Viborg Amtstidende

VORDINGBORG:
Willerup

ÆRÖESKÖBING:
Ærö Folkeblad

FÆRÖERNE:
Aktieselskabet »Fram»
Færö Amtstidende

GRÖNLAND:
Godthaabs Bogtrykkeri

ISLAND:
Akureyri: Jónsson, Björn
Bjarnarson, Oddur (Nordurland)
Arnafjördur: Arnfirdingurs Bogtrykkeri
Bessastadir: Pjódviljan
Isafjördur: Prentsmidja Isfirdinga
Lilla Prentsmidja (St. Runólfsson)
Reykjavik: Prentsmidja Aldar, (Dagskrár)
Fjelagsprentsmidjan (Halldór Thordarson)
Gutenberg
Isafoldarprentsmidja (Björn Jónsson)
Seydisfjardar Prentsmidja (Östlund)
Seydisfjördur: Thorsteinn Skaptason

VESTINDIEN:
St. Thomas: L. Nolte
St. Croix: John T. Quin

BOK- OCH STENTRYCKERIER I FINLAND

BJÖRNEBORG:
Andersin, Otto
Satakunta tr.
Wahlstein, Emil

BORGÅ:
Aktiebolaget Werner Söderström osakeyhtiö
Tryckeri- och tidningsaktiebol.
Aktiebolaget Uusimaas tr.

BRAHESTAD:
Rossander, Rob.

EKENÄS:
Ekenäs Tryckeri Aktiebolag

FREDRIKSHAMN:
Tryckeri- och tidningsaktiebolagets tryckeri
Uusi Kansan kirjapaino

GAMLAKARLEBY:
Aktiebolaget Österbottningens tryckeri
Kokkolan kirjapaino Tidnings-A.-B. Keski-Pohjalainen

HANGÖ:
Hangö Tryckeri- och Tidnings-aktiebolag

HEINOLA:
Wäänänen, A. G.

HELSINGFORS:
A.-B. Helsingfors Bok- och Sten-tryckeri
Aktiebolaget Handelstryckeriet
Aktiebolaget Lilius & Hertzberg Osakeyhtiö
Aktiebolaget F. Tilgmanns bok- och stentryckeri samt kemigrafi
Arvidssons, G., litografiska atelier
Backman, O. A., Kommandit Bol.
Dahlberg, O. J. (acc.-tr.)
Finlands Banks sedeltryckeri
Finska accidenstryckeriet
Frenckellska tryckeri aktiebolaget
Helsingfors accidenstryckeri
Helsingfors Centraltryckeri och Bokbinderi Aktiebolag
Helsingfors Stentryckeri A.-B.
Hufvudstadsbladets nya tryckeri
Helsingin, Uusi kirjapaino
Järnvägarnes biljett-tryckeri
Kartta-Sigillata tryckeriet
Kejserliga Senatens tryckeri
Kirjapaino Osakeyhtiö Sana
Kirjapainoyhtiö Valo
Liewendahls, T., litografiska tr.

Lindberg, Alex. F., bok= och acc. tr.
Lindström, O., (acc.=tr.)
Nya bok= och accidenstryckeriet
Osakeyhtiö Weilin & Göös Aktie=bolag
Puromies, K. F.
Simelii, J., arfvingars boktryckeri aktiebolag
Stabens tryckeri
Suomalaisen Kirjallisuuden Seu=ran Kirjapainon Osakeyhtiö
Tidnings= och tryckeriaktiebola=get i Helsingfors
Työväen Sanomalethi osakeyhtiö
Öflund & Petterssons bok= och stentryckeri

IISALMI:
Svahn, H. E.

JAKOBSTAD:
Jakobstads Tryckeri och Tidnings Aktiebolag

JOENSUU:
Joensuun kirjapaino osakeyhtiö
Pohjois Karjalan Kirjapaino osa=keyhtiö

JYVÄSKYLÄ:
Gummerus, K. J.
Jyväskylän kirjapainon osa=keyhtiö
Keski Suomen kirjapaino

KAJANA:
Kajaanin kirjapaino
Kirjapaino Saima boktryckeri
A. Henriksons tr.

KEMI:
Kemin kirjapaino
K. F. Lepistö

KEXHOLM:
Kaakkois=Karjalan kirjapaino=osakeyhtiö
Käkisalmen Kirjapaino= ja Sa=nomalehti o. y.
Lahtisen, J. O., kirjapaino
Wuoken kirjapaino

KOTKA:
Etelä Suomen kirjapainon osa=keythiö
Kotka Tryckeri=aktiebolag
Pettersson, F. E.

KRISTINESTAD:
Fontell, H., acc.=tr.
Kansallis kirjapaino
Tryckeri= och tidningsaktiebol.

KUOPIO:
Malmström, K.
Osakeyhtiö Kuopion Uusi kirja=paino
Savon Työväen kirjapaino

LAHTIS:
Lahden Lehden kirjapaino
Lahti kirjapaino osakeyhtiö

LOVISA:
Östra Nylands Tidnings= och Tryckeri=Aktiebolag

MARIEHAMN:
Ålands Tidnings=Tryckeri aktie=bolag

(WASA) NIKOLAISTAD:
Hautala, Antti
Heinze, C. A.
Pethmans Tryckeri
Unggren, F. W.
Pohjalaisen kirjapaino
Wasa=Postens tryckeri

NYKARLEBY:
Nessler, J. W.

NYSLOTT:
Etelä Savon kirjapaino

NYSTAD:
Uudenkaupungin Kirjapaino

RAUMO:
Rauman kirjapaino osakeyhtiö

S:T MICHEL:
Osuuskunta Mikkeli r. l.
Mikkelin Sanomain kirjapaino
S:t Michels andelstryckeri

SORDAVALA:
Sortavalan kirjapainon osakeyhtiö

TAMMERFORS:
Accidenstryckeriet Suomi
A. bol. Tammerfors Nyheters tr.
Jansson & Co., G. E.
Julin, Isak
Kirjapaino osakeyhtiö »Sanoma»
Tampereen Sanomain Osakeyhtiö
Tammerfors Stentryckeri Aktiebolag
Tampereen Kirjapaino osakeyhtiö
Tampeeren Työväen-Osuus kirjapaino
Tampereen Uusi kivipaino

TAVASTEHUS:
Osakeyhtiö Hämäläisen kirjapaino
Hämeen Sanomain kirjapaino
Hämeenlinnan Uusi Kirjapaino

TORNEÅ:
Heickell, J. W.
Nya Tryckeriet, G. A. Ryynänen

ULEÅBORG:
Bergdahl, B. B.
Kalevan uusi kirjapaino
Kansan Tahto kirjapaino o. y.
Marjamaa, H. W., acc.-tr.
Oulun uusi kirjapaino
Sutinen, Abr., acc.-tr.
Uleåborgs Boktryckeri Aktiebolag

WIBORG:
Frankenhauser, Georg, litogr. & acc.-tr.
Karjalan Kirjapaino osakeyhtiö
Lagerspetz, J. E.
Tiedemann & Kumpp
Wiipurin uusi kirjapaino ja Sanomalehti osakeyhtiö
Zilliacus, N. A.
Östra Finlands tryckeri

VILLMANSTRAND:
Lappeenrannan kirjapaino
Nieminen, A.

ÅBO:
Turun Sanomain
Kirjapaino Polytypos
Ota Osakeyhtiö
Ammattilaisten kirjapaino o. y.
Kajetshijs, Aug., stentryckeri
Litografiska anstalten
Pås- & Kuvertfabriken i Åbo Aktiebolag
Turun Suomalainen Kirjapaino ja Sanomalehti Osakeyhtiö
Åbo stentryckeri-aktiebolag
Åbo Tidnings Tryckeri Aktiebolag

ANNONS AFDELNING

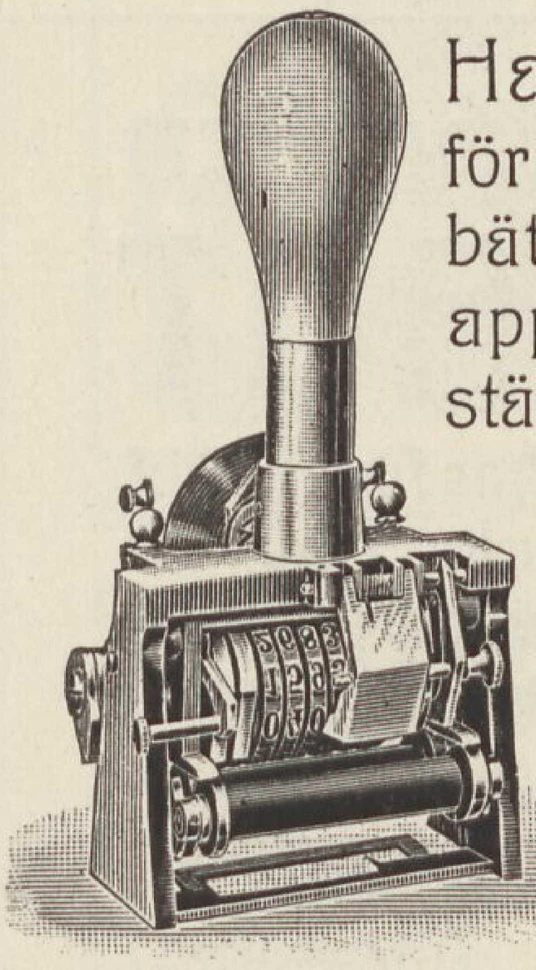

J. G. SCHELTER & GIESECKE LEIPZIG

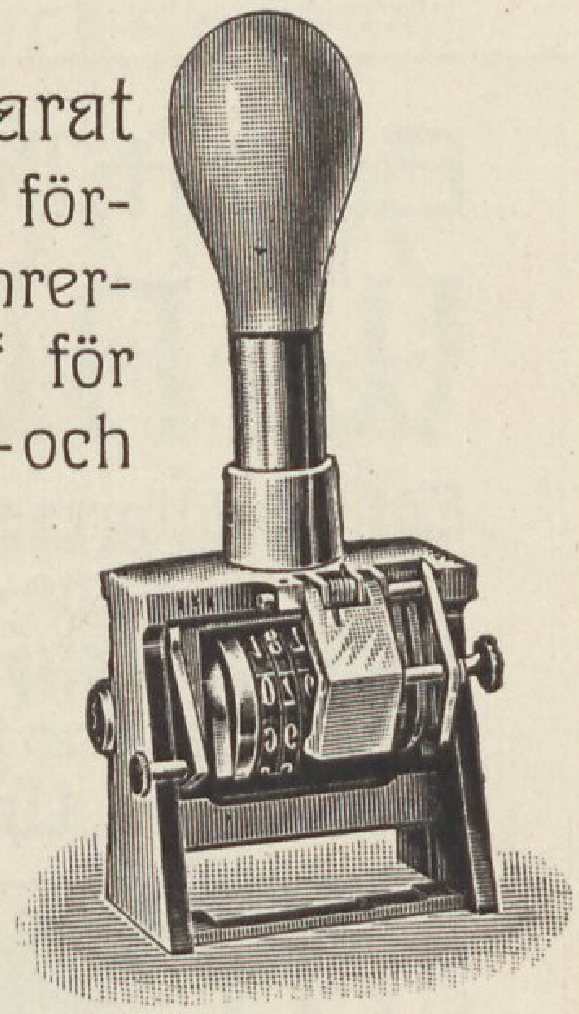
VÄRLDSUTSTÄLLNINGEN
PARIS 1900 · GRAND PRIX

J. G. SCHELTER & GIESECKE
LEIPZIG

MEKANISK VERKSTAD

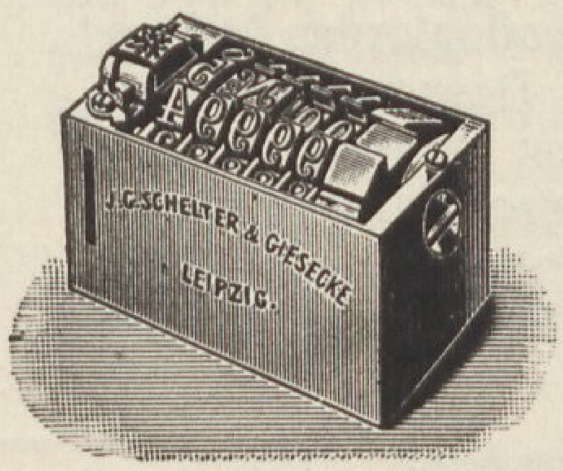

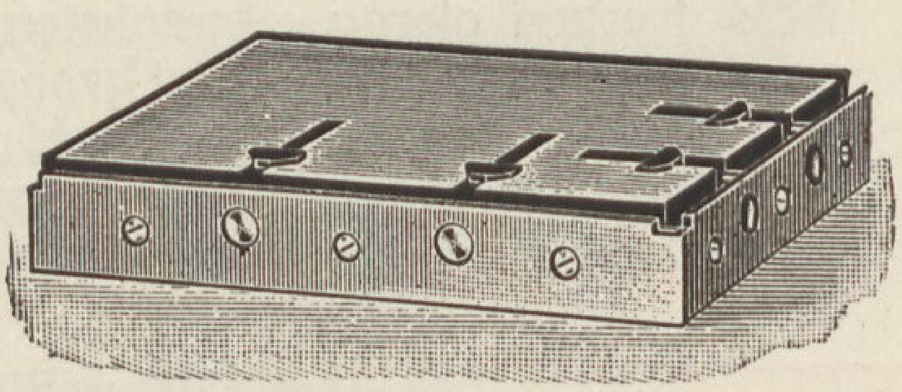
Handnumrerapparat för boktrycksfärg; förbättrade Handnumrerapparaten „Greif“ för stämpelfärg; Firma- och Datumstämplar; själfverkande Numrerapparaten Archimedes
för
tryckpressar

Räkneapparater för Snäll- och Digeltryckpressar; Numrerramar

Fundamentplattor
Underläggsplattor för Stereotyper och Halftonsätsningar Formatsteg af järn
Säkerhets-Slutsteg

Generalagenter: för Norge: Jens Aanesen, Christiania för Sverige och Finland; A.-B. Gust. Carlsson & Co., Stockholm; för Danmark: Just Warburg, Köpenhamn

J. G. SCHELTER & GIESECKE
LEIPZIG

SNICKERIFABRIK

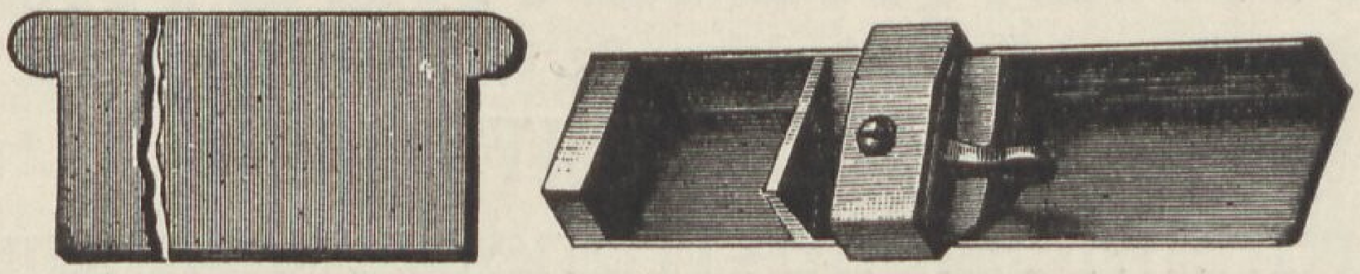
Alla modeller af Regaler, Kaster och Bräden för stilar, sats- och utslutningsmateriel.

Regaler för messingsstilar. Papperssk̊ap och Torkramar. Sinnrika inrättningar för underlättandet af sättningen. Vaskbord. Årlig tillverkning omkring 650 Regaler, 9000 Kaster och 1250 Formbräden

UTENSILIER

Alla Utensilier för sats och tryck såsom Sättskepp, Vinkelhakar, Reglettskärmaskiner, Ålar och Pincetter, Vaskborstar, Anläggsmärken, Slutsteg, Handvagnar, Tillriktningsknifvar etc.

Generalagenter:

för Sverige och Finland: A.-B. Gust. Carlsson & Co., Stockholm; för Norge: Jens Aanesen, Christiania för Danmark: Just Warburg, Köpenhamn

Rikstelefon 220
Allm. Tel. 4528

AKTIEBOLAGET
GUST · CARLSSON & C:o

Telegramadress: *Gustkompani*

STOCKHOLM — ETABLERAD 1880 — VASAGATAN 5

Importera och försälja som SPECIALITET alla slags

TRYCKERIMATERIEL · OCH · MASKINER

för BOK- o. STENTRYCKERIER, BOKBINDERIER,
KARTONNAGE- o. PÅSFABRIKER, PAPPERSBRUK

Crossleys Gasmotorer · Sug-Gasverk
· · Bergmanns Elektriska Maskiner · ·

REPRESENTERA FÖLJANDE FIRMOR:

Beit & Co., Hamburg: Svarta och kulörta Bok- & Stentrycksfärger, Tidningsfärg, Rotationsfärg.

Karl Krause, Leipzig: Skärmaskiner, Förgyllpressar, Pappsaxar, Calandrar m. m.

Maschinenfabrik Augsburg, Augsburg: Boktryckssnällpressar och Rotationsmaskiner.

J. G. Schelter & Giesecke, Leipzig: Stilar, Mässingslinjer, Tryckeriutensilier, Phönixpressar, Stereotypiapparater, Hissar.

Gebrüder Brehmer, Leipzig: Bok- och Broschyr-Häftmaskiner, alla slag, Falsmaskiner.

Crossley Brothers Lim., Manchester: Gas- och Fotogenmotorer, Gasmotorolja.

Weilers Liberty M. W., New-York: Libertypressar o. Amatörpressar.

Leipziger Schnellpressenfabrik A. G., vorm. Schmiers, Werner & Stein, Leipzig: Stentrycks-, Ljustrycks- och Blecktryckssnällpressar samt Bronsermaskiner.

Mergenthaler Setzmaschinenfabrik G. m. b. H., Berlin: Sättmaskiner.

Lecerf Frères, Paris: Maskinband och Pressfiltar.

Förste & Tromm, Leipzig: Linjermaskiner.

Bibby & Baron, Bury, England: Påsmaskiner.

Waite & Saville Lim., Outley: Ståltryckpressen "Waite".

J. Halden & Co., Manchester: Elektriska Ljuskopieringsapparater.

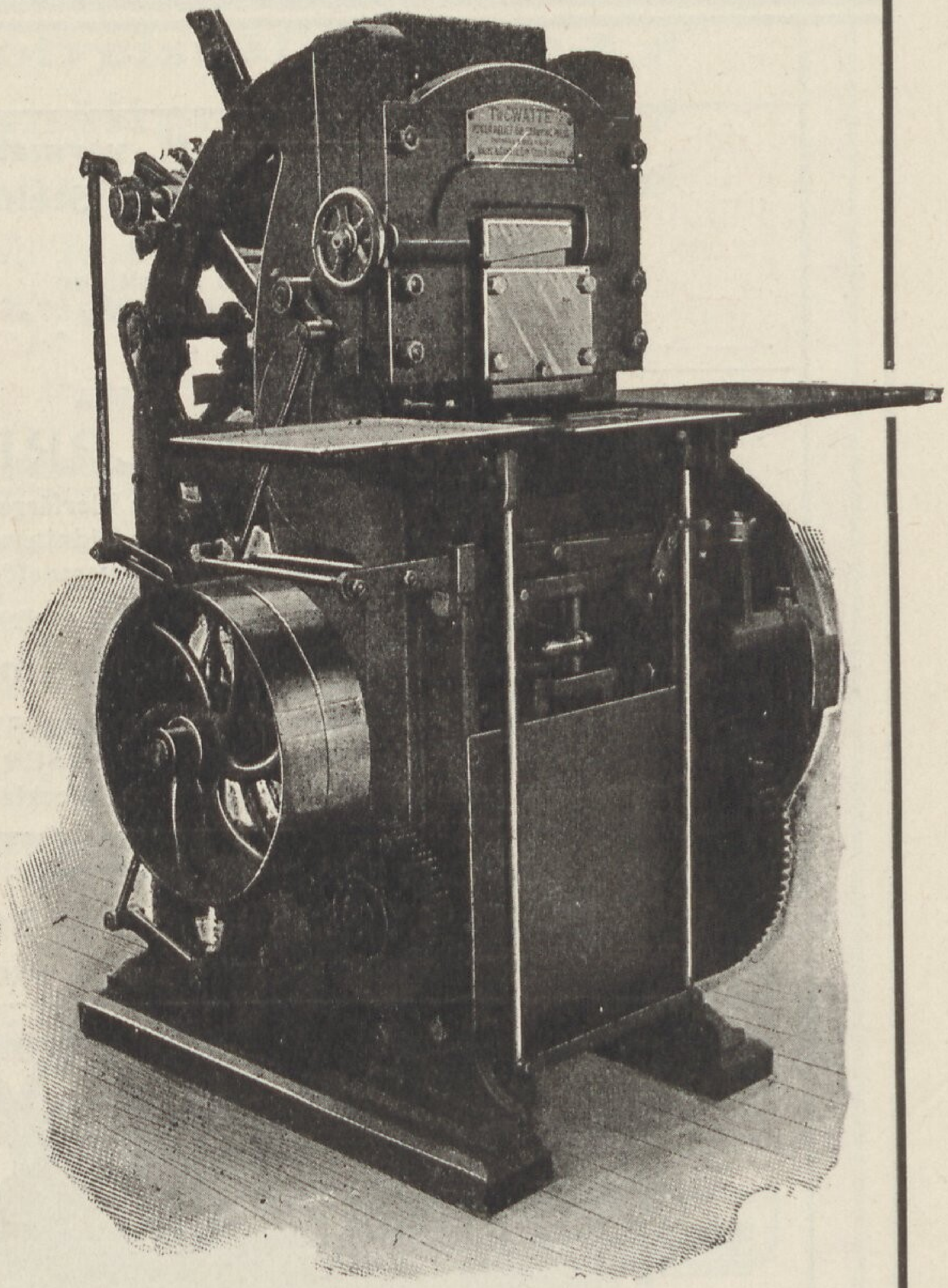
INHÄMTA ALLTID VÅR OFFERT INNAN
KÖP GÖRES!

STÅLTRYCK

(RELIEFTRYCK FRÅN GRAVERADE STÅLPLATTOR)

bör kunna utföras af hvarje
MODÄRNT TRYCKERI

Elegantaste
form
för
allt slags
accidenstryck

STÅLTRYCKSPRESSEN »WAITE»

infärgar gravyren, aftorkar plattan samt trycker automatiskt i ***en enda*** manipulation med en hastighet af ***1500 tryck*** pr timme.

Infordra offert å denna press från

A.-B. Gust. Carlsson & C:o, Stockholm

ARCHIV FÜR BUCHGEWERBE

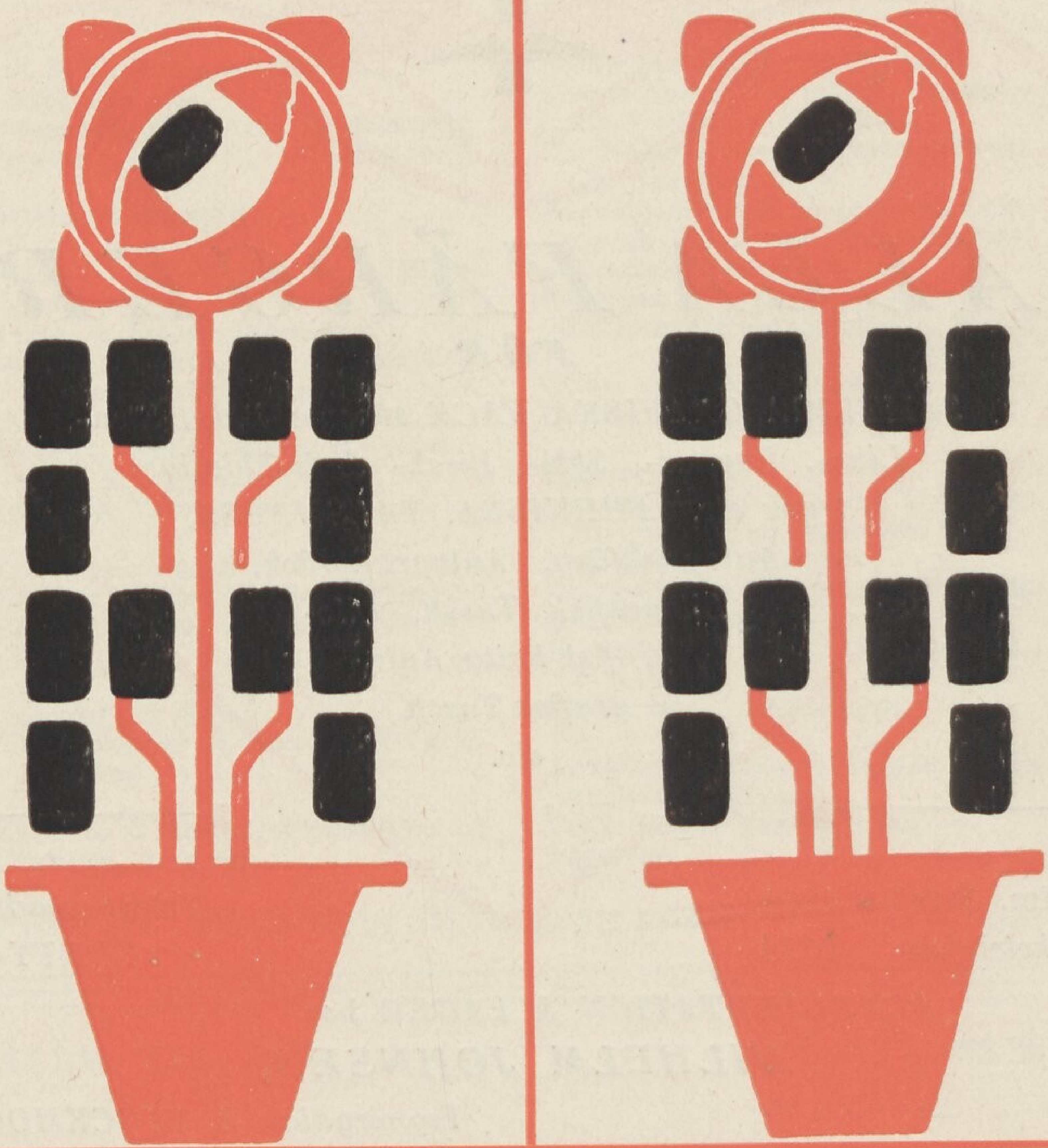
43. BAND · JAHRGANG 1906 · HEFT 2

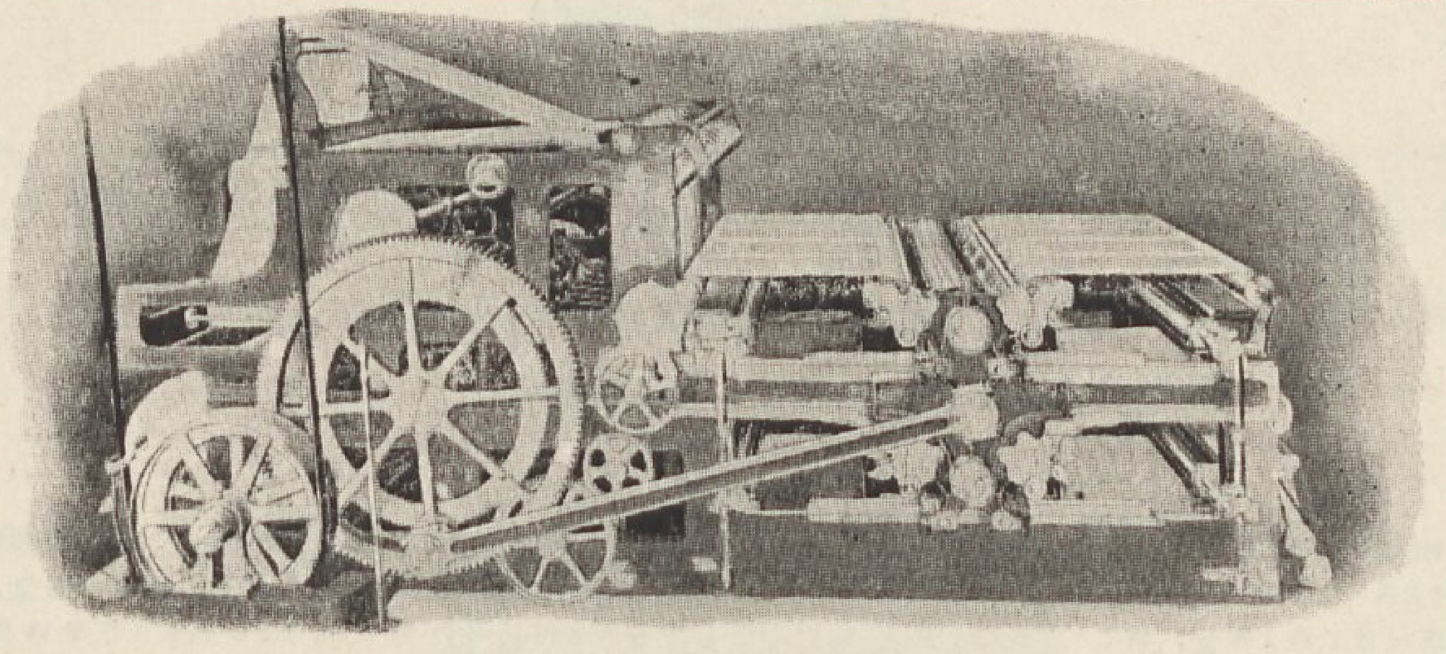
Vornehmste und bestausgestattete Zeitschrift für alle Zweige des Buchgewerbes. Jedes Heft enthält Beiträge von angesehenen Fachmännern, Kunstgelehrten, sowie mindestens 8 mustergültige Beilagen in Satz, Dreifarbendruck u. s. w.

Bestellungen nehmen an: alle Buchhandlungen des In- und Auslandes sowie der Verlag. Bei direkter Zusendung erhöht sich der Bezugspreis für das Inland um M. 2,40, für das Ausland um M. 5,—. Probehefte kostenfrei.

VERLAG DES DEUTSCHEN BUCHGEWERBEVEREINS LEIPZIG

Bezugspreis: 12 Hefte jährl. M. 12.— Einzelh. M. 1,50 Doppelh. M. 3.—

Duplex flattrycks-rotation

FREDR. WAGNER

Stockholm · Göteborg · Malmö · Helsingfors

TRYCKERIMASKINER

OCH MATERIEL AF ALLA SLAG

PAPPERSAFFÄR EN GROS

König & Bauers snäll- & illustrationspressar samt rotationsmaskiner

H. Bertholds, Berlin, messingslinier och stilar i modernt snitt

Typograph G. M. B. H., Berlin, sättmask. »Typograph»

Chr. Hostmann, Celle, svarta och kulörta färger för bok- och stentryck

Rockstroh & Schneider Nachf. A. G., Dresden, digelpressen »Victoria»

Aug. Fomm, Leipzig, bokbinderimaskiner

K. Geblers, Leipzig, häftmaskiner

Hugo Koch, Leipzig, stentr. & litogr. snällpressar

A. Hogenforst, Leipzig, »Diamant»-pressar, maskiner för stereotypi & galvanoplastik

Act. Ges. Vorm., F. Martini & C.o, bokhäftmaskiner, *Fotogénmotorn »Merit»*

Duplex Printing Press Comp, Battle Creek, flattrycksrotationer

M. A. Hochgesang, München, litografiska stenar

A.-B. Dux, Stockholm, iläggnings- & falsmaskiner

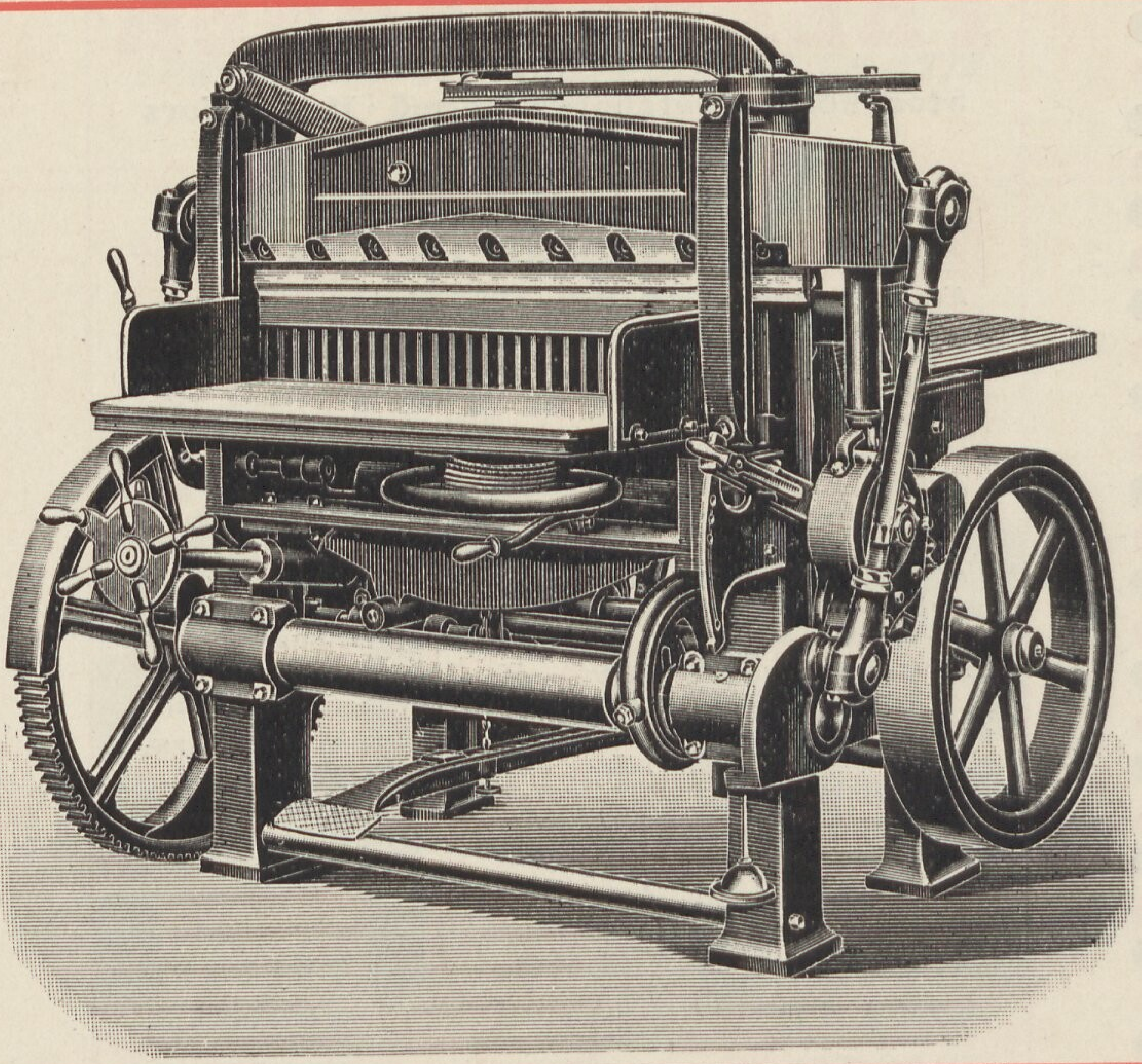
Rudolf Fomm, Leipzig, messingstilar för bokbindare

FREDR. WAGNER · ETABLERAD 1895 · STOCKHOLM

ALLM. TEL. 922 & 811
RIKS-TEL. 3676

TELEGR.-ADRESS FREDWAGNER

GÖTEBORG 6246 · MALMÖ 1898

Firman D. Stempel, Aktiebolag, Frankfurt am Main,

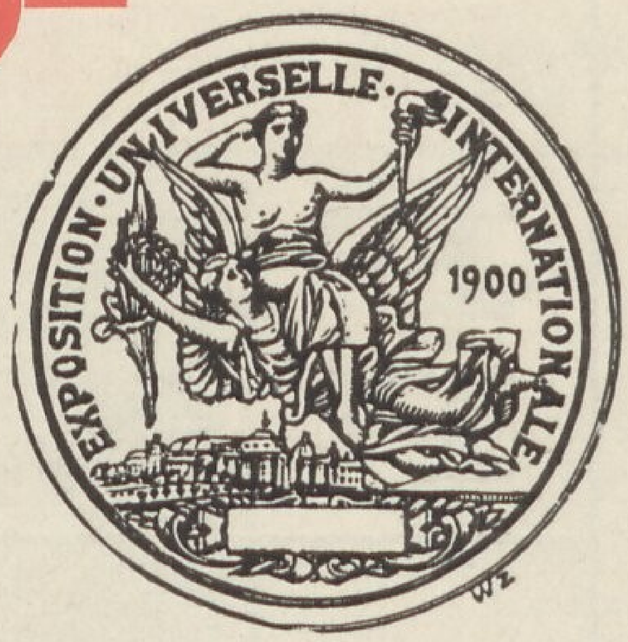
grundades år 1895 och började sin verksamhet med blott två arbetare och två maskiner. Nu sysselsätter den ungefär 250 personer. Anläggningarne upptaga en yta af tillsammans 3000 kvm. Själfva fabriken är försedd med alla moderna tekniska och hygieniska nyheter. Samtliga maskiner drifvas af elektriska motorer om tillsammans 60 hästkrafter. Antalet maskiner och hjälpmaskiner uppgå till ungefär 300, de flesta af egen konstruktion och byggda på egen verkstad. Å de senare har firman eget patent. År 1905 fullständigades dessa anläggningar med en messingslinjefabrik. ▫

▫ En betydande fördel framför andra stilgjuterier erhöll firman därigenom att den för hela kontinenten och Skandinavien tillförsäkrade sig fabrikationen af Linotype-Matriser och levererar äfven alla Original-Linotypestilar för handsättning. ▫

▫ År 1900 förvandlades affären till bolag med begränsad ansvarighet och den 1. Dec. 1905 följde bildandet af Aktiebolag, som åter medförde betydande förändringar inom alla afdelningar. ▫

▫ Firman levererar alla till ett stilgjuteri hörande artiklar och ägnar all uppmärksamhet åt det konstnärliga och moderna samt bemödar sig om alla förbättringar som bidraga till fabrikationen af ett i tekniskt afseende förstklassigt fabrikat. ▫

GRAND PRIX PARIS 1900

ERHÖLL

:: GRYCKSBO :: PAPPERSBRUK

FÖR UTSTÄLLNING AF TRYCKPAPPER : : : : : BESTRUKET ILLUSTRATIONSPAPPER :: MASKIN-, HANDGJORDT, FILTRÉR-PAPPER, BRUNT OMSLAGSPAPPER, s. k. BJÖRNPAPPER M. M.

J · H · MUNKTELLS PAPPERSFABR. AKTIEBOLAG

GRYCKSBO RIKSTELEFON

Wezäta Postpapper
Kändt och erkändt såsom förstklassigt korrespon=
denspapper. 20 olika sorter i lager. Utstyrsel=
förslag till tryckning uppgöras på begäran af
WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI A.=B.
TELEFON 342, 4483 GÖTEBORG Tel.=adr. WEZÄTA

GUMÆLIUS
• & • KOMP •
• STOCKHOLM •

MONOTYPE
och dess
Konkurrenter

ETT ORD
TILL EDER, HRR BOKTRYCKARE!

Såsom köpare har Ni rättighet att veta sanningen om hvarje maskin, hvarje förbruksartikel, hvarje ark papper, som utbjudes till Eder.

Såsom köpare har Ni rättighet att fordra sannings=enliga uppgifter af hvarje firma, som vill göra affärer med Eder — liksom af dess agenter. Och Ni har rätt att kräfva sanningsenlighet icke blott med af=

GUMÆLIUS
• & • KOMP •
• STOCKHOLM •

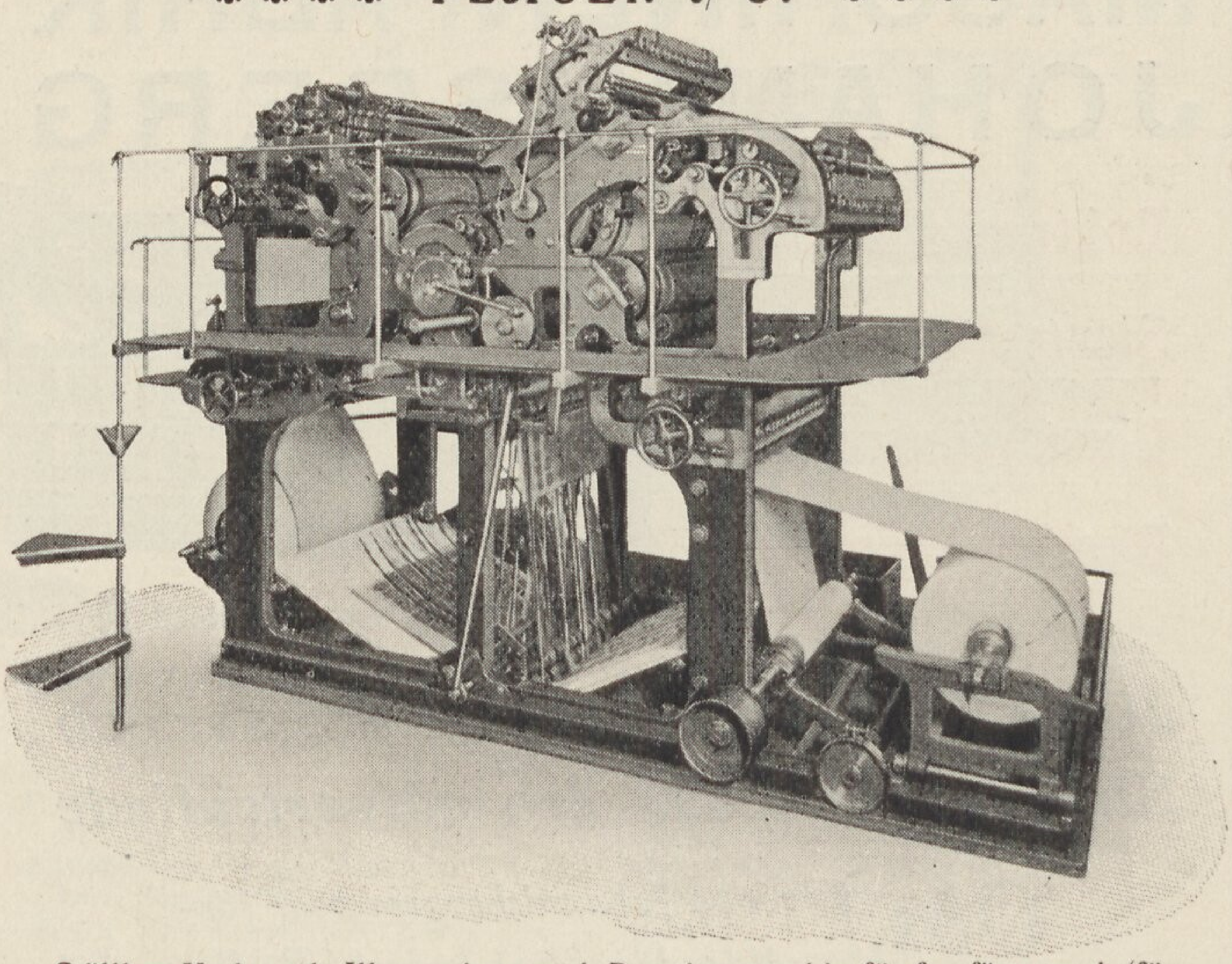
seende å de maskiner, de utbjuda till Eder, utan ock=så om konkurrerande maskiner.

Vi önska, att Ni skall erhålla bästa möjliga känne=dom såväl om MONOTYPE som om dess medtäflare på marknaden.

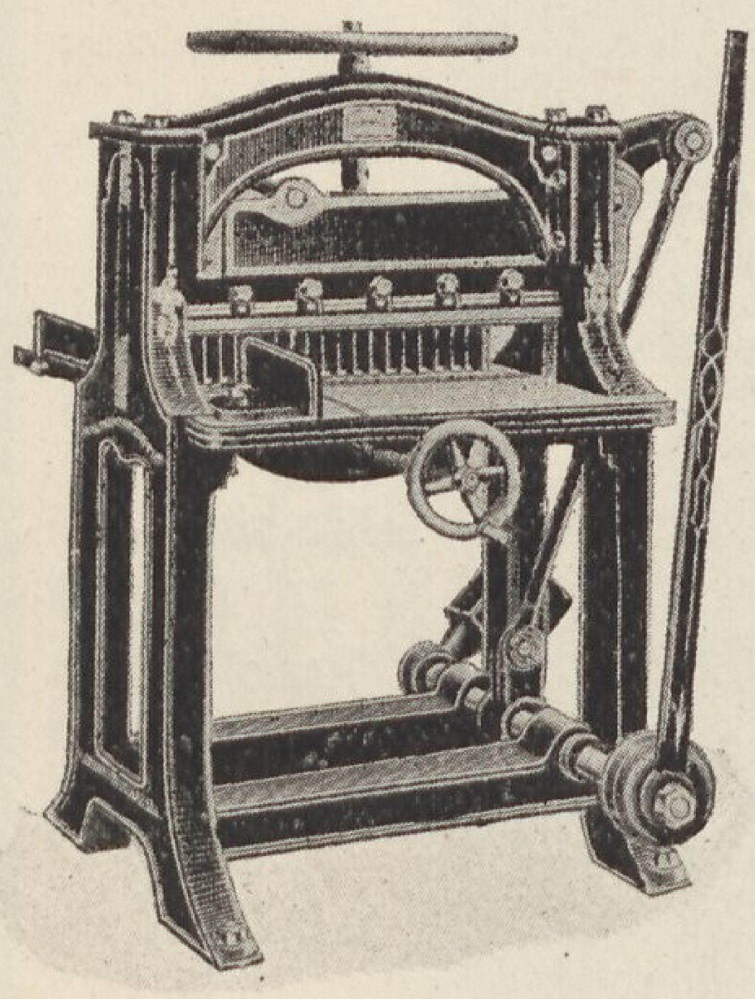
Vi ha ingenting att fördölja beträffande MONO=TYPE. Däremot ha vi en mängd af fakta att andraga till dess fördel.

På dessa fakta vilja vi fästa Eder uppmärksamhet. Vi bedja Eder att noga begrunda dem och att tillåta oss att demonstrera dem för Eder.

MEN — detta är hufvudsumman af den anhållan vi rikta till Eder — begär bevis, innan Ni sätter tilltro till de ofördelaktiga upplysningar, som kunna lemnas Eder angående MONOTYPE. De äro icke med sanningen öfverensstämmande.

GUMÆLIUS
• & • KOMP •
• STOCKHOLM •

**THE CHANDLER &
PRICE COMPANY,**
CLEVELAND, OHIO

SKÄRMASKIN.

DELAD SADEL. ALLA DELAR LÄTT TILLGÄNGLIGA. KRAFTIG KONSTRUKTION. ABSOLUT EXAKT SNITT.

OBS.! Genom Häfstångens praktiska placering blir arbetet i hög grad underlättadt.

**· · · LATHAM · · ·
MACHINERY Co.,**
CHICAGO

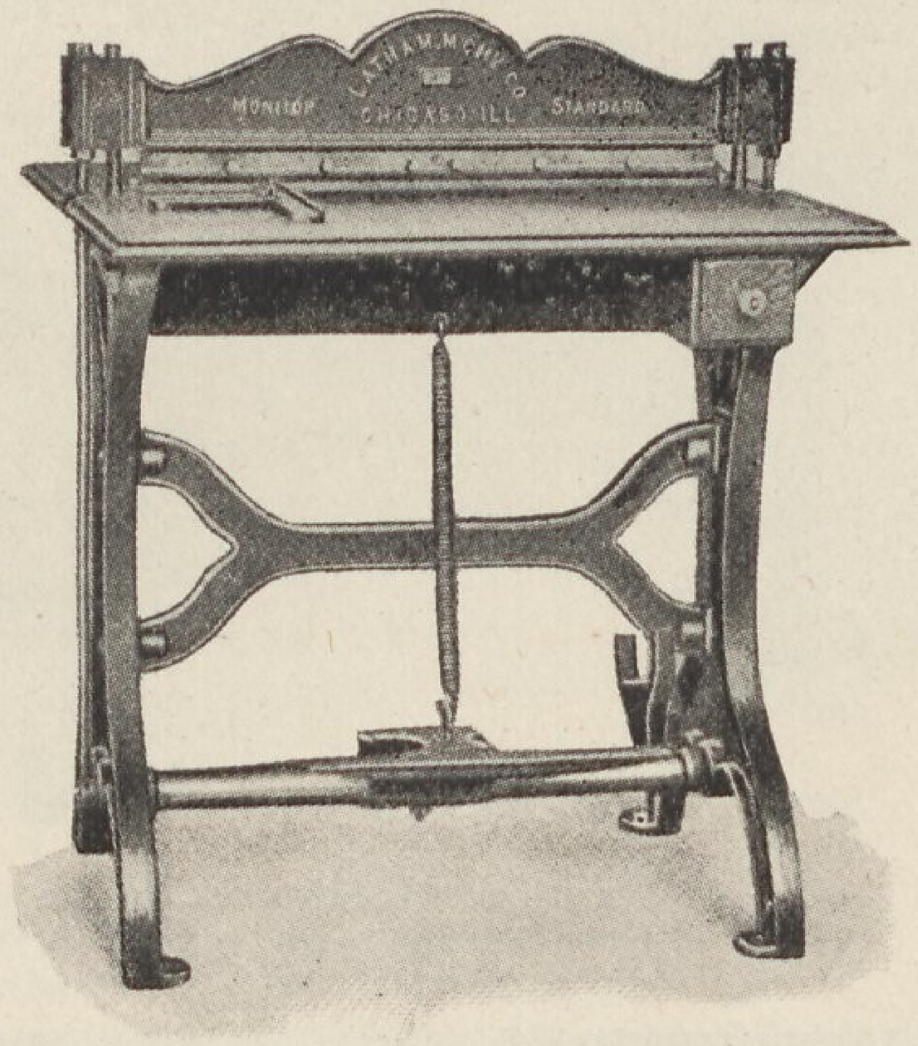
PERFORERMASKINEN

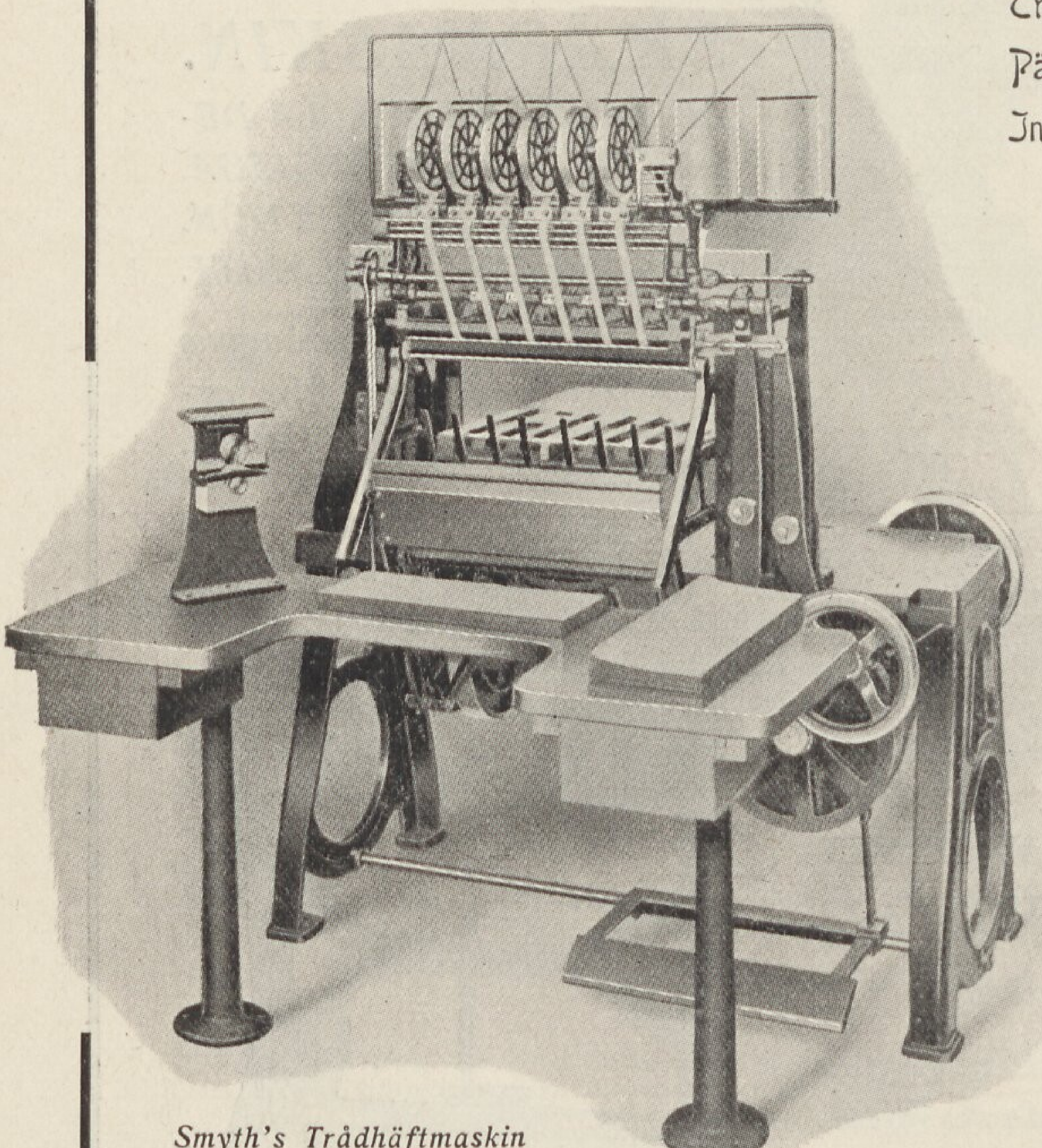
MONITOR

(för fotkraft)

Absolut öfverlägsen alla konkurrerande maskiner.

*KRAFTIGT BYGGD.
STÄLLBAR KAM
LÖSA TÄNDER.*

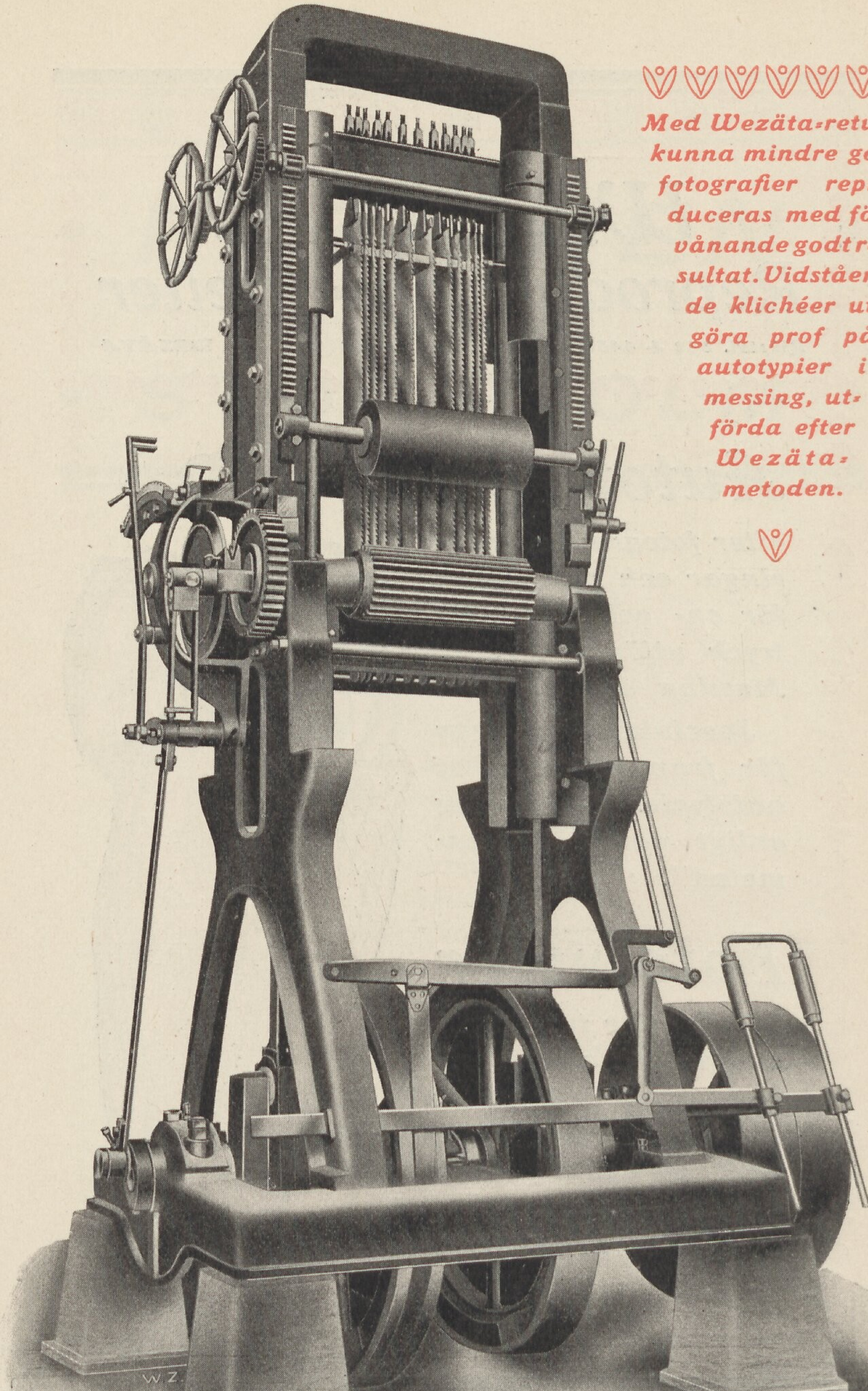

Smyth's Trådhäftmaskin N:o 4

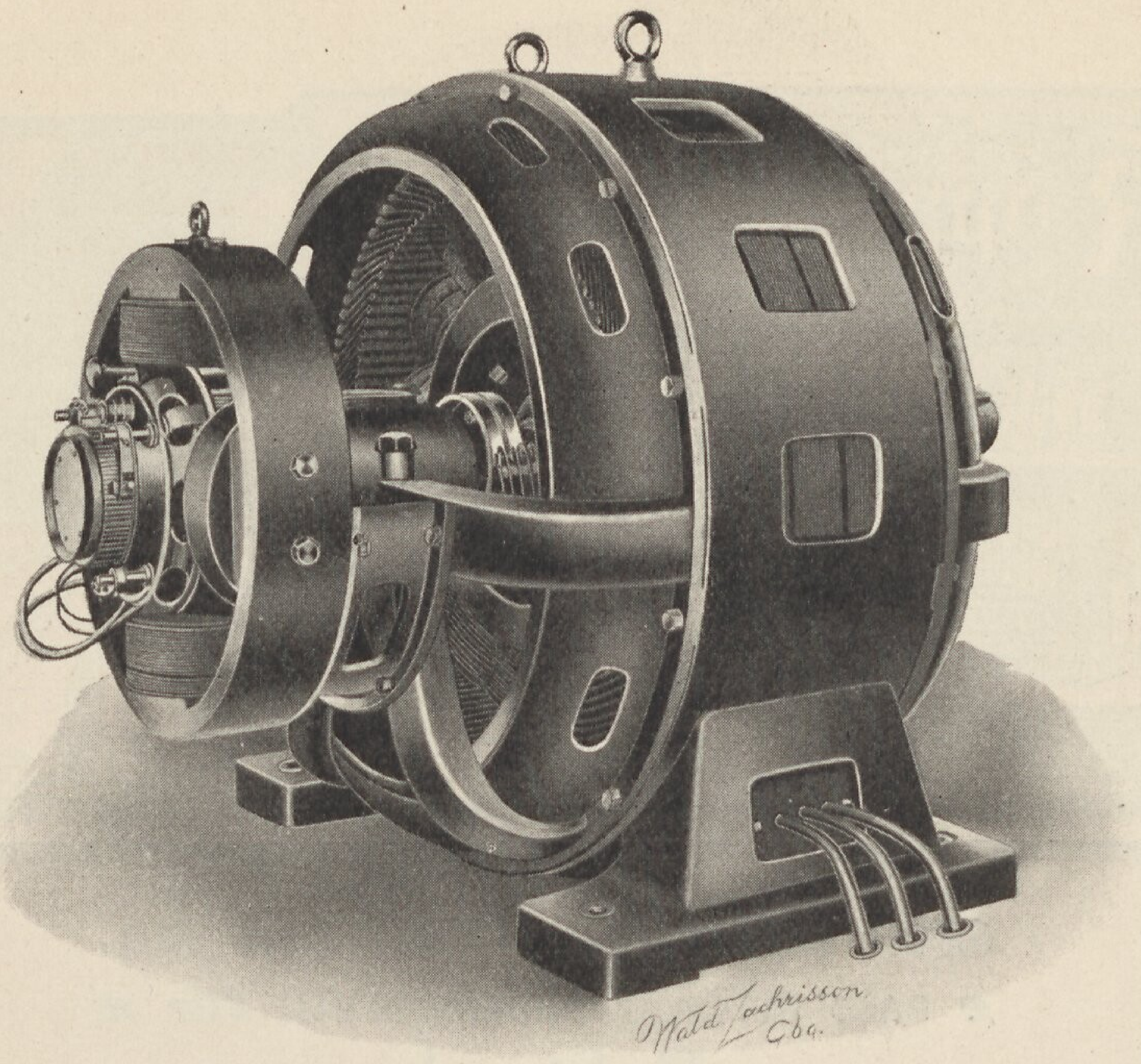

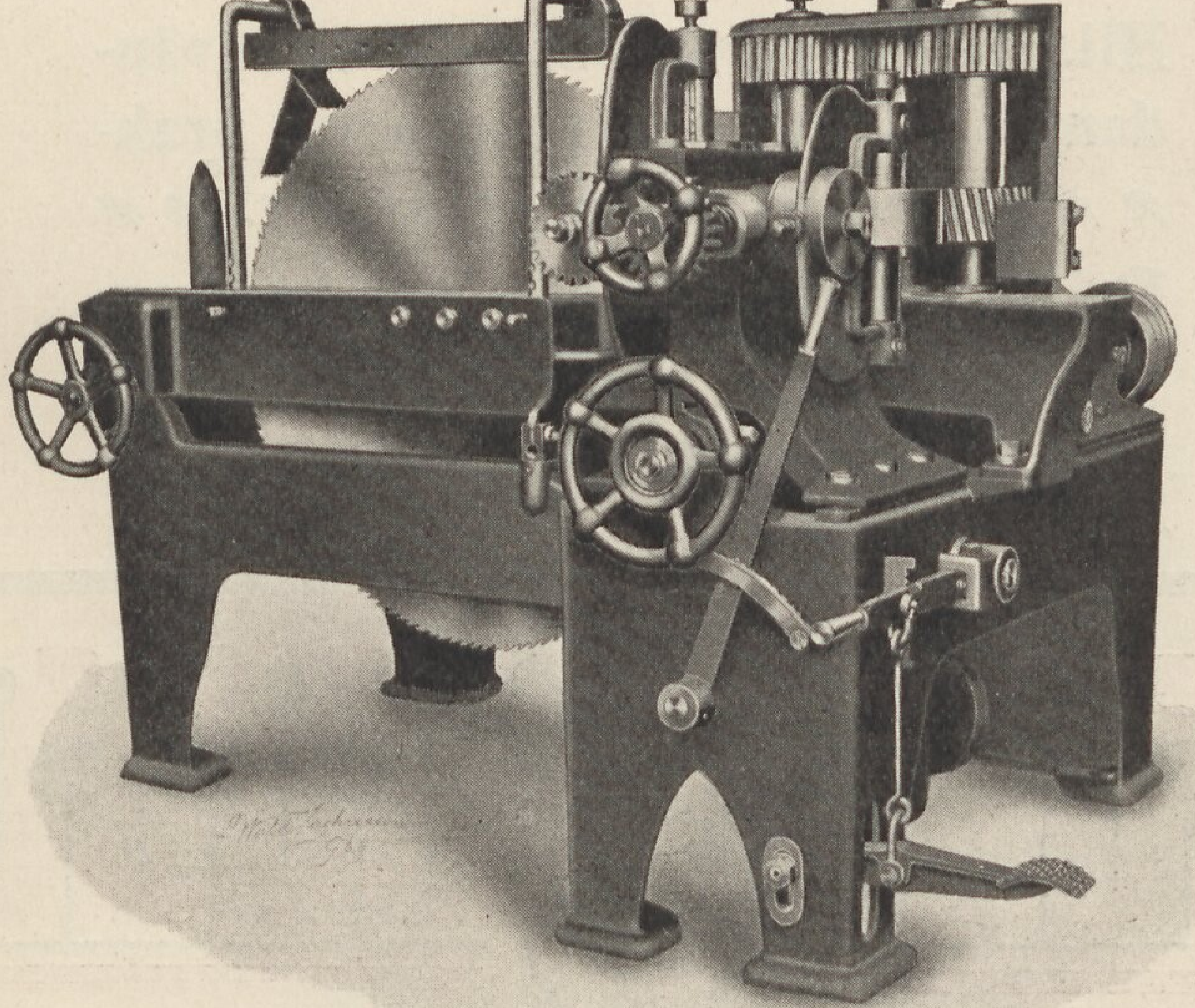

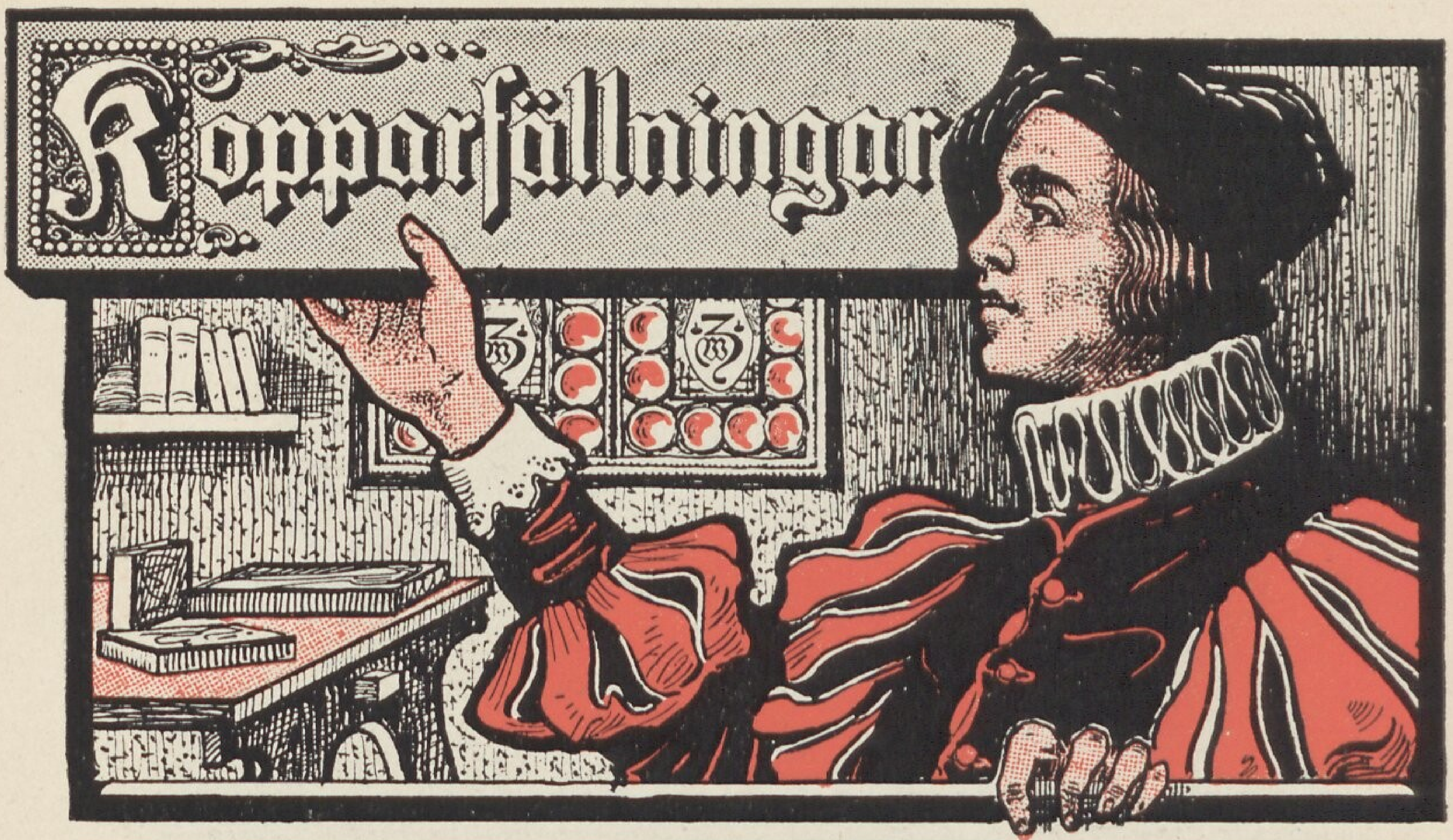
Originalteckning från Wald. Zachrissons Teckningsatelier, Göteborg

Med Wezäta-retusch kunna mindre goda fotografier reproduceras med förvånande godt resultat. Vidstående klichéer utgöra prof på autotypier i messing, utförda efter Wezäta-metoden.

Wald Zachrisson
Gbg.

Efter träsnitt, fototypier eller stil-
sats utföras omsorgsfullt för

Boktryck,

som ock för tryckning i

Bokbindarepress.

Alla fällningarne ske genom användande af nya och enastående praktiska elektriska apparater.

Prisuppgifter lämnas på begäran.

Särskildt brådskande beställningar expedieras på dagen.

Originalteckning från Wald. Zachrissons Teckningsatelier, Göteborg

GENZSCH & HEYSE

STILGJUTERI I HAMBURG

AGENTER:
FÖR SVERIGE OCH FINLAND:
C.F. STRÖMBÄCK, STOCKHOLM
FÖR NORGE: OLAF GULOWSEN
CHRISTIANIA

Uppsatt af vår »Grauschrift Albingia«

Genzsch & Heyse
Stilgjuteri · Hamburg
Grundadt 1833

Bavaria-Cursiv

Originalstil
i 16 Grader

Agent för Sverige och Finland:
C. F. Strömbäck, Stockholm
Agent för Norge: Olaf Gulowsen,
Christiania

Uppsatt af vår »Bavaria-Cursiv«

Stilgjuteri *Grundadt 1833*

Genzsch & Heyse

Paris 1900: Guldmedalj
S:t Louis 1904: Grand Prix

Hamburg

Framstående Nyheter:

Klassische Antiqua och Cursiv,
Halbfette Römisch, Graziosa,
Nordische Antiqua och Cursiv
Schreibschrift Lithograph,
Hamburger Druckschrift,
Bavaria, Grauschrift Albingia.

Agent för Sverige och Finland:

C. F. Strömbäck, Stockholm

Agent för Norge:

Olaf Gulowsen, Christiania

Uppsatt af vår »Hamburger Druckschrift» och »Mignon-Zierat»

Genzsch & Heyse

Stilgjuteri · Grundadt 1833 · **Hamburg**

S:t Louis 1904:

Grand Prix

Högsta utmärkelse

Paris 1900: Guldmedalj

Rikt urval af bok- och tidningsstilar i talrika, bepröfvade originalskärningar ~ Största fullkomlighet som kan uppnås i metall-legering och största omsorg vid utförandet af alla beställningar

Agenter

För Sverige och Finland:
C. F. Strömbäck
Stockholm

För Norge:
Olaf Gulowsen
Christiania

Uppsatt af vår »Reklameschrift Baltisch» och »Otto-Hupp-Ornamente»

TRYCK OCH FÖRLAG: WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI A.=B., GÖTEBORG. ILLUSTRATIONER FRÅN WALD. ZACHRIS=SONS REPRODUKTIONS=ATELIER. TRYCKNINGEN PÅBÖR=JAD DEN TJUGOFEMTE OKTOBER OCH AFSLUTAD DEN 12 DECEMBER 1906

BOKTRYCKERI
KALENDER
1905—1906